ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

องฺคุตฺตรนิกาเย

ปญฺจกนิปาต-อฏฺฐกถา

๑. ปฐมปณฺณาสกํ

๑. เสขพลวคฺค

๑. สํขิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑. ปญฺจกนิปาตสฺส ปฐเม สตฺตนฺนํ เสขานํ พลานีติ **เสขพลานิ**ฯ สทฺธาพลาทีสุ อสฺสทฺธิเย น กมฺปตีติ **สทฺธาพลํ**ฯ อหิริเก น กมฺปตีติ **หิรีพลํ**ฯ อโนตฺตปฺเป น กมฺปตีติ **โอตฺตปฺปพลํ**ฯ โกสชฺเช น กมฺปตีติ **วีริยพลํ**ฯ อวิชฺชาย น กมฺปตีติ **ปญฺญาพลํ**ฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อิมานิ สตฺตนฺนํ เสขานํ พลานิ, ตสฺมาฯ

๒. วิตฺถตสุตฺตวณฺณนา

๒. ทุติเย **กายทุจฺจริเตนา**ติอาทีสุ อุปโยคตฺเถ กรณวจนํ, หิรียิตพฺพานิ กายทุจฺจริตาทีนิ หิรียติ ชิคุจฺฉตีติ อตฺโถฯ โอตฺตปฺปนิเทฺทเส เหตฺวตฺเถ กรณวจนํ, กายทุจฺจริตาทีหิ โอตฺตปฺปสฺส เหตุภูเตหิ โอตฺตปฺปติ ภายตีติ อตฺโถฯ

อารทฺธวีริโยติ ปคฺคหิตวีริโย อโนสกฺกิตมานโสฯ **ปหานายา**ติ ปหานตฺถายฯ **อุปสมฺปทายา**ติ ปฏิลาภตฺถายฯ **ถามวา**ติ วีริยถาเมน สมนฺนาคโตฯ **ทฬฺหปรกฺกโม**ติ ถิรปรกฺกโมฯ **อนิกฺขิตฺตธุโร กุสเลสุ ธมฺเมสู**ติ กุสเลสุ ธมฺเมสุ อโนโรปิตธุโร อโนสกฺกิตวีริโยฯ

อุทยตฺถคามินิยาติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อุทยวยคามินิยา อุทยญฺจ วยญฺจ ปฏิวิชฺฌิตุํ สมตฺถายฯ **ปญฺญาย สมนฺนาคโต**ติ วิปสฺสนาปญฺญาย เจว มคฺคปญฺญาย จ สมงฺคิภูโตฯ **อริยายา**ติ วิกฺขมฺภนวเสน จ สมุจฺเฉทวเสน จ กิเลเสหิ อารกา ฐิตาย ปริสุทฺธายฯ **นิพฺเพธิกายา**ติ สา จ อภินิวิชฺฌนโต นิพฺเพธิกาติ วุจฺจติ, ตาย สมนฺนาคโตติ อตฺโถฯ ตตฺถ มคฺคปญฺญา สมุจฺเฉทวเสน อนิพฺพิทฺธปุพฺพํ อปฺปทาลิตปุพฺพํ โลภกฺขนฺธํ โทสกฺขนฺธํ โมหกฺขนฺธํ นิพฺพิชฺฌติ ปทาเลตีติ นิพฺเพธิกา, วิปสฺสนาปญฺญา ตทงฺควเสน นิพฺเพธิกา, มคฺคปญฺญาย ปฏิลาภสํวตฺตนโต ตพฺพิปสฺสนา นิพฺเพธิกาติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ **สมฺมา ทุกฺขกฺขยคามินิยา**ติ อิธาปิ มคฺคปญฺญา สมฺมา เหตุนา นเยน วฏฺฏทุกฺขญฺจ กิเลสทุกฺขญฺจ เขปยมานา คจฺฉตีติ สมฺมา ทุกฺขกฺขยคามินี นาม, วิปสฺสนาปญฺญา ตทงฺควเสน วฏฺฏทุกฺขญฺจ กิเลสทุกฺขญฺจ เขปยมานา คจฺฉตีติ ทุกฺขกฺขยคามินีฯ ทุกฺขกฺขยคามินิยา วา มคฺคปญฺญาย ปฏิลาภสํวตฺตนโตเปสา ทุกฺขกฺขยคามินีติ เวทิตพฺพาฯ อิติ อิมสฺมึ สุตฺเต ปญฺจ พลานิ มิสฺสกาเนว กถิตานิ, ตถา ปญฺจเมฯ

๖. สมาปตฺติสุตฺตวณฺณนา

๖. ฉฏฺฐ **อกุสลสฺส สมาปตฺตี**ติ อกุสลธมฺมสฺส สมาปชฺชนา, เตน สทฺธึ สมงฺคิภาโวติ อ โตฺถฯ **ปริยุฏฺฐาย ติฏฺฐตี**ติ ปริโยนนฺธิตฺวา ติฏฺฐติฯ

๗. กามสุตฺตวณฺณนา

๗. สตฺตเม **กาเมสุ ลฬิตา**ติ วตฺถุกามกิเลสกาเมสุ ลฬิตา อภิรตาฯ **อสิตพฺยาภงฺคิ**นฺติ ติณลายนอสิตเญฺจว ติณวหนกาชญฺจฯ **กุลปุโตฺต**ติ อาจารกุลปุโตฺตฯ **โอหายา**ติ ปหายฯ **อลํ วจนายา**ติ ยุตฺตํ วจนายฯ **ลพฺภา**ติ สุลภา สกฺกา ลภิตุํฯ **หีนา กามา**ติ ปญฺจนฺนํ นีจกุลานํ กามาฯ **มชฺฌิมา กามา**ติ มชฺฌิมสตฺตานํ กามาฯ **ปณีตา กามา**ติ ราชราชมหามตฺตานํ กามาฯ **กามาเตฺวว สงฺขํ คจฺฉนฺตี**ติ กามนวเสน กาเมตพฺพวเสน จ กามาอิเจฺจว สงฺขํ คจฺฉนฺติฯ **วุโทฺธ โหตี**ติ มหลฺลโก โหติฯ **อลํปโญฺญ**ติ ยุตฺตปโญฺญฯ **อตฺตคุโตฺต**ติ อตฺตนาว คุโตฺต รกฺขิโต, อตฺตานํ วา โคเปตุํ รกฺขิตุํ สมโตฺถฯ **นาลํ ปมาทายา**ติ น ยุโตฺต ปมชฺชิตุํฯ **สทฺธาย อกตํ โหตี**ติ ยํ สทฺธาย กุสเลสุ ธเมฺมสุ กาตุํ ยุตฺตํ, ตํ น กตํ โหติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **อนเปโกฺข ทานาหํ, ภิกฺขเว, ตสฺมึ ภิกฺขุสฺมึ โหมี**ติ เอวํ สทฺธาทีหิ กาตพฺพํ กตฺวาว โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐิเต ตสฺมึ ปุคฺคเล อนเปโกฺข โหมีติ ทเสฺสติฯ อิมสฺมึ สุเตฺต โสตาปตฺติมโคฺค กถิโตฯ

๘. จวนสุตฺตวณฺณนา

๘. อฏฺฐเม **สทฺธเมฺม**ติ สาสนสทฺธเมฺมฯ **อสฺสโทฺธ**ติ โอกปฺปนสทฺธาย จ ปกฺขนฺทนสทฺธาย จาติ ทฺวีหิปิ สทฺธาหิ วิรหิโตฯ **จวติ นปฺปติฏฺฐาตี**ติ อิมสฺมึ สาสเน คุเณหิ จวติ, ปติฏฺฐาตุํ น สโกฺกติฯ อิติ อิมสฺมึ สุเตฺต อปฺปติฏฺฐานญฺจ ปติฏฺฐานญฺจ กถิตํฯ

๙. ปฐมอคารวสุตฺตวณฺณนา

๙. นวเม นาสฺส คารโวติ **อคารโว**ฯ นาสฺส ปติโสฺสติ **อปฺปติโสฺส,** อเชฏฺฐโก อนีจวุตฺติฯ เสสเมตฺถ ปุริมสทิสเมวฯ

๑๐. ทุติยอคารวสุตฺตวณฺณนา

๑๐. ทสเม **อภโพฺพ**ติ อภาชนํฯ **วุทฺธิ**นฺติ วฑฺฒึฯ **วิรูฬฺหิ**นฺติ วิรูฬฺหมูลตาย นิจฺจลภาวํฯ **เวปุลฺล**นฺติ มหนฺตภาวํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

เสขพลวโคฺค ปฐโมฯ

๒. พลวโคฺค

๑. อนนุสฺสุตสุตฺตวณฺณนา

๑๑. ทุติยสฺส ปฐเม **ปุพฺพาหํ, ภิกฺขเว, อนนุสฺสุเตสุ ธเมฺมสู**ติ อหํ, ภิกฺขเว, ปุเพฺพ อน นุสฺสุเตสุ จตูสุ สจฺจธเมฺมสุฯ **อภิญฺญาโวสานปารมิปฺปโตฺต ปฎิชานามี**ติ จตูสุ สเจฺจสุ จ ตูหิ มเคฺคหิ โสฬสวิธสฺส กิจฺจสฺส กรเณน อภิชานิตฺวา โวสานปารมึ สเพฺพสํ กิจฺจานํ นิฎฺฐิตตฺ ตา กตกิจฺจภาวํ ปารํ ปโตฺต ปฎิชานามีติ มหาโพธิปลฺลเงฺก อตฺตโน อาคมนียคุณํ ทเสฺสติฯ **ตถาคตสฺสา**ติ อฎฺฐหิ การเณหิ ตถาคตสฺสฯ **ตถาคตพลานี**ติ ยถา เตหิ คนฺตพฺพํ, ตเถว ค ตานิ ปวตฺตานิ ญาณพลานิฯ **อาสภํ ฐานน**ฺติ เสฎฺฐฎฺฐานํฯ **สีหนาทน**ฺติ อภีตนาทํฯ **พฺรหฺม จกฺกน**ฺติ เสฎฺฐจกฺกํฯ **ปวเตฺตตี**ติ กเถติฯ

๒. กูฎสุตฺตวณฺณนา

๑๒. ทุติเย **เสขพลานี**ติ เสขานํ ญาณพลานิฯ **อคฺคน**ฺติ อุตฺตมํฯ เสสพลานิ โคปานสิ โย กูฎํ วิย สงฺคณฺหาตีติ **สงฺคาหิกํ**ฯ ตาเนว พลานิ สํหตานิ กโรตีติ **สงฺฆาตนิยํ**ฯ

๓. สํขิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๓. ตติเย ตตฺถ มุฎฺฐสฺสเจฺจ น กมฺปตีติ **สติพลํ**ฯ อุทฺธเจฺจ น กมฺปตีติ **สมาธิพลํ**ฯ

๔. วิตฺถตสุตฺตวณฺณนา

๑๔. จตุเตฺถ **สติเนปเกฺกนา**ติ เอตฺถ เนปกฺกํ วุจฺจติ ปญฺญา, สา สติยา อุปการกภาเวน คหิตาฯ

๕. ทฎฺฐพฺพสุตฺตวณฺณนา

๑๕. ปญฺจเม สวิสยสฺมึเยว โลกิยโลกุตฺตรธเมฺม กเถตุํ **กตฺถ จ, ภิกฺขเว, สทฺธาพลํ ทฎฺฐพฺพน**ฺติอาทิมาหฯ ยถา หิ จตฺตาโร เสฎฺฐิปุตฺตา, ราชาติ ราชปญฺจเมสุ สหาเยสุ ‘‘นกฺขตฺตํ กีฬิสฺสามา’’ติ วีถึ โอติเณฺณสุ เอกสฺส เสฎฺฐิปุตฺตสฺส เคหํ คตกาเล อิตเร จตฺตาโร ตุณฺหี นิสีทนฺติ, เคหสามิโกว ‘‘อิเมสํ ขาทนียํ โภชนียํ เทถ, คนฺธมาลาลงฺการาทีนิ เทถา’’ติ เคเห วิจาเรติฯ ทุติยตติยจตุตฺถสฺส เคหํ คตกาเล อิตเร จตฺตาโร ตุณฺหี นิสีทนฺติ, เคหสามิโกว ‘‘อิเมสํ ขาทนียํ โภชนียํ เทถ, คนฺธมาลาลงฺการาทีนิ เทถา’’ติ เคเห วิจาเรติฯ อถ สพฺพปจฺฉา รโญฺญ เคหํ คตกาเล กิญฺจาปิ ราชา สพฺพตฺถ อิสฺสโร, อิมสฺมึ ปน กาเล อตฺตโน เคเหเยว ‘‘อิเมสํ ขาทนียํ โภชนียํ เทถ, คนฺธมาลาลงฺการาทีนิ เทถา’’ติ วิจาเรติ, เอวเมวํ สทฺธาปญฺจเมสุ พเลสุ เตสุ สหาเยสุ เอกโต วีถึ โอตรเนฺตสุ วิย เอการมฺมเณ อุปฺปชฺชมาเน สุปิ ยถา ปฐมสฺส เคเห อิตเร จตฺตาโร ตุณฺหี นิสีทนฺติ, เคหสามิโกว วิจาเรติ, เอวํ โสตาปตฺติ ยงฺคานิ ปตฺวา อธิโมกฺขลกฺขณํ สทฺธาพลเมว เชฎฺฐกํ โหติ ปุพฺพงฺคมํ, เสสานิ ตทนฺวยานิ โหนฺติฯ ยถา ทุติยสฺส เคเห อิตเร จตฺตาโร ตุณฺหี นิสีทนฺติ, เคหสามิโกว วิจาเรติ, เอวํ สมฺมปฺปธานานิ ปตฺวา ปคฺคหลกฺขณํ วีริยพลเมว เชฎฺฐกํ โหติ ปุพฺพงฺคมํ , เสสานิ ตทนฺวยานิ โหนฺติฯ ยถา ตติยสฺส เคเห อิตเร จตฺตาโร ตุณฺหี นิสีทนฺติ, เคหสามิโกว วิจาเรติ, เอวํ สติปฎฺ ฐานานิ ปตฺวา อุปฎฺฐานลกฺขณํ สติพลเมว เชฎฺฐกํ โหติ ปุพฺพงฺคมํ, เสสานิ ตทนฺวยานิ โหนฺ

ติฯ ยถา จตุตฺถสฺส เคเห อิตเร จตฺตาโร ตุณฺหี นิสีทนฺติ, เคหสามิโกว วิจาเรติ, เอวํ ฌานวิโมเกฺข ปตฺวา อวิเกฺขปลกฺขณํ สมาธิพลเมว เชฏฺฐกํ โหติ ปุพฺพงฺคมํ, เสสานิ ตทนฺวยานิ โหนฺติฯ สพฺพปจฺฉา รโญฺญ เคหํ คตกาเล ปน ยถา อิตเร จตฺตาโร ตุณฺหี นิสีทนฺติ, ราชาว เคเห วิจาเรติ, เอวเมว อริยสจฺจานิ ปตฺวา ปชานนลกฺขณํ ปญฺญาพลเมว เชฏฺฐกํ โหติ ปุพฺพงฺคมํ, เสสานิ ตทนฺวยานิ โหนฺตีติ เอวมิธ ปญฺจ พลานิ มิสฺสกานิ กถิตานิฯ ฉฏฺฐํ อุตฺตานตฺถเมวฯ เอวํ ปุริมวเคฺค จ อิธ จ อฏฺฐสุ สุเตฺตสุ เสขพลาเนว กถิตานิฯ กรณฺฑโกลวาสี มหาทตฺตเตฺถโร ปนาห – ‘‘เหฏฺฐา จตูสุ สุเตฺตสุ เสขพลานิ กถิตานิ, อุปริ จตูสุ อเสขพลานี’’ติฯ

๗. ปฐมหิตสุตฺตวณฺณนา

๑๗. สตฺตเม สีลาทโย มิสฺสกาว กถิตาฯ **วิมุตฺตี**ติ อรหตฺตผลวิมุตฺติเยวฯ **วิมุตฺติญาณทสฺสนํ** ปจฺจเวกฺขณญาณํ, ตํ โลกิยเมวฯ

๘-๑๐. ทุติยหิตสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๘-๒๐. อฏฺฐเม ทุสฺสีโล พหุสฺสุโต กถิโต, นวเม อปฺปสฺสุโต ทุสฺสีโล, ทสเม พหุสฺสุโต ขีณาสโวติฯ

พลวโคฺค ทุติโยฯ

๓. ปญฺจงฺคิกวโคฺค

๑. ปฐมอคารวสุตฺตวณฺณนา

๒๑. ตติยสฺส ปฐเม **อสภาควุตฺติโก**ติ อสภาคาย วิสทิสาย ชีวิตวุตฺติยา สมนฺนาคโต ฯ **อาภิสมาจาริกํ ธมฺม**นฺติ อุตฺตมสมาจารภูตํ วตฺตวเสน ปญฺญตฺตสีลํฯ **เสขํ ธมฺม**นฺติ เสข ปณฺณตฺติสีลํฯ **สีลานี**ติ จตฺตาริ มหาสีลานิฯ **สมฺมาทิฏฺฐิ**นฺติ วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐึฯ **สมฺมา สมาธิ**นฺติ มคฺคสมาธิเญฺจว ผลสมาธิญฺจฯ อิมสฺมึ สุตฺเต สีลาทีนิ มิสฺสกานิ กถิตานิฯ

๒. ทุติยอคารวสุตฺตวณฺณนา

๒๒. ทุติเย **สีลกฺขนฺธ**นฺติ สีลราสึฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ อิเม ปน ตโยปิ ขนฺธา มิสฺสกาว กถิตาติฯ

๓. อุปกฺกิเลสสุตฺตวณฺณนา

๒๓. ตติเย **น จ ปภสฺสร**นฺติ น จ ปภาวนฺตํฯ **ปภงฺคุ จา**ติ ปภิชฺชนสภาวํฯ **อโย**ติ กาฬโลหํฯ **โลห**นฺติ ฐเปตฺวา อิธ วุตฺตานิ จตฺตาริ อวเสสํ โลหํฯ **สชฺฌ**นฺติ รชตํฯ **จิตฺตสฺสา**ติ จาตุภูมกกุสลจิตฺตสฺสฯ เตภูมกสฺส ตาว อุปกฺกิเลสา โหนฺตุ, โลกุตฺตรสฺส กถํ โหนฺตีติ? อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทาเนนฯ ยทเคฺคน หิ อุปฺปชฺชิตุํ น เทนฺติ, ตทเคฺคเนว เต โลกิยสฺสปิ โลกุตฺตรสฺสปิ อุปกฺกิเลสา นาม โหนฺติฯ **ปภงฺคุ จา**ติ อารมฺมเณ จุณฺณวิจุณฺณภาวูปคมเนน ภิชฺชนสภาวํฯ **สมฺมา สมาธิยติ อาสวานํ ขยายา**ติ อาสวานํ ขยสงฺขาตสฺส อรหตฺตสฺส อตฺถาย เหตุนา การเณน สมาธิยติฯ เอตฺตาวตา จิตฺตํ วิโสเธตฺวา อรหเตฺต ปติฏฺฐิตํ ขีณาสวํ ทเสฺสติฯ อิทานิสฺส อภิญฺญาปฏิเวธํ ทเสฺสโนฺต **ยสฺส ยสฺส จา**ติอาทิมาหฯ ตํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๔. ทุสฺสีลสุตฺตวณฺณนา

๒๔. จตุเตฺถ **หตูปนิโส**ติ หตอุปนิสฺสโย หตการโณฯ **ยถาภูตญาณทสฺสน**นฺติ นามรูปปริเจฺฉทญาณํ อาทึ กตฺวา ตรุณวิปสฺสนาฯ **นิพฺพิทาวิราโค**ติ นิพฺพิทา จ วิราโค จ ฯ ตตฺถ นิพฺพิทา พลววิปสฺสนา, วิราโค มโคฺคฯ **วิมุตฺติญาณทสฺสน**นฺติ ผลวิมุตฺติ จ ปจฺจเวกฺขณญาณญฺจฯ

๕. อนุคฺคหิตสุตฺตวณฺณนา

๒๕. ปญฺจเม **สมฺมาทิฏฺฐี**ติ วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิฯ **เจโตวิมุตฺติผลา**ติอาทีสุ **เจโตวิมุตฺตี**ติ มคฺคผลสมาธิฯ **ปญฺญาวิมุตฺตี**ติ ผลญาณํฯ **สีลานุคฺคหิตา**ติ สีเลน อนุคฺคหิตา อนุรกฺขิตาฯ **สุตานุคฺคหิตา**ติ พาหุสเจฺจน อนุคฺคหิตาฯ **สากจฺฉานุคฺคหิตา**ติ ธมฺมสากจฺฉาย อนุคฺคหิตาฯ **สมถานุคฺคหิตา**ติ จิเตฺตกคฺคตาย อนุคฺคหิตาฯ

อิมสฺส ปนตฺถสฺส อาวิภาวตฺถํ มธุรมฺพพีชํ โรเปตฺวา สมนฺตา มริยาทํ พนฺธิตฺวา กาลานุกาลํ อุทกํ อาสิญฺจิตฺวา กาลานุกาลํ มูลานิ โสเธตฺวา กาลานุกาลํ ปติตปาณเก หาเรตฺวา กาลานุกาลํ มกฺกฏชาลํ ลุญฺจิตฺวา อมฺพํ ปฏิชคฺคโนฺต ปุริโส ทเสฺสตโพฺพฯ ตสฺส หิ ปุริสสฺส มธุรมฺพพีชโรปนํ วิย วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิ ทฏฺฐพฺพา, มริยาทพนฺธนํ วิย สีเลน อนุคฺคณฺหนํ,

อุทกาเสจนํ วิย สุเตน อนุคฺคณฺหนํ, มูลปริโสธนํ วิย สากจฺฉาย อนุคฺคณฺหนํ, ปาณกหรณํ วิย ฌานวิปสฺสนาปาริปนฺถิกโสธนวเสน สมถานุคฺคณฺหนํ, มกฺกฏชาลลุญฺจนํ วิย พลววิปสฺสนานุคฺคณฺหนํ, เอวํ อนุคฺคหิตสฺส รุกฺขสฺส ขิปฺปเมว วฑฺฒิตฺวา ผลปฺปทานํ วิย อิเมหิ สีลาทีหิ อนุคฺคหิตาย มูลสมฺมาทิฏฺฐิยา ขิปฺปเมว มคฺควเสน วฑฺฒิตฺวา เจโตวิมุตฺติปญฺญาวิมุตฺติผลปฺปทานํ เวทิตพฺพํฯ

๖. วิมุตฺตายตนสุตฺตวณฺณนา

๒๖. ฉฏฺเฐ **วิมุตฺตายตนานี**ติ วิมุจฺจนการณานิฯ **ยตฺถา**ติ เยสุ วิมุตฺตายตเนสุฯ **สตฺถา ธมฺมํ เทเสตี**ติ จตุสจฺจธมฺมํ เทเสติฯ **อตฺถปฏิสํเวทิโน**ติ ปาฬิอตฺถํ ชานนฺตสฺสฯ **ธมฺมปฏิสํเวทิโน**ติ ปาฬึ ชานนฺตสฺสฯ **ปาโมชฺช**นฺติ ตรุณปีติฯ **ปีตี**ติ ตุฏฺฐาการภูตา พลวปีติฯ **กาโย**ติ นามกาโยฯ **ปสฺสมฺภตี**ติ ปฏิปฺปสฺสมฺภติฯ **สุขํ เวเทตี**ติ สุขํ ปฏิลภติฯ **จิตฺตํ สมาธิยตี**ติ อรหตฺตผลสมาธินา สมาธิยติฯ อยญฺหิ ตํ ธมฺมํ สุณนฺโต อาคตาคตฏฺฐาเน ฌานวิปสฺสนามคฺคผลานิ ชานาติ, ตสฺส เอวํ ชานโต ปีติ อุปฺปชฺชติฯ โส ตสฺสา ปีติยา อนฺตรา โอสกฺกิตุํ น เทนฺโต อุปจารกมฺมฏฺฐานิโก หุตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘จิตฺตํ สมาธิยตี’’ติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปน วิเสโส – **สมาธินิมิตฺต**นฺติ อฏฺฐตึสาย อารมฺมเณสุ อญฺญตโร สมาธิเยว สมาธินิมิตฺตํฯ **สุคฺคหิตํ โหตี**ติอาทีสุ อาจริยสฺส สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ อุคฺคณฺหเนฺตน สุฏฺฐุ คหิตํ โหติ สุฏฺฐุ มนสิกตํ สุฏฺฐุ อุปธาริตํฯ **สุปฺปฏิวิทฺธํ ปญฺญายา**ติ ปญฺญาย สุฏฺฐุ ปจฺจกฺขํ กตํฯ **ตสฺมึ ธมฺเม**ติ ตสฺมึ กมฺมฏฺฐานปาฬิธมฺเมฯ อิติ อิมสฺมึ สุตฺเต ปญฺจปิ วิมุตฺตายตนานิ อรหตฺตํ ปาเปตฺวา กถิตานีติฯ

๗. สมาธิสุตฺตวณฺณนา

๒๗. สตฺตเม **อปฺปมาณ**นฺติ ปมาณกรธมฺมรหิตํ โลกุตฺตรํฯ **นิปกา ปติสฺสตา**ติ เนปกฺเกน จ สติยา จ สมนฺนาคตา หุตฺวาฯ **ปญฺจ ญาณานี**ติ ปญฺจ ปจฺจเวกฺขณญาณานิฯ **ปจฺจตฺตเญฺญว อุปฺปชฺชนฺตี**ติ อตฺตนิเยว อุปฺปชฺชนฺติฯ **อยํ สมาธิ ปจฺจุปฺปนฺนสุโข เจวา**ติ อาทีสุ อรหตฺตผลสมาธิ อธิปฺเปโตฯ มคฺคสมาธีติปิ วทนฺติเยวฯ โส หิ อปฺปิตปฺปิตกฺขเณ สุขตฺตา **ปจฺจุปฺปนฺนสุโข,** ปุริโม ปุริโม ปจฺฉิมสฺส ปจฺฉิมสฺส สมาธิสุขสฺส ปจฺจยตฺตา **อายตึ สุขวิปาโก,** กิเลเสหิ อารกตฺตา **อริโย,** กามามิสวฏฺฏามิสโลกามิสานํ อภาวา **นิรามิโส**ฯ พุทฺธาทีหิ มหาปุริเสหิ เสวิตตฺตา **อกาปุริสเสวิโต**ฯ องฺคสนฺตตาย อารมฺมณสนฺตตาย สพฺพกิเลสทรถสนฺตตาย จ **สนฺโต,** อตปฺปนิยฏฺเฐน **ปณีโต**ฯ กิเลสปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิยา ลทฺธตฺตา กิเลสปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิภาวํ วา ลทฺธตฺตา **ปฏิปฺปสฺสทฺธลทฺโธ**ฯ ปฏิปฺปสฺสทฺธํ ปฏิปฺปสฺสทฺธีติ หิ อิทํ อตฺถโต เอกํฯ ปฏิปฺปสฺสทฺธกิเลเสน วา อรหตา ลทฺธตฺตาปิ **ปฏิปฺปสฺสทฺธลทฺโธ,** เอโกทิภาเวน อธิคตตฺตา เอโกทิภาวเมว วา อธิคตตฺตา **เอโกทิภาวาธิคโต**ฯ อปฺปคุณสาสวสมาธิ วิย สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน จิเตฺตน ปจฺจนีกธมฺเม นิคฺคยฺห กิเลเส วาเรตฺวา อนธิคตตฺตา **น สสงฺขารนิคฺคยฺหวาริตคโต**ฯ ตํ สมาธึ สมาปชฺชโนฺต ตโต วา วุฏฺฐหโนฺต สติเวปุลฺลปฺปตฺตตฺตา **สโตว สมาปชฺชติ, สโตว วุฏฺฐหติ**ฯ ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสน วา สโต สมาปชฺชติ, สโต วุฏฺฐหติฯ ตสฺมา ยเทตฺถ ‘‘อยํ สมาธิ ปจฺจุปฺปนฺนสุโข เจว อายติญฺจ สุขวิปาโก จา’’ติ เอวํ ปจฺจเวกฺขมานสฺส ปจฺจตฺตํเยว อปรปฺปจฺจยญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตํ เอกํ ญาณํฯ เอเสว นโย เสเสสุฯ เอวํ อิมานิ ปญฺจ ญาณานิ ปจฺจตฺตเญฺญว อุปฺปชฺชนฺตีติฯ

๘. ปญฺจงฺคิกสุตฺตวณฺณนา

๒๘. อฏฺฐเม **อริยสฺสา**ติ วิกฺขมฺภนวเสน ปหีนกิเลเสหิ อารกา ฐิตสฺสฯ **ภาวนํ เทเสสฺสามี**ติ พฺรูหนํ วฑฺฒนํ ปกาสยิสฺสามิฯ **อิมเมว กาย**นฺติ อิมํ กรชกายํฯ **อภิสเนฺทตี**ติ เตเมติ เสฺนเหติ, สพฺพตฺถ ปวตฺตปีติสุขํ กโรติฯ **ปริสเนฺทตี**ติ สมนฺตโต สเนฺทติฯ **ปริปูเรตี**ติ วายุนา ภสฺตํ วิย ปูเรติฯ **ปริปฺผรตี**ติ สมนฺตโต ผุสติฯ **สพฺพาวโต กายสฺสา**ติ อสฺส ภิกฺขุโน สพฺพโกฏฺฐาสวโต กายสฺส กิญฺจิ อุปาทินฺนกสนฺตติปวตฺติฏฺฐาเน ฉวิมํสโลหิตานุคตํ อณุมตฺตมฺปิ ฐานํ ปฐมชฺฌานสุเขน อผุฎํ นาม น โหติฯ

ทกฺขติ เฉโก ปฏิพโล นฺหานียจุณฺณานิ กาตุเญฺจว โยเชตุญฺจ สเนฺนตุญฺจฯ **กํสถาเล**ติ เยน เกนจิ โลเหน กตภาชเนฯ มตฺติกาภาชนํ ปน ถิรํ น โหติ, สเนฺนนฺตสฺส ภิชฺชติฯ ตสฺมา ตํ น ทเสฺสสิฯ **ปริโปฺผสกํ ปริโปฺผสก**นฺติ สิญฺจิตฺวา สิญฺจิตฺวาฯ **สเนฺนยฺยา**ติ วามหเตฺถน กํสถาลํ คเหตฺวา ทกฺขิณหเตฺถน ปมาณยุตฺตํ อุทกํ สิญฺจิตฺวา สิญฺจิตฺวา ปริมทฺทโนฺต ปิณฺฑํ กเรยฺยฯ **เสฺนหานุคตา**ติ อุทกสิเนเหน อนุคตาฯ **เสฺนหปเรตา**ติ อุทกสิเนเหน ปริคฺคหิตาฯ **สนฺตรพาหิรา**ติ สทฺธึ อโนฺตปเทเสน เจว พหิปเทเสน จ, สพฺพตฺถกเมว อุทกสิเนเหน ผุฎาติ อโตฺถฯ **น จ ปคฺฆริณี**ติ น พินฺทุ พินฺทุ อุทกํ ปคฺฆรติ, สกฺกา โหติ หเตฺถนปิ ทฺวีหิปิ องฺคุลีหิ คเหตุํ โอวฏฺฏิกายปิ กาตุนฺติ อโตฺถฯ

ทุติยชฺฌานสุขอุปมายํ **อุพฺภิโทฺทโก**ติ อุพฺภินฺนอุทโก, น เหฎฺฐา อุพฺภิชฺชิตฺวา อุคฺคจฺฉนอุทโก, อโนฺตเยว ปน อุปฺปชฺชนอุทโกติ อโตฺถฯ **อายมุข**นฺติ อาคมนมโคฺคฯ **เทโว**ติ เมโฆฯ **กาเลน กาล**นฺติ กาเล กาเล, อนฺวฑฺฒมาสํ วา อนุทสาหํ วาติ อโตฺถฯ **ธาร**นฺติ วุฎฺฐึฯ **นานุปฺปเวเจฺฉยฺยา**ติ นปฺปเวเสยฺย, น วเสฺสยฺยาติ อโตฺถฯ **สีตา วาริธารา อุพฺภิชฺชิตฺวา**ติ สีตา วาริธารา ตํ รหทํ ปูรยมานา อุพฺภิชฺชิตฺวาฯ เหฎฺฐา อุคฺคจฺฉนอุทกญฺหิ อุคฺคนฺตฺวา ภิชฺชนฺตํ อุทกํ โขเภติ, จตูหิ ทิสาหิ ปวิสนอุทกํ ปุราณปณฺณติณกฏฺฐทณฺฑกาทีหิ อุทกํ โขเภติฯ วุฎฺฐิอุทกํ ธารานิปาตพุพฺพุฬเกหิ อุทกํ โขเภติ, สนฺนิสินฺนเมว ปน หุตฺวา อิทฺธินิมฺมิตมิว อุปฺปชฺชมานํ อุทกํ อิมํ ปเทสํ ผรติ, อิมํ น ผรตีติ นตฺถิฯ เตน อผุโฎกาโส นาม น โหติฯ ตตฺถ รหโท วิย กรชกาโย, อุทกํ วิย ทุติยชฺฌานสุขํ, เสสํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

ตติยชฺฌานสุขอุปมายํ อุปฺปลานิ เอตฺถ สนฺตีติ **อุปฺปลินี**ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ เสตรตฺตนีเลสุ ยํกิญฺจิ อุปฺปลเมว, อูนกสตปตฺตํ ปุณฺฑรีกํ, สตปตฺตํ ปทุมํฯ ปตฺตนิยมํ วา วินาปิ เสตํ ปทุมํ, รตฺตํ ปุณฺฑรีกนฺติ อยเมตฺถ วินิจฺฉโยฯ **อุทกานุคฺคตานี**ติ อุทกโต น อุคฺคตานิฯ **อโนฺตนิมุคฺคโปสีนี**ติ อุทกตลสฺส อโนฺต นิมุคฺคานิเยว หุตฺวา โปสนฺติ วฑฺฒนฺตีติ อโตฺถฯ เสสํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

จตุตฺถชฺฌานอุปมายํ **ปริสุเทฺธน เจตสา ปริโยทาเตนา**ติ เอตฺถ นิรุปกฺกิเลสเฎฺฐน ปริสุทฺธํ, ปภสฺสรเฎฺฐน ปริโยทาตํ เวทิตพฺพํฯ **โอทาเตน วเตฺถนา**ติ อิทํ อุตุผรณตฺถํ วุตฺตํฯ กิลิฎฺฐวเตฺถน หิ อุตุผรณํ น โหติ, ตงฺขณโธตปริสุเทฺธน อุตุผรณํ พลวํ โหติฯ อิมิสฺสา หิ อุปมาย วตฺถํ วิย กรชกาโย, อุตุผรณํ วิย จตุตฺถชฺฌานสุขํฯ ตสฺมา ยถา สุนฺหาตสฺส ปุริสสฺส ปริสุทฺธํ วตฺถํ สสีสํ ปารุปิตฺวา นิสินฺนสฺส สรีรโต อุตุ สพฺพเมว วตฺถํ ผรติ, น โกจิ วตฺถสฺส อผุโฐกาโส โหติ, เอวํ จตุตฺถชฺฌานสุเขน ภิกฺขุโน กรชกายสฺส น โกจิ โอกาโส อผุโฐ โหตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ จตุตฺถชฺฌานจิตฺตเมว วา วตฺถํ วิย, ตํสมุฎฺฐานรูปํ อุตุผรณํ วิยฯ ยถา หิ กตฺถจิ กตฺถจิ โอทาตวเตฺถ กายํ อผุสเนฺตปิ ตํสมุฎฺฐาเนน อุตุนา สพฺพตฺถกเมว กาโย ผุโฐ โหติ, เอวํ จตุตฺถชฺฌานสมุฎฺฐาปิเตน สุขุมรูเปน สพฺพตฺถกเมว ภิกฺขุโน กาโย ผุโฐ โหตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

ปจฺจเวกฺขณนิมิตฺตนฺติ ปจฺจเวกฺขณญาณเมวฯ **สุคฺคหิตํ โหตี**ติ ยถา เตน ฌานวิปสฺสนามคฺคา สุฏฺฐุ คหิตา โหนฺติ, เอวํ ปจฺจเวกฺขณนิมิตฺตํ อปราปเรน ปจฺจเวกฺขณนิมิเตฺตน สุฏฺฐุ คหิตํ โหติฯ **อโญฺญ วา อญฺญ**นฺติ อโญฺญ เอโก อญฺญํ เอกํ, อตฺตโนเยว หิ อตฺตา น ปากโฏ โหติฯ **ฐิโต วา นิสินฺน**นฺติ ฐิตกสฺสาปิ นิสิโนฺน ปากโฏ โหติ, เตเนวํ วุตฺตํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **อุทกมณิโก**ติ สเมขลา อุทกจาฏิฯ **สมติตฺติโก**ติ สมภริโตฯ **กากเปยฺยา**ติ มุขวฏฺฏิยํ นิสีทิตฺวา กาเกน คีวํ อนาเมตฺวาว ปาตโพฺพฯ

สุภูมิยนฺติ สมภูมิยํฯ ‘‘สุภูเม สุเขเตฺต วิหตขาณุเก พีชานิ ปติฏฺฐาเปยฺยา’’ติ (ที. นิ. ๒.๔๓๘) เอตฺถ ปน มณฺฑภูมิ สุภูมีติ อาคตาฯ **จตุมหาปเถ**ติ ทฺวินฺนํ มหามคฺคานํ วินิวิชฺฌิตฺวา คตฏฺฐาเนฯ **อาชญฺญรโถ**ติ วินีตอสฺสรโถฯ **โอธสฺตปโตโท**ติ ยถา รถํ อภิรุหิตฺวา ฐิเตน สกฺกา โหติ คณฺหิตุํ, เอวํ อาลมฺพนํ นิสฺสาย ติริยโต ฐปิตปโตโทฯ **โยคฺคาจริโย**ติ อสฺสาจริโยฯ เสฺวว อสฺสทเมฺม สาเรตีติ **อสฺสทมฺมสารถิฯ เยนิจฺฉก**นฺติ เยน เยน มเคฺคน อิจฺฉติฯ **ยทิจฺฉก**นฺติ ยํ ยํ คตึ อิจฺฉติฯ **สาเรยฺยา**ติ อุชุกํ ปุรโต เปเสยฺยฯ **ปจฺจาสาเรยฺยา**ติ ปฏินิวเตฺตยฺยฯ

เอวํ เหฏฺฐา ปญฺจหิ องฺคหิ สมาปตฺติปริกมฺมํ กเถตฺวา อิมาหิ ตีหิ อุปมาหิ ปคุณสมาปตฺติยา อานิสํสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ขีณาสวสฺส อภิญฺญาปฏิปาฏึ ทเสฺสตุํ **โส สเจ อากงฺขตี**ติอาทิมาหฯ ตํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๙. จงฺกมสุตฺตวณฺณนา

๒๙. นวเม **อทฺธานกฺขโม โหตี**ติ ทูรํ อทฺธานมคฺคํ คจฺฉโนฺต ขมติ, อธิวาเสตุํ สโกฺกติฯ **ปธานกฺขโม**ติ วีริยกฺขโมฯ **จงฺกมาธิคโต สมาธี**ติ จงฺกมํ อธิฏฺฐหเนฺตน อธิคโต อฏฺฐนฺนํ สมาปตฺตีนํ อญฺญตรสมาธิฯ **จิรฏฺฐิติโก โหตี**ติ จิรํ ติฏฺฐติฯ ฐิตเกน คหิตนิมิตฺตญฺหิ นิสินฺนสฺส นสฺสติ, นิสิเนฺนน คหิตนิมิตฺตํ นิปนฺนสฺสฯ จงฺกมํ อธิฏฺฐหเนฺตน จลิตารมฺมเณ คหิตนิมิตฺตํ ปน ฐิตสฺสปิ นิสินฺนสฺสปิ นิปนฺนสฺสปิ น นสฺสตีติฯ

๑๐. นาคิตสุตฺตวณฺณนา

๓๐. ทสเม อุทฺธํ อุคฺคตตฺตา อุโจฺจ, ราสิภาเวน จ มหา สโทฺท เอเตสนฺติ **อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทา**ฯ เตสุ หิ อุคฺคตุคฺคเตสุ ขตฺติยมหาสาล-พฺราหฺมณมหาสาลาทีสุ มหาสกฺการํ คเหตฺวา อาคเตสุ ‘‘อสฺกสฺส โอกาสํ เทถ, อสฺกสฺส โอกาสํ เทถา’’ติ วุเตฺต ‘‘มยํ ปฐมตรํ อาคตา, มยฺหํ ปฐมตรํ อาคตา, นตฺถิ โอกาโส’’ติ เอวํ อญฺญมญฺญํ กเถนฺตานํ สโทฺท อุโจฺจ เจว มหา จ อโหสิฯ **เกวฏฺฏา มเญฺญ มจฺฉวิโลเป**ติ เกวฏฺฏา วิย มจฺฉวิโลเปฯ เตสญฺหิ มจฺฉปจฺฉึ คเหตฺวา อาคตานํ วิกฺกิณนฏฺฐาเน ‘‘มยฺหํ เทถ มยฺหํ เทถา’’ติ วทโต มหาชนสฺส เอวรูโป สโทฺท โหติฯ **มีฬฺหสุข**นฺติ อสุจิสุขํฯ **มิทฺธสุข**นฺติ นิทฺทาสุขํฯ **ลาภสกฺการสิโลกสุข**นฺติ ลาภสกฺการเญฺจว วณฺณภณนญฺจ นิสฺสาย อุปฺปนฺนสุขํฯ

ตํนินฺนาว คมิสฺสนฺตีติ ตํ ตเทว ภควโต คตฏฺฐานํ คมิสฺสนฺติ, อนุพนฺธิสฺสนฺติเยวาติ วุตฺตํ โหติฯ **ตถา หิ, ภเนฺต, ภควโต สีลปญฺญาณ**นฺติ ยสฺมา ตถาวิธํ ตุมฺหากํ สีลญฺจ ญาณญฺจาติ อโตฺถฯ **มา จ มยา ยโส**ติ มยา สทฺธึ ยโสปิ มา สมาคจฺฉตุฯ **ปิยาน**นฺติ ปิยชนานํฯ **เอโส ตสฺส นิสฺสโนฺท**ติ เอสา ปิยภาวสฺส นิปฺผตฺติฯ **อสุภนิมิตฺตานุโยค**นฺติ อสุภกมฺมฏฺฐาน

านุโยคํฯ **สุภนิมิเตฺต**ติ ราคฏฺฐานิเย อิฏฺฐารมฺมเณฯ **เอโส ตสฺส นิสฺสโนฺท**ติ เอสา ตสฺส อสุภนิมิตฺตานุโยคสฺส นิปฺผตฺติฯ เอวมิมสฺมิํ สุเตฺต อิเมสุ ปญฺจสุ ฐาเนสุ วิปสฺสนาว กถิตาติฯ

ปญฺจงฺคิกวโคฺค ตติโยฯ

๔. สุมนวโคฺค

๑. สุมนสุตฺตวณฺณนา

๓๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม **สุมนา ราชกุมารี**ติ มหาสกฺการํ กตฺวา ปตฺถนํ ปเตฺถตฺวา เอวํ ลทฺธนามา ราชกญฺญาฯ วิปสฺสิสมฺมาสมฺพุทฺธกาลสฺมึ หิ นาคเรสุ ‘‘ยุทฺธมฺปิ กตฺวา สตฺถารํ อมฺหากํ คณฺหิสฺสามา’’ติ เสนาปตึ นิสฺสาย พุทฺธปฺปมุขํ สงฺฆํ ลภิตฺวา ปฏิปาฏิยา ปุญฺญานิ กาตุํ อารเทฺธสุ สพฺพปฐมทิวโส เสนาปติสฺส วาโร อโหสิฯ ตสฺมึ ทิวเส เสนาปติ มหาทานํ สเชฺชตฺวา ‘‘อชฺช ยถา อโญฺญ โกจิ เอกภิกฺขมฺปิ น เทติ, เอวํ รกฺขถา’’ติ สมนฺตา ปุริเส ฐเปสิฯ ตํ ทิวสํ เสฎฺฐิภริยา โรทมานา ปญฺจหิ กุมาริกาสเตหิ สทฺธึ กีฬิตฺวา อาคตํ ธีตรํ อาห – ‘‘สเจ, อมฺม, ตว ปิตา ชีเวยฺย, อชฺชาหํ ปฐมํ ทสพลํ โภเชยฺย’’นฺติฯ สา ตํ อาห – ‘‘อมฺม, มา จินฺตยิ, อหํ ตถา กริสฺสามิ, ยถา พุทฺธปฺปมุโข สโงฺฆ อมฺหากํ ปฐมํ ภิกฺขํ ภุญฺชิสฺสตี’’ติฯ ตโต สตสหสฺสคฺฆนิกาย สุวณฺณปาติยา นิรุทกปายาสํ ปูเรตฺวา สปฺปิมธุสกฺขราทีหิ อภิสงฺขริตฺวา อญฺญิสฺสา ปาติยา ปฏิกุชฺชิตฺวา ตํ สุมนมาลาคุเฬหิ ปริกฺขิปิตฺวา มาลาคุฬสทิสํ กตฺวา ภควโต คามํ ปวิสนเวลาย สยเมว อุกฺขิปิตฺวา ธาติคณปริวุตา ฆรา นิกฺขมิฯ

อนฺตรามเคฺค เสนาปติโน อุปฎฺฐากา, ‘‘อมฺม, มา อิโต อาคมา’’ติ วทนฺติฯ มหาปุญฺญา นาม มนาปกถา โหนฺติ, น จ เตสํ ปุนปฺปุนํ ภณนฺตานํ กถา ปฏิกฺขิปิตุํ สกฺกา โหติฯ สา ‘‘จูฬปิต, มหาปิต, มาตุล, กิสฺส ตุเมฺห คนฺตุํ น เทถา’’ติ อาหฯ เสนาปตินา ‘‘อญฺญสฺส กสฺสจิ ขาทนียํ โภชนียํ มา เทถา’’ติ ฐปิตมฺห, อมฺมาติฯ กึ ปน มม หเตฺถ ขาทนียํ โภชนียํ ปสฺสถาติ? มาลาคุฬํ ปสฺสามาติฯ กึ ตุมฺหากํ เสนาปติ มาลาปูชมฺปิ กาตุํ น เทตีติ? เทติ, อมฺมาติฯ เตน หิ อเปถาติ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘มาลาคุฬํ คณฺหถ ภควา’’ติ อาหฯ ภควา เอกํ เสนาปติสฺส อุปฎฺฐากํ โอโลเกตฺวา มาลาคุฬํ คณฺหาเปสิฯ สา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ‘‘ภวาภวาภินิพฺพตฺติยํ เม สติ ปริตสฺสนชีวิตํ นาม มา โหตุ, อยํ สุมนมาลา วิย นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฎฺฐาเน ปิยาว โหมิ, นาเมน จ สุมนาเยวา’’ติ ปตฺถนํ กตฺวา สตฺถารา ‘‘สุขินี โหหี’’ติ วุตฺตา วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิฯ

ภควาปิ เสนาปติสฺส เคหํ คนฺตฺวา ปญฺญตฺตาสเน นิสีทิฯ เสนาปติ ยาคุํ คเหตฺวา อุปคญฺฉิ, สตฺถา หเตฺถน ปตฺตํ ปิทหิฯ นิสิโนฺน, ภเนฺต, ภิกฺขุสโงฺฆติ ฯ อตฺถิ โน เอโก อนฺตรามเคฺค ปิณฺฑปาโต ลโทฺธติ? มาลํ อปเนตฺวา ปิณฺฑปาตํ อทฺทสฯ จูฬุปฎฺฐาโก อาห – ‘‘สามิ มาลาติ มํ วตฺวา มาตุคาโม วเญฺจสี’’ติฯ ปายาโส ภควนฺตํ อาทึ กตฺวา สพฺพภิกฺขูนํ ปโหสิฯ เสนาปติ อตฺตโน เทยฺยธมฺมํ อทาสิฯ สตฺถา ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา มงฺคลํ วตฺวา ปกฺกามิฯ เสนาปติ ‘‘กา นาม สา ปิณฺฑปาตมทาสี’’ติ ปุจฺฉิฯ เสฎฺฐิธีตา สามีติฯ สปฺปญฺญา อิตฺถี, เอวรูปาย ฆเร วสนฺติยา ปุริสสฺส สคฺคสมฺปตฺติ นาม น ทุลฺลภาติ กํ อาเนตฺวา เชฎฺฐกฎฺฐาเน ฐเปสิ?

สา ปิตุเคเห จ เสนาปติเคเห จ ธนํ คเหตฺวา ยาวตายุกํ ตถาคตสฺส ทานํ ทตฺวา ปุญฺญานิ กริตฺวา ตโต จุตา กามาวจรเทวโลเก นิพฺพตฺติฯ นิพฺพตฺตกฺขเณเยว ชาณุปฺปมาเณน โอธินา สกลํ เทวโลกํ ปริปูรยมานํ สุมนวสฺสํ วสฺสิฯ เทวตา ‘‘อยํ อตฺตนาว อตฺตโน นามํ คเหตฺวา อาคตา’’ติ ‘‘สุมนา เทวธีตา’’เตฺววสฺสา นามํ อกํสุฯ สา เอกนวุติกปฺเป เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ สํสรนฺตี นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฎฺฐาเน อวิชหิตสุมนวสฺสา ‘‘สุมนา สุมนา’’เตฺวว นามา อโหสิฯ อิมสฺมึ ปน กาเล โกสลรโญฺญ อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ คณฺหิฯ ตาปิ ปญฺจสตา กุมาริกา ตํทิวสเญฺญว ตสฺมึ ตสฺมึ กุเล ปฏิสนฺธึ คเหตฺวา เอกทิวเสเยว สพฺพา มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมึ

สุฯ ตํขณํเยว ชาณุปฺปมาเณน โอธินา สุมนวสฺสํ วสฺสิฯ ตํ ทิสฺวา ราชา ‘‘ปุเพฺพ กตาภินีหารา เอสา ภวิสฺสตี’’ติ ตุฏฺฐมานโส ‘‘ธีตา เม อตฺตนาว อตฺตโน นามํ คเหตฺวา อาคตา’’ติ สุมนา เตฺววสฺสา นามํ กตฺวา ‘‘มยฺหํ ธีตา น เอกิกาว นิพฺพตฺติสฺสตี’’ติ นครํ วิจินาเปโนฺต ‘ปญฺจ ทาริกาสตานิ ชาตานี’’ติ สุตฺวา สพฺพา อตฺตนาว โปสาเปสิฯ มาเส มาเส สมฺปเต ‘‘อาเนตฺวา มม ธีตุ ทเสฺสถา’’ติ อาหฯ เอวเมสา มหาสกฺการํ กตฺวา ปตฺถนํ ปเตฺถตฺวา เอวํลทฺธนามาติ เวทิตพฺพาฯ

ตสฺสา สตฺตวสฺสิกกาเล อนาถปิณฺฑิเกน วิหารํ นิฏฺฐาเปตฺวา ตถาคตสฺส ทูเต เปสิเต สตฺถา ภิกฺขุสงฺฆปริวาโร สาวตฺถึ อคมาสิฯ อนาถปิณฺฑิโก คนฺตฺวา ราชานํ เอวมาห – ‘‘มหาราช, สตฺถุ อิธาคมนํ อมฺหากมฺปิ มงฺคลํ ตุมฺหากมฺปิ มงฺคลเมว, สุมนํ ราชกุมาริํ ปญฺจหิ ทาริกาส เตหิ สทฺธิํ ปุณฺณฆเฏ จ คนฺธมาลาทีนิ จ คาหาเปตฺวา ทสพลสฺส ปจฺจุคฺคมนํ เปเสถา’’ติฯ ราชา ‘‘สาธุ มหาเสฏฺฐี’’ติ ตถา อกาสิฯ สาปิ รญฺญา วุตฺตนเยเนว คนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา คนฺธมาลาทีหิ ปูเชตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิฯ สตฺถา ตสฺสา ธมฺมํ เทเสสิฯ สา ปญฺจหิ กุมาริกาส เตหิ สทฺธิํ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิฯ อญฺญานิปิ ปญฺจ ทาริกาสตานิ ปญฺจ มาตุคามสตานิ ปญฺจ อุปาสกสตานิ ตสฺมิํเยว ขเณ โสตาปตฺติผลํ ปาปุณิํสุฯ เอวํ ตสฺมิํ ทิวเส อนฺตรา มเคฺคเยว เทฺว โสตาปนฺนสหสฺสานิ ชาตานิฯ

เยน ภควา เตนุปสงฺกมีติ กสฺมา อุปสงฺกมีติ? ปญฺหํ ปุจฺฉิตุกามตายฯ กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล กิร สหายกา เทฺว ภิกฺขู อเหสุํฯ เตสุ เอโก สารณียธมฺมํ ปูเรติ, เอโก ภตฺตคฺควตฺตํฯ สารณียธมฺมปูรโก อิตรํ อาห – ‘‘อาวุโส, อทินฺนสฺส ผลํ นาม นตฺถิ, อตฺตนา ลทฺธํ ปเรสํ ทตฺวา ภุญฺชิตุํ วฏฺฏตี’’ติฯ อิตโร ปน อาห – ‘‘อาวุโส, ตฺวํ น ชานาสิ, เทยฺยธมฺมํ นาม วินิปาเตตุํ น วฏฺฏติ, อตฺตโน ยาปนมตฺตเมว คณฺหเนฺตน ภตฺตคฺควตฺตํ ปูเรตุํ วฏฺฏตี’’ติฯ เตสุ เอโกปิ เอกํ อตฺตโน โอวาเท โอตาเรตุํ นาสกฺขิฯ เทฺวปิ อตฺตโน ปฏิปตฺติํ ปูเรตฺวา ตโต จุตา กามาวจรเทวโลเก นิพฺพตฺติํสุฯ ตตฺถ สารณียธมฺมปูรโก อิตรํ ปญฺจหิ ธเมฺมหิ อธิคณฺหิฯ

เอวํ เต เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ สํสรนฺตา เอกํ พุทฺธนฺตรํ เขเปตฺวา อิมสฺมิํ กาเล สาวตฺถิยํ นิพฺพตฺติํสุฯ สารณียธมฺมปูรโก โกสลรโญฺญ อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิสฺมิํ ปฏิสนฺธิํ คณฺหิ , อิตโร ตสฺสาเยว อุปฏฺฐากอิตฺถิยา กุจฺฉิสฺมิํ ปฏิสนฺธิํ คณฺหิฯ เต เทฺวปิ ชนา เอกทิวเสเนว ชายิํสุฯ เต นามคฺคหณทิวเส นฺหาเปตฺวา สิริคเพฺภ นิปชฺชาเปตฺวา ทฺวินฺนมฺปิ มาตโร พหิ สกฺการํ สํวิทหิํสุฯ เตสุ สารณียธมฺมปูรโก อกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา มหนฺตํ เสตจฺฉตฺตํ สุปญฺญตฺตํ สิริสยนํ อลงฺกตปฏิยตฺตญฺจ นิเวสนํ ทิสฺวา ‘‘เอกสฺมิํ ราชกุเล นิพฺพโตฺตสฺมี’’ติ อญฺญาสิฯ โส ‘‘กิํ นุ โข กมฺมํ กตฺวา อิธ นิพฺพโตฺตสฺมี’’ติ อาวเชฺชโนฺต ‘‘สารณียธมฺมนิสฺสเนฺทนา’’ติ ญตฺวา ‘‘สหาโย เม กุหิํ นุ โข นิพฺพโตฺต’’ติ อาวเชฺชโนฺต นีจสยเน นิปนฺนํ ทิสฺวา ‘‘อยํ ภตฺตคฺควตฺตํ ปูเรมีติ มม วจนํ น คณฺหิ, อิมสฺมิํ อิทานิ ตํ ฐาเน นิคฺคณฺหิตุํ วฏฺฏตี’’ติ ‘‘สมฺม มม วจนํ นากาสี’’ติ อาหฯ อถ กิํ ชาตนฺติฯ ปสฺส มยฺหํ สมฺปตฺติํ, เสตจฺฉตฺตสฺส เหฏฺฐา สิริสยเน นิปโนฺนสฺมิ, ตฺวํ นีจมเญฺจ ถทฺธอตฺถรณมเตฺต นิปโนฺนสีติฯ กิํ ปน ตฺวํ เอตํ นิสฺสาย มานํ กโรสิ, นนุ เวฬุสลากาหิ กตฺวา ปิโลติกาย ปลิเวฐิตํ สพฺพเมตํ ปถวีธาตุมตฺตเมวาติ?

สุมนา เตสํ กถํ สุตฺวา ‘‘มม ภาติกานํ สนฺติเก โกจิ นตฺถี’’ติ เตสํ สมีปํ คจฺฉนฺตี ทฺวารํ นิสฺสาย ฐิตา ‘‘ธาตู’’ติ วจนํ สุตฺวา ‘‘อิทํ ธาตูติ วจนํ พหิทฺธา นตฺถิฯ มม ภาติกา สมณเทวปุตฺตา ภวิสฺสนฺตี’’ติ จิเนฺตตฺวา – ‘‘สจาหํ ‘อิเม เอวํ กเถนฺตี’ติ มาตาปิตูนํ กเถสฺสามิ, ‘อมนุสฺสา เอเต’ติ นีหราเปสฺสนฺติฯ อิทํ การณํ อญฺญสฺส อกเถตฺวา กงฺขเจฺฉทกํ ปุริสเหรญฺญิกํ มม ปิตรํ

มหาโคตมทสพลํเยว ปุจฺฉิสฺสามี''ติ ภุตฺตปาตราสา ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา ''ทสพลสฺส อุปฏฺฐานํ คมิสฺสามี''ติ อาหฯ ราชา ปญฺจ รถสตานิ โยชาเปสิฯ ชมฺพุทีปตลสฺมิญฺหิ ติโสฺสว กุมาริโย ปิตูนํ สนฺติกา ปญฺจ รถสตานิ ลภึสุ – พิมฺพิสารรโญฺญ ธีตา จุนฺที ราชกญฺญา, ธนญฺจยสฺส เสฏฺฐิสฺส ธีตา วิสาขา, อยํ สุมนา ราชกญฺญาติฯ สา คนฺธมาลํ อาทาย รเถ ฐิตา ปญฺจรถสตปริวารา ''อิมํ ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสามี''ติ เยน ภควา เตนุปสงฺกมิฯ

อิธสฺสูติ อิธ ภเวยฺยุํฯ **เอโก ทายโก**ติ เอโก อตฺตนา ลทฺธลาภโต ปรสฺส ทตฺวา ปริภุญฺชนโก สารณียธมฺมปูรโกฯ **เอโก อทายโก**ติ เอโก อตฺตนา ลทฺธํ ปรสฺส อทตฺวา ปริภุญฺชนโก ภตฺตคฺควตฺตปูรโกฯ **เทวภูตานํ ปน เนส**นฺติ เทวภูตานํ เอเตสํฯ **อธิคณฺหาตี**ติ อธิภวิตฺวา คณฺหาติ อโชฺฌตฺถรติ อติเสติฯ **อาธิปเตยฺยนา**ติ เชฏฺฐกการเณนฯ **อิเมหิ ปญฺจหิ ฐาเนหี**ติ เสสเทเว สโกฺก เทวราชา วิย อิเมหิ ปญฺจหิ การเณหิ อธิคณฺหาติฯ **มานุสเกนา**ติ อาทีสุ อายุนา มหากสฺสปเตฺถโร วิย พากุลเตฺถโร วิย อานนฺทเตฺถโร วิย จ, วเณฺณน มหาคติมฺพอภยเตฺถโร วิย ภณฺฑาคารอมโจฺจ วิย จ, สุเขน รฏฺฐปาลกุลปุโตฺต วิย โสณเสฏฺฐิปุโตฺต วิย ยสทารโก วิย จ, ยเสน ธมฺมาโสโก วิย, ตถา อาธิปเจฺจนาติ อิเมหิ ปญฺจหิ การเณหิ อติเรโก เชฏฺฐโก โหติฯ

ยาจิโตว พหุลนฺติ พากุลเตฺถร-สีวลิเตฺถร-อานนฺทเตฺถราทโย วิย ยาจิโตว พหุลํ จีวราทีนิ ปริภุญฺชตีติ อิเมหิ การเณหิ อติเรโก โหติ เชฏฺฐโกฯ **ยทิทํ วิมุตฺติยา วิมุตฺติ**นฺติ ยํ เอกสฺส วิมุตฺติยา สทฺธึ อิตรสฺส วิมุตฺตึ อารพฺภ นานากรณํ วตฺตพฺพํ ภเวยฺย, ตํ น วทามีติ อโตฺถฯ สตฺตวสฺสิกทารโก วา หิ วิมุตฺตึ ปฏิวิชฺฌตุ วสฺสสติกเตฺถโร วา ภิกฺขุ วา ภิกฺขุนี วา อุปาสโก วา อุปาสิกา วา เทโว วา มาโร วา พฺรหฺมา วา, ปฏิวิทฺธโลกุตฺตรมเคฺค นานตฺตํ นาม นตฺถิฯ **อลเมวา**ติ ยุตฺตเมวฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ ยานิ นามฯ

คจฺฉํ อากาสธาตุยาติ อากาเสน คจฺฉโนฺตฯ **สโทฺธ**ติ รตนตฺตยคุณานํ สทฺธาตาฯ **ถนย**นฺติ คชฺชโนฺตฯ **วิชฺชุมาลี**ติ มาลาสทิสาย เมฆมุเข จรนฺติยา วิชฺชุลตาย สมนฺนาคโตฯ **สตกฺกกู**ติ สตกูโฏ, อิโต จิโต จ อุฎฺฐิเตน วลาหกกูฏสเตน สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ **ทสฺสน สมฺปโนฺน**ติ โสตาปโนฺนฯ **โภคปริพฺยูโฬฺห**ติ อุทโกเฆน วิย ทานวเสน ทียมาเนหิ โภเคหิ ปริพฺยูโฬฺห, เทวโลกํ สมฺปาปิโตติ อโตฺถฯ **เปจฺจา**ติ ปรโลเกฯ **สเคฺค ปโมทตี**ติ ยสฺมึ สเคฺค อุปฺปชฺชติ, ตเตฺถว โมทตีติฯ

๒. จุนฺทีสุตฺตวณฺณนา

๓๒. ทุติเย **ปญฺจหิ รถสเตหี**ติ ภุตฺตปาตราสา ปิตุ สนฺติกํ เปเสตฺวา ปญฺจ รถสตานิ โยชาเปตฺวา เตหิ ปริวุตาติ อโตฺถฯ **อุปสงฺกมี**ติ ภาตรา สทฺธึ ปวตฺติตํ ปญฺหสากจฺฉํ ปุจฺฉิสฺสามีติ คนฺธมาลจุณฺณาทีนิ อาทาย อุปสงฺกมิฯ **ยเทว โส โหตี**ติ ยทา เอว โส โหติฯ อถ วา โย เอว โส โหติฯ **อริยกนฺตานิ สีลานี**ติ มคฺคผลสมฺปยุตฺตานิ สีลานิฯ ตานิ หิ อริยานํ กนฺตานิ โหนฺติ, ภวนฺตเรปิ น ปริจฺจชนฺติฯ เสสํ จตุกฺกนิปาเต อคฺคปฺปสาทสุเตฺต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๓. อุคฺคหสุตฺตวณฺณนา

๓๓. ตติเย ***ภทฺทิเย***ติ ภทฺทิยนคเรฯ **ชาติยาวเน**ติ สยํชาเต อโรปิเต หิมวเนฺตน สทฺธึ เอกาพเทฺธ วนสเณฺฑ, ตํ นครํ อุปนิสฺสาย ตสฺมึ วเน วิหรตีติ อโตฺถฯ **อตฺตจตุโตฺถ**ติ อตฺตนา

จตุโตฺถฯ กสฺมา ปเนส ภควนฺตํ อตฺตจตุตฺถํเยว นิมเนฺตสิ? เคเห กิรสฺส มงฺคลํ มหนฺตํ, ตตฺถ มหเนฺตน สํวิธาเนน พหู มนุสฺสา สนฺนิปติสฺสนฺติฯ เต ภิกฺขุสงฺฆํ ปริวิสเนฺตน ทุสฺสงฺคหา ภวิสฺสนฺตีติ อตฺตจตุตฺถํเยว นิมเนฺตสิฯ อปิ จสฺส เอวมฺปิ อโหสิ – ‘‘ทหรกุมาริกาโย มหาภิกฺขุสงฺฆมเชฺฌ สตฺถริ โอวทเนฺต โอลีนมนา โอวาทํ คเหตุํ น สกฺกุเณยฺยุ’’นฺติฯ อิมินาปิ การเณน อตฺตจตุตฺถเมว นิมเนฺตสิฯ **โอวทตุ ตาสํ, ภเนฺต**ติ, ภเนฺต ภควา, เอตาสํ โอวทตุ, เอตา โอวทตูติ อโตฺถฯ อุปโยคตฺถสฺมิญฺหิ เอตํ สามิวจนํฯ **ยํ ตาส**นฺติ ยํ โอวาทานุสาสนํ เอตาสํฯ เอวญฺจ ปน วตฺวา โส เสฏฺฐิ ‘‘อิมา มม สนฺติเก โอวาทํ คณฺหมานา หราเยยฺยุ’’นฺติ ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปกฺกามิฯ

ภตฺตูติ สามิกสฺสฯ **อนุกมฺปํ อุปาทายา**ติ อนุทฺทยํ ปฏิจฺจฯ **ปุพฺพุฏฺฐายินิโย**ติ สพฺพปฐมํ อุฏฺฐานสีลาฯ **ปจฺฉานิปาตินิโย**ติ สพฺพปจฺฉา นิปชฺชนสีลาฯ อิตฺถิยา หิ ปฐมตรํ ภุญฺชิตฺวา สยนํ อารุยฺห นิปชฺชิตุํ น วฏฺฏติ, สเพฺพ ปน เคหปริชเน โภเชตฺวา อุปกรณภณฺฑํ สํวิธาย โครูปาทีนิ อาคตานาคตานิ ญตฺวา เสฺว กตฺตพฺพกมฺมํ วิจาเรตฺวา กุญฺจิกามุทฺทิกํ หเตฺถ กตฺวา สเจ โภชนํ อตฺถิ, ภุญฺชิตฺวา, โน เจ อตฺถิ, อญฺญํ ปจาเปตฺวา สเพฺพ สนฺตเปฺปตฺวา ปจฺฉา นิปชฺชิตุํ วฏฺฏติฯ นิปนฺนายปิ ยาว สูริยุคฺคมนา นิทฺทายิตุํ น วฏฺฏติ, สพฺพปฐมํ ปน อุฏฺฐาย ทาสกมฺมกเร ปโกฺกสาเปตฺวา ‘‘อิทญฺจิทญฺจ กมฺมํ กโรถา’’ติ กมฺมนฺตํ วิจาเรตฺวา เธนุโย ทุหาเปตฺวา สพฺพํ เคเห กตฺตพฺพกิจฺจํ อตฺตโน ปจฺจกฺขํเยว กาตุํ วฏฺฏติ ฯ เอตมตฺถํ สนฺธาย ‘‘ปุพฺพุฏฺฐายินิโย ปจฺฉานิปาตินิโย’’ติ อาหฯ **‘‘กิํการปฏิสฺสาวินิโย**ติ กิํ กโรม กิํ กโรมา’’ติ มุขํ โอโลเกตฺวา วิจรณสีลาฯ **มนาปจารินิโย**ติ มนาปํเยว กิริยํ กรณสีลาฯ **ปิยวาทินิโย**ติ ปิยเมว วจนํ วาทนสีลาฯ **ปูเชสฺสามา**ติ จตุปจฺจยปูชาย ปูชยิสฺสามฯ

อพฺภาคเตติ อตฺตโน สนฺติกํ อาคเตฯ **อาสโนทเกน ปฏิปูเชสฺสามา**ติ อาสเนน จ ปาทโธวนอุทเกน จ ปูชยิสฺสามฯ เอตฺถ จ มาตาปิตูนํ เทวสิกํ สกฺกาโร กาตโพฺพฯ สมณพฺราหฺมณานํ ปน อพฺภาคตานํ อาสนํ ทตฺวา ปาทโธวนญฺจ ทาตพฺพํ, สกฺกาโร จ กาตโพฺพฯ

อุณฺณาติ เอฬกโลมํฯ **ตตฺถ ทกฺขา ภวิสฺสามา**ติ เอฬกโลมานํ วิชฏนโธวนรชนเวณิกรณาทีสุ กปฺปาสสฺส จ วฏฺฏนปิสนโผฏนกนฺตนาทีสุ เฉกา ภวิสฺสามฯ **ตตฺรุปายายา**ติ ตสฺมิํ อุณฺณากปฺปาสสํวิธาเน อุปายภูตาย ‘‘อิมสฺมิํ กาเล อิทํ นาม กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ เอวํ ปวตฺตาย วีมํสาย สมนฺนาคตาฯ **อลํ กาตุํ อลํ สํวิธาตุ**นฺติ อตฺตนา กาตุมฺปิ ปเรหิ การาเปตุมฺปิ ยุตฺตา เจว สมตฺถา จ ภวิสฺสามาติ อโตฺถฯ

กตญฺจ กตโต ชานิสฺสาม, อกตญฺจ อกตโตติ สกลทิวสํ อิทํ นาม กมฺมํ กตฺวา อาคตานํ, อุปฑฺฒทิวสํ อิทํ นาม กมฺมํ กตฺวา อาคตานํ, นิกฺกมฺมานํ เคเห นิสินฺนานํ อิทํ นาม ทาตุญฺจ เอวญฺจ กาตุํ วฏฺฏตีติ เอวํ ชานิสฺสามฯ **คิลานกานญฺจ พลาพล**นฺติ สเจ หิ คิลานกาเล เตสํ เภสชฺชโภชนาทีนิ ทตฺวา โรคํ ผาสุํ น กโรนฺติ, ‘‘อิเม อโรคกาเล อเมฺห ยํ อิจฺฉนฺติ, ตํ กาเรนฺติฯ คิลานกาเล อตฺถิ ภาวมฺปิ โน น ชานนฺตี’’ติ วิรตฺตรูปา ปจฺฉา กิจฺจานิ น กโรนฺติ, ทุกฺกฏานิ วา กโรนฺติฯ ตสฺมา เนสํ พลาพลํ ญตฺวา ทาตพฺพญฺจ กาตพฺพญฺจ ชานิสฺสามาติ เอวํ ตุเมฺหหิ สิกฺขิตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ **ขาทนียํ โภชนียญฺจสฺสา**ติ ขาทนียญฺจ โภชนียญฺจ อสฺส อโนฺตชนสฺสฯ **ปจฺจํเสนา**ติ ปฏิลภิตเพฺพน อํเสน, อตฺตโน อตฺตโน ลทฺธพฺพโกฏฺฐาสานุรูเปนาติ อโตฺถฯ **สํวิภชิสฺสามา**ติ ทสฺสามฯ **สมฺปาเทสฺสามา**ติ สมฺปาทยิสฺสามฯ

อธุตฺตีติ ปุริสธุตฺตสุราธุตฺตตาวเสน อธุตฺติโยฯ **อเถนี**ติ อเถนิโย อโจริโยฯ **อโสณฺฑี**ติ สุราโสณฺฑตาทิวเสน อโสณฺฑิโยฯ

เอวํ สุตฺตนฺตํ นิฏฺฐเปตฺวา อิทานิ คาถาหิ กูฏํ คณฺหโนฺต **โย นํ ภรติ สพฺพทา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ภรตี**ติ โปสติ ปฏิชคฺคติฯ **สพฺพกามหร**นฺติ สพฺพกามททํฯ **โสตฺถี**ติ สุอิตฺถีฯ **เอวํวตฺตตี**ติ เอตฺตกํ วตฺตํ ปูเรตฺวา วตฺตติฯ **มนาปา นาม เต เทวา**ติ นิมฺมานรตี เทวาฯ เต หิ อิจฺฉิติจฺฉิตํ รูปํ มาเปตฺวา อภิรมณโต นิมฺมานรตีติ จ มนาปาติ จ วุจฺจนฺตีติฯ

๔. สีหเสนาปติสุตฺตวณฺณนา

๓๔. จตุเตฺถ **สนฺทิฏฺฐิก**นฺติ สามํ ปสฺสิตพฺพกํฯ **ทายโก**ติ ทานสูโรฯ น โส สทฺธามตฺตเกเนว ติฏฺฐติ, ปริจฺจชิตุมฺปิ สโกฺกตีติ อโตฺถฯ **ทานปตี**ติ ยํ ทานํ เทติ, ตสฺส ปติ หุตฺวา เทติ, น ทาโส, น สหาโยฯ โย หิ อตฺตนา มธุรํ ภุญฺชติ, ปเรสํ อมธุรํ เทติ, โส ทานสงฺขาตสฺส เทยฺยธมฺมสฺส ทาโส หุตฺวา เทติฯ โย ยํ อตฺตนา ภุญฺชติ, ตเทว เทติ, โส สหาโย หุตฺวา เทติฯ โย ปน อตฺตนา เยน เกนจิ ยาเปติ, ปเรสํ มธุรํ เทติ, โส ปติ เชฏฺฐโก สามี หุตฺวา เทติฯ ตาทิสํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘ทานปตี’’ติฯ

อมงฺกุภูโตติ น นิเตฺตชภูโตฯ **วิสารโท**ติ ญาณโสมนสฺสปฺปโตฺตฯ **สหพฺยตํ คตา**ติ สหภาวํ เอกีภาวํ คตาฯ **กตาวกาสา**ติ เยน กเมฺมน ตตฺถ อวกาโส โหติ, ตสฺส กตตฺตา กตาวกาสาฯ ตํ ปน ยสฺมา กุสลเมว โหติ, ตสฺมา **กตกุสลา**ติ วุตฺตํฯ **โมทเร**ติ โมทนฺติ ปโมทนฺติฯ **อสิตสฺสา**ติ อนิสฺสิตสฺส ตถาคตสฺสฯ **ตาทิโน**ติ ตาทิลกฺขณํ ปตฺตสฺสฯ

๕. ทานานิสํสสุตฺตวณฺณนา

๓๕. ปญฺจเม **คิหิธมฺมา อนปคโต โหตี**ติ อขณฺฑปญฺจสีโล โหติฯ **สตํ ธมฺมํ อนุกฺกม**นฺติ สปฺปุริสานํ มหาปุริสานํ ธมฺมํ อนุกฺกมโนฺต ฯ **สโนฺต นํ ภชนฺตี**ติ สปฺปุริสา พุทฺธปเจฺจกพุทฺธตถาคตสาวกา เอตํ ภชนฺติฯ

๖. กาลทานสุตฺตวณฺณนา

๓๖. ฉเฏฺฐ **กาลทานานี**ติ ยุตฺตทานานิ, ปตฺตทานานิ อนุจฺฉวิกทานานีติ อโตฺถฯ **นวสสฺสานี**ติ อคฺคสสฺสานิฯ **นวผลานี**ติ อารามโต ปฐมุปฺปนฺนานิ อคฺคผลานิฯ **ปฐมํ สีลวเนฺตสุ ปติฏฺฐาเปตี**ติ ปฐมํ สีลวนฺตานํ ทตฺวา ปจฺฉา อตฺตนา ปริภุญฺชติฯ **วทญฺญู**ติ ภาสิตญฺญูฯ **กาเลน ทินฺน**นฺติ ยุตฺตปฺปตฺตกาเลน ทินฺนํฯ **อนุโมทนฺตี**ติ เอกมเนฺต ฐิตา อนุโมทนฺติฯ **เวยฺยาวจฺจ**นฺติ กาเยน เวยฺยาวฏิกกมฺมํ กโรนฺติฯ **อปฺปฏิวานจิโตฺต**ติ อนุกฺกณฺฐิตจิโตฺตฯ **ยตฺถ ทินฺนํ มหปฺผล**นฺติ ยสฺมิํ ฐาเน ทินฺนํ มหปฺผลํ โหติ, ตตฺถ ทเทยฺยฯ

๗. โภชนสุตฺตวณฺณนา

๓๗. สตฺตเม **อายุํ เทตี**ติ อายุทานํ เทติฯ **วณฺณ**นฺติ สรีรวณฺณํฯ **สุข**นฺติ กายิกเจตสิกสุขํฯ **พล**นฺติ สรีรถามํฯ **ปฏิภาน**นฺติ ยุตฺตมุตฺตปฺปฏิภานํฯ

๘. สทฺธสุตฺตวณฺณนา

๓๘. อฏฺฐเม **อนุกมฺปนฺตี**ติ อนุคฺคณฺหนฺติฯ **ขนฺธิมาว มหาทุโม**ติ ขนฺธสมฺปโนฺน มหารุโกฺข วิยฯ **มโนรเม อายตเน**ติ รมณีเย สโมสรณฏฺฐาเนฯ **ฉายํ ฉายตฺถิกา ยนฺตี**ติ ฉายาย

อตฺถิกาว ฉายํ อุปคจฺฉนฺติฯ **นิวาตวุตฺติ**นฺติ นีจวุตฺตึฯ **อตฺถทฺธ**นฺติ โกธมานถทฺธตาย รหิตํฯ **โสรต**นฺติ โสรเจฺจน สุจิสีเลน สมนฺนาคตํฯ **สขิล**นฺติ สโมฺมทกํฯ

๙. ปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๙. นวเม **ภโต วา โน ภริสฺสตี**ติ อเมฺหหิ ถญฺญปายนหตฺถปาทวฑฺฒนาทีหิ ภโต ปฏิชคฺคิโต อเมฺห มหลฺลกกาเล หตฺถปาทโธวน-นฺหาปนยาคุภตฺตทานาทีหิ ภริสฺสติฯ **กิจฺจํ วา โน กริสฺสตี**ติ อตฺตโน กมฺมํ ฐเปตฺวา อมฺหากํ ราชกุลาทีสุ อุปฺปนฺนํ กิจฺจํ คนฺตฺวา กริสฺสติฯ **กุลวํโส จิรํ ฐสฺสตี**ติ อมฺหากํ สนฺตกํ เขตฺตวตฺถุหิรญฺญสุวณฺณาทิํ อวินาเสตฺวา รกฺขเนฺต ปุเตฺต กุลวํโส จิรํ ฐสฺสติ, อเมฺหหิ วา ปวตฺติตานิ สลากภตฺตาทีนิ อนุปจฺฉินฺทิตฺวา ปวเตฺตสฺสติ, เอวมฺปิ โน กุลวํโส จิรํ ฐสฺสติฯ **ทายชฺชํ ปฏิปชฺชิสฺสตี**ติ กุลวํสานุรูปาย ปฏิปตฺติยา อตฺตานํ ทายชฺชารหํ กโรเนฺต อมฺหากํ สนฺตกํ ทายชฺชํ ปฏิปชฺชิสฺสติฯ **ทกฺขิณํ อนุปฺปทสฺสตี**ติ เปตฺติทานํ กตฺวา ตติยทิวสโต ปฏฺฐาย ทานํ อนุปฺปทสฺสติฯ

สเนฺต สปฺปุริสาติ อิมสฺมิํ ฐาเน มาตาปิตูสุ สมฺมา ปฏิปตฺติยา สเนฺต สปฺปุริสาติ เวทิตพฺพาฯ **ปุเพฺพ กตมนุสฺสร**นฺติ มาตาปิตูหิ ปฐมตรํ กตคุณํ อนุสฺสรนฺตาฯ **โอวาทการี**ติ มาตาปิตูหิ ทินฺนสฺส โอวาทสฺส กตฺตาฯ **ภตโปสี**ติ เยหิ ภโต, เตสํ โปสโกฯ **ปสํสิโย**ติ ทิเฏฺฐว ธเมฺม มหาชเนน ปสํสิตโพฺพ โหติฯ

๑๐. มหาสาลปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๔๐. ทสเม **มหาสาลา**ติ มหารุกฺขาฯ **สาขาปตฺตปลาเสน วฑฺฒนฺตี**ติ ขุทฺทกสาขาหิ จ ปตฺตสงฺขาเตน จ ปลาเสน วฑฺฒนฺติฯ **อรญฺญสฺมิ**นฺติ อคามเก ปเทเสฯ **พฺรหาวเน**ติ มหาวเน อฏวิยํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สุมนวโคฺค จตุโตฺถฯ

๕. มุณฺฑราชวโคฺค

๑. อาทิยสุตฺตวณฺณนา

๔๑. ปญฺจมสฺส ปฐเม **โภคานํ อาทิยา**ติ โภคานํ อาทาตพฺพการณานิฯ **อุฏฺฐานวีริยาธิคเตหี**ติ อุฏฺฐานสงฺขาเตน วีริเยน อธิคเตหิฯ **พาหาพลปริจิเตหี**ติ พาหุพเลน สญฺจิเตหิฯ **เสทาวกฺขิเตฺตหี**ติ เสทํ อวกฺขิเปตฺวา อุปฺปาทิเตหิฯ **ธมฺมิเกหี**ติ ธมฺมยุเตฺตหิฯ **ธมฺมลเทฺธหี**ติ ทสกุสลกมฺมํ อโกเปตฺวา ลเทฺธหิฯ **ปีเณตี**ติ ปีณิตํ ถูลํ กโรติฯ เสสเมตฺถ จตุกฺกนิปาเต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ทุติยํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๓. อิฏฺฐสุตฺตวณฺณนา

๔๓. ตติเย **อายุสํวตฺตนิกา ปฏิปทา**ติ ทานสีลาทิกา ปุญฺญปฏิปทาฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **อตฺถาภิสมยา**ติ อตฺถสฺส อภิสมาคเมน, อตฺถปฺปฏิลาเภนาติ วุตฺตํ โหติฯ

๔. มนาปทายีสุตฺตวณฺณนา

๔๔. จตุเตฺถ **อุโคฺค**ติ คุเณหิ อุคฺคตตฺตา เอวํลทฺธนาโมฯ **สาลปุปฺผกํ ขาทนีย**นฺติ จตุมธุรโยชิเตน สาลิปิเฏฺฐน กตํ สาลปุปฺผสทิสํ ขาทนียํฯ ตญฺหิ ปญฺญายมานวณฺฏปตฺตเกสรํ กตฺวา ชีรกาทิสมฺภารยุเตฺต สปฺปิมฺหิ ปจิตฺวา สปฺปิ วินิวเตฺตตฺวา โกลุเมฺพ ปูเรตฺวา คนฺธวาสํ คาหาเปตฺวา ปิทหิตฺวา ลเญฺฉตฺวา ฐปิตํ โหติฯ ตํ โส ยาคุํ ปิวิตฺวา นิสินฺนสฺส ภควโต อนฺตรภเตฺต ทาตุกาโม เอวมาหฯ **ปฏิคฺคเหสิ ภควา**ติ เทสนามตฺตเมตํ, อุปาสโก ปน ตํ ภควโต จ ปญฺจนฺนญฺจ ภิกฺขุสตานํ อทาสิฯ ยถา จ ตํ, เอวํ สูกรมํสาทีนิปิฯ ตตฺถ **สมฺปนฺนโกลก**นฺติ สมฺปนฺนพทรํฯ **สูกรมํส**นฺติ มธุรรเสหิ พทเรหิ สทฺธึ ชีรกาทิสมฺภาเรหิ โยเชตฺวา ปกฺกํ เอกสํวจฺฉริกสูกรมํสํฯ **นิพฺพตฺตเตลก**นฺติ วินิวตฺติตเตลํฯ **นาลิยสาก**นฺติ สาลิปิเฏฺฐน สทฺธึ มทฺทิตฺวา ชีรกาทิสํยุเตฺต สปฺปิมฺหิ ปจิตฺวา จตุมธุเรน โยเชตฺวา วาสํ คาหาเปตฺวา ฐปิตํ นาลิยสากํฯ **เนตํ ภควโต กปฺปตี**ติ เอตฺถ อกปฺปิยํ อุปาทาย กปฺปิยมฺปิ น กปฺปตีติ วุตฺตํ, เสฏฺฐิ ปน สพฺพมฺปิ ตํ อาหราเปตฺวา ราสึ กตฺวา ยํ ยํ อกปฺปิยํ, ตํ ตํ อนฺตราปณํ ปหิณิตฺวา กปฺปิยํ อุปโภคปริโภคภณฺฑํ อทาสิฯ จนฺทนผลกํ นาติมหนฺตํ ทีฆโต อฑฺฒเตยฺยรตนํ, ติริยํ ทิยฑฺฒรตนํ, สารวรภณฺฑตฺตา ปน มหคฺฆํ อโหสิฯ ภควา ตํ ปฏิคฺคเหตฺวา ขณฺฑาขณฺฑิกํ เฉทาเปตฺวา ภิกฺขูนํ อญฺชนปิสนตฺถาย ทาเปสิฯ

อุชฺชุภูเตสูติ กายวาจาจิเตฺตหิ อุชุเกสุฯ **ฉนฺทสา**ติ เปเมนฯ **จตฺต**นฺติอาทีสุ ปริจฺจาควเสน **จตฺตํ**ฯ มุตฺตจาคตาย **มุตฺตํ**ฯ อนเปกฺขจิตฺตตาย จิเตฺตน น อุคฺคหิตนฺติ **อนุคฺคหีตํ**ฯ **เขตฺตูปเม**ติ วิรุหนเฏฺฐน เขตฺตสทิเสฯ

อญฺญตรํ มโนมยนฺติ สุทฺธาวาเสสุ เอกํ ฌานมเนน นิพฺพตฺตํ เทวกายํฯ **ยถาธิปฺปาโย**ติ ยถาชฺฌาสโยฯ อิมินา กึ ปุจฺฉติ? ตสฺส กิร มนุสฺสกาเล อรหตฺตตฺถาย อชฺฌาสโย อโหสิ, ตํ ปุจฺฉามีติ ปุจฺฉติฯ เทวปุโตฺตปิ อรหตฺตํ ปตฺตตาย **ตคฺฆ เม ภควา ยถาธิปฺปาโย**ติ อาหฯ **ยตฺถ ยตฺถูปปชฺชตี**ติ ตีสุ วา กุลสมฺปตฺตีสุ ฉสุ วา กามสเคฺคสุ ยตฺถ ยตฺถ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ ตตฺถ ทีฆายุ ยสวา โหตีติฯ ปญฺจมํ จตุกฺกนิปาเต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ฉฏฺฐสตฺตมานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๘. อลพฺภนียฐานสุตฺตวณฺณนา

๔๘. อฏฺฐเม **อลพฺภนียานี**ติ อลทฺธพฺพานิ, น สกฺกา ลภิตุํฯ **ฐานานี**ติ การณานิฯ **ชราธมฺมํ มา ชีรี**ติ ยํ มยฺหํ ชราสภาวํ, ตํ มา ชีรตุฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **นจฺฉาเทยฺยา**ติ น รุเจยฺยฯ **อพฺพุหี**ติ นีหริฯ

ยโตติ ยสฺมิํ กาเลฯ **อาปทาสู**ติ อุปทฺทเวสุฯ **น เวธตี**ติ น กมฺปติ นานุโสจติฯ **อตฺถวินิจฺฉยญฺญู**ติ การณตฺถวินิจฺฉเย กุสโลฯ **ปุราณ**นฺติ นิพฺพิการตาย โปราณกเมวฯ **ชเปฺปนา**ติ วณฺณภณเนนฯ **มเนฺตนา**ติ มหานุภาวมนฺตปริวตฺตเนนฯ **สุภาสิเตนา**ติ สุภาสิตกถเนนฯ **อนุปฺปทาเนนา**ติ สตสฺส วา สหสฺสสฺส วา ทาเนนฯ **ปเวณิยา วา**ติ กุลวํเสน วา, ‘‘อิทํ อมฺหากํ ปเวณิยา อาจิณฺณํ, อิทํ อนาจิณฺณ’’นฺติ เอวํ ปเวณิกถเนนาติ อโตฺถฯ **ยถา ยถา ยตฺถ ลเภถ อตฺถ**นฺติ เอเตสุ ชปฺปาทีสุ เยน เยน ยตฺถ ยตฺถ ฐาเน ชราธมฺมาทีนํ อชีรณตาทิอตฺถํ ลเภยฺยฯ **ตถา ตถา ตตฺถ ปรกฺกเมยฺยา**ติ เตน เตน ตสฺมิํ ตสฺมิํ ฐาเน ปรกฺกมํ กเรยฺยฯ **กมฺมํ ทฬฺห**นฺติ วฏฺฏคามิกมฺมํ มยา ถิรํ กตฺวา อายูหิตํ, สฺวาหํ อิทานิ กินฺติ กโรมีติ เอวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา อธิวาเสยฺยาติฯ

๙. โกสลสุตฺตวณฺณนา

๔๙. นวเม **อุปกณฺณเก**ติ กณฺณมูเลฯ **ทุมฺมโน**ติ ทุฏฺฐุมโนฯ **ปตฺตกฺขโนฺธ**ติ ปติตกฺขโนฺธฯ **ปชฺฌายโนฺต**ติ จินฺตยโนฺตฯ **อปฺปฏิภาโน**ติ นิปฺปฏิภาโน หุตฺวาฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

๑๐. นารทสุตฺตวณฺณนา

๕๐. ทสเม **อโชฺฌมุจฺฉิโต**ติ อธิโอมุจฺฉิโต คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา คหณสภาวาย อติเรกมุจฺฉาย ตณฺหาย สมนฺนาคโตฯ **มหจฺจา ราชานุภาเวนา**ติ มหตา ราชานุภาเวน, อฏฺฐารสหิ เสนีหิ ปริวาริโต มหติยา ราชิทฺธิยา ปายาสีติ อโตฺถฯ **ตคฺฆา**ติ เอกํสเตฺถ นิปาโต, เอกํเสเนว โสกสลฺลหรโณติ อโตฺถฯ อิติ ราชา อิมํ โอวาทํ สุตฺวา ตสฺมิํ ฐิโต ธเมฺมน สเมน รชฺชํ กาเรตฺวา สคฺคปรายโณ อโหสิฯ

มุณฺฑราชวโคฺค ปญฺจโมฯ

ปฐมปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๒. ทุติยปณฺณาสกํ

(๖) ๑. นีวรณวคฺค

๑. อาวรณสุตฺตวณฺณนา

๕๑. ทุติยสฺส ปฐเม อาวรณวเสน **อาวรณา**ฯ นีวรณวเสน **นีวรณา**ฯ เจโต อชฺฌารุหนฺตีติ **เจตโส อชฺฌารุหา**ฯ วิปสฺสนาปญฺญญฺจ มคฺคปญฺญญฺจ อุปฺปตฺตินิวารณฏฺเฐน ทุพฺพลํ กโรนฺตีติ **ปญฺญาย ทุพฺพลีกรณา**ฯ ยา วา เอเตหิ สทฺธึ โวกิณฺณา ปญฺญา อุปฺปชฺชติ, ตํ ทุพฺพลํ กโรนฺตีติปิ **ปญฺญาย ทุพฺพลีกรณาฯ อพลายา**ติ ปญฺจนีวรณปริโยนทฺธตฺตา อปคตพลายฯ **อุตฺตริ วา มนุสฺสธมฺมา อลมริยญาณทสฺสนวิเสส**นฺติ ทสกุสลกมฺมปถสงฺขาตา มนุสฺสธมฺมา อุตฺตริ อริยภาวํ กาตุํ สมตฺถํ ญาณทสฺสนวิเสสํฯ **หารหารินี**ติ หริตพฺพํ หริตุํ สมตฺถาฯ **นงฺคลมุขานี**ติ มาติกามุขานิฯ ตานิ หิ นงฺคลสริกฺขกตฺตา นงฺคเลหิ จ ขตตฺตา นงฺคลมุขานีติ วุจฺจนฺติฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ โสตํ วิย วิปสฺสนาญาณํ ทฏฺฐพฺพํ, อุภโต นงฺคลมุขานํ วิวรณกาโล วิย ฉสุ ทฺวาเรสุ สํวรสฺส วิสฺสฏฺฐกาโล, มชฺฌนทิยา รุกฺขปาเท โกเฏฺฏตฺวา ปลาลติณมตฺติกาหิ อาวรเณ กเต อุทกสฺส วิกฺขิตฺตวิสฏพฺยาทิณฺณกาโล วิย ปญฺจหิ นีวรเณหิ ปริโยนทฺธกาโล, เอวํ อาวรเณ กเต วิหตเวคสฺส อุทกสฺส ติณปลาลาทีนิ ปริกฑฺฒิตฺวา สมุทฺทํ ปาปุณิตุํ อสมตฺถกาโล วิย วิปสฺสนาญาเณน สพฺพากุสเล วิทฺธํเสตฺวา นิพฺพานสาครํ ปาปุณิตุํ อสมตฺถกาโล เวทิตโพฺพฯ สุกฺกปเกฺข วุตฺตวิปลฺลาเสน โยชนา กาตพฺพาฯ อิมสฺมึ สุเตฺต วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํฯ ทุติยํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๓. ปธานิยงฺคสุตฺตวณฺณนา

๕๓. ตติเย **ปธานิยงฺคานี**ติ ปธานํ วุจฺจติ ปทหนภาโว, ปธานมสฺส อตฺถีติ ปธานิโย, ปธานิยสฺส ภิกฺขุโน องฺคานีติ ปธานิยงฺคานิฯ **สโทฺธ**ติ สทฺธาย สมนฺนาคโตฯ สทฺธา ปเนสา อาคมสทฺธา อธิคมสทฺธา โอกปฺปนสทฺธา ปสาทสทฺธาติ จตุพฺพิธาฯ ตตฺถ สพฺพญฺญุโพธิสตฺตานํ สทฺธา, อภินีหารโต ปฏฺฐาย อาคตตฺตา **อาคมสทฺธา** นามฯ อริยสาวกานํ ปฏิเวเธน อธิคตตฺตา **อธิคมสทฺธา** นามฯ พุโทฺธ ธโมฺม สโงฺฆติ วุเตฺต อจลภาเวน โอกปฺปนํ **โอกปฺปนสทฺธา** นามฯ ปสาทุปฺปตฺติ **ปสาทสทฺธา** นามฯ อิธ โอกปฺปนสทฺธา อธิเปฺปตาฯ **โพธิ**นฺติ จตุมคฺคญาณํฯ ตํ สุปฺปฏิวิทฺธํ ตถาคเตนาติ สทฺทหติฯ เทสนาสีสเมว เจตํ, อิมินา ปน อเงฺคน ตีสุปิ รตเนสุ สทฺธา อธิเปฺปตาฯ ยสฺส หิ พุทฺธาทีสุ ปสาโท พลวา, ตสฺส ปธานวีริยํ อิชฺฌติฯ

อปฺปาพาโธติ อโรโคฯ **อปฺปาตโงฺก**ติ นิทฺทุโกฺขฯ **สมเวปากินิยา**ติ สมวิปากินิยาฯ **คหณิยา**ติ กมฺมชเตโชธาตุยาฯ **นาติสีตาย นาจฺจุณฺหายา**ติ อติสีตลคฺคหณิโก หิ สีตภีรุโก โหติ, อจฺจุณฺหคฺคหณิโก อุณฺหภีรุโก, เตสํ ปธานํ น อิชฺฌติ, มชฺฌิมคฺคหณิกสฺส อิชฺฌติฯ เตนาห – **มชฺฌิมาย ปธานกฺขมายา**ติฯ **ยถาภูตํ อตฺตานํ อาวิกตฺตา**ติ ยถาภูตํ อตฺตโน อคุณํ ปกาเสตาฯ **อุทยตฺถคามินิยา**ติ อุทยญฺจ อตฺถญฺจ คนฺตุํ ปริจฺฉินฺทิตุํ สมตฺถายฯ เอเตน ปญฺญาสลกฺขณปริคฺคาหกํ อุทยพฺพยญาณํ วุตฺตํฯ **อริยายา**ติ ปริสุทฺธายฯ **นิเพฺพธิกายา**ติ อนิพฺพิทฺธปุเพฺพ โลภกฺขนฺธาทโย นิพฺพิชฺฌิตุํ สมตฺถายฯ **สมฺมา ทุกฺขกฺขยคามินิยา**ติ ตทงฺควเสน กิเลสานํ ปหีนตฺตา ยํ ทุกฺขํ ขียติ, ตสฺส ทุกฺขสฺส ขยคามินิยาฯ อิติ สเพฺพหิปิ อิเมหิ ปเทหิ วิปสฺสนาปญฺญาว กถิตาฯ ทุปฺปญฺญสฺส หิ ปธานํ น อิชฺฌติฯ

๔. สมยสุตฺตวณฺณนา

๕๔. จตุเตฺถ **ปธานายา**ติ วีริยกรณตฺถายฯ **น สุกรํ อุเญฺฉน ปคฺคเหน ยาเปตุ**นฺติ น สกฺกา โหติ ปตฺตํ คเหตฺวา อุญฺฉาจริยาย ยาเปตุํฯ อิมสฺมิมฺปิ สุเตฺต วฏฺฏวิวฏฺฏเมว กถิตํฯ

๕. มาตาปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๕๕. ปญฺจเม **ปริยาทาย ติฏฺฐตี**ติ ปริยาทิยิตฺวา คเหตฺวา เขเปตฺวา ติฏฺฐติฯ **อุคฺฆาติตา**ติ อุทฺธุมาตาฯ

อสิหเตฺถนาติ สีสเจฺฉทนตฺถาย อสึ อาทาย อาคเตนาปิฯ **ปิสาเจนา**ติ ขาทิตุํ อาคตยเกฺขนาปิฯ **อาสีเท**ติ ฆเฏฺฏยฺยฯ **มญฺชุนา**ติ มุทุเกนฯ **กาโมฆวุฬฺหาน**นฺติ กาโมเฆน วุฬฺหานํ กฑฺฒิตานํฯ **กาลํ คติ ภวาภว**นฺติ วฏฺฏกาลํ คติญฺจ ปุนปฺปุนพฺภเว จฯ **ปุรกฺขตา**ติ ปุเรจาริกา ปุรโต คตาเยวฯ **เย จ กาเม ปริญฺญายา**ติ เย ปณฺฑิตา ทุวิเธปิ กาเม ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานิตฺวาฯ **จรนฺติ อกุโตภยา**ติ ขีณาสวานํ กุโตจิ ภยํ นาม นตฺถิ, ตสฺมา เต อกุโตภยา หุตฺวา จรนฺติฯ **ปารงฺคตา**ติ ปารํ วุจฺจติ นิพฺพานํ, ตํ อุปคตา, สจฺฉิกตฺวา ฐิตาติ อโตฺถฯ **อาสวกฺขย**นฺติ อรหตฺตํฯ อิมสฺมึ สุเตฺต วฏฺฏเมว กเถตฺวา คาถาสุ วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํฯ

๖. อุปชฺฌายสุตฺตวณฺณนา

๕๖. ฉเฏฺฐ **มธุรกชาโต**ติ สญฺชาตครุภาโวฯ **ทิสา จ เม น ปกฺขายนฺตี**ติ จตโสฺส ทิสา จ อนุทิสา จ มยฺหํ น อุปฏฺฐหนฺตีติ วทติฯ **ธมฺมา จ มํ นปฺปฏิภนฺตี**ติ สมถวิปสฺสนาธมฺมาปิ เม น อุปฏฺฐหนฺติฯ **อนภิรโต จ พฺรหฺมจริยํ จรามี**ติ อุกฺกณฺฐิโต หุตฺวา พฺรหฺมจริยวาสํ วสามิฯ **เยน ภควา เตนุปสงฺกมี**ติ ตสฺส กถํ สุตฺวา ‘‘พุทฺธเวเนยฺยปุคฺคโล อย’’นฺติ ตํ การณํ ภควโต อาโรเจตุํ อุปสงฺกมิฯ **อวิปสฺสกสฺส กุสลานํ ธมฺมาน**นฺติ กุสลธเมฺม อวิปสฺสนฺตสฺส, อเนสนฺตสฺส อคเวสนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **โพธิปกฺขิยานํ ธมฺมาน**นฺติ สติปฏฺฐานาทีนํ สตฺตตึสธมฺมานํฯ

๗. อภิณฺหปจฺจเวกฺขิตพฺพฐานสุตฺตวณฺณนา

๕๗. สตฺตเม **ชราธโมฺมมฺหี**ติ ชราสภาโว อมฺหิฯ **ชรํ อนตีโต**ติ ชรํ อนติกฺกโนฺต, อโนฺตชราย เอว จรามิฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **กมฺมสฺสโก**ติอาทีสุ กมฺมํ มยฺหํ สกํ อตฺตโน สนฺตกนฺติ กมฺมสฺสโก อมฺหิฯ กมฺมสฺส ทายาโทติ **กมฺมทายาโท,** กมฺมํ มยฺหํ ทายชฺชํ สนฺตกนฺติ อโตฺถฯ กมฺมํ มยฺหํ โยนิ การณนฺติ **กมฺมโยนิ**ฯ กมฺมํ มยฺหํ พนฺธูติ **กมฺมพนฺธุ,** กมฺมญาตโกติ อโตฺถฯ กมฺมํ มยฺหํ ปฏิสรณํ ปติฏฺฐาติ **กมฺมปฏิสรโณฯ ตสฺส ทายาโท ภวิสฺสามี**ติ ตสฺส กมฺมสฺส ทายาโท เตน ทินฺนผลปฏิคฺคาหโก ภวิสฺสามีติ อโตฺถฯ **โยพฺพนมโท**ติ โยพฺพนํ อารพฺภ อุปฺปนฺนมโทฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **มโคฺค สญฺชายตี**ติ โลกุตฺตรมโคฺค สญฺชายติฯ **สํโยชนานิ สพฺพโส ปหียนฺตี**ติ ทส สํโยชนานิ สพฺพโส ปหียนฺติฯ **อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺตี**ติ สตฺต อนุสยา วิคตนฺตา ปริจฺฉินฺนา ปริวฏุมา โหนฺติฯ เอวเมตฺถ เหฏฺฐา ปญฺจสุ ฐาเนสุ วิปสฺสนา กถิตา, อิเมสุ ปญฺจสุ โลกุตฺตรมโคฺคฯ

อิทานิ คาถาหิ กูฏํ คณฺหโนฺต **พฺยาธิธมฺมา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ญตฺวา ธมฺมํ นิรูปธิ**นฺติ อุปธิรหิตํ อรหตฺตมคฺคํ ญตฺวาฯ **สเพฺพ มเท อภิโภสฺมี**ติ สเพฺพ อิเม ตโยปิ มเท อธิภวึ, อติกฺกมฺม ฐิโตสฺมีติ อโตฺถฯ **เนกฺขมฺมํ ทฏฺฐุ เขมโต**ติ ปพฺพชฺชํ เขมโต ทิสฺวาฯ **ตสฺส เม อหุ อุสฺ**

สาโห, นิพฺพานํ อภิปสฺสโตติ ตสฺส มยฺหํ นิพฺพานํ อภิปสฺสนฺตสฺส วายาโม อโหสิฯ **อนิวตฺติ ภวิสฺสามี**ติ ปพฺพชฺชโต อนิวตฺติโก ภวิสฺสามิ, พฺรหฺมจริยวาสโต อนิวตฺติโก, สพฺพญฺญุตญฺญาณโต อนิวตฺติโก ภวิสฺสามิฯ **พฺรหฺมจริยปรายโณ**ติ มคฺคพฺรหฺมจริยปรายโณฯ อิมินา โลกุตฺตโร อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค กถิโตติฯ

๘. ลิจฺฉวิกุมารกสุตฺตวณฺณนา

๕๘. อฏฺฐเม **สชฺชานิ ธนูนี**ติ สชิยานิ อาโรปิตธนูนิฯ **อทฺทสู**ติ อทฺทสํสุฯ **ภวิสฺสนฺติ วชฺชี**ติ วฑฺฒิสฺสนฺติ วชฺชิราชาโนฯ **อปานุภา**ติ อวฑฺฒินิสฺสิตา มานถทฺธาฯ **ปจฺฉาลิยํ ขิปนฺตี**ติ ปจฺฉโต คนฺตฺวา ปิฏฺฐึ ปาเทน ปหรนฺติฯ **รฏฺฐิกสฺสา**ติอาทีสุ รฏฺฐํ ภุญฺชตีติ **รฏฺฐิโก**ฯ ปิตรา ทตฺตํ สาปเตยฺยํ ภุญฺชตีติ **เปตฺตนิโก**ฯ เสนาย ปติ เชฏฺฐโกติ **เสนาปติโกฯ คามคามณิกสฺสา**ติ คามานํ คามณิกสฺส, คามสามิกสฺสาติ อโตฺถฯ **ปูคคามณิกสฺสา**ติ คณเชฏฺฐกสฺสฯ **กุเลสู**ติ เตสุ เตสุ กุเลสุฯ **ปเจฺจกาธิปจฺจํ กาเรนฺตี**ติ ปเจฺจกํ เชฏฺฐกฏฺฐานํ กาเรนฺติฯ **กลฺยาเณน มนสา อนุกมฺปนฺตี**ติ สุนฺทเรน จิเตฺตน อนุคฺคณฺหนฺติฯ **เขตฺตกมฺมนฺตสามนฺตสโพฺยหาเร**ติ เย จ อตฺตโน เขตฺตกมฺมนฺตานํ สามนฺตา อนนฺตรเกฺขตฺตสามิโน, เต จ รชฺชุทเณฺฑหิ ภูมิปฺปมาณคฺคาหเก สโพฺพหาเร จฯ **พลิปฏิคฺคาหิกา เทวตา**ติ กุลปฺปเวณิยา อาคตา อารกฺขเทวตาฯ **สกฺกโรตี**ติ ตา เทวตา อคฺคยาคุภตฺตาทีหิ สกฺกโรติฯ

กิจฺจกโรติ อุปฺปนฺนานํ กิจฺจานํ การโกฯ **เย จสฺส อนุชีวิโน**ติ เย จ เอตํ อุปนิสฺสาย ชีวนฺติฯ **อุภินฺนเญฺจว อตฺถายา**ติ อุภินฺนมฺปิ หิตตฺถาย ปฏิปโนฺน โหตีติ อโตฺถฯ **ปุพฺพเปตานนฺ**ติ ปรโลกคตานํฯ **ทิเฏฺฐ ธเมฺม จ ชีวตนฺ**ติ เย จ ทิเฏฺฐ ธเมฺม ชีวนฺติฯ อิติ ปททฺวเยนาปิ อตีตปจฺจุปฺปเนฺน ญาตโย ทเสฺสติฯ **วิตฺติสญฺชนโน**ติ ตุฏฺฐิชนโนฯ **ฆรมาวสนฺ**ติ ฆราวาสํ วสโนฺตฯ **ปุโชฺช โหติ ปสํสิโย**ติ ปูเชตโพฺพ จ ปสํสิตโพฺพ จ โหตีติฯ

๙-๑๐. วุฑฺฒปพฺพชิตสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๕๙-๖๐. นวเม **นิปุโณ**ติ สโณฺห สุขุมการณญฺญูฯ **อากปฺปสมฺปโนฺน**ติ สมณากเปฺปน สมฺปโนฺนฯ ทสเม **ปทกฺขิณคฺคาหี**ติ ทิโนฺนวาทํ ปทกฺขิณโต คณฺหโนฺตฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

นีวรณวโคฺค ปฐโมฯ

(๗) ๒. สญฺญาวโคฺค

๑-๒. สญฺญาสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๖๑-๖๒. ทุติยสฺส ปฐเม **มหปฺผลา**ติ วิปากผเลน มหปฺผลาฯ วิปากานิสํเสเนว **มหานิสํสาฯ อมโตคธา**ติ นิพฺพานปติฏฺฐาฯ **สพฺพโลเก อนภิรติสญฺญา**ติ สพฺพสฺมึ เตธาตุสนฺนิเวเส โลเก อุกฺกณฺฐิตสฺส อุปฺปชฺชนกสญฺญาฯ ทุติยํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๓-๔. วฑฺฒสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๖๓-๖๔. ตติเย **วราทายี**ติ อุตฺตมสฺส วรสฺส อาทายโกฯ เสสเมตฺถ จตุตฺเถ จ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๕. สากจฺฉสุตฺตวณฺณนา

๖๕. ปญฺจเม **อลํสากจฺโฉ**ติ สากจฺฉาย ยุตฺโตฯ **อาคตํ ปญฺหนฺ**ติ ปุจฺฉิตํ ปญฺหํฯ **พฺยากตฺตา โหตี**ติ วิสฺสชฺชิตา โหติฯ

๖. สาชีวสุตฺตวณฺณนา

๖๖. ฉฏฺเฐ **อลํสาชีโว**ติ สาชีวาย ยุตฺโตฯ **สาชีโว**ติ ปญฺหปุจฺฉนเญฺจว ปญฺหวิสฺสชฺชนญฺจฯ สเพฺพปิ หิ สพฺรหฺมจาริโน ปญฺหํ อุปชีวนฺติ, เตเนตํ ปญฺหปุจฺฉนวิสฺสชฺชนํ สมานาชีวตาย สาชีโวติ วุตฺตํฯ **กตํ ปญฺหนฺ**ติ อภิสงฺขตํ ปญฺหํฯ

๗-๑๐. ปฐมอิทฺธิปาทสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๗-๗๐. สตฺตเม **อุโสฺสฬฺหี**ติ อธิมตฺตวีริยํฯ อฏฺฐเม อตฺตโน โพธิมเณฺฑ ปฏิวิเทฺธ อาคมนอิทฺธิปาเท กเถตฺวา อุปริ อตฺตโนว ฉ อภิญฺญา กเถสีติฯ นวมทสเมสุ วิปสฺสนา กถิตาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

สญฺญาวโคฺค ทุติโยฯ

(๘) ๓. โยธาชีววคฺค

๑. ปฐมเจโตวิมุตฺติผลสุตฺตวณฺณนา

๗๑. ตติยสฺส ปฐเม **ยโต โข, ภิกฺขเว**ติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตสฺส ภิกฺขุโน อิทานิ วณฺณภณนตฺถํ อิทํ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ยโต โข**ติ ยทา โขฯ **อุกฺขิตฺตปลิโฆ**ติ อวิชฺชาปลิฆํ อุกฺขิปิตฺวา อปเนตฺวา ฐิโตฯ **สํกิณฺณปริโข**ติ สํสารปริขํ สํกิริตฺวา วินาเสตฺวา ฐิโตฯ **อพฺพูเฬฺหสิโก**ติ ตณฺหาสงฺขาตํ เอสิกาถมฺภํ อพฺพุยฺห ลุญฺจิตฺวา ฐิโตฯ **นิรคฺคโฬ**ติ นีวรณกวาฏํ อุคฺฆาเฏตฺวา ฐิโตฯ **ปนฺนทฺธโช ปนฺนภาโร**ติ มานทฺธชญฺจ ขนฺธาภิสงฺขารกิเลสภารญฺจ ปาเตตฺวา โอตาเรตฺวา ฐิโตฯ **วิสํยุตฺโต**ติ วฏฺฏฏฺฐาน วิสํยุตฺโตฯ เสสํ ปาฬิยเนว เวทิตพฺพํฯ เอตฺตาวตา ภควตา มคฺเคน กิเลเส เขเปตฺวา นิโรธสยนวรคตสฺส นิพฺพานารมฺมณํ ผลสมาปตฺตึ อเปฺปตฺวา วิหรโต ขีณาสวสฺส กาโล ทสฺสิโตฯ

ยถา หิ เทฺว นครานิ เอกํ โจรนครํ เอกํ เขมนครํฯ อถ เอกสฺส มหาโยธสฺส เอวํ ภเวยฺย – ‘‘ยาวิมํ โจรนครํ ติฏฺฐติ, ตาว เขมนครํ ภยโต น มุจฺจติ, โจรนครํ อนครํ กริสฺสามี’’ติ สนฺนาหํ กตฺวา ขคฺคํ คเหตฺวา โจรนครํ อุปสงฺกมิตฺวา นครทฺวาเร อุสฺสาปิเต เอสิกาถเมฺภ ขคฺเคน ฉินฺทิตฺวา สทฺธึ ทฺวารพาหาหิ กวาฏํ ภินฺทิตฺวา ปลิฆํ อุกฺขิปิตฺวา ปาการํ ภินฺทิตฺวา ปริขํ วิกิริตฺวา นครโสภตฺถาย อุสฺสิเต ธเช ปาเตตฺวา นครํ อคฺคินา ฌาเปตฺวา เขมนครํ ปวิสิตฺวา ปาสาทํ อารุยฺห ญาติคณปริวุโต สุรสโภชนํ ภุเญฺชยฺยฯ เอวํ โจรนครํ วิย สกฺกาโย, เขมนครํ วิย นิพฺพานํ, มหาโยโธ วิย โยคาวจโรฯ ตเสฺสวํ โหติ – ‘‘ยาว สกฺกายวฏฺฏํ วฏฺฏติ, ตาว ทฺวตฺตึสกมฺมการณาอฏฺฐนวุติโรคปญฺจวีสติมหาภเยหิ ปริมุจฺจนํ นตฺถี’’ติฯ โส มหาโยโธ สนฺนาหํ วิย สีลสนฺนาหํ กตฺวา ปญฺญาขคฺคํ คเหตฺวา ขเคฺคน เอสิกาถเมฺภ วิย อรหตฺตมเคฺคน ตเณฺหสิกํ ลุญฺจิตฺวา, โส โยโธ สทฺวารพาหกํ นครกวาฏํ วิย ปโญฺจรมฺภาคิยสํโยชนอคฺคฬํ อุคฺฆาเฏตฺวา, โส โยโธ ปลิฆํ วิย อวิชฺชาปลิฆํ อุกฺขิปิตฺวา, โส โยโธ ปาการํ ภินฺทโนฺต ปริขํ วิย กมฺมาภิสงฺขารํ ภินฺทโนฺต ชาติสํสารปริขํ วิกิริตฺวา, โส โยโธ นครํ โสภตฺถาย อุสฺสาปิตทฺธเช วิย มานทฺธเช ปาเตตฺวา สกฺกายนครํ ฌาเปตฺวา, โส โยโธ เขมนคเร อุปริปาสาเท สุโภชนํ วิย กิเลสปรินิพฺพานนครํ ปวิสิตฺวา อมตํ นิโรธารมฺมณํ ผลสมาปตฺติสุขํ อนุภวมาโน กาลํ วีตินาเมติฯ

๒. ทุติยเจโตวิมุตฺติผลสุตฺตวณฺณนา

๗๒. ทุติเย **อนิจฺจสญฺญา**ติ ขนฺธปญฺจกํ หุตฺวา อภาวากาเรน อนิจฺจนฺติ อุปฺปชฺชนกสญฺญาฯ **อนิเจฺจ ทุกฺขสญฺญา**ติ ยทนิจฺจํ, ตํ ปฏิปีฬนากาเรน ทุกฺขนฺติ อุปฺปชฺชนกสญฺญาฯ **ทุเกฺข อนตฺตสญฺญา**ติ ยํ ทุกฺขํ, ตํ อวสวตฺตนากาเรน อนตฺตาติ อุปฺปชฺชนกสญฺญาฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ อิเมสุ ปน ทฺวีสุปิ สุเตฺตสุ วิปสฺสนาผลํ นาม กถิตนฺติฯ

๓. ปฐมธมฺมวิหารีสุตฺตวณฺณนา

๗๓. ตติเย **ทิวสํ อตินาเมตี**ติ ทิวสํ อติกฺกาเมติฯ **ริญฺจติ ปฏิสลฺลาน**นฺติ เอกีภาวํ วิสฺสเชฺชติฯ **เทเสตี**ติ กเถติ ปกาเสติฯ **ธมฺมปญฺญตฺติยา**ติ ธมฺมสฺส ปญฺญาปนายฯ **ธมฺมํ ปริยาปุณาตี**ติ นวงฺควเสน จตุสจฺจธมฺมํ ปริยาปุณาติ วฬเญฺชติ กเถติฯ **น ริญฺจติ ปฏิสลฺ**

ลานนฺติ เอกีภาวํ น วิสฺสเชฺชติฯ **อนุยุญฺชติ อชฺฌตฺตํ เจโตสมถ**นฺติ นิยกชฺฌตฺต จิตฺต สมาธึ อาเสวติ ภาเวติ, สมถกมฺมฏฺฐาเน ยุตฺตปฺปยุตฺโต โหติฯ

หิเตสินาติ หิตํ เอสเนฺตนฯ **อนุกมฺปเกนา**ติ อนุกมฺปมาเนนฯ **อนุกมฺปํ อุปาทายา**ติ อนุกมฺปํ จิเตฺตน ปริคฺคเหตฺวา, ปฏิจฺจาติปิ วุตฺตํ โหติฯ **กตํ โว ตํ มยา**ติ ตํ มยา อิเม ปญฺจ ปุคฺคเล เทเสเนฺตน ตุมฺหากํ กตํฯ เอตฺตกเมว หิ อนุกมฺปกสฺส สตฺถุ กิจฺจํ ยทิทํ อวิปรีตธมฺมเทสนา, อิโต ปรํ ปน ปฏิปตฺติ นาม สาวกานํ กิจฺจํฯ เตนาห – **เอตานิ ภิกฺขุ รุกฺขมูลานิ…เป. … อมฺหากํ อนุสาสนี**ติฯ ตตฺถ จ **รุกฺขมูลานี**ติ อิมินา รุกฺขมูลเสนาสนํ ทเสฺสติฯ **สุญฺญาคารานี**ติ อิมินา ชนวิวิตฺตฏฺฐานํฯ อุภเยนาปิ จ โยคานุรูปํ เสนาสนมาจิกฺขติ, ทายชฺชํ นิยฺยาเตติฯ **ฌายถา**ติ อารมฺมณูปนิชฺฌาเนน อฏฺฐตึสารมฺมณานิ, ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน จ อนิจฺจาทิโต ขนฺธายตนาทีนิ อุปนิชฺฌายถ, สมถญฺจ วิปสฺสนญฺจ วเฑฺฒถาติ วุตฺตํ โหติฯ **มา ปมาทตฺถา**ติ มา ปมชฺชิตฺถฯ **มา ปจฺฉา วิปฺปฏิสาริโน อหุวตฺถา**ติ เย หิ ปุเพฺพ ทหรกาเล อาโรคฺยกาเล สตฺตสปฺปายาทิสมฺปตฺติกาเล สตฺถุ สมฺมุขีภาวกาเล จ โยนิโสมนสิการวิรหิตา รตฺตินฺทิวํ มงฺกุลภตฺตา หุตฺวา เสยฺยสุขมิทฺธสุขมนุยุตฺตา ปมชฺชนฺติ, เต ปจฺฉา ชรากาเล โรคกาเล มรณกาเล วิปตฺติกาเล สตฺถุ ปรินิพฺพานกาเล จ ตํ ปุเพฺพ ปมาทวิหารํ อนุสฺสรนฺตา สปฺปฏิสนฺธิกาลกิริยญฺจ ภาริยํ สมฺปสฺสมานา วิปฺปฏิสาริโน โหนฺติฯ ตุเมฺห ปน ตาทิสา มา อหุวตฺถาติ เอตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห – ‘‘มา ปจฺฉา วิปฺปฏิสาริโน อหุวตฺถา’’ติฯ **อยํ โว อมฺหากํ อนุสาสนี**ติ อยํ อมฺหากํ สนฺติกา ‘‘ฌายถ มา ปมาทตฺถา’’ติ ตุมฺหากํ อนุสาสนี, โอวาโทติ วุตฺตํ โหติฯ

๔. ทุติยธมฺมวิหารีสุตฺตวณฺณนา

๗๔. จตุเตฺถ **อุตฺตริ จสฺส ปญฺญาย อตฺถํ นปฺปชานาตี**ติ ตโต ปริยตฺติโต อุตฺตริ ตสฺส ธมฺมสฺส สหวิปสฺสนาย มคฺคปญฺญาย อตฺถํ นปฺปชานาติ , จตฺตาริ สจฺจานิ น ปสฺสติ นปฺปฏิวิชฺฌตีติ อโตฺถฯ เสสวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ เอวเมเตสุ ทฺวีสุปิ สุเตฺตสุ พหุสฺสุตภิกฺขุ วิปสฺสนากมฺมิโก โสตาปโนฺน สกทาคามี อนาคามี ขีณาสโวติ ฉ ชนา ธมฺมวิหาริโน นามาติ เวทิตพฺพาฯ

๕. ปฐมโยธาชีวสุตฺตวณฺณนา

๗๕. ปญฺจเม **โยธาชีวา**ติ ยุทฺธูปชีวิโนฯ **รชคฺค**นฺติ หตฺถิอสฺสาทีนํ ปาทปฺปหารภินฺนาย ภูมิยา อุคฺคตํ รชกฺขนฺธํฯ **น สนฺถมฺภตี**ติ สนฺถมฺภิตฺวา ฐาตุํ น สโกฺกติฯ **สหติ รชคฺค**นฺติ รชกฺขนฺธํ ทิสฺวาปิ อธิวาเสติฯ **ธชคฺค**นฺติ หตฺถิอสฺสทีนํ ปิเฏฺฐสุ วา รเถสุ วา อุสฺสาปิตานํ ธชานํ อคฺคํฯ **อุสฺสารณ**นฺติ หตฺถิอสฺสรถานเญฺจว พลกายสฺส จ อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทํฯ **สมฺปหาเร**ติ สมาคเต อปฺปมตฺตเกปิ ปหาเรฯ **หญฺญตี**ติ วิหญฺญติ วิฆาตํ อาปชฺชติฯ **พฺยาปชฺชตี**ติ วิปตฺตึ อาปชฺชติ, ปกติภาวํ ชหติฯ **สหติ สมฺปหาร**นฺติ เทฺว ตโย ปหาเร ปตฺวาปิ สหติ อธิวาเสติฯ **ตเมว สงฺคามสีส**นฺติ ตํเยว ชยกฺขนฺธาวารฏฺฐานํฯ **อชฺฌาวสตี**ติ สตฺตาหมตฺตํ อภิภวิตฺวา อาวสติฯ กึ การณา ? ลทฺธปหารานํ ปหารชคฺคนตฺถเญฺจว กตกมฺมานํ วิเสสํ ญตฺวา ฐานนฺตรทานตฺถญฺจ อิสฺสริยสุขานุภวนตฺถญฺจฯ

อิทานิ ยสฺมา สตฺถุ โยธาชีเวหิ กิจฺจํ นตฺถิ, อิมสฺมึ ปน สาสเน ตถารูเป ปญฺจ ปุคฺคเล ทเสฺสตุํ อิทํ โอปมฺมํ อาภตํฯ ตสฺมา เต ปุคฺคเล ทเสฺสโนฺต **เอวเมว โข**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สํสีทตี**ติ มิจฺฉาวิตกฺกสฺมึ สํสีทติ อนุปฺปวิสติฯ **น สโกฺกติ พฺรหฺมจริยํ สนฺธาเรตุ**นฺติ พฺรหฺมจริย

วาสํ อนุปจฺฉิชฺชมานํ โคเปตุํ น สโกฺกติฯ **สิกฺขาทุพฺพลฺยํ อาวิกตฺวา**ติ สิกฺขาย ทุพฺพลภาวํ ปกาเสตฺวาฯ **กิมสฺส รชคฺคสฺมินฺ**ติ กึ ตสฺส ปุคฺคลสฺส รชคฺคํ นามาติ วทติฯ **อภิรูปา**ติ อภิรูป วตีฯ **ทสฺสนียา**ติ ทสฺสนโยคฺคาฯ **ปาสาทิกา**ติ ทสฺสเนเนว จิตฺตปฺปสาทาวหาฯ **ปรมายา**ติ อุตฺตมายฯ **วณฺณโปกฺขรตายา**ติ สรีรวเณฺณน เจว องฺคสณฺฐาเนน จฯ **อูหสตี**ติ อวหสติฯ **อุลฺลปตี**ติ กเถติฯ **อุชฺฌคฺฆตี**ติ ปาณึ ปหริตฺวา มหาหสิตํ หสติฯ **อุปฺปเณฺฑตี**ติ อุปฺปณฺฑ นกถํ กเถติฯ **อภินิสีทตี**ติ อภิภวิตฺวา สนฺติเก วา เอกาสเน วา นิสีทติฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ **อโชฺฌตฺถรตี**ติ อวตฺถรติฯ **วินิเวเฐตฺวา วินิโมเจตฺวา**ติ คหิตฏฺฐานโต ตสฺสา หตฺถํ วิ นิเพฺพเฐตฺวา เจว โมเจตฺวา จฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ อิมสฺมึ สุเตฺต วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํฯ

๖. ทุติยโยธาชีวสุตฺตวณฺณนา

๗๖. ฉเฏฺฐ **อสิจมฺมํ คเหตฺวา**ติ อสิญฺจ จมฺมญฺจ คเหตฺวาฯ **ธนุกลาปํ สนฺนยฺหิตฺวา**ติ ธนุญฺจ สรกลาปญฺจ สนฺนยฺหิตฺวาฯ **วิยูฬฺหนฺ**ติ ยุทฺธสนฺนิเวสวเสน ฐิตํฯ **สงฺคามํ โอตรตี**ติ มหายุทฺธํ โอตรติฯ **อุสฺสหติ วายมตี**ติ อุสฺสาหญฺจ วายามญฺจ กโรติฯ **หนนฺตี**ติ ฆาเตนฺติฯ **ปริยาปาเทนฺตี**ติ ปริยาปาทยนฺติฯ **อุปลิกฺขนฺตี**ติ วิชฺฌนฺติฯ **อปเนนฺตี**ติ สกเสนํ คเหตฺวา คจฺฉนฺติฯ **อปเนตฺวา ญาตกานํ เนนฺตี**ติ สกเสนํ เนตฺวา ตโต ญาตกานํ สนฺติกํ เนนฺติฯ **นี ยมาโน**ติ อตฺตโน เคหํ วา เสสญาติสนฺติกํ วา นิยฺยมาโนฯ **อุปฏฺฐหนฺติ ปริจรนฺตี**ติ ปหาร โสธนวณกปฺปนาทีนิ กโรนฺตา ชคฺคนฺติ โคปยนฺติฯ

อรกฺขิเตเนว กาเยนาติ อรกฺขิเตน กายทฺวาเรนฯ **อรกฺขิตาย วาจายา**ติ อรกฺขิเตน วจีทฺวาเรนฯ **อรกฺขิเตน จิเตฺตนา**ติ อรกฺขิเตน มโนทฺวาเรนฯ **อนุปฏฺฐิตาย สติยา**ติ สตึ สุ ปฏฺฐิตํ อกตฺวาฯ **อสํวุเตหิ อินฺทฺริเยหี**ติ มนจฺฉเฏฺฐหิ อินฺทฺริเยหิ อปิหิเตหิ อโคปิเตหิฯ **ราโค จิตฺตํ อนุทฺธํเสตี**ติ ราโค อุปฺปชฺชมาโนว สมถวิปสฺสนาจิตฺตํ ธํเสติ, ทูเร ขิปติฯ **ราคปริยุฏฺฐิ โตมฺหิ, อาวุโส, ราคปเรโต**ติ อหํ, อาวุโส, ราเคน รโตฺต, ราเคน อนุคโตฯ

อฏฺฐิกงฺกลูปมาติอาทีสุ **อฏฺฐิกงฺกลูปมา** อปฺปสฺสาทเฏฺฐนฯ **มํสเปสูปมา** พหุสา ธารณเฏฺฐนฯ **ติณุกฺกูปมา** อนุทหนเฏฺฐนฯ **องฺคารกาสูปมา** มหาภิตาปเฏฺฐนฯ **สุปินกูปมา** อิตฺตรปจฺจุปฏฺฐานเฏฺฐนฯ **ยาจิตกูปมา** ตาวกาลิกเฏฺฐนฯ **รุกฺขผลูปมา** สพฺพงฺคปจฺจงฺคป ลิภญฺชนเฏฺฐนฯ **อสิสูนูปมา** อธิกุฏฺฏนเฏฺฐนฯ **สตฺติสูลูปมา** วินิวิชฺฌนเฏฺฐนฯ **สปฺปสิรูปมา** สาสงฺกสปฺปฏิภยเฏฺฐน ฯ **อุสฺสหิสฺสามี**ติ อุสฺสาหํ กริสฺสามิฯ **ธารยิสฺสามี**ติ สมณภาวํ ธาร ยิสฺสามิฯ **อภิรมิสฺสามี**ติ อภิรตึ อุปฺปาเทสฺสามิ น อุกฺกณฺฐิสฺสามิฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถ เมวฯ อิมสฺมึ สุเตฺต วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตนฺติฯ

๗. ปฐมอนาคตภยสุตฺตวณฺณนา

๗๗. สตฺตเม **อารญฺญเกนา**ติ อรญฺญวาสินาฯ **อปฺปตฺตสฺสา**ติ อสมฺปตฺตสฺส ฌานวิ ปสฺสนามคฺคผลปฺปเภทสฺส วิเสสสฺส ปตฺติยาฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **โส มมสฺส อนฺตรา โย**ติ โส มม ชีวิตนฺตราโย จ พฺรหฺมจริยนฺตราโย จ, ปุถุชฺชนกาลกิริยํ กโรนฺตสฺส สคฺคนฺตรา โย จ มคฺคนฺตราโย จ ภเวยฺยฯ **หนฺทา**ติ ววสฺสคฺคเตฺถ นิปาโตฯ **วีริยํ อารภามี**ติ ทุวิธมฺปิ วี ริยํ กโรมิฯ **สตฺถกา**ติ สตฺถํ วิย สนฺธิพนฺธนเจฺฉทกวาตาฯ **วาเฬหี**ติ กกฺขเฬหิฯ **มาณเวหี**ติ โจเรหิฯ **กตกเมฺมหิ วา อกตกเมฺมหิ วา**ติ เอตฺถ โจริกํ กตฺวา นิกฺขนฺตา กตกมฺมา นาม, โจ ริกํ กาตุํ คจฺฉนฺตา อกตกมฺมา นามฯ ตตฺถ กตกมฺมา กมฺมสฺส นิปฺผนฺนตฺตา สตฺตานํ คลโลหิตํ คเหตฺวา เทวตานํ พลึ กโรนฺติ, อกตกมฺมา ‘‘เอวํ โน กมฺมํ นิปฺผชฺชิสฺสตี’’ติ ปฐมตรํ กโรนฺติฯ

อิทํ สนฺธาย **เต มํ ชีวิตา โวโรเปยฺยุ**นฺติ วุตฺตํฯ **วาฬา อมนุสฺสา**ติ กกฺขฬา ทุฏฺฐา ยกฺขาทโย อมนุสฺสาฯ

๘. ทุติยอนาคตภยสุตฺตวณฺณนา

๗๘. อฏฺฐเม **ปุรา มํ โส ธมฺโม อาคจฺฉตี**ติ ยาว โส ธมฺโม มํ น อุปคจฺฉติ, ตาว อหํ ปุเรตรเมว วีริยํ อารภามีติ อโตฺถฯ **ขีโรทกีภูตา**ติ ขีโรทกํ วิย ภูตา เอกีภาวํ อุปคตาฯ **ปิยจกฺขูหี**ติ เมตฺตจกฺขูหิฯ

๙. ตติยอนาคตภยสุตฺตวณฺณนา

๗๙. นวเม **ธมฺมสโนฺทสา วินยสโนฺทโส**ติ ธมฺมสโนฺทเสน วินยสโนฺทโส โหติฯ กถํ ปน ธมฺมสฺมิํ ทุสฺสเนฺต วินโย ทุสฺสติ นาม? สมถวิปสฺสนาธเมฺมสุ คพฺภํ อคฺคณฺหเนฺตสุ ปญฺจวิโธ วินโย น โหติ , เอวํ ธเมฺม ทุสฺสเนฺต วินโย ทุสฺสติฯ ทุสฺสีลสฺส ปน สํวรวินโย นาม น โหติ, ตสฺมิํ อสติ สมถวิปสฺสนา คพฺภํ น คณฺหาติฯ เอวํ วินยสโนฺทเสนปิ ธมฺมสโนฺทโส เวทิตโพฺพฯ **อภิธมฺมกถ**นฺติ สีลาทิอุตฺตมธมฺมกถํฯ **เวทลฺลกถ**นฺติ เวทปฏิสํยุตฺตํ ญาณมิสฺสกกถํฯ **กณฺหธมฺมํ โอกฺกมมานา**ติ รนฺธคเวสิตาย อุปารมฺภปริเยสนวเสน กาฬกธมฺมํ โอกฺกมมานาฯ อปิจ ทุฏฺฐจิเตฺตน ปุคฺคลํ ฆเฏฺฏนฺตาปิ ตํ กณฺหธมฺมํ อตฺตโน ทหนฺตาปิ ลาภสกฺการตฺถํ กเถนฺตาปิ กณฺหธมฺมํ โอกฺกมนฺติเยวฯ

คมฺภีราติ ปาฬิคมฺภีราฯ **คมฺภีรตฺถา**ติ อตฺถคมฺภีราฯ **โลกุตฺตรา**ติ โลกุตฺตรธมฺมทีปกาฯ **สุญฺญตาปฏิสํยุตฺตา**ติ ขนฺธธาตุอายตนปจฺจยาการปฏิสํยุตฺตาฯ **น อญฺญา จิตฺตํ อุปฏฺฐเปสฺสนฺตี**ติ ชานนตฺถาย จิตฺตํ น ฐเปสฺสนฺติฯ **อุคฺคเหตพฺพํ ปริยาปุณิตพฺพ**นฺติ อุคฺคเหตเพฺพ จ วฬเญฺชตเพฺพ จฯ **กวิตา**ติ สิโลกาทิพนฺธนวเสน กวีหิ กตาฯ **กาเวยฺยา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **พาหิรกา**ติ สาสนโต พหิทฺธา ฐิตาฯ **สาวกภาสิตา**ติ พาหิรสาวเกหิ ภาสิตาฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยตฺตา จ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๑๐. จตุตฺถอนาคตภยสุตฺตวณฺณนา

๘๐. ทสเม **กลฺยาณกามา**ติ สุนฺทรกามาฯ **รสคฺคานี**ติ อุตฺตมรสานิฯ **สํสฏฺฐา วิหริสฺสนฺตี**ติ ปญฺจวิเธน สํสเคฺคน สํสฏฺฐา วิหริสฺสนฺติฯ **สนฺนิธิการปริโภค**นฺติ สนฺนิธิกตสฺส ปริโภคํฯ **โอฬาริกมฺปิ นิมิตฺต**นฺติ เอตฺถ ปถวิํ ขณโนฺตปิ ขณาหีติ อาณาเปโนฺตปิ ปถวิยํ โอฬาริกํ นิมิตฺตํ กโรติ นามฯ ติณกฏฺฐสาขาปลาสํ ฉินฺทโนฺตปิ ฉินฺทาติ อาณาเปโนฺตปิ หริตเคฺค โอฬาริกํ นิมิตฺตํ กโรติ นามฯ อาชีวตฺถาย ปณฺณนิวาปอาทีนิ คาหาเปเนฺต ผลานิ โอจินเนฺต วา โอจินาเปเนฺตน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ อิเมสุ จตูสุ สุเตฺตสุ สตฺถารา สาสเน วุทฺธิปริหานิ กถิตาติฯ

โยธาชีววโคฺค ตติโยฯ

(๙) ๔. เถรวโคฺค

๑. รชนียสุตฺตวณฺณนา

๘๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม **รชนีเยสู**ติ ราคสฺส ปจฺจเยสุ อารมฺมเณสุฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

๒. วีตราคสุตฺตวณฺณนา

๘๒. ทุติเย **มกฺขี**ติ คุณมกฺขโกฯ **ปฬาสี**ติ ยุคคฺคาหลกฺขเณน ปฬาเสน สมนฺนาคโตฯ

๓. กุหกสุตฺตวณฺณนา

๘๓. ตติเย **กุหโก**ติ ตีหิ กุหนวตฺถูหิ สมนฺนาคโตฯ **ลปโก**ติ ลาภสนฺนิสฺสิตาย ลปนาย สมนฺนาคโตฯ **เนมิตฺติโก**ติ นิมิตฺตกิริยการโกฯ **นิเปฺปสิโก**ติ นิเปฺปสนกตาย สมนฺนาคโตฯ **ลาเภน จ ลาภํ นิชิคีสิตา**ติ ลาเภน ลาภคเวสโกฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตวิปลฺลาสวเสน เวทิตโพฺพฯ จตุตฺถํ อุตฺตานเมวฯ

๕. อกฺขมสุตฺตวณฺณนา

๘๕. ปญฺจเม **อกฺขโม โหติ รูปาน**นฺติ รูปารมฺมณานํ อนธิวาสโก โหติ, ตทารมฺมเณหิ ราคาทีหิ อภิภุยฺยติฯ เอเสว นโย สพฺพตฺถฯ

๖. ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตสุตฺตวณฺณนา

๘๖. ฉเฏฺฐ **อตฺถปฏิสมฺภิทาปฺปโตฺต**ติ ปญฺจสุ อเตฺถสุ ปเภทคตํ ญาณํ ปโตฺตฯ **ธมฺมปฏิสมฺภิทาปฺปโตฺต**ติ จตุพฺพิเธ ธเมฺม ปเภทคตํ ญาณํ ปโตฺตฯ **นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาปฺปโตฺต**ติ ธมฺมนิรุตฺตีสุ ปเภทคตํ ญาณํ ปโตฺตฯ **ปฏิภานปฏิสมฺภิทาปฺปโตฺต**ติ เตสุ ตีสุ ญาเณสุ ปเภทคตํ ญาณํ ปโตฺตฯ โส ปน ตานิ ตีณิ ญาณาเนว ชานาติ, น เตสํ กิจฺจํ กโรติฯ **อุจฺจาวจานี**ติ มหนฺตขุทฺทกานิฯ **กิํกรณียานี**ติ อิติ กตฺตพฺพานิฯ

๗. สีลวนฺตสุตฺตวณฺณนา

๘๗. สตฺตมํ อุตฺตานตฺถเมวฯ สีลํ ปเนตฺถ ขีณาสวสีลเมว, พาหุสจฺจมฺปิ ขีณาสวพาหุสจฺจเมว, วาจาปิ ขีณาสวสฺส กลฺยาณวาจาว, ฌานานิปิ กิริยชฺฌานาเนว กถิตานีติ เวทิตพฺพานิฯ

๘. เถรสุตฺตวณฺณนา

๘๘. อฏฺฐเม **เถโร**ติ ถิรภาวปฺปโตฺตฯ **รตฺตญฺญู**ติ ปพฺพชิตทิวสโต ปฏฺฐาย อติกฺกนฺตานํ พหูนํ รตฺตีนํ ญาตาฯ **ญาโต**ติ ปญฺญาโต ปากโฏฯ **ยสสฺสี**ติ ยสนิสฺสิโตฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิโก**ติ อยาถาวทิฏฺฐิโกฯ **สทฺธมฺมา วุฏฺฐาเปตฺวา**ติ ทสกุสลกมฺมปถธมฺมโต วุฏฺฐาเปตฺวาฯ **อสทฺธเมฺม ปติฏฺฐาเปตี**ติ อกุสลกมฺมปเถสุ ปติฏฺฐาเปติฯ

๙. ปฐมเสขสุตฺตวณฺณนา

๘๙. นวเม **เสขสฺสา**ติ สิกฺขกสฺส สกรณียสฺสฯ **ปริหานายา**ติ อุปริคุเณหิ ปริหานตฺถายฯ **กมฺมารามตา**ติ นวกมฺเม รมนกภาโวฯ **ภสฺสารามตา**ติ อาลาปสลฺลาเป รมนกภาโวฯ **นิทฺทารามตา**ติ นิทฺทายเน รมนกภาโวฯ **สงฺคณิการามตา**ติ คณสงฺคณิกาย รมนกภาโวฯ **ยถาวิมุตฺตํ จิตฺตํ น ปจฺจเวกฺขตี**ติ ยถา ยํ จิตฺตํ วิมุตฺตํ, เย จ โทสา ปหีนา, คุณา จ ปฏิลทฺธา, เต ปจฺจเวกฺขิตฺวา อุปริคุณปฏิลาภาย วายามํ น กโรตีติ อโตฺถฯ อิติ อิมสฺมิํ สุเตฺต สตฺตนฺนํ เสขานํ อุปริคุเณหิ ปริหานิการณญฺจ วุทฺธิการณญฺจ กถิตํฯ ยญฺจ นาม เสขสฺส ปริหานการณํ, ตํ ปุถุชฺชนสฺส ปฐมเมว โหตีติฯ

๑๐. ทุติยเสขสุตฺตวณฺณนา

๙๐. ทสเม **วิยโตฺต**ติ พฺยโตฺต เฉโกฯ **กิํกรณีเยสู**ติ อิติ กตฺตเพฺพสุฯ **เจโตสมถนุ**ติ สมาธิกมฺมฏฺฐานํฯ **อนนุโลมิเกนา**ติ สาสนสฺส อนนุจฺฉวิเกนฯ **อติกาเลนา**ติ อติปาโตวฯ **อติทิวา**ติ ทิวา วุจฺจติ มชฺฌนฺหิโก, ตํ อติกฺกมิตฺวาฯ **อาภิสเลฺลขิกา**ติ อติวิย กิเลสสเลฺลขิกาฯ **เจโตวิวรณสปฺปายา**ติ จิตฺตวิวรณสงฺขาตานํ สมถวิปสฺสนานํ สปฺปายาฯ **อปฺปิจฺฉกถา**ติ อปฺปิจฺฉา โหถาติ กถนกถาฯ **สนฺตุฎฺฐิกถา**ติ จตูหิ ปจฺจเยหิ สนฺตุฎฺฐา โหถาติ กถนกถาฯ **ปวิเวกกถา**ติ ตีหิ วิเวเกหิ วิวิตฺตา โหถาติ กถนกถาฯ **อสํสคฺคกถา**ติ ปญฺจวิเธน สํสเคฺคน อสํสฎฺฐา โหถาติ กถนกถาฯ **วีริยารมฺภกถา**ติ ทุวิธํ วีริยํ อารภถาติ กถนกถาฯ **สีลกถา**ทีสุ สีลํ อารพฺภ กถา สีลกถาฯ สมาธิํ อารพฺภ, ปญฺญํ อารพฺภ, ปญฺจวิธํ วิมุตฺติํ อารพฺภ, เอกูนวีสติปจฺจเวกฺขณสงฺขาตํ วิมุตฺติญาณทสฺสนํ อารพฺภ กถา วิมุตฺติญาณทสฺสนกถาฯ **น นิกามลาภี**ติอาทีสุ น อิจฺฉิติจฺฉิตลาภี, ทุกฺขลาภี น วิปุลลาภีติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

เถรวโคฺค จตุโตฺถฯ

(๑๐) ๕. กกุธวคฺค

๑-๒. สมฺปทาสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๙๑-๙๒. ปญฺจมสฺส ปฐเม ปญฺจ สมฺปทา มิสฺสิกา กถิตาฯ ทุติเย ปุริมา จตสฺโส มิสฺสิกา, ปญฺจมี โลกิกาวฯ

๓. พฺยากรณสุตฺตวณฺณนา

๙๓. ตติเย **อญฺญาพฺยากรณานี**ติ อรหตฺตพฺยากรณานิฯ **มนฺทตฺตา**ติ มนฺทภาเวน อญฺญาเณนฯ **โมมูหตฺตา**ติ อติมูฬฺหภาเวนฯ **อญฺญํ พฺยากโรตี**ติ อรหตฺตํ ปโตฺตสฺมีติ กเถติฯ **อิจฺฉาปกโต**ติ อิจฺฉาย อภิภูโตฯ **อธิมาเนนา**ติ อธิคตมาเนนฯ **สมฺมเทวา**ติ เหตุนา นเยน การเณเนวฯ

๔-๕. ผาสุวิหารสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๔-๙๕. จตุตฺเถ **ผาสุวิหารา**ติ สุขวิหาราฯ ปญฺจเม **อกุปฺป**นฺติ อรหตฺตํฯ

๖. สุตธรสุตฺตวณฺณนา

๙๖. ฉฏฺเฐ **อปฺปฏฺโฐ**ติ อปฺปสมารมฺโภฯ **อปฺปกิจฺโจ**ติ อปฺปกรณีโยฯ **สุภโร**ติ สุเขน ภริตโพฺพ สุโปโสฯ **สุสนฺโตโส**ติ ตีหิ สนฺโตเสหิ สุฏฺฐุ สนฺโตโสฯ **ชีวิตปริกฺขาเรสู**ติ ชีวิตสมฺภาเรสุฯ **อปฺปาหาโร**ติ มนฺทาหาโรฯ **อโนทริกตฺต**นฺติ น โอทริกภาวํ อมหคฺฆสภาวํ อนุยุโตฺตฯ **อปฺปมิโทฺธ**ติ น พหุนิโทฺทฯ สตฺตมฏฺฐมานิ อุตฺตานตฺถานิฯ

๙. สีหสุตฺตวณฺณนา

๙๙. นวเม **สกฺกจฺจเญฺญว เทติ โน อสกฺกจฺจ**นฺติ อนวญฺญาย อวิรชฺฌิตฺวาว เทติ, โน อวญฺญาย วิรชฺฌิตฺวาฯ **มา เม โยคฺคปโถ นสฺสา**ติ มยา กตโยคฺคปโถ มยฺหํ มา นสฺสตุ, ‘‘เอโก สีโห อุฏฺฐาย พิฬารํ ปหรโนฺต วิรชฺฌิตฺวา ปหรี’’ติ เอวํ วตฺตาโร มา โหนฺตูติ อโตฺถฯ **อนฺนภารเนสาทาน**นฺติ เอตฺถ อนฺนํ วุจฺจติ ยวภตฺตํ, ตํ ภาโร เอเตสนฺติ อนฺนภาราฯ ยาจกานํ เอตํ นามํฯ เนสาทา วุจฺจนฺติ สากุณิกาฯ อิติ สพฺพปจฺฉิมาย โกฏิยา เอเตสํ ยาจกเนสาทานมฺปิ สกฺกจฺจเมว เทเสติฯ

๑๐. กกุธเถรสุตฺตวณฺณนา

๑๐๐. ทสเม **อตฺตภาวปฏิลาโภ**ติ สรีรปฏิลาโภฯ **เทฺว วา ตีณิ วา มาคธกานิ คามเกฺขตฺตานี**ติ เอตฺถ มาคธิกํ คามเกฺขตฺตํ อตฺถิ ขุทฺทกํ, อตฺถิ มชฺฌิมํ, อตฺถิ มหนฺตํฯ ขุทฺทกํ คามเกฺขตฺตํ อิโต จตฺตาลีสํ อุสภานิ, อิโต จตฺตาลีสนฺติ คาวุตํ โหติ, มชฺฌิมํ อิโต คาวุตํ, อิโต คาวุตนฺติ อฑฺฒโยชนํ โหติ, มหนฺตํ อิโต ทิยฑฺฒคาวุตํ, อิโต ทิยฑฺฒคาวุตนฺติ ติคาวุตํ โหติฯ เตสุ ขุทฺทเกน คามเกฺขเตฺตน ตีณิ, ขุทฺทเกน จ มชฺฌิเมน จ เทฺว คามเกฺขตฺตานิ ตสฺส อตฺตภาโวฯ ติคาวุตญฺหิสฺส สรีรํฯ **ปริหริสฺสามี**ติ ปฏิชคฺคิสฺสามิ โคปยิสฺสามิฯ **รกฺขเสฺสต**นฺติ รกฺขสฺสุ เอตํฯ **โมฆปุริโส**ติ ตุจฺฉปุริโสฯ **นาสฺสสฺสา**ติ น เอตสฺส ภเวยฺยฯ **สมุทาจเรยฺยา**

มาติ กเถยฺยามฯ **สมฺมนฺนตี**ติ สมฺมานํ กโรติฯ **ยํ ตุโม กริสฺสติ ตุโมว เตน ปญฺญายิสฺสตี**ติ ยํ เอส กริสฺสติ, เอโสว เตน กมฺมุน ปากโฏ ภวิสฺสติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

กกุธวคฺค ปญฺจโมฯ

ทุติยปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๓. ตติยปณฺณาสกํ

(๑๑) ๑. ผาสุวิหารวคฺค

๑. สารชฺชสุตฺตวณฺณนา

๑๐๑. ตติยสฺส ปฐเม **เวสารชฺชกรณา**ติ วิสารทภาวาวหาฯ **สารชฺชํ โหตี**ติ โทมนสฺสํ โหติฯ

๒. อุสฺสงฺกิตสุตฺตวณฺณนา

๑๐๒. ทุติเย **อุสฺสงฺกิตปริสงฺกิโต**ติ อุสฺสงฺกิโต จ ปริสงฺกิโต จฯ **อปิ อกุปฺปธมฺมมฺปี**ติ อปิ อกุปฺปธมฺม ขีณาสโว สมาโนปิ ปเรหิ ปาปภิกฺขูหิ อุสฺสงฺกิตปริสงฺกิโต โหตีติ อโตฺถฯ **เวสิยาโคจโร**ติอาทีสุ เวสิยา วุจฺจนฺติ รูปูปชีวินิโย, ตา โคจโร อสฺสาติ เวสิยาโคจโร, ตาสํ เคหํ อภิณฺหคมโนติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ ปน **วิธวา**ติ มตปติกาฯ **ถุลฺลกุมาริกา**ติ มหลฺลิกกุมาริกาโยฯ

๓. มหาโจรสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓. ตติเย **อิโต โภเคน ปฏิสนฺถริสฺสามี**ติ อิโต มม สาปเตยฺยโต โภคํ คเหตฺวา เตน ปฏิสนฺถารํ กริสฺสามิ, ตสฺส จ มม จ อนฺตรํ ปิทหิสฺสามีติ อโตฺถฯ **คหณานี**ติ ปรสนฺตกานํ ภณฺฑานํ คหณานิฯ **คุยฺหมนฺตา**ติ คุหิตพฺพมนฺตาฯ **อนฺตคฺคาหิกายา**ติ สสฺสตํ วา อุจฺเฉทํ วา คเหตฺวา ฐิตายฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ จตุเตฺถ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

๕. ผาสุวิหารสุตฺตวณฺณนา

๑๐๕. ปญฺจเม **เมตฺตํ กายกมฺมนฺ**ติ เมตฺตจิเตฺตน ปวตฺติตํ กายกมฺมํฯ **อาวิ เจว รโหจา**ติ สมฺมุเข เจว ปรมฺมุเข จฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ **ยานิ ตานิ สีลานี**ติอาทิ จตุปาริสุทฺธิสีลวเสน วุตฺตํฯ **สมาธิสํวตฺตนิกานี**ติ มคฺคสมาธิผลสมาธินิพฺพตฺตกานิฯ **สีลสามญฺญคโต**ติ สมานสีลตํ คโต, เอกสทิสสีโล หุตฺวาติ อโตฺถฯ **ตกฺกรสฺสา**ติ โย นํ กโรติ, ตสฺสฯ อิติ อิมสฺมึ สุเตฺต สีลํ มิสฺสกํ กถิตํ, ทิฏฺฐิ วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐีติฯ

๖. อานนฺทสุตฺตวณฺณนา

๑๐๖. ฉเฏฺฐ **โน จ ปรํ อธิสีเล สมฺปวตฺตา โหตี**ติ ปรํ สีลภาเวน น ครหติ น อุปวทติฯ **อตฺตานุเปกฺขี**ติ อตฺตโนว กตากตํ ชานนวเสน อตฺตานํ อนุเปกฺขิตาฯ **โน ปรานุเปกฺขี**ติ ปรสฺส กตากเตสุ อพฺยาวโฏฯ **อปญฺญาโต**ติ อปากโฏ อปฺปปุโญฺญฯ **อปญฺญาตเกนา**ติ อปญฺญาตภาเวน อปากฏตาย มนฺทปุญฺญตายฯ **โน ปริตสฺสตี**ติ ปริตาสํ นาปชฺชติฯ อิติ อิมสฺมึ สุเตฺต ขีณาสโวว กถิโตฯ

๗-๘. สีลสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๗-๑๐๘. สตฺตเม สีลสมาธิปญฺญา มิสฺสิกา กถิตา, วิมุตฺติ อรหตฺตผลํ , วิมุตฺติญาณทสฺสนํ ปจฺจเวกฺขณญาณํ โลกิยเมวฯ อฏฺฐเมปิ เอเสว นโยฯ ปจฺจเวกฺขณญาณํ ปเนตฺถ อเสขสฺส ปวตฺตตฺตา อเสขนฺติ วุตฺตํฯ

๙-๑๐. จาตุทฺทิสสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๙-๑๑๐. นวเม **จาตุทฺทิโส**ติ จตูสุ ทิสาสุ อปฺปฏิหตจาโรฯ อิมสฺมิมฺปิ สุตฺเต ขีณาสโวว กถิโตฯ ทสเม **อล**นฺติ ยุตฺโตฯ อิธาปิ ขีณาสโวว กถิโตฯ

ผาสุวิหารวคฺโค ปฐโมฯ

(๑๒) ๒. อนฺธกวินฺทวคฺค

๑. กุลูปกสุตฺตวณฺณนา

๑๑๑. ทุติยสฺส ปฐเม **อสนฺถววิสฺสาสี**ติ อตฺตนา สทฺธึ สนฺถวํ อกโรเนฺตสุ วิสฺสาสํ อนาปชฺชเนฺตสุเยว วิสฺสาสํ กโรติฯ **อนิสฺสรวิกปฺปี**ติ อนิสฺสโรว สมาโน ''อิมํ เทถ, อิมํ คณฺหถา''ติ อิสฺสโร วิย วิกเปฺปติฯ **วิสฺสฏฺฐุปเสวี**ติ วิสฺสฏฺฐานิ ภินฺนกุลานิ ฆฏฺฏนตฺถาย อุปเสวติฯ **อุปกณฺณกชปฺปี**ติ กณฺณมูเล มนฺตํ คณฺหาติฯ สุกฺกปกฺโข วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตโพฺพฯ

๒. ปจฺฉาสมณสุตฺตวณฺณนา

๑๑๒. ทุติเย **ปตฺตปริยาปนฺนํ น คณฺหาตี**ติ อุปชฺฌาเย นิวตฺติตฺวา ฐิเต อตฺตโน ตุจฺฉปตฺตํ ทตฺวา ตสฺส ปตฺตํ น คณฺหาติ, ตโต วา ทียมานํ น คณฺหาติฯ **น นิวาเรตี**ติ อิทํ วจนํ อาปตฺติวีติกฺกมวจนํ นามาติ น ชานาติฯ ญตฺวา วาปิ, ''ภเนฺต, เอวรูปํ นาม วตฺตุํ น วฏฺฏตี''ติ น นิวาเรติฯ **กถํ โอปาเตตี**ติ ตสฺส กถํ ภินฺทิตฺวา อตฺตโน กถํ ปเวเสติฯ **ชโฬ**ติ ชโฑฯ **เอฬมูโค**ติ ปคฺฆริตเขฬมุโขฯ ตติยํ อุตฺตานเมวฯ

๔. อนฺธกวินฺทสุตฺตวณฺณนา

๑๑๔. จตุเตฺถ **สีลวา โหถา**ติ สีลวนฺตา โหถฯ **อารกฺขสติโน**ติ ทฺวารรกฺขิกาย สติยา สมนฺนาคตาฯ **นิปกฺกสติโน**ติ ทฺวารรกฺขนเกเนว ญาเณน สมนฺนาคตสฺสติโนฯ **สตารเกฺขน เจตสา สมนฺนาคตา**ติ สตารเกฺขน จิเตฺตน สมนฺนาคตาฯ **อปฺปภสฺสา**ติ อปฺปกถาฯ **สมฺมาทิฏฺฐิกา**ติ กมฺมสฺสกตชฺฌาน-วิปสฺสนามคฺค-ผลวเสน ปญฺจวิธาย สมฺมาทิฏฺฐิยา สมนฺนาคตาฯ อปิจ ปจฺจเวกฺขณญาณมฺปิ สมฺมาทิฏฺฐิเยวาติ เวทิตพฺพาฯ

๕. มจฺฉรินีสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕. ปญฺจเม **อาวาสมจฺฉรินี**ติ อาวาสํ มจฺฉรายติ, ตตฺถ อเญฺญสํ วาสํ น สหติฯ **กุลมจฺฉรินี**ติ อุปฏฺฐากกุลํ มจฺฉรายติ, อเญฺญสํ ตตฺถ อุปสงฺกมนํ น สหติฯ **ลาภมจฺฉรินี**ติ ลาภํ มจฺฉรายติ, อเญฺญสํ ตํ อุปฺปชฺชนฺตํ น สหติฯ **วณฺณมจฺฉรินี**ติ คุณํ มจฺฉรายติ, อเญฺญสํ คุณกถํ น สหติฯ **ธมฺมมจฺฉรินี**ติ ปริยตฺติธมฺมํ มจฺฉรายติ, อเญฺญสํ ทาตุํ น อิจฺฉติฯ

๖-๗. วณฺณนาสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๖-๑๑๗. ฉฏฺเฐ **สทฺธาเทยฺยํ วินิปาเตตี**ติ ปเรหิ สทฺธาย ทินฺนปิณฺฑปาตโต อคฺคํ อคฺคเหตฺวา ปรสฺส เทติฯ สตฺตเม **อิสฺสุกินี**ติ อิสฺสาย สมนฺนาคตาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อนฺธกวินฺทวคฺโค ทุติโยฯ

(๑๓) ๓. คิลานวโคฺค

๔. ทุติยอุปฏฺฐากสุตฺตวณฺณนา

๑๒๔. ตติยสฺส จตุเตฺถ **นปฺปฏิพโล**ติ กายพเลน จ ญาณพเลน จ อสมนฺนาคโต ฯ **อามิสนฺตโร**ติ อามิสเหตุโก จีวราทีนิ ปจฺจาสีสมาโน ฯ

๕-๖. อนายุสฺสาสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๑๒๕-๑๒๖. ปญฺจเม **อนายุสฺสา**ติ อายุปเจฺฉทนา, น อายุวฑฺฒนา ฯ ฉเฏฺฐปิ เอเสว นโย ฯ

๗. วปกาสสุตฺตวณฺณนา

๑๒๗. สตฺตเม **นาลํ สงฺฆมฺหา วปกาสิตุ**นฺติ สงฺฆโต นิกฺขมิตฺวา เอกโก วสิตุํ น ยุโตฺต ฯ กามเณฺจส สงฺฆมเชฺฌปิ วสิตุํ อยุโตฺตว อสงฺฆโสภนตาย, โอวาทานุสาสนิปฺปฏิพทฺธตฺตา ปน นิปฺปริยาเยเนว สงฺฆมฺหา วปกาสิตุํ น ยุโตฺต ฯ **อลํ สงฺฆมฺหา วปกาสิตุ**นฺติ จาตุทฺทิสตฺตา สงฺฆมฺหา นิกฺขมฺม เอกโก วสิตุํ ยุโตฺต, สงฺฆโสภนตาย ปน สเงฺฆปิ วสิตุํ ยุโตฺตเยว ฯ อฏฺฐมํ อุตฺตานตฺถเมว ฯ

๙. ปริกุปฺปสุตฺตวณฺณนา

๑๒๙. นวเม **อาปายิกา**ติ อปายคามิโน ฯ **เนรยิกา**ติ นิรยคามิโน ฯ **ปริกุปฺปา**ติ ปริกุปฺปนสภาวา ปุราณวณสทิสา ฯ **อเตกิจฺฉา**ติ อกตฺตพฺพปริกมฺมา ฯ ทสมํ อุตฺตานตฺถเมวาติ ฯ

คิลานวโคฺค ตติโย ฯ

(๑๔) ๔. ราชวโคฺค

๑. ปฐมจกฺกานุวตฺตนสุตฺตวณฺณนา

๑๓๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม **ธมฺเมนา**ติ ทสกุสลธมฺเมนฯ **จกฺก**นฺติ อาณาจกฺกํฯ **อตฺถญฺญู**ติ รชฺชตฺถํ ชานาติฯ **ธมฺมญฺญู**ติ ปเวณิธมฺมํ ชานาติฯ **มตฺตญฺญู**ติ ทเณฺฑ วา พลมฺหิ วา ปมาณํ ชานาติฯ **กาลญฺญู**ติ รชฺชสุขานุภวนกาลํ, วินิจฺฉยกรณกาลํ, ชนปทจาริกากาลญฺจ ชานาติฯ **ปริสญฺญู**ติ อยํ ปริสา ขตฺติยปริสา, อยํ พฺราหฺมณเวสฺสสุทฺทสมณปริสาติ ชานาติฯ

ตถาคตวาเร **อตฺถญฺญู**ติ ปญฺจ อเตฺถ ชานาติฯ **ธมฺมญฺญู**ติ จตฺตาโร ธเมฺม ชานาติฯ **มตฺตญฺญู**ติ จตูสุ ปจฺจเยสุ ปฏิคฺคหณปริโภคมตฺตํ ชานาติฯ **กาลญฺญู**ติ อยํ กาโล ปฏิสลฺลีนสฺส, อยํ สมาปตฺติยา, อยํ ธมฺมเทสนาย, อยํ ชนปทจาริกายาติ เอวํ กาลํ ชานาติฯ **ปริสญฺญู**ติ อยํ ปริสา ขตฺติยปริสา…เป.… อยํ สมณปริสาติ ชานาติฯ **อนุตฺตร**นฺติ นวหิ โลกุตฺตรธเมฺมหิ อนุตฺตรํฯ **ธมฺมจกฺก**นฺติ เสฏฺฐจกฺกํฯ

๒. ทุติยจกฺกานุวตฺตนสุตฺตวณฺณนา

๑๓๒. ทุติเย **ปิตรา ปวตฺติตํ จกฺก**นฺติ จกฺกวตฺติมฺหิ ปพฺพชิเต วา กาลกเต วา จกฺกรตนํ สตฺตาหมตฺตํ ฐตฺวา อนฺตรธายติ, กถเมส ตํ อนุปฺปวเตฺตติ นาม? ปิตุ ปเวณิยํ ฐตฺวา จกฺกวตฺติวตฺตํ ปูเรตฺวา จกฺกวตฺติรชฺชํ กาเรโนฺตปิ ปิตรา ปวตฺติตเมว อนุปฺปวเตฺตติ นามฯ

๓. ธมฺมราชาสุตฺตวณฺณนา

๑๓๓. ตติยํ ติกนิปาเต วุตฺตนยเมวฯ เสวิตพฺพาเสวิตเพฺพ ปเนตฺถ ปจฺฉิมปททฺวยเมว วิเสโสฯ ตตฺถ สมฺมาอาชีโว เสวิตโพฺพ, มิจฺฉาอาชีโว น เสวิตโพฺพฯ สปฺปาโย คามนิคโม เสวิตโพฺพ, อสปฺปาโย น เสวิตโพฺพฯ

๔. ยสฺสํทิสํสุตฺตวณฺณนา

๑๓๔. จตุเตฺถ **อุภโต**ติ ทฺวีหิปิ ปเกฺขหิฯ **มาติโต จ ปิติโต จา**ติ ยสฺส หิ มาตา ขตฺติยา, มาตุมาตา ขตฺติยา, ตสฺสาปิ มาตา ขตฺติยาฯ ปิตา ขตฺติโย, ปิตุปิตา ขตฺติโย, ตสฺสปิ ปิตา ขตฺติโยฯ โส อุภโต สุชาโต มาติโต จ ปิติโต จฯ **สํสุทฺธคหณิโก**ติ สํสุทฺธาย มาตุกุจฺฉิยา สมนฺนาคโตฯ ‘‘สมเวปากินิยา คหณิยา’’ติ เอตฺถ ปน กมฺมชเตโชธาตุ คหณีติ วุจฺจติฯ **ยาว สตฺตมา ปิตามหยุคา**ติ เอตฺถ ปิตุปิตา ปิตามโห, ปิตามหสฺส ยุคํ ปิตามหยุคํฯ ยุคนฺติ อายุปฺปมาณํ วุจฺจติฯ อภิลาปมตฺตเมว เจตํ, อตฺถโต ปน ปิตามโหเยว ปิตามหยุคํฯ ตโต อุทฺธํ สเพฺพปิ ปุพฺพปุริสา ปิตามหคฺคหเณเนว คหิตาฯ เอวํ ยาว สตฺตโม ปุริโส, ตาว สํสุทฺธคหณิโก, อถ วา อกฺขิโตฺต อนุปกฺกุโฏฺฐ ชาติวาเทนาติ ทเสฺสติฯ **อกฺขิโตฺต**ติ ‘‘อปเนถ เอตํ, กึ อิมินา’’ติ เอวํ อกฺขิโตฺต อนวกฺขิโตฺตฯ **อนุปกฺกุโฏฺฐ**ติ น อุปกฺกุโฏฺฐ น อโกฺกสํ วา นินฺทํ วา ปตฺตปุโพฺพฯ เกน การเณนาติ? **ชาติวาเทน,** ‘‘อิติปิ หีนชาติโก เอโส’’ติ เอวรูเปน วจเนนาติ อโตฺถฯ

อโฑฺฒติอาทีสุ โย โกจิ อตฺตโน สนฺตเกน วิภเวน อโฑฺฒ โหติฯ อิธ ปน น เกวลํ อโฑฺฒเยว, **มหทฺธโน** มหตา อปริมาณสเงฺขน ธเนน สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ ปญฺจกามคุณว

เสน มหนฺตา อุฬารา โภคา อสฺสาติ **มหาโภโค**ฯ **ปริปุณฺณโกสโกฏฺฐาคาโร**ติ โกโส วุจฺจติ ภณฺฑาคารํ, นิทหิตฺวา ฐปิเตน ธเนน ปริปุณฺณโกโส, ธเญฺญน จ ปริปุณฺณโกฏฺฐาคาโรติ อโตฺถฯ อถ วา จตุพฺพิโธ โกโส หตฺถี อสฺสา รถา รฏฺฐนฺติ, ติวิธํ โกฏฺฐาคารํ ธนโกฏฺฐาคารํ ธญฺญโกฏฺฐาคารํ วตฺถโกฏฺฐาคารนฺติฯ ตํ สพฺพมฺปิ ปริปุณฺณมสฺสาติ ปริปุณฺณโกสโกฏฺฐาคาโรฯ **อสฺสวายา**ติ กสฺสจิ พหุมฺปิ ธนํ เทนฺตสฺส เสนา น สุณาติ, สา อนสฺสวา นาม โหติฯ กสฺสจิ อเทนฺตสฺสาปิ สุณาติเยว, อยํ อสฺสวา นามฯ **โอวาทปฏิกรายา**ติ ''อิทํ โว กตฺตพฺพ, อิทํ น กตฺตพฺพ''นฺติ ทินฺนโอวาทกรายฯ **ปณฺฑิโต**ติ ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคโตฯ **พฺยโตฺต**ติ ปญฺญาเวยฺยตฺติเยน ยุโตฺตฯ **เมธาวี**ติ ฐานุปฺปตฺติกปญฺญาย สมนฺนาคโตฯ **ปฏิพโล**ติ สมโตฺถฯ **อเตฺถ จิเนฺตตุ**นฺติ วฑฺฒิอเตฺถ จิเนฺตตุํฯ โส หิ ปจฺจุปฺปนฺนอตฺถวเสเนว ''อตีเตปิ เอวํ อเหสุํ, อนาคเตปิ เอวํ ภวิสฺสนฺตี''ติ จิเนฺตติฯ **วิชิตาวีน**นฺติ วิชิตวิชยานํ, มหเนฺตน วา วิชเยน สมนฺนาคตานํฯ **วิมุตฺตจิตฺตาน**นฺติ ปญฺจหิ วิมุตฺตีหิ วิมุตฺตมานสานํฯ

๕-๖. ปตฺถนาสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๑๓๕-๑๓๖. ปญฺจเม **เนคมชานปทสฺสา**ติ นิคมวาสิโน จ รฏฺฐวาสิโน จ ชนสฺสฯ **หตฺถิสฺมิ**นฺติอาทีหิ หตฺถิอสฺสรถถรุธนุเลขมุทฺทาคณนาทีนิ โสฬส มหาสิปฺปานิ ทสฺสิตานิฯ **อนวโย**ติ สมโตฺถ ปริปุโณฺณฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ฉเฏฺฐ **โอปรชฺช**นฺติ อุปราชภาวํฯ

๗. อปฺปํสุปติสุตฺตวณฺณนา

๑๓๗. สตฺตเม **ปุริสาธิปฺปายา**ติ อสฺสทฺธมฺมวเสน ปุริเส อุปฺปนฺนาธิปฺปายา ปุริสชฺฌาสยาฯ **อาทานาธิปฺปาโย**ติ อิทานิ คเหตุํ สกฺขิสฺสามิ, อิทานิ สกฺขิสฺสามีติ เอวํ คหณาธิปฺปาโยฯ **วิสํโยคาธิปฺปาโย**ติ อิทานิ นิพฺพานํ ปาปุณิสฺสามิ, อิทานิ ปาปุณิสฺสามีติ เอวํ นิพฺพานชฺฌาสโยฯ

๘. ภตฺตาทกสุตฺตวณฺณนา

๑๓๘. อฏฺฐเม **ภตฺตาทโก**ติ ภตฺตกฺขาทโก, พหุภตฺตภุโญฺชติ อโตฺถฯ **โอกาสผรโณ**ติ โอกาสํ ผริตฺวา อเญฺญสํ สมฺพาธํ กตฺวา ฐาเนน โอกาสผรโณฯ ตตฺถ ตตฺถ ลณฺฑํ สาเรติ ปาเตตีติ **ลณฺฑสารโณ**ฯ เอตฺตกา หตฺถีติ คณนกาเล สลากํ คณฺหาตีติ **สลากคฺคาหี**ฯ นิสีทนสยนวเสน มญฺจปีฐํ มทฺทตีติ **มญฺจปีฐมทฺทโน**ฯ ภิกฺขุคณนกาเล สลากํ คณฺหาตีติ **สลากคฺคาหี**ฯ

๙. อกฺขมสุตฺตวณฺณนา

๑๓๙. นวเม **หตฺถิกาย**นฺติ หตฺถิฆฏํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ สงฺคาเม อวจรนฺตีติ **สงฺคามาวจราฯ เอกิสฺสา วา ติโณทกทตฺติยา วิมานิโต**ติ เอกทิวสํ เอเกน ติโณทกทาเนน วิมานิโต, เอกทิวสมตฺตํ อลทฺธติโณทโกติ อโตฺถฯ อิโต ปรมฺปิ เอเสว นโยฯ **น สโกฺกติ จิตฺตํ สมาทหิตุ**นฺติ อารมฺมเณ จิตฺตํ สมฺมา ฐเปตุํ น สโกฺกติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ อิมสฺมึ ปน สุเตฺต วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๑๐. โสตสุตฺตวณฺณนา

๑๔๐. ทสเม **ทุรุตฺตาน**นฺติ น สุฏฺฐุ วุตฺตานํ โทสวเสน ปวตฺติตานํ ผรุสวจนานํฯ **ทุราคตาน**นฺติ ทุกฺขุปฺปาทนากาเรน โสตทฺวารํ อาคตานํฯ **วจนปถาน**นฺติ วจนานํฯ **ทุกฺขาน**นฺติ ทุกฺขมานํฯ **ติพฺพาน**นฺติ พหลานํ ตาปนสภาวานํ วาฯ **ขราน**นฺติ ผรุสานํฯ **กฏุกาน**นฺติ ติขิณานํฯ **อสาตาน**นฺติ อมธุรานํฯ **อมนาปาน**นฺติ มนํ อปฺปายิตุํ วเฑฺฒตุํ อสมตฺถานํฯ **ปาณหราน**นฺติ ชีวิตหรานํฯ **ยา สา ทิสา**ติ สพฺพสงฺขารสมถาทิวเสน ทิสฺสติ อปทิสฺสตีติ นิพฺพานํ ทิสาติ เวทิตพฺพํฯ ยสฺมา ปน ตํ อาคมฺม สเพฺพ สงฺขารา สมถํ คจฺฉนฺติ, ตสฺมา **สพฺพสงฺขารสมโถ**ติ วุตฺตํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ อิมสฺมึ ปน สุเตฺต สีลสมาธิปญฺญา มิสฺสิกา กถิตาติฯ

ราชวโคฺค จตุโตฺถฯ

(๑๕) ๕. ติกณฺฑกีวโคฺค

๑. อวชานาติสุตฺตวณฺณนา

๑๔๑. ปญฺจมสฺส ปฐเม **สํวาเสนา**ติ เอกโตวาเสนฯ **อาเทยฺยมุโข**ติ อาทิยนมุโข, คหณมุโขติ อโตฺถฯ **ตเมนํ ทตฺวา อวชานาตี**ติ ‘‘อยํ ทินฺนํ ปฏิคฺคเหตุเมว ชานาตี’’ติ เอวํ อวมญฺญติฯ **ตเมนํ สํวาเสน อวชานาตี**ติ อปฺปมตฺตเก กิสฺมิญฺจิเทว กุชฺฌิตฺวา ‘‘ชานามหํ ตยา กตกมฺมํ, เอตฺตกํ อทฺธานํ อหํ กึ กโรโนฺต วสึ, นนุ ตุยฺหเมว กตากตํ วีมํสโนฺต’’ติอาทีนิ วตฺวา โหติฯ อถ อิตโร ‘‘อทฺธา โกจิ มยฺหํ โทโส ภวิสฺสตี’’ติ กิญฺจิ ปฏิปฺผริตุํ น สโกฺกติฯ **ตํ ขิปฺปเญฺญว อธิมุจฺจิตา โหตี**ติ ตํ วณฺณํ วา อวณฺณํ วา สีฆเมว สทฺทหติฯ สทฺทหนเฏฺฐน หิ อาทาเนน เอส อาทิยนมุโขติ วุโตฺตฯ **อาเธยฺยมุโข**ติ ปาฬิยา ปน ฐปิตมุโขติ อโตฺถฯ มเคฺคขฏฺฏอาวาโฏ วิย อาคตาคตํ อุทกํ วณฺณํ วา อวณฺณํ วา สทฺทหนวเสน สมฺปฏิจฺฉิตุํ ฐปิตมุโขติ วุตฺตํ โหติฯ

อิตฺตรสโทฺธติ ปริตฺตกสโทฺธฯ **กุสลากุสเล ธเมฺม น ชานาตี**ติอาทีสุ กุสเล ธเมฺม ‘‘อิเม กุสลา’’ติ น ชานาติ, อกุสเล ธเมฺม ‘‘อิเม อกุสลา’’ติ น ชานาติฯ ตถา สาวเชฺช สโทส ธเมฺม ‘‘อิเม สาวชฺชา’’ติ, อนวเชฺช จ นิโทฺทสธเมฺม ‘‘อิเม อนวชฺชา’’ติ, หีเน หีนาติ, ปณีเต ปณีตาติฯ **กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาเค**ติ ‘‘อิเม กณฺหา สุเกฺก ปฏิพาเหตฺวา ฐิตตฺตา สปฺปฏิภาคา นาม, อิเม จ สุกฺกา กเณฺห ปฏิพาหิตฺวา ฐิตตฺตา สปฺปฏิภาคา’’ติ น ชานาติฯ

๒. อารภติสุตฺตวณฺณนา

๑๔๒. ทุติเย **อารภติ จ วิปฺปฏิสารี จ โหตี**ติ อาปตฺติวีติกฺกมนวเสน อารภติ เจว, ตปฺปจฺจยา จ วิปฺปฏิสารี โหติฯ **เจโตวิมุตฺติํ ปญฺญาวิมุตฺติ**นฺติ อรหตฺตสมาธิเญฺจว อรหตฺตผลญาณญฺจฯ **นปฺปชานาตี**ติ อนธิคตตฺตา น ชานาติฯ **อารภติ น วิปฺปฏิสารี โหตี**ติ อาปตฺติํ อาปชฺชติ, วุฏฺฐิตตฺตา ปน น วิปฺปฏิสารี โหติฯ **นารภติ วิปฺปฏิสารี โหตี**ติ สกิํ อาปตฺติํ อาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย ปจฺฉา กิญฺจาปิ นาปชฺชติ, วิปฺปฏิสารํ ปน วิโนเทตุํ น สโกฺกติฯ **นารภติ น วิปฺปฏิสารี โหตี**ติ น เจว อาปตฺติํ อาปชฺชติ, น จ วิปฺปฏิสารี โหติฯ **ตญฺจ เจโตวิมุตฺติํ...เป.... นิรุชฺฌนฺตี**ติ อรหตฺตํ ปน อปฺปโตฺต โหติฯ ปญฺจมนเยน ขีณาสโว กถิโตฯ

อารมฺภชาติ อาปตฺติวีติกฺกมสมฺภวาฯ **วิปฺปฏิสารชา**ติ วิปฺปฏิสารโต ชาตาฯ **ปวฑฺฒนฺตี**ติ ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชเนน วฑฺฒนฺติฯ **อารมฺภเช อาสเว ปหายา**ติ วีติกฺกมสมฺภเว อาสเว อาปตฺติเทสนาย วา อาปตฺติวุฏฺฐาเนน วา ปชหิตฺวาฯ **ปฏิวิโนเทตฺวา**ติ สุทฺธเนฺต ฐิตภาวปจฺจเวกฺขเณน นีหริตฺวาฯ **จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาเวตู**ติ วิปสฺสนาจิตฺตญฺจ ตํสมฺปยุตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาเวตุฯ เสสํ อิมินา อุปาเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

๓. สารนฺททสุตฺตวณฺณนา

๑๔๓. ตติเย **กามาธิมุตฺตาน**นฺติ วตฺถุกามกิเลสกาเมสุ อธิมุตฺตานํฯ **ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปโนฺน**ติ นวโลกุตฺตรธมฺมตฺถาย สหสีลกํ ปุพฺพภาคปฺปฏิปทํ ปฏิปโนฺน ปฏิปตฺติปูรโก ปุคฺคโล ทุลฺลโภ โลกสฺมิํฯ

๔. ติกณฺฑกีสุตฺตวณฺณนา

๑๔๔. จตุเตฺถ **อปฺปฏิกูเล**ติ อปฺปฏิกูลารมฺมเณฯ **ปฏิกูลสญฺญี**ติ ปฏิกูลนฺติ เอวํสญฺญีฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ กถํ ปนายํ เอวํ วิหรตีติ? อิฏฺฐสฺมึ วตฺถุสฺมึ ปน อสุภาย วา ผรติ, อนิจฺจโต วา อุปสํหรติฯ เอวํ ตาว อปฺปฏิกูเล ปฏิกูลสญฺญี วิหรติฯ อนิฏฺฐสฺมึ วตฺถุสฺมึ เมตฺตาย วา ผรติ, ธาตุโต วา อุปสํหรติฯ เอวํ ปฏิกูเล อปฺปฏิกูลสญฺญี วิหรติฯ อุภยสฺมึ ปน ปุริมนยสฺส จ ปจฺฉิมนยสฺส จ วเสน ตติยจตุตฺถวารา วุตฺตา, ฉฬงฺคุเปกฺขาวเสน ปญฺจโมฯ ฉฬงฺคุเปกฺขา เจสา ขีณาสวสฺส อุเปกฺขาสทิสา, น ปน ขีณาสวุเปกฺขาฯ ตตฺถ **อุเปกฺขโก วิหเรยฺยา**ติ มชฺฌตฺตภาเว ฐิโต วิหเรยฺยฯ **กฺวจนี**ติ กิสฺมิญฺจิ อารมฺมเณฯ **กตฺถจี**ติ กิสฺมิญฺจิ ปเทเสฯ **กิญฺจน**ติ โกจิ อปฺปมตฺตโกปิฯ อิติ อิมสฺมึ สุตฺเต ปญฺจสุ ฐาเนสุ วิปสฺสนาว กถิตาฯ ตํ อารทฺธวิปสฺสโก ภิกฺขุ กาตุํ สโกฺกติ, ญาณวา ปญฺญุตฺตโร พหุสฺสุตสมโณปิ กาตุํ สโกฺกติฯ โสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามิโน กาตุํ สโกฺกนฺติเยว, ขีณาสเว วตฺตพฺพเมว นตฺถีติฯ ปญฺจมํ อุตฺตานเมวฯ

๖. มิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๔๖. ฉฏฺเฐ **กมฺมนฺตํ กาเรตี**ติ เขตฺตาทิกมฺมนฺตํ กาเรติฯ **อธิกรณํ อาทิยตี**ติ จตฺตาริ อธิกรณานิ อาทิยติฯ **ปาโมเกฺขสุ ภิกฺขูสู**ติ ทิสาปาโมเกฺขสุ ภิกฺขูสุฯ **ปฏิวิรุโทฺธ โหตี**ติ ปจฺจนีกคฺคาหิตาย วิรุโทฺธ โหติฯ **อนวตฺถจาริก**นฺติ อนวตฺถานจาริกํฯ

๗. อสปฺปุริสทานสุตฺตวณฺณนา

๑๔๗. สตฺตเม **อสกฺกจฺจํ เทตี**ติ น สกฺกริตฺวา สุจึ กตฺวา เทติฯ **อจิตฺตีกตฺวา เทตี**ติ อจิตฺตีกาเรน อคารววเสน เทติฯ **อปวิทฺธํ เทตี**ติ น นิรนฺตรํ เทติ, อถ วา ฉเฑฺฑตุกาโม วิย เทติฯ **อนาคมนทิฏฺฐิโก เทตี**ติ กตสฺส นาม ผลํ อาคมิสฺสตีติ น เอวํ อาคมนทิฏฺฐึ น อุปฺปาเทตฺวา เทติฯ

สุกฺกปเกฺข **จิตฺตีกตฺวา เทตี**ติ เทยฺยธเมฺม จ ทกฺขิเณยฺยสุ จ จิตฺตีการํ อุปฏฺฐเปตฺวา เทติฯ ตตฺถ เทยฺยธมฺมํ ปณีตํ โอชวนฺตํ กตฺวา เทโนฺต เทยฺยธเมฺม จิตฺตีการํ อุปฏฺฐเปติ นามฯ ปุคฺคลํ วิจินิตฺวา เทโนฺต ทกฺขิเณยฺยสุ จิตฺตีการํ อุปฏฺฐเปติ นามฯ **สหตฺถา เทตี**ติ อาณตฺติยา ปรหเตฺถน อทตฺวา ‘‘อนมตเคฺค สํสาเร วิจรเนฺตน เม หตฺถปาทานํ อลทฺธกาลสฺส ปมาณํ นาม นตฺถิ, วฎฺฎโมกฺขํ ภวนิสฺสรณํ กริสฺสามี’’ติ สหเตฺถเนว เทติฯ **อาคมนทิฏฺฐิโก**ติ ‘‘อนาคตภวสฺส ปจฺจโย ภวิสฺสตี’’ติ กมฺมญฺจ วิปากญฺจ สทฺทหิตฺวา เทตีติฯ

๘. สปฺปุริสทานสุตฺตวณฺณนา

๑๔๘. อฏฺฐเม **สทฺธายา**ติ ทานญฺจ ทานผลญฺจ สทฺทหิตฺวาฯ **กาเลนา**ติ ยุตฺตปฺปตฺตกาเลนฯ **อนคฺคหิตจิโตฺต**ติ อคฺคหิตจิโตฺต มุตฺตจาโค หุตฺวาฯ **อนุปหจฺจา**ติ อนุปฆาเตตฺวา คุเณ อมเกฺขตฺวาฯ **กาลาคตา จสฺส อตฺถา ปจุรา โหนฺตี**ติ อตฺถา อาคจฺฉมานา วโยวุฑฺฒกาเล อนาคนฺตฺวา ยุตฺตปฺปตฺตกาเล ปฐมวยสฺมึเยว อาคจฺฉนฺติ เจว พหู จ โหนฺติฯ

๙. ปฐมสมยวิมุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๔๙. นวเม **สมยวิมุตฺตสฺสา**ติ อปฺปิตปฺปิตกฺขเณเยว วิกฺขมฺภิเตหิ กิเลเสหิ วิมุตฺตตฺตา สมยวิมุตฺติสงฺขาตาย โลกิยวิมุตฺติยา วิมุตฺตจิตฺตสฺสฯ ทสมํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

ติกณฺฑกีวโคฺค ปญฺจโมฯ

๔. จตุตฺถปณฺณาสกํ

(๑๖) ๑. สทฺธมฺมวคฺค

๑. ปฐมสมฺมตฺตนิยามสุตฺตวณฺณนา

๑๕๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม **อภพฺพ นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธมฺเมสุ สมฺมตฺต**นฺติ กุสเลสุ ธมฺเมสุ สมฺมตฺตภูตํ มคฺคนิยามํ โอกฺกมิตุํ อภพฺพ อภาชนํฯ **กถํ ปริโภตี**ติอาทีสุ ''กึ กถา นาม เอสา''ติ วทนฺโต **กถํ ปริโภติ** นามฯ ''กึ นาเมส กเถติ, กึ อยํ ชานาตี''ติ วทนฺโต **กถิกํ ปริโภติ** นามฯ ''มยํ กึ ชานาม, กุโต อมฺหากํ เอตํ โสตุํ พล''นฺติ วทนฺโต **อตฺตานํ ปริโภติ** นามฯ วิปริยาเยน สุกฺกปกฺโข เวทิตพฺโพฯ

๒. ทุติยสมฺมตฺตนิยามสุตฺตวณฺณนา

๑๕๒. ทุติเย **อนญฺญาเต อญฺญาตมานี**ติ อวิญฺญาตสฺมึเยว ''วิญฺญาตมิทํ มยา''ติ เอวํมานีฯ

๓. ตติยสมฺมตฺตนิยามสุตฺตวณฺณนา

๑๕๓. ตติเย **มกฺขี ธมฺมํ สุณาตี**ติ มกฺขี หุตฺวา คุณมกฺขนจิตฺเตน ธมฺมํ สุณาติฯ **อุปารมฺภจิตฺโต**ติ นิคฺคหาโรปนจิตฺโตฯ **รนฺธคเวสี**ติ คุณรนฺธํ คุณจฺฉิทฺทํ คเวสนฺโตฯ

๔. ปฐมสทฺธมฺมสมฺโมสสุตฺตวณฺณนา

๑๕๔. จตุตฺเถ **น สกฺกจฺจํ ธมฺมํ สุณนฺตี**ติ โอหิตโสตา สุกตการิโน หุตฺวา น สุณนฺติ ฯ **น ปริยาปุณนฺตี**ติ ยถาสุตํ ธมฺมํ วฬญฺชนฺตาปิ สกฺกจฺจํ น วฬญฺชนฺติฯ ปญฺจมํ อุตฺตานเมวฯ

๖. ตติยสทฺธมฺมสมฺโมสสุตฺตวณฺณนา

๑๕๖. ฉฏฺเฐ **อปฺปฏิสรโณ**ติ อปฺปติฏฺโฐฯ อาจริยา หิ สุตฺตนฺตสฺส ปฏิสรณํ นาม, เตสํ อภาวา อปฺปฏิสรโณ โหติฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

๗. ทุกฺกถาสุตฺตวณฺณนา

๑๕๗. สตฺตเม **ปุคฺคลํ อุปนิธายา**ติ ตํ ตํ ปุคฺคลํ อุปนิกฺขิปิตฺวา, สกฺขึ กตฺวาติ อโตฺถฯ **กจฺฉมานายา**ติ กถิยมานายฯ เสสเมตฺถ อฏฺฐมญฺจ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๙. อุทายีสุตฺตวณฺณนา

๑๕๙. นวเม **อนุปุพฺพึ กถํ กเถสฺสามี**ติ ทานานนฺตรํ สีลํ, สีลานนฺตรํ สคฺคนฺติ เอวํ เทสนานุปุพฺพึ กถํ วา, ยํ ยํ สุตฺตปทํ วา คาถาปทํ วา นิกฺขิตฺตํ โหติ, ตสฺส ตสฺส อนุรูปกถํ กเถสฺสามีติ จิตฺตํ อุปฏฺฐเปตฺวา ปเรสํ ธโมฺม เทเสตโพฺพฯ **ปริยายทสฺสาวี**ติ ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส ตํ ตํ การณํ ทเสฺสโนฺตฯ การณญฺหิ อิธ ปริยาโยติ วุตฺตํฯ **อนุทฺทยตํ ปฏิจฺจา**ติ ''มหาสมฺพาธปฺปเตฺต สเตฺต สมฺพาธโต โมเจสฺสามี''ติ อนุกมฺปํ อาคมฺมฯ **น อามิสนฺตโร**ติ น อามิสเหตุโก, อตฺตโน จตุปจฺจยลาภํ อนาสีสโนฺตติ อโตฺถฯ **อตฺตานญฺจ ปรญฺจ อนุปหจฺจา**ติ อตฺตุกฺกํสนปรวมฺภนาทิวเสน อตฺตานญฺจ ปรญฺจ คุณุปฆาเตน อนุปหนฺตฺวาฯ

๑๐. ทุปฺปฏิวิโนทยสุตฺตวณฺณนา

๑๖๐. ทสเม **ทุปฺปฏิวิโนทยา**ติ ยานิ หสฺสาทีนิ กิจฺจานิ นิปฺผาเทตุํ ฐานานิ อุปฺปนฺนานิ โหนฺติ, เตสุ มตฺถกํ อสมฺปเตฺตสุ อนฺตราเยว ทุนฺนีหารา ทุวิกฺขมฺภยา โหนฺติฯ **ปฏิภาน**นฺติ กเถตุกามตา วุจฺจติฯ อิมานิ ปญฺจ ทุปฺปฏิวิโนทยานิ, น สุปฺปฏิวิโนทยานิฯ อุปาเยน ปน การเณน อนุรูปาหิ ปจฺจเวกฺขณอนุสาสนาทีหิ สกฺกา ปฏิวิโนเทตุนฺติฯ

สทฺธมฺมวโคฺค ปฐโมฯ

(๑๗) ๒. อาฆาตวโคฺค

๑. ปฐมอาฆาตปฏิวินยสุตฺตวณฺณนา

๑๖๑. ทุติยสฺส ปฐเม อาฆาตํ ปฏิวิเนนฺติ วูปสเมนฺตีติ **อาฆาตปฏิวินยาฯ ยตฺถ ภิกฺขุโน อุปฺปนฺน อาฆาโต สพฺพโส ปฏิวิเนตพฺพ**ติ ยตฺถ อารมฺมเณ ภิกฺขุโน อาฆาโต อุปฺปนฺโน โหติ, ตตฺถ โส สพฺโพ อิเมหิ ปญฺจหิ ปฏิวิโนเทตพฺพติ อโตฯ **เมตฺตา ตสฺมึ ปุคฺคเล ภาเวตพฺพา**ติ ติกจตุกฺกชฺฌานวเสน เมตฺตา ภาเวตพฺพาฯ **กรุณาย**ปิ เอเสว นโยฯ **อุเปกฺขา** ปน จตุกฺกปญฺจกชฺฌานวเสน ภาเวตพฺพาฯ ยสฺมา ปน ยํ ปุคฺคลํ ปสฺสโต จิตฺตํ น นิพฺพาติ, ตสฺมึ มุทิตา น สณฺฐหติ, ตสฺมา สา น วุตฺตาฯ **อสติอมนสิกาโร**ติ ยถา โส ปุคฺคโล น อุปฏฺฐาติ, กุฏฺฏาทีหิ อนฺตริโต วิย โหติ, เอวํ ตสฺมึ อสติอมนสิกาโร อาปชฺชิตพฺพฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานเมวฯ

๒. ทุติยอาฆาตปฏิวินยสุตฺตวณฺณนา

๑๖๒. ทุติเย อาฆาโต เอเตสุ ปฏิวิเนตพฺพติ **อาฆาตปฏิวินยา** ฯ อาฆาโต เอเตหิ ปฏิวิเนตพฺพติปิ **อาฆาตปฏิวินยา**ฯ ปฏิวินโยติ หิ ปฏิวินยวตฺถูนมฺปิ ปฏิวินยการณานมฺปิ เอตํ อธิวจนํ, ตทุภยมฺปิ อิธ วฏฺฏติฯ ปญฺจ หิ ปุคฺคลา ปฏิวินยวตฺถู โหนฺติ ปญฺจหิ อุปมาหิ ปญฺจ ปฏิปตฺติโย ปฏิวินยการณานิฯ **ลภติ จ กาเลน กาลํ เจตโส วิวรํ เจตโส ปสาท**นฺติ กาเล กาเล สมถวิปสฺสนาจิตฺตสฺส อุปฺปนฺนกาสสงฺขาตํ วิวรเญฺจว สทฺธาสมฺปนฺนภาวสงฺขาตํ ปสาทญฺจ ลภติฯ

รถิยายาติ อนฺตรวีถิยํฯ **นนฺตก**นฺติ ปิโลติกขณฺฑํฯ **นิคฺคเหตฺวา**ติ อกฺกมิตฺวาฯ **โย ตตฺถ สาโร**ติ ยํ ตตฺถ ถิรฏฺฐานํฯ **ตํ ปริปาเตตฺวา**ติ ตํ ลุญฺจิตฺวาฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ ปํสุกูลิโก วิย เมตฺตาวิหารี ทฏฺฐพฺโพ, รถิยาย นนฺตกํ วิย เวริปุคฺคโล, ทุพฺพลฏฺฐานํ วิย อปริสุทฺธกายสมาจารตา, ถิรฏฺฐานํ วิย ปริสุทฺธวจีสมาจารตา, ทุพฺพลฏฺฐานํ ฉเฑฺฑตฺวา ถิรฏฺฐานํ อาทาย คนฺตฺวา สิพฺพิตฺวา รชิตฺวา ปารุปิตฺวา วิจรณกาโล วิย อปริสุทฺธกายสมาจารตํ อมนสิกตฺวา ปริสุทฺธวจีสมาจารตํ มนสิกตฺวา เวริมฺหิ จิตฺตุปฺปาทํ นิพฺพาเปตฺวา ผาสุวิหารกาโล ทฏฺฐพฺโพฯ

เสวาลปณกปริโยนทฺธาติ เสวาเลน จ อุทกปปฺปฏเกน จ ปฏิจฺฉนฺนาฯ **ฆมฺมปเรโต**ติ ฆเมฺมน อนุคโตฯ **กิลนฺโต**ติ มคฺคกิลนฺโตฯ **ตสิโต**ติ ตณฺหาภิภูโตฯ **ปิปาสิโต**ติ ปานียํ ปาตุกาโมฯ **อปวิยูหิตฺวา**ติ อปเนตฺวาฯ **ปิวิตฺวา**ติ ปสนฺนอุทกํ ปิวิตฺวาฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ ฆมฺมาภิตโตฺต ปุริโส วิย เมตฺตาวิหารี ทฏฺฐโพฺพ, เสวาลปณกํ วิย อปริสุทฺธวจีสมาจารตา, ปสนฺนอุทกํ วิย ปริสุทฺธกายสมาจารตา, เสวาลปณกํ อปพฺยูหิตฺวา ปสโนฺนทกํ ปิวิตฺวา คมนํ วิย อปริสุทฺธวจีสมาจารตํ อมนสิกตฺวา ปริสุทฺธกายสมาจารตํ มนสิกตฺวา เวริมฺหิ จิตฺตุปฺปาทํ นิพฺพาเปตฺวา ผาสุวิหารกาโล ทฏฺฐโพฺพฯ

โขเภสฺสามีติ จาเลสฺสามิฯ **โลเฬสฺสามี**ติ อากุลํ กริสฺสามิฯ **อเปยฺยมฺปิ ตํ กริสฺสามี**ติ ปิวิตุํ อสกฺกุเณยฺยํ กริสฺสามิฯ **จตุกฺกุณฺฑิโก**ติ ชาณูหิ จ หเตฺถหิ จ ภูมิยํ ปติฏฺฐาเนน จตุกฺกุณฺฑิโก หุตฺวาฯ **โคปีตกํ ปิวิตฺวา**ติ คาวิโย วิย มุเขน อากเฑฺฒโนฺต ปิวิตฺวาฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ ฆมฺมาภิตโตฺต ปุริโส วิย เมตฺตาวิหารี ทฏฺฐโพฺพ, โคปทํ วิย เวริปุคฺคโล, โคปเท ปริตฺ

ตอุทกํ วิย ตสฺสพฺภนฺตเร ปริตฺตคฺโณ, จตุกฺกุณฺฑิกสฺส โคปีตกํ ปิวิตฺวา ปกฺกมนํ วิย ตสฺส อปริสุทฺธกายวจีสมาจารตํ อมนสิกตฺวา ยํ โส กาเลน กาลํ ธมฺมสฺสวนํ นิสฺสาย เจตโส วิวรปฺปสาทสงฺขาตํ ปีติปาโมชฺชํ ลภติ, ตํ มนสิกตฺวา จิตฺตุปฺปาทนิพฺพาปนํ เวทิตพฺพํฯ

อาพาธิโกติ อิริยาปถภญฺชนเกน วิสภาคาพาเธน อาพาธิโกฯ **ปุรโตปิสฺสา**ติ ปุรโตปิ ภเวยฺยฯ **อนยพฺยสน**นฺติ อวฑฺฒิวินาสํฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ โส อนาถคิลาโน วิย สพฺพกณฺหธมฺมสมนฺนาคโต ปุคฺคโล, อทฺธานมคฺค วิย อนมตคฺคสํสาโร, ปุรโต จ ปจฺฉโต จ คามานํ ทูรภาโว วิย นิพฺพานสฺส ทูรภาโว, สปฺปายโภชนานํ อลาโภ วิย สามญฺญผลโภชนานํ อลาโภ, สปฺปายเภสชฺชานํ อลาโภ วิย สมถวิปสฺสนานํ อภาโว, ปติรูปอุปฏฺฐากานํ อลาโภ วิย โอวาทานุสาสนีหิ กิเลสติกิจฺฉกานํ อภาโว, คามนฺตนายกสฺส อลาโภ วิย นิพฺพานสมฺปาปกสฺส ตถาคตสฺส วา ตถาคตสาวกสฺส วา อลทฺธภาโว, อญฺญตรสฺส ปุริสสฺส ทิสฺวา การุญฺญุปฏฺฐานํ วิย ตสฺมิํ ปุคฺคเล เมตฺตาวิหาริกสฺส การุญฺญํ อุปฺปาเทตฺวา จิตฺตนิพฺพาปนํ เวทิตพฺพํฯ

อโจฺฉทกาติ ปสนฺนุทกาฯ **สาโตทกา**ติ มธุโรทกาฯ **สีโตทกา**ติ ตนุสีตสลิลาฯ **เสตกา**ติ อูมิภิชฺชนฏฺฐาเนสุ เสตวณฺณาฯ **สุปติตฺถา**ติ สมติตฺถาฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ ฆมฺมาภิตตฺต ปุริโส วิย เมตฺตาวิหารี ทฏฺฐพฺโพ, สา โปกฺขรณี วิย ปริสุทฺธสพฺพทฺวาโร ปุริโส, นฺหตฺวา ปิวิตฺวา ปจฺจุตฺตริตฺวา รุกฺขจฺฉายาย นิปชฺชิตฺวา ยถากามํ คมนํ วิย เตสุ ทฺวาเรสุ ยํ อิจฺฉติ, ตํ อารมฺมณํ กตฺวา จิตฺตนิพฺพาปนํ เวทิตพฺพํฯ ตติยจตุตฺถานิ เหฏฺฐา วุตฺตนยาเนวฯ

๕. ปญฺหปุจฺฉาสุตฺตวณฺณนา

๑๖๕. ปญฺจเม **ปริภว**นฺติ ปริภวโนฺต, เอวํ ปริภวิสฺสามีติ ปริภวนตฺถาย ปุจฺฉตีติ อโตฺถฯ **อญฺญาตุกาโม**ติ ชานิตุกาโม หุตฺวาฯ

๖. นิโรธสุตฺตวณฺณนา

๑๖๖. ฉเฏฺฐ **อเตฺถตํ ฐาน**นฺติ อตฺถิ เอตํ การณํฯ **โน เจ ทิเฏฺฐว ธเมฺม อญฺญํ อาราเธยฺยา**ติ โน เจ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว อรหตฺตํ ปาปุเณยฺยฯ **กพฬีการาหารภกฺขานํ เทวาน**นฺติ กามาวจรเทวานํฯ **อญฺญตรํ มโนมยํ กาย**นฺติ ฌานมเนน นิพฺพตฺตํ อญฺญตรํ สุทฺธาวาสพฺรหฺมกายํฯ **อุทายี**ติ ลาฬุทายีฯ โส หิ ''มโนมย''นฺติ สุตฺวา ''อารุเปฺป น ภวิตพฺพ''นฺติ ปฏิพาหิฯ เถโร ''สาริปุโตฺต กิํ ชานาติ, ยสฺส สมฺมุขา เอวํ ภิกฺขู วจนํ ปฏิโกฺกสนฺตี''ติ เอวํ พาลานํ ลทฺธิอุปฺปตฺติปฏิพาหนตฺถํ ตํ วจนํ อนธิวาเสตฺวา เยน ภควา เตนุปสงฺกมิฯ

อตฺถิ นามาติ อมริสนเตฺถ นิปาโตฯ เตเนว เจตฺถ ''อชฺฌุเปกฺขิสฺสถา''ติ อนาคตวจนํ กตํฯ อยเญฺหตฺถโตฺถ – อานนฺท, ตุเมฺห เถรํ ภิกฺขุํ วิเหฐิยมานํ อชฺฌุเปกฺขถ, น โว เอตํ มริสยามิ น สหามิ นาธิวาเสมีติฯ กสฺมา ปน ภควา อานนฺทเถรํเยว เอวมาหาติ? ธมฺมภณฺฑาคาริกตฺตาฯ ธมฺมภณฺฑาคาริกสฺส หิ เอวํ วทโนฺต ปฏิพาหิตุํ ภาโรฯ อปิเจส สาริปุตฺตเตฺถรสฺส ปิยสหาโย, เตนาปิสฺส เอส ภาโรฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ภควา อานนฺทเตฺถรํ ครหโนฺต เอวมาห, น ปเนสา ตเสฺสว ครหา, สมฺมุขีภูตานํ สเพฺพสํเยว ครหาติ เวทิตพฺพาฯ **วิหาร**นฺติ คนฺธกุฏิํฯ

อนจฺฉริยนฺติ น อจฺฉริยํฯ **ยถา**ติ การณวจนํฯ **อายสฺมนฺตํเยเวตฺถ อุปวานํ ปฏิภาเสยฺยา**ติ เอตฺถ ภควตา จ เอวํ เอตเทว การณํ อารพฺภ อุทาหเฏ อายสฺมโตเยว อุปวานสฺส ปฏิว

จนํ ปฏิภาตุ อุปฏฺฐาตูติ ทีเปติฯ **สารชฺชํ โอกฺกนฺต**นฺติ โทมนสฺสํ อนุปวิฏฺฐํฯ **สีลวา**ติอาทีหิ ขีณาสวสีลาทีนิเยว กถิตานิฯ **ขณฺฑิเจฺจนา**ติอาทีนิ สกฺการาทีนํ การณปุจฺฉาวเสน วุตฺตานิฯ กึ ขณฺฑิจฺจาทีหิ การเณหิ ตํ ตํ สพฺรหฺมจาริํ สกฺกเรยฺยุนฺติ อยเมฺหตฺถ อธิปฺปาโยฯ

๗. โจทนาสุตฺตวณฺณนา

๑๖๗. สตฺตเม **โจทเกนา**ติ วตฺถุสนฺทสฺสนา อาปตฺติสนฺทสฺสนา สํวาสปฺปฏิเกฺขโป สามีจิปฺปฏิเกฺขโปติ จตูหิ โจทนาวตฺถูหิ โจทยมาเนนฯ **กาเลน วกฺขามิ โน อกาเลนา**ติ เอตฺถ จุทิตกสฺส กาโล กถิโต, น โจทกสฺสฯ ปรํ โจเทเนฺตน หิ ปริสมเชฺฌ วา อุโปสถปวารณเคฺค วา อาสนสาลาโภชนสาลาทีสุ วา น โจเทตโพฺพ, ทิวาฏฺฐาเน นิสินฺนกาเล ‘‘กโรตายสฺมา โอกาสํ, อหํ อายสฺมนฺตํ วตฺตุกาโม’’ติ เอวํ โอกาสํ กาเรตฺวา โจเทตโพฺพฯ ปุคฺคลํ ปน อุปปริกฺขิตฺวา โย โลลปุคฺคโล อภูตํ วตฺวา ภิกฺขูนํ อยสํ อาโรเปติ, โส โอกาสกมฺมํ วินาปิ โจเทตโพฺพฯ **ภูเตนา**ติ ตเจฺฉน สภาเวนฯ **สเณฺหนา**ติ มเฏฺฐน มุทุเกนฯ **อตฺถสํหิเตนา**ติ อตฺถกามตาย หิตกามตาย อุเปเตนฯ **อวิปฺปฏิสาโร อุปทหาตโพฺพ**ติ อมงฺกุภาโว อุปเนตโพฺพฯ **อลํ เต อวิปฺปฏิสารายา**ติ ยุตฺตํ เต อมงฺกุภาวายฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ อฏฺฐมํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา ปากฏเมวฯ

๙. ขิปฺปนิสนฺติสุตฺตวณฺณนา

๑๖๙. นวเม ขิปฺปํ นิสามยติ อุปธาเรตีติ **ขิปฺปนิสนฺติ**ฯ สุคฺคหิตํ กตฺวา คณฺหาตีติ **สุคฺคหิตคฺคาหี**ฯ **อตฺถกุสโล**ติ อฏฺฐกถาย เฉโกฯ **ธมฺมกุสโล**ติ ปาฬิยํ เฉโกฯ **นิรุตฺติกุสโล**ติ นิรุตฺติวจเนสุ เฉโกฯ **พฺยญฺชนกุสโล**ติ อกฺขรปฺปเภเท เฉโกฯ **ปุพฺพาปรกุสโล**ติ อตฺถปุพฺพาปรํ, ธมฺมปุพฺพาปรํ, อกฺขรปุพฺพาปรํ, พฺยญฺชนปุพฺพาปรํ, อนุสนฺธิปุพฺพาปรนฺติ อิมสฺมึ ปญฺจวิเธ ปุพฺพาปเร เฉโกฯ ตตฺถ **อตฺถปุพฺพาปรกุสโล**ติ เหฏฺฐา อเตฺถน อุปริ อตฺถํ ชานาติ, อุปริ อเตฺถน เหฏฺฐา อตฺถํ ชานาติฯ กถํ? โส หิ เหฏฺฐา อตฺถํ ฐเปตฺวา อุปริ อเตฺถ วุเตฺต ‘‘เหฏฺฐา อโตฺถ อตฺถี’’ติ ชานาติฯ อุปริ อตฺถํ ฐเปตฺวา เหฏฺฐา อเตฺถ วุเตฺตปิ ‘‘อุปริ อโตฺถ อตฺถี’’ติ ชานาติฯ อุภโต ฐเปตฺวา มเชฺฌ อเตฺถ วุเตฺต ‘‘อุภโต อโตฺถ อตฺถี’’ติ ชานาติฯ มเชฺฌ อตฺถํ ฐเปตฺวา อุภโตภาเคสุ อเตฺถ วุเตฺต ‘‘มเชฺฌ อโตฺถ อตฺถี’’ติ ชานาติฯ **ธมฺมปุพฺพาปรา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อนุสนฺธิปุพฺพาปเร** ปน สีลํ อาทึ กตฺวา อารเทฺธ สุตฺตเนฺต มตฺถเก ฉสุ อภิญฺญาสุ อาคตาสุ ‘‘ยถานุสนฺธึ ยถานุปริเจฺฉทํ สุตฺตโนฺต คโต’’ติ ชานาติฯ ทิฏฺฐิวเสน อารเทฺธ อุปริ สเจฺจสุ อาคเตสุปิ ‘‘ยถานุสนฺธินา คโต’’ติ ชานาติฯ กลหภณฺฑนวเสน อารเทฺธ อุปริ สารณียธเมฺมสุ อาคเตสุปิ, ทฺวตฺติํสติรจฺฉานกถาวเสน อารเทฺธ อุปริ ทสกถาวตฺถูสุ (อ. นิ. ๑๐.๖๙; อุทา.๓๑) อาคเตสุปิ ‘‘ยถานุสนฺธินา คโต’’ติ ชานาตีติฯ

๑๐. ภทฺทชิสุตฺตวณฺณนา

๑๗๐. ทสเม **อภิภู**ติ อภิภวิตฺวา ฐิโต เชฏฺฐโกฯ **อนภิภูโต**ติ อเญฺญหิ อนภิภูโตฯ **อญฺญทตฺถู**ติ เอกํสวจเน นิปาโตฯ ทสฺสนวเสน **ทโส,** สพฺพํ ปสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ **วสวตฺตี**ติ สพฺพํ ชนํ วเส วเตฺตติฯ **ยถา ปสฺสโต**ติ อิฏฺฐารมฺมณํ วา โหตุ อนิฏฺฐารมฺมณํ วา , เยนากาเรน ตํ ปสฺสนฺตสฺสฯ **อนนฺตรา อาสวานํ ขโย โหตี**ติ อนนฺตราเยว อรหตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ **ยถา สุณโต**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อถ วา ยํ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา นิรนฺตรเมว วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, ตํ ตสฺส อรหตฺตํ จกฺขุวิญฺญาณานนฺตรํ นาม โหติฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – **อิทํ ทสฺสนานํ อคฺค**นฺติฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ

ยถา สุขิตสฺสาติ เยน มคฺคสุเขน สุขิตสฺสฯ **อนนฺตรา อาสวานํ ขโย โหตี**ติ สมนนฺตรเมว อรหตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ **อิทํ สุขานํ อคฺค**นฺติ อิทํ มคฺคสุขํ สุขานํ อุตฺตมํฯ **ยถา สญฺญิสฺสา**ติ อิธาปิ มคฺคสญฺญาว อธิเปฺปตาฯ **ยถา ภูตสฺสา**ติ ยสฺมิํ ภเว ยสฺมิํ อตฺตภาเว ฐิตสฺสฯ **อนนฺตรา**ติ อนนฺตราเยน อรหตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ **อิทํ ภวานํ อคฺค**นฺติ อยํ ปจฺฉิโม อตฺตภาโว ภวานํ อคฺคํ นามฯ อถ วา **ยถา ภูตสฺสา**ติ เยหิ ขนฺเธหิ มคฺคกฺขเณ ภูตสฺส วิชฺชมานสฺสฯ **อนนฺตรา อาสวานํ ขโย โหตี**ติ มคฺคานนฺตรเมว ผลํ อุปฺปชฺชติฯ **อิทํ ภวานํ อคฺค**นฺติ อิทํ มคฺคกฺขเณ ขนฺธปญฺจกํ ภวานํ อคฺคํ นามาติฯ

อาฆาตวโคฺค ทุติโยฯ

(๑๘) ๓. อุปาสกวโคฺค

๑-๓. สารชฺชสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗๑-๑๗๓. ตติยสฺส ปฐมทุติยตติเยสุ อคาริยปฺปฏิปตฺติ กถิตาฯ โสตาปนฺนสกทาคามิโนปิ โหนฺตุ, วฏฺฏนฺติเยวฯ

๔. เวรสุตฺตวณฺณนา

๑๗๔. จตุเตฺถ **ภยานี**ติ จิตฺตุตฺราสภยานิฯ **เวรานี**ติ อกุสลเวรานิปิ ปุคฺคลเวรานิปิ ฯ **เจตสิก**นฺติ จิตฺตนิสฺสิตํฯ **ทุกฺข**นฺติ กายปสาทวตฺถุกํ ทุกฺขํฯ **โทมนสฺส**นฺติ โทมนสฺสเวทนํฯ อิมสฺมึ สุเตฺต วิรติปหานํ กถิตํฯ

๕. จณฺฑาลสุตฺตวณฺณนา

๑๗๕. ปญฺจเม **อุปาสกปติกุโฏฺฐ**ติ อุปาสกปจฺฉิมโกฯ **โกตูหลมงฺคลิโก**ติ ‘‘อิมินา อิทํ ภวิสฺสตี’’ติ เอวํ ปวตฺตตฺตา โกตูหลสงฺขาเตน ทิฏฺฐสุตมุตมงฺคเลน สมนฺนาคโตฯ **มงฺคลํ ปเจฺจติ โน กมฺม**นฺติ มงฺคลํ โอโลเกติ, กมฺมํ น โอโลเกติฯ **อิโต จ พหิทฺธา**ติ อิมมฺหา สาสนา พหิทฺธาฯ **ปุพฺพการํ กโรตี**ติ ทานาทิกํ กุสลกิจฺจํ ปฐมตรํ กโรติฯ

๖. ปีติสุตฺตวณฺณนา

๑๗๖. ฉเฏฺฐ **กินฺติ มย**นฺติ เกน นาม อุปาเยน มยํฯ **ปวิเวกํ ปีติ**นฺติ ปฐมทุติยชฺฌานานิ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนกปีตึฯ **กามูปสํหิต**นฺติ กามนิสฺสิตํ ทุวิเธ กาเม อารพฺภ อุปฺปชฺชนกํฯ **อกุสลูปสํหิต**นฺติ ‘‘มิคสูกราทโย วิชฺฌิสฺสามี’’ติ สรํ ขิปิตฺวา ตสฺมึ วิรเทฺธ ‘‘วิรทฺธํ มยา’’ติ เอวํ อกุสเล นิสฺสาย อุปฺปชฺชนกํฯ ตาทิเสสุ ปน ฐาเนสุ อวิรชฺฌนฺตสฺส ‘‘สุฎฺฐุ เม วิทฺธํ, สุฎฺฐุ เม ปหฏ’’นฺติ อุปฺปชฺชนกํ **อกุสลูปสํหิตํ สุขํ โสมนสฺสํ** นามฯ ทานาทิอุปกรณานํ อสมฺปตฺติยา อุปฺปชฺชมานํ ปน **กุสลูปสํหิตํ ทุกฺขํ โทมนสฺส**นฺติ เวทิตพฺพํฯ

๗. วณิชฺชาสุตฺตวณฺณนา

๑๗๗. สตฺตเม **วณิชฺชา**ติ วาณิชกมฺมานิฯ **อุปาสเกนา**ติ ติสรณคเตนฯ **สตฺถวณิชฺชา**ติ อาวุธภณฺฑํ กาเรตฺวา ตสฺส วิกฺกโยฯ **สตฺตวณิชฺชา**ติ มนุสฺสวิกฺกโยฯ **มํสวณิชฺชา**ติ สูกรมิคาทโย โปเสตฺวา เตสํ วิกฺกโยฯ **มชฺชวณิชฺชา**ติ ยํกิญฺจิ มชฺชํ กาเรตฺวา ตสฺส วิกฺกโยฯ **วิสวณิชฺชา**ติ วิสํ กาเรตฺวา ตสฺส วิกฺกโยฯ อิติ สพฺพมฺปิ อิมํ วณิชฺชํ เนว อตฺตนา กาตุํ, น ปเร สมาทเปตฺวา กาเรตุํ วฏฺฏติฯ

๘. ราชสุตฺตวณฺณนา

๑๗๘. อฏฺฐเม **ปพฺพาเชนฺตี**ติ รฏฺฐมฺหา ปพฺพาเชนฺติฯ **ยถาปจฺจยํ วา กโรนฺตี**ติ ยถาธิปฺปายํ ยถาชฺฌาสยํ กโรนฺติฯ **ตเถว ปาปกมฺมํ ปเวเทนฺตี**ติ ยถา เตน กตํ, ตํ ตเถว อเญฺญสํ อาโรเจนฺติ กเถนฺติฯ

๙. คิหิสุตฺตวณฺณนา

๑๗๙. นวเม **สํวุตกมฺมนฺต**นฺติ ปิหิตกมฺมนฺตํฯ **อาภิเจตสิกาน**นฺติ อุตฺตมจิตฺตนิสฺสิตานํฯ **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาราน**นฺติ ปจฺจเกฺขเยว ธเมฺม ปวตฺติกฺขเณ สุขวิหารานํฯ **อริยกเนฺตหี**ติ อริยานํ กเนฺตหิ มคฺคผลสีเลหิฯ

อริยธมฺมํ สมาทายาติ เอตฺถ อริยธโมฺมติ ปญฺจ สีลานิ กถิตานิฯ **เมรยํ วารุณิ**นฺติ จตุพฺพิธํ เมรยํ ปญฺจวิธญฺจ สุรํฯ **ธมฺมญฺจานุวิตกฺกเย**ติ นววิธํ โลกุตฺตรธมฺมํ อนุสฺสติวเสเนว วิตเกฺกยฺยฯ **อพฺยาปชฺฌํ หิตํ จิตฺต**นฺติ นิทฺทุกฺขํ เมตฺตาทิพฺรหฺมวิหารจิตฺตํฯ **เทวโลกาย ภาวเย**ติ พฺรหฺมโลกตฺถาย ภาเวยฺยฯ **ปุญฺญตฺถสฺส ชิคีสโต**ติ ปุเญฺญน อตฺถิกสฺส ปุญฺญํ คเวสนฺตสฺสฯ **สเนฺตสู**ติ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธตถาคตสาวเกสุฯ **วิปุลา โหติ ทกฺขิณา**ติ เอวํ ทินฺนทานํ มหปฺผลํ โหติฯ **อนุปุเพฺพนา**ติ สีลปูรณาทินา อนุกฺกเมนฯ เสสํ ติกนิปาเต วุตฺตตฺถเมวฯ

๑๐. คเวสีสุตฺตวณฺณนา

๑๘๐. ทสเม **สิตํ ปาตฺวากาสี**ติ มหามเคฺคเนว คจฺฉโนฺต ตํ สาลวนํ โอโลเกตฺวา ‘‘อตฺถิ นุ โข อิมสฺมิํ ฐาเน กิญฺจิ สุการณํ อุปฺปนฺนปุพฺพ’’นฺติ อทฺทส กสฺสปพุทฺธกาเล คเวสินา อุปาสเกน กตํ สุการณํฯ อถสฺส เอตทโหสิ – ‘‘อิทํ สุการณํ ภิกฺขุสงฺฆสฺส อปากฏํ ปฏิจฺฉนฺนํ, หนฺทนํ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปากฏํ กโรมี’’ติ มคฺคา โอกฺกมฺม อญฺญตรสฺมิํ ปเทเส ฐิโตว สิตปาตุกมฺมํ อกาสิ, อคฺคคฺคทเนฺต ทเสฺสตฺวา มนฺทหสิตํ หสิ ฯ ยถา หิ โลกิยมนุสฺสา อุทรํ ปหรนฺตา ‘‘กหํ กห’’นฺติ หสนฺติ, น เอวํ พุทฺธาฯ พุทฺธานํ ปน หสิตํ หฏฺฐปหฏฺฐาการมตฺตเมว โหติฯ

หสิตญฺจ นาเมตํ เตรสหิ โสมนสฺสสหคตจิเตฺตหิ โหติฯ ตตฺถ โลกิยมหาชโน อกุสลโต จตูหิ, กามาวจรกุสลโต จตูหีติ อฏฺฐหิ จิเตฺตหิ หสติ, เสขา อกุสลโต ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตานิ เทฺว อปเนตฺวา ฉหิ จิเตฺตหิ หสนฺติ, ขีณาสวา จตูหิ สเหตุกกิริยจิเตฺตหิ, เอเกน อเหตุกกิริยจิเตฺตนาติ ปญฺจหิ จิเตฺตหิ หสนฺติฯ เตสุปิ พลวารมฺมเณ อาปาถมาคเต ทฺวีหิ ญาณสมฺปยุตฺตจิเตฺตหิ หสนฺติ, ทุพฺพลารมฺมเณ ทุเหตุกจิตฺตทฺวเยน จ อเหตุกจิเตฺตน จาติ ตีหิ จิเตฺตหิ หสนฺติฯ อิมสฺมิํ ปน ฐาเน กิริยาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุโสมนสฺสสหคตจิตฺตํ ภควโต ปหฏฺฐาการมตฺตหสิตํ อุปฺปาเทติฯ

ตํ ปเนตํ หสิตํ เอวํ อปฺปมตฺตกมฺปิ เถรสฺส ปากฏํ อโหสิฯ กถํ? ตถารูเป หิ กาเล ตถาคตสฺส จตูหิ ทาฐาหิ จาตุทฺทีปิกมหาเมฆมุขโต สโมสริตา วิชฺชุลตา วิย วิโรจมานา มหาตาลกฺขนฺธปฺปมาณา รสฺมิวฏฺฏิโย อุฏฺฐหิตฺวา ติกฺขตฺตุํ สิรวรํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ทาฐเคฺคสุเยว อนฺตรธายนฺติฯ เตน สญฺญาเณน อายสฺมา อานโนฺท ภควโต ปจฺฉโต คจฺฉมาโนปิ สิตปาตุภาวํ ชานาติฯ

อิทฺธนฺติ สมิทฺธํฯ **ผีต**นฺติ อติสมิทฺธํ สพฺพปาลิผุลฺลํ วิยฯ **อากิณฺณมนุสฺส**นฺติ ชนสมากุลํฯ **สีเลสุ อปริปูรการี**ติ ปญฺจสุ สีเลสุ อสมตฺตการีฯ **ปฏิเทสิตานี**ติ อุปาสกภาวํ ปฏิเทสิตานิฯ **สมาทปิตานี**ติ สรเณสุ ปติฏฺฐาปิตานีติ อโตฺถฯ **อิเจฺจตํ สมสม**นฺติ อิติ เอตํ การณํ สพฺพาการโต สมภาเวเนว สมํ, น เอกเทเสนฯ **นตฺถิ กิญฺจิ อติเรก**นฺติ มยฺหํ อิเมหิ กิญฺจิ อติเรกํ นตฺถิฯ **หนฺทา**ติ ววสฺสคฺคเตฺถ นิปาโตฯ **อติเรกายา**ติ วิเสสการณตฺถาย ปฏิปชฺชามีติ อโตฺถฯ **สีเลสุ ปริปูรการิํ ธาเรถา**ติ ปญฺจสุ สีเลสุ สมตฺตการีติ ชานาถฯ เอตฺตาวตา เตน ปญฺจ สีลานิ สมาทินฺนานิ นาม โหนฺติฯ **กิมงฺค ปน น มย**นฺติ มยํ ปน เกเนว การเณน ปริปูรการิโน น ภวิสฺสามฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

(๑๙) ๔. อรญฺญวคฺโค

๑. อารญฺญิกสุตฺตวณฺณนา

๑๘๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม **มนฺทตฺตา โมมูหตฺตา**ติ เนว สมาทานํ ชานาติ, น อานิสํสํฯ อตฺตโน ปน มนฺทตฺตา โมมูหตฺตา อญฺญาเณเนว อารญฺญิโก โหติฯ **ปาปิโจฺฉ อิจฺฉาปกโต**ติ ‘‘อรญฺเญ เม วิหรนฺตสฺส ‘อยํ อารญฺญิโก’ติ จตุปจฺจยสกฺการํ กริสฺสนฺติ, ‘อยํ ภิกฺขุ ลชฺชี ปวิวิตฺโต’ติอาทีหิ จ คุเณหิ สมฺภาเวสฺสนฺตี’’ติ เอวํ ปาปิกาย อิจฺฉาย ฐตฺวา ตาย เอว อิจฺฉาย อภิภูโต หุตฺวา อารญฺญิโก โหติฯ อุมฺมาทวเสน อรญฺญํ ปวิสิตฺวา วิหรนฺโต ปน **อุมฺมาทา จิตฺตเกฺขปา** อารญฺญิโก นาม โหติฯ **วณฺณิต**นฺติ อิทํ อารญฺญกงฺคํ นาม พุทฺเธหิ จ พุทฺธสาวเกหิ จ วณฺณิตํ ปสตฺถนฺติ อารญฺญิโก โหติฯ **อิทมตฺถิต**นฺติ อิมาย กลฺยาณาย ปฏิปตฺติยา อตฺโถ เอตสฺสาติ อิทมตฺถี, อิทมตฺถิโน ภาโว อิทมตฺถิตาฯ ตํ อิทมตฺถิตํเยว นิสฺสาย, น อญฺญํ กิญฺจิ โลกามิสนฺติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถ อิโต ปเรสุ จ อุตฺตานตฺถเมวฯ

อรญฺญวคฺโค จตุโตฺถฯ

(๒๐) ๕. พฺราหฺมณวโคฺค

๑. โสณสุตฺตวณฺณนา

๑๙๑. ปญฺจมสฺส ปฐเม **พฺราหฺมณธมฺมา**ติ พฺราหฺมณสภาวาฯ **สุนเขสู**ติ กุกฺกุเรสุฯ **เนว กิณนฺติ น วิกฺกิณนฺตี**ติ น คณฺหนฺตา กิณนฺติ, น ททนฺตา วิกฺกิณนฺติฯ **สมฺปิเยเนว สํวาสํ สํพนฺธาย สมฺปวเตฺตนฺตี**ติ ปิโย ปิยํ อุปสงฺกมิตฺวา ปเวณิยา พนฺธนตฺถํ สํวาสํ ปวตฺตยนฺติ ฯ **อุทราวเทหกนฺ**ติ อุทรํ อวทิหิตฺวา อุปจินิตฺวา ปูเรตฺวาฯ **อวเสสํ อาทาย ปกฺกมนฺตี**ติ ยํ ภุญฺชิตุํ น สโกฺกนฺติ, ตํ ภณฺฑิกํ กตฺวา คเหตฺวา คจฺฉนฺติฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต วฏฺฏเมว กถิตํฯ

๒. โทณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๑๙๒. ทุติเย **ตฺวมฺปิ โน**ติ ตฺวมฺปิ นุฯ **ปวตฺตาโร**ติ ปวตฺตยิตาโรฯ **เยสนฺ**ติ เยสํ สนฺตกํฯ **มนฺตปทนฺ**ติ เวทสงฺขาตํ มนฺตเมวฯ **คีตนฺ**ติ อฏฺฐกาทีหิ ทสหิ โปราณกพฺราหฺมเณหิ สรสมฺปตฺติวเสน สชฺฌายิตํฯ **ปวุตฺตนฺ**ติ อเญฺญสํ วุตฺตํ, วาจิตนฺติ อโตฺถฯ **สมีหิตนฺ**ติ สมฺปพฺยูฬฺหํ ราสิกตํ, ปิณฺฑํ กตฺวา ฐปิตนฺติ อโตฺถฯ **ตทนุคายนฺตี**ติ เอตรหิ พฺราหฺมณา ตํ เตหิ ปุเพฺพหิ คีตํ อนุคายนฺติ อนุสชฺฌายนฺติฯ **ตทนุภาสนฺตี**ติ ตํ อนุภาสนฺติฯ อิทํ ปุริมเสฺสว เววจนํฯ **ภาสิตมนุภาสนฺตี**ติ เตหิ ภาสิตํ อนุภาสนฺติฯ **สชฺฌายิตมนุสชฺฌายนฺตี**ติ เตหิ สชฺฌายิตํ อนุสชฺฌายนฺติฯ **วาจิตมนุวาเจนฺตี**ติ เตหิ อเญฺญสํ วาจิตํ อนุวาเจนฺติฯ **เสยฺยถิทนฺ**ติ เต กตเมติ อโตฺถฯ **อฏฺฐโก**ติอาทีนิ เตสํ นามานิฯ เต กิร ทิเพฺพน จกฺขุนา โอโลเกตฺวา ปรูปฆาตํ อกตฺวา กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ภควโต ปาวจเนน สห สํสเนฺทตฺวา มเนฺต คเนฺถสุํฯ อปราปเร ปน พฺราหฺมณา ปาณาติปาตาทีนิ ปกฺขิปิตฺวา ตโย เวเท ภินฺทิตฺวา พุทฺธวจเนน สทฺธิํ วิรุเทฺธ อกํสุฯ **ตฺยาสฺสุ’เม**ติ เอตฺถ **อสฺสู**ติ นิปาตมตฺตํ, เต พฺราหฺมณา อิเม ปญฺจ พฺราหฺมเณ ปญฺญาเปนฺตีติ อโตฺถฯ

มเนฺต อธียมาโนติ เวเท สชฺฌายโนฺต คณฺหโนฺตฯ **อาจริยธนนฺ**ติ อาจริยทกฺขิณํ อาจริยภาคํฯ **น อิสฺสเตฺถนา**ติ น โยธาชีวกเมฺมน อุปฺปาเทติฯ **น ราชโปริเสนา**ติ น ราชุปฏฺฐากภาเวนฯ **เกวลํ ภิกฺขาจริยายา**ติ สุทฺธาย ภิกฺขาจริยาย เอวฯ **กปาลํ อนติมญฺญมาโน**ติ ตํ ภิกฺขาภาชนํ อนติมญฺญมาโนฯ โส หิ ปุณฺณปตฺตํ อาทาย สีสํ นฺหาโต กุลทฺวาเรสุ ฐตฺวา ‘‘อหํ อฏฺฐจตฺตาลีส วสฺสานิ โกมารพฺรหฺมจริยํ จริํ, มนฺตาปิ เม คหิตา, อาจริยสฺส อาจริยธนํ ทสฺสามิ, ธนํ เม เทถา’’ติ ยาจติฯ ตํ สุตฺวา มนุสฺสา ยถาสตฺติ ยถาพลํ อฏฺฐปิ โสฬสปิ สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ เทนฺติฯ เอวํ สกลคามํ จริตฺวา ลทฺธธนํ อาจริยสฺส นิยฺยาเทติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **เอวํ โข โทณ พฺราหฺมโณ พฺรหฺมสโม โหตี**ติ เอวํ พฺรหฺมวิหาเรหิ สมนฺนาคตตฺตา พฺราหฺมโณ พฺรหฺมสโม นาม โหติฯ

เนว กเยน น วิกฺกเยนาติ เนว อตฺตนา กยํ กตฺวา คณฺหาติ, น ปเรน วิกฺกยํ กตฺวา ทินฺนํฯ **อุทกูปสฺสฏฺฐนฺ**ติ อุทเกน อุปสฺสฏฺฐํ ปริจฺจตฺตํฯ โส หิ ยสฺมิํ กุเล วยปฺปตฺตา ทาริกา อตฺถิ, คนฺตฺวา ตสฺส ทฺวาเร ติฏฺฐติฯ ‘‘กสฺมา ฐิโตสี’’ติ วุเตฺต ‘‘อหํ อฏฺฐจตฺตาลีส วสฺสานิ โกมารพฺรหฺมจริยํ จริํ, ตํ สพฺพํ ตุมฺหากํ เทมิ, ตุเมฺห มยฺหํ ทาริกํ เทถา’’ติ วทติฯ เต ทาริกํ อาเนตฺวา ตสฺส หเตฺถ อุทกํ ปาเตตฺวา เทนฺติฯ โส ตํ อุทกูปสฺสฏฺฐํ ภริยํ คณฺหิตฺวา คจฺฉติฯ **อติมีฬฺหโช**ติ อติมีเฬฺห มหาคูถราสิมฺหิ ชาโตฯ **ตสฺส สา**ติ ตสฺส เอสาฯ **น ทวตฺถา**ติ น กีฬนตฺถาฯ **น รตตฺถา**ติ น กามรติอตฺถาฯ **เมถุนํ อุปฺปาเทตฺวา**ติ ธีตรํ วา ปุตฺตํ วา อุปฺปาเทตฺวา ‘‘อิ

ทานิ ปเวณิ ฌฏียิสฺสตี’’ติ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชติฯ **สุคตึ สคฺคํ โลกนฺ**ติ พฺรหฺมโลกเมว สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **เทวสโม โหตี**ติ ทิพฺพวิหาเรหิ สมนฺนาคตตฺตา เทวสโม นาม โหติฯ

ตเมว ปุตฺตสฺสาทํ นิกามยมาโนติ ยฺวาสฺส ธีตรํ วา ปุตฺตํ วา ชาตํ ทิสฺวา ปุตฺตเปมํ ปุตฺตสฺสาโท อุปฺปชฺชติ, ตํ ปตฺถยมาโน อิจฺฉมาโนฯ **กุฎุมฺพํ อชฺฌาวสตี**ติ กุฎุมฺพํ สณฺฐเปตฺวา กุฎุมฺพมชฺเฌ วสติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

๓. สงฺคารวสุตฺตวณฺณนา

๑๙๓. ตติเย **ปเควา**ติ ปฐมเณฺญวฯ **กามราคปริยุฎฺฐิเตนา**ติ กามราคคฺคหิเตนฯ **กามราคปเรเตนา**ติ กามราคานุคเตนฯ **นิสฺสรณ**นฺติ ติวิธํ กามราคสฺส นิสฺสรณํ วิกฺขมฺภนนิสฺสรณํ, ตทงฺคนิสฺสรณํ, สมุจฺเฉทนิสฺสรณนฺติฯ ตตฺถ อสุเภ ปฐมชฺฌานํ วิกฺขมฺภนนิสฺสรณํ นาม, วิปสฺสนา ตทงฺคนิสฺสรณํ นาม, อรหตฺตมคฺโค สมุจฺเฉทนิสฺสรณํ นามฯ ตํ ติวิธมฺปิ นปฺปชานาตีติ อโตฺถฯ **อตฺตตฺถมฺปี**ติอาทีสุ อรหตฺตสงฺขาโต อตฺตโน อโตฺถ อตฺตโตฺถ นาม, ปจฺจยทายกานํ อโตฺถ ปรโตฺถ นาม, เสฺวว ทุวิโธ อุภยโตฺถ นามฯ อิมินา นเยน สพฺพวาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อยํ ปน วิเสโส – **พฺยาปาทสฺส นิสฺสรณ**นฺติอาทีสุ หิ เทฺวว นิสฺสรณานิ วิกฺขมฺภนนิสฺสรณญฺจ สมุจฺเฉทนิสฺสรณญฺจฯ ตตฺถ พฺยาปาทสฺส ตาว เมตฺตาย ปฐมชฺฌานํ วิกฺขมฺภนนิสฺสรณํ นาม, อนาคามิมคฺโค สมุจฺเฉทนิสฺสรณํ, ถินมิทฺธสฺส อาโลกสญฺญา วิกฺขมฺภนนิสฺสรณํ , อรหตฺตมคฺโค สมุจฺเฉทนิสฺสรณํฯ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส โย โกจิ สมโถ วิกฺขมฺภนนิสฺสรณํ, อุทฺธจฺจสฺส ปเนตฺถ อรหตฺตมคฺโค, กุกฺกุจฺจสฺส อนาคามิมคฺโค สมุจฺเฉทนิสฺสรณํฯ วิจิกิจฺฉาย ธมฺมววตฺถานํ วิกฺขมฺภนนิสฺสรณํ, ปฐมมคฺโค สมุจฺเฉทนิสฺสรณํฯ

ยา ปเนตฺถ **เสยฺยถาปิ, พฺราหฺมณ, อุทปโตฺต สํสโฎฺฐ ลาขาย วา**ติอาทิกา อุปมา วุตฺตา, ตาสุ **อุทปโตฺต**ติ อุทกภริตา ปาติฯ **สํสโฎฺฐ**ติ วณฺณเภทกรณวเสน สํสโฎฺฐฯ **อุกฺกุฎฺฐิโต**ติ กุธิโตฯ **อุสฺสทกชาโต**ติ อุสฺมกชาโตฯ **เสวาลปณกปริโยนโทฺธ**ติ ติลพีชกาทิเภเทน เสวาเลน วา นีลมณฺฑูกปิฎฺฐิวเณฺณน วา อุทกปิฎฺฐึ ฉาเทตฺวา นิพฺพเตฺตน ปณเกน ปริโยนโทฺธฯ **วาเตริโต**ติ วาเตน เอริโต กมฺปิโตฯ **อาวิโล**ติ อปฺปสโนฺนฯ **ลุฬิโต**ติ อสนฺนิสิโนฺนฯ **กลลีภูโต**ติ กทฺทมีภูโตฯ **อนฺธกาเร นิกฺขิโตฺต**ติ โกฎฺฐกนฺตราทิเภเท อนาโลกฎฺฐาเน ฐปิโตฯ อิมสฺมึ สุเตฺต ภควา ตีหิ ภเวหิ เทสนํ นิวเฎฺฎตฺวา อรหตฺตนิกูเฎน นิฎฺฐเปสิ, พฺราหฺมโณ ปน สรณมเตฺต ปติฎฺฐิโตติฯ

๔. การณปาลีสุตฺตวณฺณนา

๑๙๔. จตุเตฺถ **การณปาลี**ติ ปาโลติ ตสฺส นามํ, ราชกุลานํ ปน กมฺมเนฺต กาเรตีติ การณปาลี นาม ชาโตฯ **กมฺมนฺตํ กาเรตี**ติ ปาโตว อุฎฺฐาย ทฺวารฎฺฎาลกปาการเร อกเต กาเรติ, ชิเณฺณ ปฎิชคฺคาเปติฯ **ปิงฺคิยานึ พฺราหฺมณ**นฺติ เอวํนามกํ อนาคามิผเล ปติฎฺฐิตํ อริยสาวกํ พฺราหฺมณํฯ โส กิร ปาโตว อุฎฺฐาย คนฺธมาลาทีนิ คาหาเปตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา คนฺธมาลาทีหิ ปูเชตฺวา นครํ อาคจฺฉติ, อิทํ พฺราหฺมณสฺส เทวสิกํ วตฺตนฺติฯ ตํ โส เอวํ วตฺตํ กตฺวา อาคจฺฉนฺตํ อทฺทสฯ **เอตทโวจา**ติ ‘‘อยํ พฺราหฺมโณ ปญฺญวา ญาณุตฺตโร, กหํ นุ โข ปาโตว คนฺตฺวา อาคจฺฉตี’’ติ จิเนฺตตฺวา อนุกฺกเมน สนฺติกํ อาคตํ สญฺชานิตฺวา ‘‘หนฺท กุโต นู’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ

ตตฺถ **ทิวา ทิวสฺสา**ติ ทิวสสฺสาปิ ทิวา, มชฺฌนฺหิกกาเลติ อโตฺถฯ **ปณฺฑิโต มเญฺญ**ติ ภวํ ปิงฺคิยานี สมณํ โคตมํ ปณฺฑิโตติ มญฺญติ, อุทาหุ โนติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **โก จาหํ, โภ**ติ, โภ, สมณสฺส โคตมสฺส ปญฺญาเวยฺยตฺติยชานเน อหํ โก นาม? **โก จ สมณสฺส โคตมสฺส ปญฺญาเวยฺยตฺติยํ ชานิสฺสามี**ติ กุโต จาหํ สมณสฺส โคตมสฺส ปญฺญาเวยฺยตฺติยํ ชานิสฺสามิ, เกน นาม การเณน ชานิสฺสามีติ เอวํ สพฺพถาปิ อตฺตโน อชานนภาวํ ทีเปติฯ **โสปิ นูนสฺส ตาทิโสวา**ติ โย สมณสฺส โคตมสฺส ปญฺญาเวยฺยตฺติยํ ชาเนยฺย, โสปิ นูน ทส ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต ตาทิโส พุโทฺธเยว ภเวยฺยฯ สิเนรุํ วา หิ ปถวิํ วา อากาสํ วา ปเมตุกาเมน ตปฺปมาโณ ทโณฺฑ วา รชฺชุ วา ลทฺธุํ วฎฺฎติ, สมณสฺส โคตมสฺส ปญฺญํ ชานเนฺตนปิ ตสฺส ญาณสทิสเมว สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ลทฺธุํ วฎฺฎตีติ ทีเปติฯ อาทรวเสน ปเนตฺถ อาเมฑิตํ กตํฯ **อุฬารายา**ติ อุตฺตมาย เสฎฺฐายฯ **โก จาหํ, โภ**ติ, โภ, อหํ สมณสฺส โคตมสฺส ปสํสเน โก นามฯ **โก จ สมณํ โคตมํ ปสํสิสฺสามี**ติ เกน การเณน ปสํสิสฺสามิฯ

ปสตฺถปฺปสโตฺถติ สพฺพคุณานํ อุปริ จเรหิ สพฺพโลกปสเตฺถหิ อตฺตโน คุเณเหว ปสโตฺถ, น ตสฺส อเญฺญหิ ปสํสนกิจฺจํ อตฺถิฯ ยถา หิ จมฺปกปุปฺผํ วา นีลุปฺปลํ วา ปทุมํ วา โลหิตจนฺทนํ วา อตฺตโน วณฺณคนฺธสิริยาว ปาสาทิกเญฺจว สุคนฺธญฺจ, น ตสฺส อาคนฺตุเกหิ วณฺณคเนฺธหิ โถมนกิจฺจํ อตฺถิฯ ยถา จ มณิรตนํ วา จนฺทมณฺฑลํ วา อตฺตโน อาโลเกเนว โอภาสติ, น ตสฺส อเญฺญน โอภาสนกิจฺจํ อตฺถิ, เอวํ สมโณ โคตโม สพฺพโลกปสเตฺถหิ อตฺตโน คุเณเหว ปสโตฺถ โถมิโต, สพฺพโลกสฺส เสฎฺฐตํ ปาปิโตฯ น ตสฺส อเญฺญน ปสํสนกิจฺจํ อตฺถิฯ

ปสเตฺถหิ วา ปสโตฺถติปิ **ปสตฺถปฺปสโตฺถ**ฯ เก ปน ปสตฺถา นาม? ราชา ปเสนทิ โกสโล กาสิโกสลวาสิเกหิ ปสโตฺถ, พิมฺพิสาโร องฺคมคธวาสีหิ, เวสาลิกา ลิจฺฉวี วชฺชิตฎฺฐวาสีหิ ปสตฺถา, ปาเวยฺยกา มลฺลา โกสินารกา มลฺลา อเญฺญปิ เต เต ขตฺติยา เตหิ เตหิ ชานปเทหิ ปสตฺถา, จงฺกิอาทโย พฺราหฺมณา พฺราหฺมณคเณหิ, อนาถปิณฺฑิกาทโย อุปาสกา อุปาสกคเณหิ, วิสาขาอาทิกา อุปาสิกา อเนกสตาหิ อุปาสิกาหิ, สกุลุทายิอาทโย ปริพฺพาชกา อเนเกหิ ปริพฺพาชกสเตหิ, อุปฺปลวณฺณเตฺถริอาทิกา มหาสาวิกา อเนเกหิ ภิกฺขุนิสเตหิ, สาริปุตฺตเตฺถราทโย มหาเถรา อเนกสเตหิ ภิกฺขูหิ, สกฺกาทโย เทวา อเนกสหเสฺสหิ เทเวหิ, มหาพฺรหฺมาทโย พฺรหฺมาโน อเนกสหเสฺสหิ พฺรเหฺมหิ ปสตฺถาฯ เต สเพฺพปิ ทสพลํ โถเมนฺติ วเณฺณนฺติ ปสํสนฺตีติ ภควา ‘‘ปสตฺถปฺปสโตฺถ’’ติ วุจฺจติฯ **อตฺถวส**นฺติ อตฺถานิสํสํฯ

อถสฺส โส อตฺตโน ปสาทการณํ อาจิกฺขโนฺต **เสยฺยถาปิ, โภ, ปุริโส**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อคฺครสปริติโตฺต**ติ โภชนรเสสุ ปายาโส เสฺนหรเสสุ โคสปฺปิ, กสาวรเสสุ ขุทฺทกมธุ อเนฬกํ, มธุรรเสสุ สกฺกราติ เอวมาทโย อคฺครสา นามฯ เตสุ เยน เกนจิ ปริติโตฺต อากณฺฐปฺปมาณํ ภุญฺชิตฺวา ฐิโตฯ **อเญฺญสํ หีนาน**นฺติ อคฺครเสหิ อเญฺญสํ หีนรสานํฯ **สุตฺตโส**ติ สุตฺตโต, สุตฺตภาเวนาติ อโตฺถฯ เสสุปิ เอเสว นโยฯ **ตโต ตโต**ติ สุตฺตาทีสุ ตโต ตโตฯ **อเญฺญสํ ปุถุสมณพฺราหฺมณาปฺปวาทาน**นฺติ เย อเญฺญสํ ปุถูนํ สมณพฺราหฺมณานํ ลทฺธิสงฺขาตปฺปวาทา, เตสํฯ **น ปิเหตี**ติ น ปเตฺถติ, เต กถิยมาเน โสตุมฺปิ น อิจฺฉติฯ **ชิฆจฺฉาทุพฺพลฺยปเรโต**ติ ชิฆจฺฉาย เจว ทุพฺพลภาเวน จ อนุคโตฯ **มธุปิณฺฑิก**นฺติ สาลิปิฎฺฐํ ภชฺชิตฺวา จตุมธุเรน โยเชตฺวา กตํ พทฺธสตฺตุปิณฺฑิกํ, มธุรปูวเมว วาฯ **อธิคเจฺฉยฺยา**ติ ลเภยฺยฯ **อเสจนก**นฺติ มธุรภาวกรณตฺถาย อเญฺญน รเสน อนาสิตฺตกํ โอชวนฺตํ ปณีตรสํฯ

หริจนฺทนสฺสาติ สุวณฺณวณฺณจนฺทนสฺส ฯ **โลหิตจนฺทนสฺสา**ติ รตฺตวณฺณจนฺทนสฺส ฯ **สุรภิคนฺธ**นฺติ สุคนฺธํ ฯ **ทรถา**ทโย วฏฺฏทรถา, วฏฺฏกิลมถา, วฏฺฏปริฬาหา เอว ฯ **อุทานํ อุทาเนสี**ติ อุทาหารํ อุทาหริ ฯ ยถา หิ ยํ เตลํ มานํ คเหตุํ น สโกฺกติ, วิสฺสนฺทิตฺวา คจฺฉติ, ตํ อวเสโกติ วุจฺจติ ฯ ยญฺจ ชลํ ตฬากํ คเหตุํ น สโกฺกติ, อโชฺฌตฺถริตฺวา คจฺฉติ, ตํ โอโฆติ วุจฺจติ ฯ เอวเมวํ ยํ ปีติวจนํ หทยํ คเหตุํ น สโกฺกติ, อธิกํ หุตฺวา อโนฺต อสณฺฐหิตฺวา พหิ นิกฺขมติ, ตํ อุทานนฺติ วุจฺจติ ฯ เอวรูปํ ปีติมยวจนํ นิจฺฉาเรสีติ อโตฺถ ฯ

๕. ปิงฺคิยานีสุตฺตวณฺณนา

๑๙๕. ปญฺจเม **นีลา**ติ อิทํ สพฺพสงฺคาหิกํ ฯ **นีลวณฺณา**ติอาทิ ตเสฺสว วิภาคทสฺสนํ ฯ ตตฺถ น เตสํ ปกติวโณฺณ นีโล, นีลวิเลปนวิลิตฺตตฺตา ปเนตํ วุตฺตํ ฯ **นีลวตฺถา**ติ ปฏทุกูลโกเสยฺยาทีนิปิ เตสํ นีลาเนว โหนฺติ ฯ **นีลาลงฺการา**ติ นีลมณีหิ นีลปุเปฺผหิ อลงฺกตา, เตสํ หตฺถาลงฺการ-อสฺสาลงฺการ-รถาลงฺการ-สาณิวิตานกญฺจุกาปิ สเพฺพ นีลาเยว โหนฺติ ฯ อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพ ฯ

ปทุมํ ยถาติ ยถา สตปตฺตํ รตฺตปทุมํ ฯ **โกกนท**นฺติ ตเสฺสว เววจนํ ฯ **ปาโต**ติ ปเคว สุริยุคฺคมนกาเล ฯ **สิยา**ติ ภเวยฺย ฯ **อวีตคนฺธ**นฺติ อวิคตคนฺธํ ฯ **องฺคีรส**นฺติ ภควโต องฺคมเงฺคหิ รสฺมิโย นิจฺฉรนฺติ, ตสฺมา องฺคีรโสติ วุจฺจติ ฯ **ตปนฺตมาทิจฺจมิวนฺตลิเกฺข**ติ ทฺวิสหสฺสทีปปริวาเรสุ จตูสุ มหาทีเปสุ อาโลกกรณวเสน อนฺตลิเกฺข ตปนฺตํ อาทิจฺจํ วิย วิโรจมานํ ฯ **องฺคีรสํ ปสฺสา**ติ อตฺตานเมว วา มหาชนํ วา สนฺธาย เอวํ วทติ ฯ

๖. มหาสุปินสุตฺตวณฺณนา

๑๙๖. ฉเฏฺฐ **มหาสุปินา**ติ มหเนฺตหิ ปุริเสหิ ปสฺสิตพฺพโต มหนฺตานญฺจ อตฺถานํ นิมิตฺตภาวโต มหาสุปินา ฯ **ปาตุรเหสุ**นฺติ ปากฏา อเหสุํ ฯ ตตฺถ สุปินํ ปสฺสโนฺต จตูหิ การเณหิ ปสฺสติ ธาตุโกฺขภโต วา อนุภูตปุพฺพโต วา เทวโตปสํหารโต วา ปุพฺพนิมิตฺตโต วาติ ฯ

ตตฺถ ปิตฺตาทีนํ โขภกรณปจฺจยปฺปโยเคน ขุภิตธาตุโก **ธาตุโกฺขภโต** สุปินํ ปสฺสติ ฯ ปสฺสโนฺต จ นานาวิธํ สุปินํ ปสฺสติ ปพฺพตา ปตโนฺต วิย, อากาเสน คจฺฉโนฺต วิย, วาฬมิคหตฺถิโจราทีหิ อนุพโทฺธ วิย จ ฯ **อนุภูตปุพฺพโต** ปสฺสโนฺต ปุเพฺพ อนุภูตปุพฺพํ อารมฺมณํ ปสฺสติ ฯ **เทวโตปสํหารโต** ปสฺสนฺตสฺส เทวตา อตฺถกามตาย วา อนตฺถกามตาย วา อตฺถาย วา อนตฺถาย วา นานาวิธานิ อารมฺมณานิ อุปสํหรนฺติ ฯ โส ตาสํ เทวตานํ อานุภาเวน ตานิ อารมฺมณานิ ปสฺสติ ฯ **ปุพฺพนิมิตฺตโต** ปสฺสโนฺต ปุญฺญาปุญฺญวเสน อุปฺปชฺชิตุกามสฺส อตฺถสฺส วา อนตฺถสฺส วา ปุพฺพนิมิตฺตภูตํ สุปินํ ปสฺสติ โพธิสตฺตมาตา วิย ปุตฺตปฏิลาภนิมิตฺตํ, โกสลราชา วิย โสฬส สุปิเน, อยเมว ภควา โพธิสตฺตภูโต อิเม ปญฺจ มหาสุปิเน วิย จาติ ฯ

ตตฺถ ยํ ธาตุโกฺขภโต อนุภูตปุพฺพโต จ สุปิเน ปสฺสติ, น ตํ สจฺจํ โหติ ฯ ยํ เทวโตปสํหารโต ปสฺสติ, ตํ สจฺจํ วา โหติ อลิกํ วา ฯ กุทฺธา หิ เทวตา อุปาเยน วินาเสตุกามา วิปรีตมฺปิ กตฺวา ทเสฺสนฺติ ฯ ยํ ปน ปุพฺพนิมิตฺตโต ปสฺสติ, ตํ เอกนฺตํ สจฺจเมว โหติ ฯ เอเตสํ จตุนฺนํ มูลการณานํ สํสคฺคเภทโตปิ สุปินเภโท โหติเยว ฯ

ตํ ปเนตํ จตุพฺพิธมฺปิ สุปินํ เสขปุถุชฺชนาว ปสฺสนฺติ อปฺปหีนวิปลฺลาสตฺตา, อเสขา น ปสฺสนฺติ ปหีนวิปลฺลาสตฺตา ฯ กึ ปเนตํ ปสฺสโนฺต สุโตฺต ปสฺสติ ปฏิพุโทฺธ, อุทาหุ เนว สุโตฺต น

ปฏิพุโทฺธติ? กิเญฺจตฺถ ยทิ ตาว สุตฺโต ปสฺสติ, อภิธมฺมวิโรโธ อาปชฺชติฯ ภวงฺคจิตฺเตน หิ สุปติ, ตํ รูปนิมิตฺตาทิอารมฺมณํ ราคาทิสมฺปยุตฺตํ วา น โหติฯ สุปินํ ปสฺสนฺตสฺส จ อีทิสานิ จิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ อถ ปฏิพุโทฺธ ปสฺสติ, วินยวิโรโธ อาปชฺชติฯ ยญฺหิ ปฏิพุโทฺธ ปสฺสติ, ตํ สโพฺพหาริกจิตฺเตน ปสฺสติฯ สโพฺพหาริกจิตฺเตน จ กเต วีติกฺกเม อนาปตฺติ นาม นตฺถิฯ สุปินํ ปสฺสเนฺตน ปน กเตปิ วีติกฺกเม เอกนฺตํ อนาปตฺติ เอวฯ อถ เนว สุตฺโต น ปฏิพุโทฺธ ปสฺสติ, น นาม ปสฺสติฯ เอวญฺจ สติ สุปินสฺส อภาโว จ อาปชฺชติ? น อภาโวฯ กสฺมา? ยสฺมา กปิมิทฺธปเรโต ปสฺสติฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘กปิมิทฺธปเรโต โข, มหาราช, สุปินํ ปสฺสตี’’ติฯ

กปิมิทฺธปเรโตติ มกฺกฏนิทฺทาย ยุโตฺตฯ ยถา หิ มกฺกฏสฺส นิทฺทา ลหุปริวตฺตา โหติ, เอวํ ยา นิทฺทา ปุนปฺปุนํ กุสลาทิจิตฺตโวกิณฺณตฺตา ลหุปริวตฺตา, ยสฺสา ปวตฺติยํ ปุนปฺปุนํ ภวงฺคโต อุตฺตรณํ โหติ, ตาย ยุโตฺต สุปินํ ปสฺสติฯ เตนายํ สุปิโน กุสโลปิ โหติ อกุสโลปิ อพฺยากโตปิฯ ตตฺถ สุปินเนฺต เจติยวนฺทนธมฺมสฺสวนธมฺมเทสนาทีนิ กโรนฺตสฺส กุสโล, ปาณาติปาตาทีนิ กโรนฺตสฺส อกุสโล, ทฺวีหิ อเนฺตหิ มุตฺโต อาวชฺชนตทารมฺมณกฺขเณ อพฺยากโตติ เวทิตโพฺพฯ สฺวายํ ทุพฺพลวตฺถุกตฺตา เจตนาย ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒิตุํ อสมโตฺถฯ ปวเตฺต ปน อเญฺญหิ กุสลากุสเลหิ อุปตฺถมฺภิโต วิปากํ เทติฯ กิญฺจาปิ วิปากํ เทติ, อถ โข อวิสเย อุปฺปนฺนตฺตา อโพฺพหาริกาว สุปินนฺตเจตนาฯ โส ปเนส สุปิโน กาลวเสนปิ ทิวา ตาว ทิโฏฺฐ น สเมติ, ตถา ปฐมยาเม มชฺฌิมยาเม ปจฺฉิมยาเม จฯ พลวปจฺจูเส ปน อสิตปีตขายิเต สมฺมา ปริณามํ คเต กายสฺมึ โอชาย ปติฏฺฐิตาย อรุเณ อุคฺคจฺฉมาเนว ทิโฏฺฐ สุปิโน สเมติฯ อิฏฺฐนิมิตฺตํ สุปินํ ปสฺสโนฺต อิฏฺฐํ ปฏิลภติ, อนิฏฺฐนิมิตฺตํ ปสฺสโนฺต อนิฏฺฐํฯ

อิเม ปน ปญฺจ มหาสุปิเน เนว โลกิยมหาชโน ปสฺสติ, น มหาราชาโน, น จกฺกวตฺติราชาโน, น อคฺคสาวกา, น ปเจฺจกพุทฺธา, น สมฺมาสมฺพุทฺธา, เอโก สพฺพญฺญุโพธิสโตฺตเยว ปสฺสติฯ อมฺหากํ ปน โพธิสโตฺต กทา อิเม สุปิเน ปสฺสีติ? ‘‘เสฺว พุโทฺธ ภวิสฺสามี’’ติ จาตุทฺทสิยํ ปกฺขสฺส รตฺติวิภายนกาเล ปสฺสิฯ เตรสิยนฺติปิ วทนฺติเยวฯ โส อิเม สุปิเน ทิสฺวา อุฎฺฐาย ปลฺลงฺกํ อาภุญฺชิตฺวา นิสิโนฺน จิเนฺตสิ – ‘‘สเจ มยา กปิลวตฺถุนคเร อิเม สุปินา ทิฏฺฐา อสฺสุ, ปิตุ มหาราชสฺส กเถยฺยํฯ สเจ ปน เม มาตา ชีเวยฺย, ตสฺสา กเถยฺยํฯ อิมสฺมึ โข ปน ฐาเน อิเมสํ ปฏิคฺคาหโก นาม นตฺถิ, อหเมว ปฏิคฺคณฺหิสฺสามี’’ติฯ ตโต ‘‘อิทํ อิมสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ อิทํ อิมสฺสา’’ติ สยเมว สุปิเน ปฏิคฺคณฺหิตฺวา อุรุเวลคาเม สุชาตาย ทินฺนํ ปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา โพธิมณฺฑํ อารุยฺห โพธึ ปตฺวา อนุกฺกเมน เชตวเน วิหรโนฺต อตฺตโน มกุลพุทฺธกาเล ทิเฏฺฐ ปญฺจ มหาสุปิเน วิตฺถาเรตุํ ภิกฺขู อามเนฺตตฺวา อิมํ เทสนํ อารภิฯ

ตตฺถ **มหาปถวี**ติ จกฺกวาฬคพฺภํ ปูเรตฺวา ฐิตา มหาปถวีฯ **มหาสยนํ อโหสี**ติ สิริสยนํ อโหสิฯ **โอหิโต**ติ ฐปิโตฯ โส ปน น อุทกสฺมึเยว ฐปิโต อโหสิ, อถ โข ปาจีนสมุทฺทสฺส อุปริภาเคน คนฺตฺวา ปาจีนจกฺกวาฬมตฺถเก ฐปิโต อโหสีติ เวทิตโพฺพฯ **ปจฺฉิเม สมุเทฺท**ติ **ทกฺขิเณ สมุเทฺท**ติ เอเตสุปิ เอเสว นโยฯ **ติริยา นาม ติณชาตี**ติ ทพฺพติณํ วุจฺจติฯ **นาภิยา อุคฺคนฺตฺวา นภํ อาหจฺจ ฐิตา อโหสี**ติ นงฺคลมเตฺตน รตฺตทเณฺฑน นาภิโต อุคฺคนฺตฺวา ปสฺสนฺตสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว วิทตฺถิมตฺตํ รตนมตฺตํ พฺยามมตฺตํ ยฏฺฐิมตฺตํ คาวุตมตฺตํ อฑฺฒโยชนมตฺตํ โยชนมตฺตนฺติ เอวํ อุคฺคนฺตฺวา อุคฺคนฺตฺวา อเนกโยชนสหสฺสํ นภํ อาหจฺจ ฐิตา อโหสิฯ **ปาเทหิ อุสฺสกฺกิตฺวา**ติ อคฺคนขโต ปฏฺฐาย ปาเทหิ อภิรุหิตฺวาฯ **นานาวณฺณา**ติ เอโก นีลวโณฺณ, เอโก ปีตวโณฺณ, เอโก โลหิตวโณฺณ, เอโก ปณฺฑุปลาสวโณฺณติ เอวํ นานาวณฺณาฯ **เสตา**ติ ปณฺฑรา ปริสุทฺธาฯ **มหโต มีฬฺหปพฺพตสฺสา**ติ ติโยชนุเพฺพธสฺส

คูฬปพฺพตสฺสฯ **อุปรูปริ จงฺกมตี**ติ มตฺถกมตฺถเก จงฺกมติ ฯ ทีฆายุกพุทฺธา ปน ติโยชนิเก มีฬฺหปพฺพเต อนุปวิสิตฺวา นิสินฺนา วิย โหนฺติฯ

เอวํ เอตฺตเกน ฐาเนน ปุพฺพนิมิตฺตานิ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สห ปุพฺพนิมิเตฺตหิ ปฏิลาภํ ทเสฺสตุํ **ยมฺปิ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สพฺพคุณทายกตฺตา พุทฺธานํ อรหตฺตมคฺโค **อนุตฺตรา สมฺมาสโมฺพธิ** นามฯ ตสฺมา ยํ โส จกฺกวาฬมหาปฐวึ สิริสยนภูตํ อทฺทส, ตํ พุทฺธภาวสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ยํ หิมวนฺตปพฺพตราชานํ พิโมฺพหนํ อทฺทส, ตํ สพฺพญฺญุตญฺญาณพิโมฺพหนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ยํ จตฺตาโร หตฺถปาเท จกฺกวาฬมตฺถเก ฐิเต อทฺทส, ตํ ธมฺมจกฺกสฺส อปฺปฏิวตฺติยภาเว ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ยํ อตฺตานํ อุตฺตานกํ นิปนฺนํ อทฺทส, ตํ ตีสุ ภเวสุ อวกุชฺชานํ สตฺตานํ อุตฺตานมุขภาวสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ยํ อกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา ปสฺสโนฺต วิย อโหสิ, ตํ ทิพฺพจกฺขุปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ยํ ยาว ภวคฺคา เอกาโลกํ อโหสิ, ตํ อนาวรณญาณสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ เสสํ ปาฬิวเสเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

๗. วสฺสสุตฺตวณฺณนา

๑๙๗. สตฺตเม **เนมิตฺตา**ติ นิมิตฺตปาฐกาฯ **เตโชธาตุ ปกุปฺปตี**ติ มหาอคฺคิกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชติฯ **ปาณินา อุทกํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา**ติ อุปฺปนฺนํ อุตุสมุฏฺฐานํ อุทกํ ติโยชนสเตน หเตฺถน ปฏิคฺคเหตฺวาฯ **ปมตฺตา โหนฺตี**ติ อตฺตโน กีฬาย ปมตฺตา โหนฺติ วิปฺปวุฏฺฐสติโนฯ เตสญฺหิ สกาย รติยา ‘‘รมามา’’ติ จิเตฺต อุปฺปเนฺน อกาเลปิ เทโว วสฺสติ, ตทภาเว น วสฺสติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ – ‘‘น กาลวสฺส’’นฺติฯ อฏฺฐมนวมานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๑๐. นิสฺสารณียสุตฺตวณฺณนา

๒๐๐. ทสเม **นิสฺสารณียา**ติ นิสฺสฏา วิสญฺญุตฺตาฯ **ธาตุโย**ติ อตฺตสุญฺญสภาวาฯ **กามํ มนสิกโรโต**ติ กามํ มนสิกโรนฺตสฺส, อสุภชฺฌานโต วุฏฺฐาย อคทํ คเหตฺวา วิสํ วีมํสโนฺต วิย วีมํสนตฺถํ กามาภิมุขํ จิตฺตํ เปเสนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **น ปกฺขนฺทตี**ติ นปฺปวิสติฯ **นปฺปสีทตี**ติ ปสาทํ นาปชฺชติฯ **น สนฺติฏฺฐตี**ติ นปฺปติฏฺฐหติฯ **น วิมุจฺจตี**ติ น อธิมุจฺจติฯ ยถา ปน กุกฺกุฏปตฺตํ วา นฺหารุททฺทุลํ วา อคฺคิมฺหิ ปกฺขิตฺตํ ปฏิลียติ ปติกุฏติ ปติวฏฺฏติ น สํปสารียติ, เอวํ ปฏิลียติ น สํปสารียติฯ **เนกฺขมฺมํ โข ปนา**ติ อิธ เนกฺขมฺมํ นาม อสุเภสุ ปฐมชฺฌานํ, ตทสฺส มนสิกโรโต จิตฺตํ ปกฺขนฺทติฯ **ตสฺส ตํ จิตฺต**นฺติ ตสฺส ตํ อสุภชฺฌานจิตฺตํฯ **สุคต**นฺติ โคจเร คตตฺตา สุฏฺฐุ คตํฯ **สุภาวิต**นฺติ อหานภาคิยตฺตา สุฏฺฐุ ภาวิตํฯ **สุวุฏฺฐิต**นฺติ กามโต วุฏฺฐิตํฯ **สุวิมุตฺต**นฺติ กาเมหิ สุฏฺฐุ วิมุตฺตํฯ **กามปจฺจยา อาสวา** นาม กามเหตุกา จตฺตาโร อาสวาฯ **วิฆาตา**ติ ทุกฺขาฯ **ปริฬาหา**ติ กามราคปริฬาหาฯ **น โส ตํ เวทนํ เวทิยตี**ติ โส ตํ กามเวทนํ วิฆาตปริฬาหเวทนญฺจ น เวทิยติฯ **อิทมกฺขาตํ กามานํ นิสฺสรณ**นฺติ อิทํ อสุภชฺฌานํ กาเมหิ นิสฺสฏตฺตา กามานํ นิสฺสรณนฺติ อกฺขาตํฯ โย ปน ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา สงฺขาเร สมฺมสโนฺต ตติยมคฺคํ ปตฺวา อนาคามิผเลน นิพฺพานํ ทิสฺวา ‘‘ปุน กามา นาม นตฺถี’’ติ ชานาติฯ ตสฺส จิตฺตํ อจฺจนฺตนิสฺสรณเมวฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

อยํ ปน วิเสโส – ทุติยวาเร เมตฺตาฌานานิ พฺยาปาทสฺส นิสฺสรณํ นามฯ ตติยวาเร กรุณาฌานานิ วิหึสาย นิสฺสรณํ นามฯ จตุตฺถวาเร อรูปชฺฌานานิ รูปานํ นิสฺสรณํ นามฯ อจฺจนฺตนิสฺสรณเญฺจตฺถ อรหตฺตผลํ โยเชตพฺพํฯ ปญฺจมวาเร **สกฺกายํ มนสิกโรโต**ติ สุทฺธสงฺขาเร ปริคฺคณฺหิตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตสฺส สุกฺขวิปสฺสกสฺส ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐาย วีมํสนตฺถํ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาภิมุขํ จิตฺตํ เปเสนฺตสฺสฯ **อิทมกฺขาตํ สกฺกายสฺส นิสฺสรณ**นฺติ อิทํ อรหตฺ

ตมเคฺคน จ ผเลน จ นิพฺพานํ ทิสฺวา ฐิตสฺส ภิกฺขุโน ‘‘ปุน สกฺกาโย นตฺถี’’ติ อุปฺปนฺนํ อรหตฺต ผลสมาปตฺติจิตฺตํ สกฺกายสฺส นิสฺสรณนฺติ อกฺขาตํฯ อิทานิ เอวํ สกฺกายนิสฺสรณํ นิโรธํ ปตฺวา ฐิตสฺส ขีณาสวสฺส วณฺณํ กเถนฺโต **ตสฺส กามนนุทีปิ นานุเสตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **นานุเสตี**ติ น นิพฺพตฺตติฯ **อนนุสยา**ติ อนิพฺพตฺติยาฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

พฺราหฺมณวคฺค ปญฺจโมฯ

จตุตฺถปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๕. ปญฺจมปณฺณาสกํ

(๒๑) ๑. กิมิลวคฺค

๑. กิมิลสุตฺตวณฺณนา

๒๐๑. ปญฺจมสฺส ปฐเม **กิมิลายนฺ**ติ เอวํนามเก นคเรฯ **นิจุลวเน**ติ มุจลินฺทวเนฯ **เอตทโวจา**ติ อยํ กิร เถโร ตสฺมิํเยว นคเร เสฏฺฐิปุตฺโต สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ปุพฺเพนิวาสญาณํ ปฏิลภิฯ โส อตฺตนา นิวุตฺถํ ขนฺธสนฺตานํ อนุสฺสรนฺโต กสฺสปทสพลสฺส สาสโนสกฺกนกาเล ปพฺพชิตฺวา จตูสุ ปริสาสุ สาสเน อคารวํ กโรนฺตีสุ นิเสฺสณิํ พนฺธิตฺวา ปพฺพตํ อารุยฺห ตตฺถ สมณธมฺมํ กตฺวา อตฺตโน นิวุตฺถภาวํ อทฺทสฯ โส ''สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ตํ การณํ ปุจฺฉิสฺสามี''ติ เอตํ ''โก นุ โข, ภนฺเต''ติอาทิวจนํ อโวจฯ

สตฺถริ อคารวา วิหรนฺติ อปฺปติสฺสาติ สตฺถริ คารวเญฺจว เชฏฺฐกภาวญฺจ อนุปฏฺฐเปตฺวา วิหรนฺติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ เจติยงฺคณาทีสุ ฉตฺตํ ธาเรตฺวา อุปาหนา อารุยฺห วิจรโนฺต นานปฺปการญฺจ นิรตฺถกกถํ กเถโนฺต สตฺถริ อคารโว วิหรติ นามฯ ธมฺมสฺสวนเคฺค ปน นิสีทิตฺวา นิทฺทายโนฺต เจว นานปฺปการญฺจ นิรตฺถกกถํ กเถโนฺต ธเมฺม อคารโว วิหรติ นามฯ สงฺฆมเชฺฌ พาหาวิเกฺขปกํ นานตฺตกถํ กเถโนฺต เถรนวมชฺฌิเมสุ จ จิตฺตีการํ อกโรโนฺต สเงฺฆ อคารโว วิหรติ นามฯ สิกฺขํ อปริปูเรโนฺต สิกฺขาย อคารโว วิหรติ นามฯ อญฺญมญฺญํ กลหภณฺฑนาทีนิ กโรโนฺต อญฺญมญฺญํ อคารโว วิหรติ นามฯ ทุติยํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๓. อสฺสาชานียสุตฺตวณฺณนา

๒๐๓-๒๐๔. ตติเย **อชฺชเวนา**ติ อุชุภาเวน อวงฺกคมเนนฯ **ชเวนา**ติ ปทชเวนฯ **มทฺทเวนา**ติ สรีรมุทุตายฯ **ขนฺติยา**ติ อธิวาสนกฺขนฺติยาฯ **โสรเจฺจนา**ติ สุจิสีลตายฯ ภิกฺขุวาเร **อชฺชวนฺ**ติ ญาณสฺส อุชุกคมนํฯ **ชโว**ติ สูรํ หุตฺวา ญาณสฺส คมนภาโวฯ **มทฺทวนฺ**ติ สีลมทฺทวํฯ **ขนฺตี**ติ อธิวาสนกฺขนฺติเยวฯ **โสรจฺจํ** สุจิสีลตาเยวฯ จตุเตฺถ ปญฺจ พลานิ มิสฺสกานิ กถิตานิฯ

๕. เจโตขิลสุตฺตวณฺณนา

๒๐๕. ปญฺจเม **เจโตขิลา**ติ จิตฺตสฺส ถทฺธภาวา, กจวรภาวา, ขาณุกภาวาฯ **สตฺถริ กงฺขตี**ติ สตฺถุ สรีเร วา คุเณ วา กงฺขติฯ สรีเร กงฺขมาโน ''ทฺวตฺติํสวรปุริสลกฺขณปฏิมณฺฑิตํ นาม สรีรํ อตฺถิ นุ โข นตฺถี''ติ กงฺขติ, คุเณ กงฺขมาโน ''อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนชานนสมตฺถํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อตฺถิ นุ โข นตฺถี''ติ กงฺขติฯ **วิจิกิจฺฉตี**ติ วิจินโนฺต กิจฺฉติ, ทุกฺขํ อาปชฺชติ, วินิเจฺฉตุํ น สโกฺกติฯ **นาธิมุจฺจตี**ติ เอวเมตนฺติ อธิโมกฺขํ น ปฏิลภติฯ **น สมฺปสีทตี**ติ คุเณสุ โอตริตฺวา นิพฺพิจิกิจฺฉภาเวน ปสีทิตุํ อนาวิโล ภวิตุํ น สโกฺกติฯ **อาตปฺปายา**ติ กิเลสสนฺตาปกวีริยกรณตฺถายฯ **อนุโยคายา**ติ ปุนปฺปุนํ โยคายฯ **สาตจฺจายา**ติ สตตกิริยายฯ **ปธานายา**ติ ปทหนตฺถายฯ **อยํ ปฐโม เจโตขิโล**ติ อยํ สตฺถริ วิจิกิจฺฉาสงฺขาโต ปฐโม จิตฺตสฺส ถทฺธภาโว เอวเมตสฺส ภิกฺขุโน อปฺปหีโน โหติฯ

ธเมฺมติ ปริยตฺติธเมฺม จ ปฏิเวธธเมฺม จฯ ปริยตฺติธเมฺม กงฺขมาโน ''เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ จตุราสีติธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานีติ วทนฺติ, อตฺถิ นุ โข เอตํ นตฺถี''ติ กงฺขติฯ ปฏิเวธธเมฺม กงฺขมาโน ''วิปสฺสนานิสฺสโนฺท มโคฺค นาม, มคฺคนิสฺสนฺทํ ผลํ นาม, สพฺพสงฺขารปฏินิสฺสโคฺค นิพฺพานํ นามาติ วทนฺติ, ตํ อตฺถิ นุ โข นตฺถี''ติ กงฺขติฯ **สเงฺฆ กงฺขตี**ติ ''อุชุปฺปฏิปโนฺน''ติอา

ทีนํ ปทานํ วเสน ‘‘เอวรูปํ ปฏิปทํ ปฏิปโนฺน จตฺตาโร มคฺคฏฺฐา จตฺตาโร ผลฏฺฐาติ อฏฺฐนฺนํ ปุคฺคลานํ สมูหภูโต สโงฺฆ นาม อตฺถิ นุ โข นตฺถี’’ติ กงฺขติฯ **สิกฺขาย** กงฺขมาโน ‘‘อธิสีลสิกฺขา นาม อธิจิตฺตอธิปญฺญาสิกฺขา นามาติ วทนฺติ, สา อตฺถิ นุ โข นตฺถี’’ติ กงฺขติฯ **อยํ ปญฺจโม**ติ อยํ สพฺรหฺมจารีสุ โกปสงฺขาโต ปญฺจโม จิตฺตสฺส ถทฺธภาโว กจวรภาโว ขาณุกภาโวฯ

๖. วินิพนฺธสุตฺตวณฺณนา

๒๐๖. ฉฏฺเฐ **เจตโสวินิพนฺธา**ติ จิตฺตํ วินิพนฺธิตฺวา มุฏฺฐิยํ กตฺวา วิย คณฺหนฺตีติ เจตโสวินิพนฺธาฯ **กาเม**ติ วตฺถุกาเมปิ กิเลสกาเมปิฯ **กาเย**ติ อตฺตโน กาเยฯ **รูเป**ติ พหิทฺธารูเปฯ **ยาวทตฺถ**นฺติ ยตฺตกํ อิจฺฉติ, ตตฺตกํฯ **อุทราวเทหก**นฺติ อุทรปูรํฯ ตญฺหิ อุทรํ อวเทหนโต อุทราวเทหกนฺติ วุจฺจติฯ **เสยฺยสุข**นฺติ มญฺจปีฐสุขํ, อุตุสุขํ วาฯ **ปสฺสสุข**นฺติ ยถา สมฺปริวตฺตกํ สยนฺตสฺส ทกฺขิณปสฺส วามปสฺสานํ สุขํ โหติ, เอวํ อุปฺปนฺนสุขํฯ **มิทฺธสุข**นฺติ นิทฺทาสุขํฯ **อนุยุโตฺต**ติ ยุตฺตปฺปยุโตฺต วิหรติฯ **ปณิธายา**ติ ปตฺถยิตฺวาฯ **สีเลนา**ติอาทีสุ **สีล**นฺติ จตุปาริสุทฺธิสีลํฯ **วต**นฺติ วตสมาทานํฯ **ตโป**ติ ตปจรณํฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ เมถุนวิรติฯ **เทโว วา ภวิสฺสามี**ติ มเหสกฺขเทโว วา ภวิสฺสามิฯ **เทวญฺญตโร วา**ติ อเปฺปสกฺขเทเวสุ วา อญฺญตโรติฯ

๗-๘. ยาคุสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๐๗-๒๐๘. สตฺตเม **วาตํ อนุโลเมตี**ติ วาตํ อนุโลเมตฺวา หรติฯ **วตฺถิํ โสเธตี**ติ ธมนิโย สุทฺธา กโรติฯ **อามาวเสสํ ปาเจตี**ติ สเจ อามาวเสสกํ โหติ, ตํ ปาเจติฯ อฏฺฐเม **อจกฺขุสฺส**นฺติ น จกฺขูนํ หิตํ, จกฺขุํ วิสุทฺธํ น กโรติฯ

๙. คีตสฺสรสุตฺตวณฺณนา

๒๐๙. นวเม **อายตเกนา**ติ ทีเฆน, ปริปุณฺณปทพฺยญฺชนกํ คาถาวตฺตญฺจ วินาเสตฺวา ปวเตฺตนฯ **สรกุตฺติมฺปิ นิกามยมานสฺสา**ติ เอวํ คีตสฺสโร กาตโพฺพติ สรกิริยํ ปตฺถยมานสฺสฯ **สมาธิสฺส ภโงฺค โหตี**ติ สมถวิปสฺสนาจิตฺตสฺส วินาโส โหติฯ

๑๐. มุฏฺฐสฺสติสุตฺตวณฺณนา

๒๑๐. ทสเม **ทุกฺขํ สุปตี**ติ นานาวิธํ สุปินํ ปสฺสโนฺต ทุกฺขํ สุปติฯ **ทุกฺขํ ปฏิพุชฺฌตี**ติ ปฏิพุชฺฌโนฺตปิ อุตฺตสิตฺวา สโลมหํโส ปฏิพุชฺฌติฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต สติสมฺปชญฺญํ มิสฺสกํ กถิตํฯ

กิมิลวโคฺค ปฐโมฯ

(๒๒) ๒. อโกฺกสกวโคฺค

๑. อโกฺกสกสุตฺตวณฺณนา

๒๑๑. ทุติยสฺส ปฐเม **อโกฺกสกปริภาสโก**ติ ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสโก, ภยทสฺสเนน ปริภาสโกฯ **ฉินฺนปริปโนฺถ**ติ โลกุตฺตรปริปนฺถสฺส ฉินฺนตฺตา ฉินฺนปริปโนฺถฯ **โรคาตงฺก**นฺติ โรโคเยว กิจฺฉชีวิกายาวหนโต โรคาตโงฺก นามฯ

๒. ภณฺฑนการกสุตฺตวณฺณนา

๒๑๒. ทุติเย **อธิกรณการโก**ติ จตุนฺนํ อธิกรณานํ อญฺญตรสฺส การโกฯ **อนธิคต**นฺติ ปุเพฺพ อปฺปตฺตวิเสสํฯ

๓. สีลสุตฺตวณฺณนา

๒๑๓. ตติเย **ทุสฺสีโล**ติ อสีโล นิสฺสีโลฯ **สีลวิปโนฺน**ติ วิปนฺนสีโล ภินฺนสํวโรฯ **ปมาทาธิกรณ**นฺติ ปมาทการณาฯ อิทญฺจ สุตฺตํ คหฏฺฐานํ วเสน อาคตํ, ปพฺพชิตานมฺปิ ปน ลพฺภเตวฯ คหโฏฺฐ หิ เยน เยน สิปฺปฏฺฐาเนน ชีวิกํ กเปฺปติ, ยทิ กสิยา, ยทิ วณิชฺชาย, ปาณาติปาตาทิวเสน ปมโตฺต ตํ ตํ ยถากาลํ สมฺปาเทตุํ น สโกฺกติ, อถสฺส มูลํ วินสฺสติฯ มาฆาตกาเลปิ ปาณาติปาตํ อทินฺนาทานาทีนิ จ กโรโนฺต ทณฺฑวเสน มหตึ โภคชานึ นิคจฺฉติฯ ปพฺพชิโต ทุสฺสีโล ปมาทการณา สีลโต พุทฺธวจนโต ฌานโต สตฺตอริยธนโต จ ชานึ นิคจฺฉติฯ คหฏฺฐสฺส ''อสุโก อสุกกุเล ชาโต ทุสฺสีโล ปาปธโมฺม ปริจฺจตฺตอิธโลกปรโลโก สลากภตฺตมตฺตมฺปิ น เทตี''ติ จตุปริสมเชฺฌ ปาปโก กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉติฯ ปพฺพชิตสฺส ''อสุโก นาสกฺขิ สีลํ รกฺขิตุํ พุทฺธวจนํ คเหตุํ, เวชฺชกมฺมาทีหิ ชีวติ, ฉหิ อคารเวหิ สมนฺนาคโต''ติ เอวํ อพฺภุคฺคจฺฉติฯ

อวิสารโทติ คหโฏฺฐ ตาว ''อวสฺสํ พหูนํ สนฺนิปาตฏฺฐาเน โกจิ มม กมฺมํ ชานิสฺสติ, อถ มํ นิคฺคณฺหิสฺสนฺติ วา, ราชกุลสฺส วา ทสฺสนฺตี''ติ สภโย อุปสงฺกมติฯ **มงฺกุภูโต** จ ปติตกฺขโนฺธ อโธมุโข องฺคุฏฺฐเกน ภูมึ กสโนฺต นิสีทติ, วิสารโท หุตฺวา กเถตุํ น สโกฺกติฯ ปพฺพชิโตปิ ''พหู ภิกฺขู สนฺนิปติตา, อวสฺสํ โกจิ มม กมฺมํ ชานิสฺสติ, อถ เม อุโปสถมฺปิ ปวารณมฺปิ ฐเปตฺวา สามญฺญา จาเวตฺวา นิกฺกฑฺฒิสฺสนฺตี''ติ สภโย อุปสงฺกมติ, วิสารโท หุตฺวา กเถตุํ น สโกฺกติฯ เอกโจฺจ ปน ทุสฺสีโลปิ ทปฺปิโต วิย จรติ, โสปิ อชฺฌาสเยน มงฺกุ โหติเยวฯ

สมฺมูโฬฺห กาลํ กโรตีติ ตสฺส หิ มรณมเญฺจ นิปนฺนสฺส ทุสฺสีลกมฺมํ สมาทาย วตฺติตฏฺฐานํ อาปาถํ อาคจฺฉติฯ โส อุมฺมีเลตฺวา อิธโลกํ ปสฺสติ, นิมฺมีเลตฺวา ปรโลกํฯ ตสฺส จตฺตาโร อปายา อุปฏฺฐหนฺติ, สตฺติสเตน สีเส ปหริยมาโน วิย โหติฯ โส ''วาเรถ วาเรถา''ติ วิรวโนฺต มรติฯ เตน วุตฺตํ – ''สมฺมูโฬฺห กาลํ กโรตี''ติฯ ปญฺจมปทํ อุตฺตานเมวฯ อานิสํสกถา วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตพฺพาฯ

๔. พหุภาณิสุตฺตวณฺณนา

๒๑๔. จตุเตฺถ **พหุภาณิสฺมิ**นฺติ ปญฺญาย อปริจฺฉินฺทิตฺวา พหุํ ภณเนฺตฯ **มนฺตภาณิสฺมิ**นฺติ มนฺตา วุจฺจติ ปญฺญา, ตาย ปริจฺฉินฺทิตฺวา ภณเนฺตฯ

๕. ปฐมอกฺขนฺติสุตฺตวณฺณนา

๒๑๕. ปญฺจเม **เวรพหุโล**ติ ปุคฺคลเวเรนปิ อกุสลเวเรนปิ พหุเวโรฯ **วชฺชพหุโล**ติ โทสพหุโลฯ

๖. ทุติยอกฺขนฺติสุตฺตวณฺณนา

๒๑๖. ฉฏฺเฐ **ลุทฺโท**ติ ทารุโณ กกฺขโฬฯ **วิปฺปฏิสารี**ติ มงฺกุภาเวน สมนฺนาคโตฯ

๗.ปฐมอปาสาทิกสุตฺตวณฺณนา

๒๑๗. สตฺตเม **อปาสาทิเก**ติ อปาสาทิเกหิ กายกมฺมาทีหิ สมนฺนาคเตฯ **ปาสาทิเก**ติ ปสาทาวเห ปริสุทฺธสมาจาเรฯ อฏฺฐมนวมานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๑๐. มธุราสุตฺตวณฺณนา

๒๒๐. ทสเม **ปญฺจิเม, ภิกฺขเว, อาทีนวา มธุราย**นฺติ เอกํ สมยํ ภควา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต จาริกํ จรมาโน มธุรานครํ สมฺปาปุณิตฺวา อโนฺตนครํ ปวิสิตุํ อารภิฯ อเถกา มิจฺฉาทิฏฺฐิกา ยกฺขินี อเจลา หุตฺวา เทฺว หเตฺถ ปสาเรตฺวา ชิวฺหํ นิลฺลาเลตฺวา ทสพลสฺส ปุรโต อฏฺฐาสิฯ สตฺถา อโนฺตนครํ อปฺปวิสิตฺวา ตโตว นิกฺขมิตฺวา วิหารํ อคมาสิฯ มหาชโน ขาทนียโภชนียเญฺจว สกฺการสมฺมานญฺจ อาทาย วิหารํ คนฺตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทานํ อทาสิฯ สตฺถา ตสฺส นครสฺส นิคฺคณฺหนตฺถาย อิมํ สุตฺตํ อารภิฯ ตตฺถ **วิสมา**ติ น สมตลาฯ **พหุรชา**ติ วาตปฺปหรณกาเล อุทฺธเตน รชกฺขเนฺธน ปริโยนทฺธา วิย โหติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อโกฺกสกวโคฺค ทุติโยฯ

(๒๓) ๓. ทีฆจาริกวโคฺค

๑. ปฐมทีฆจาริกสุตฺตวณฺณนา

๒๒๑. ตติยสฺส ปฐเม **อนวตฺถจาริก**นฺติ อววตฺถิตจาริกํฯ **สุตํ น ปริโยทเปตี**ติ ยมฺปิสฺส สุตํ อตฺถิ, ตํ ปริโยทเปตุํ น สโกฺกติฯ **สุเตเนกเจฺจน อวิสารโท โหตี**ติ โถกโถเกน สุเตน วิชฺชมาเนนาปิ ญาเณน โสมนสฺสปฺปโตฺต น โหติฯ **สมวตฺถจาเร**ติ สมวตฺถิตจาเรฯ ทุติยํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๓-๔. อตินิวาสสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๒๓-๒๒๔. ตติเย **พหุภโณฺฑ**ติ พหุปริกฺขาโรฯ **พหุเภสโชฺช**ติ สปฺปินวนีตาทีนํ พหุตาย พหุเภสโชฺชฯ **พฺยโตฺต**ติ พฺยาสโตฺตฯ **สํสโฏฺฐ**ติ ปญฺจวิเธน สํสเคฺคน สํสโฏฺฐ หุตฺวาฯ **อนนุโลมิเกนา**ติ สาสนสฺส อนนุจฺฉวิเกนฯ จตุเตฺถ **วณฺณมจฺฉรี**ติ คุณมจฺฉรีฯ **ธมฺมมจฺฉรี**ติ ปริยตฺติมจฺฉรีฯ

๕-๖. กุลูปกสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๒๕-๒๒๖. ปญฺจเม **อนามนฺตจาเร อาปชฺชตี**ติ ‘‘นิมนฺติโต สภโตฺต สมาโน สนฺตํ ภิกฺขุํ อนาปุจฺฉา ปุเรภตฺตํ วา ปจฺฉาภตฺตํ วา กุเลสุ จาริตฺตํ อาปเชฺชยฺยา’’ติ สิกฺขาปเท (ปารา. ๒๙๔) วุตฺตํ อาปตฺตึ อาปชฺชติฯ **รโห นิสชฺชายา**ติอาทีนิปิ เตสํ เตสํ สิกฺขาปทานํ วเสน เวทิตพฺพานิฯ ฉเฏฺฐ **อติเวล**นฺติ อติกฺกนฺตปมาณกาลํฯ สตฺตมํ อุตฺตานเมวฯ

๘. อุสฺสูรภตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๒๘. อฎฺฐเม **อุสฺสูรภเตฺต**ติ อติทิวาปจนภเตฺตฯ **น กาเลน ปฎิปูเชนฺตี**ติ ยาคุกาเล ยาคุํ, ขชฺชกกาเล ขชฺชกํ , โภชนกาเล โภชนํ อปจนฺตา ยุตฺตปฺปยุตฺตกาลสฺส อตินามิตตฺตา น กาเลน ปฎิปูเชนฺติ, อตฺตโน จิเตฺตเนว เทนฺติ นามฯ ตโต เตปิ เตสุ อตฺตโน เคหํ อาคเตสุ ตเถว กโรนฺติฯ กุลปเวณิยา อาคตา พลิปฎิคฺคาหิกา เทวตาปิ ยุตฺตปฺปยุตฺตกาเลน ลาภํ ลภมานาเยว รกฺขนฺติ โคปยนฺติ ปีฬํ อกตฺวาฯ อกาเล ลภมานา ปน ‘‘อิเม อเมฺหสุ อนาทรา’’ติ อารกฺขํ น กโรนฺติฯ

สมณพฺราหฺมณาปิ ‘‘เอเตสํ เคเห โภชนเวลาย โภชนํ น โหติ, ฐิตมชฺฌนฺหิเก เทนฺตี’’ติ มงฺคลามงฺคเลสุ กาตพฺพํ น กโรนฺติฯ **วิมุขา กมฺมํ กโรนฺตี**ติ ‘‘ปาโต กิญฺจิ น ลภาม, ขุทายปฎิปีฬิตา กมฺมํ กาตุํ น สโกฺกมา’’ติ กมฺมํ วิสฺสเชฺชตฺวา นิสีทนฺติฯ **อโนชวนฺตํ โหตี**ติ อกาเล ภุตฺตํ โอชํ หริตุํ น สโกฺกติฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตวิปลฺลาเสน เวทิตโพฺพฯ

๙. ปฐมกณฺหสปฺปสุตฺตวณฺณนา

๒๒๙. นวเม **สภีรู**ติ สนิโทฺท มหานิทฺทํ นิทฺทายติฯ **สปฺปฎิภโย**ติ ตํ นิสฺสาย ภยํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา สปฺปฎิภโยฯ **มิตฺตทุพฺภี**ติ ปานโภชนทายกมฺปิ มิตฺตํ ทุพฺภติ หึสติฯ มาตุคาเมปิ เอเสว นโยฯ

๑๐. ทุติยกณฺหสปฺปสุตฺตวณฺณนา

๒๓๐. ทสเม **โฆรวิโส**ติ กกฺขฬวิโสฯ **ทุชฺชิโวฺห**ติ ทฺวิธา ภินฺนชิโวฺหฯ **โฆรวิสตา**ติ โฆรวิสตายฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

ทีฆจาริกวโคฺค ตติโยฯ

(๒๔) ๔. อาวาสิกวโคฺค

๑. อาวาสิกสุตฺตวณฺณนา

๒๓๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม **น อากปฺปสมฺปโนฺน**ติ สมณากเปฺปน สมฺปโนฺนฯ **อภาวนีโย โหตี**ติ วฑฺฒนีโย น โหติฯ ทุติยํ อุตฺตานเมวฯ

๓. โสภนสุตฺตวณฺณนา

๒๓๓. ตติเย **ปฏิพโล**ติ กายพเลน จ ญาณพเลน จ สมนฺนาคตตฺตา ปฏิพโลฯ

๔. พหูปการสุตฺตวณฺณนา

๒๓๔. จตุเตฺถ **ขณฺฑผุลฺล**นฺติ ปติตฏฺฐานญฺจ ภินฺนฏฺฐานญฺจฯ **ปฏิสงฺขโรตี**ติ ปฏิปากติกํ กโรติฯ **อาโรเจตี**ติ อิทํ ปวาริตกุลานํ วเสน วุตฺตํฯ

๕. อนุกมฺปสุตฺตวณฺณนา

๒๓๕. ปญฺจเม **อธิสีเลสู**ติ ปญฺจสุ สีเลสุฯ **ธมฺมทสฺสเน นิเวเสตี**ติ จตุสจฺจธมฺมทสฺสเน ปติฏฺฐาเปติฯ **อรหคฺคต**นฺติ สพฺพสกฺการานํ อรเห รตนตฺตเยว คตํ, ตีสุ วตฺถูสุ ครุจิตฺตีการํ อุปฏฺฐเปถาติ อโตฺถฯ ฉฏฺฐํ อุตฺตานเมวฯ

๗. ทุติยอวณฺณารหสุตฺตวณฺณนา

๒๓๗. สตฺตเม **อาวาสปลิเคธี**ติ อาวาสํ พลวคิทฺธิวเสน คิลิตฺวา วิย ฐิโตฯ เสสํ สพฺพํ อุตฺตานเมวาติฯ

อาวาสิกวโคฺค จตุโตฺถฯ

(๒๕) ๕. ทุจฺจริตวโคฺค

๑. ปฐมทุจฺจริตสุตฺตวณฺณนา

๒๔๑. ปญฺจมสฺส ปฐเม **ทุจฺจริเต สุจริเต**ติ อิทํ อเภทโต วุตฺตํ, **กายทุจฺจริเต**ติอาทิ กายทฺวาราทีนํ วเสน เภทโตฯ **สทฺธมฺมา**ติ ทสกุสลกมฺมปถธมฺมโตฯ **อสทฺธมฺมา**ติ อกุสลกมฺมปถสงฺขาเต อสฺสทฺธมฺมาฯ

๙. สิวถิกสุตฺตวณฺณนา

๒๔๙. นวเม **สิวถิกายา**ติ สุสาเนฯ **อาโรทนา**ติ อาโรทนฏฺฐานํฯ **อสุจินา**ติ ชิคุจฺฉนีเยนฯ

๑๐. ปุคฺคลปฺปสาทสุตฺตวณฺณนา

๒๕๐. ทสเม **ปุคฺคลปฺปสาเท**ติ เอกปุคฺคลสฺมิํ อุปฺปนฺนปฺปสาเทฯ **อเนฺต นิสีทาเปตี**ติ ภิกฺขูนํ อาสนปริยเนฺต นิสีทาเปติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ทุจฺจริตวโคฺค ปญฺจโมฯ

ปญฺจมปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

(๒๖) ๖. อุปสมฺปทาวโคฺค

๑-๓. อุปสมฺปาเทตพฺพสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๕๑-๒๕๓. ฉฏฺฐสฺส ปฐเม **อุปสมฺปาเทตพฺพ**นฺติ อุปชฺฌาเยน หุตฺวา อุปสมฺปาเทตพฺพํฯ ทุติเย **นิสฺสโย ทาตโพฺพ**ติ อาจริเยน หุตฺวา นิสฺสโย ทาตโพฺพฯ ตติเย **สามเณโร อุปฏฺฐาเปตโพฺพ**ติ อุปชฺฌาเยน หุตฺวา สามเณโร คเหตโพฺพฯ อิติ อิมานิ ตีณิปิ สุตฺตานิ ปฐมโพธิยํ ขีณาสววเสน วุตฺตานิฯ จตุตฺถาทีนิ อนุปทวณฺณนาโต อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๑. สมฺมุติเปยฺยาลาทิวณฺณนา

๒๗๒. ภตฺตุเทฺทสกาทีนํ วินิจฺฉยกถา สมนฺตปาสาทิกาย วินยฏฺฐกถายํ (จูฬว. อฏฺฐ. ๓๒๕) วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาติฯ **สมฺมโต น เปเสตโพฺพ**ติ ปกติยา สมฺมโต ‘‘คจฺฉ ภตฺตานิ อุทฺทิสาหี’’ติ น เปเสตโพฺพฯ

๒๗๓-๒๘๕. **สาฎิยคฺคาหาปโก**ติ วสฺสิกสาฏิกาย คาหาปโกฯ **ปตฺตคฺคาหาปโก**ติ ‘‘โย จ ตสฺสา ภิกฺขุปริสาย ปตฺตปริยโนฺต, โส ตสฺส ภิกฺขุโน ปทาตโพฺพ’’ติ เอตฺถ วุตฺตปตฺตคฺคาหาปโกฯ

๒๙๓-๓๐๒. **อาชีวโก**ติ นคฺคปริพฺพาชโกฯ **นิคโณฺฐ**ติ ปุริมภาคปฺปฏิจฺฉโนฺนฯ **มุณฺฑสาวโก**ติ นิคณฺฐสาวโกฯ **ชฏิลโก**ติ ตาปโสฯ **ปริพฺพาชโก**ติ ฉนฺนปริพฺพาชโกฯ **มาคณฺฑิกา**ทโยปิ ติตฺถิยา เอวฯ เอเตสํ ปน สีเลสุ ปริปูรการิตาย อภาเวน สุกฺกปโกฺข น คหิโตฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

ปญฺจกนิปาตสฺส สํวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

องฺคุตฺตรนิกาเย

ฉกฺกนิปาต-อฏฺฐกถา

๑. ปฐมปณฺณาสกํ

๑. อาหุเนยฺยวคฺค

๑. ปฐมอาหุเนยฺยสุตฺตวณฺณนา

๑. ฉกฺกนิปาตสฺส ปฐเม **อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขู**ติ, ภิกฺขเว, อิมสฺมึ สาสเน ภิกฺขุฯ **เนว สุมโน โหติ น ทุมฺมโน**ติ อิฏฺฐารมฺมเณ ราคสหคเตน โสมนสฺเสน สุมโน วา อนิฏฺฐารมฺมเณ โทสสหคเตน โทมนสฺเสน ทุมฺมโน วา น โหติฯ **อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโน**ติ มชฺฌตฺตารมฺมเณ อสมเปกฺขเนน อญฺญาณุเปกฺขาย อุเปกฺขกภาวํ อนาปชฺชิตฺวา สโต สมฺปชาโน หุตฺวา อารมฺมเณ มชฺฌตฺโต วิหรติฯ อิมสฺมึ สุตฺเต ขีณาสวสฺส สตตวิหาโร กถิโตฯ

๒. ทุติยอาหุเนยฺยสุตฺตวณฺณนา

๒-๔. ทุติเย **อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธ**นฺติอาทีนิ วิสุทฺธิมคฺเค วุตฺตาเนวฯ **อาสวานํ ขยา อนาสว**นฺติ อาสวานํ ขเยน อนาสวํ, น จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ วิย อภาเวนาติฯ อิมสฺมึ สุตฺเต ขีณาสวสฺส อภิญฺญา ปฏิปาฏิยา กถิตาฯ ตติยจตุตฺเถสุ ขีณาสโว กถิโตฯ

๕-๗. อาชานียสุตฺตตฺตยวณฺณนา

๕-๗. ปญฺจเม **องฺเคหี**ติ คุณงฺคหิฯ **ขโม**ติ อธิวาสโกฯ **รูปาน**นฺติ รูปารมฺมณานํฯ **วณฺณสมฺปนฺโน**ติ สรีรวณฺเณน สมฺปนฺโนฯ ฉฏฺเฐ **พลสมฺปนฺโน**ติ กายพเลน สมฺปนฺโนฯ สตฺตเม **ชวสมฺปนฺโน**ติ ปทชเวน สมฺปนฺโนฯ

๘-๙. อนุตฺตริยสุตฺตาทิวณฺณนา

๘-๙. อฏฺฐเม **อนุตฺตริยานี**ติ อเญฺญน อุตฺตริตเรน รหิตานิ นิรุตฺตรานิฯ **ทสฺสนานุตฺตริย**นฺติ รูปทสฺสเนสุ อนุตฺตรํฯ เอส นโย สพฺพปเทสุ ฯ หตฺถิรตนาทีนญฺหิ ทสฺสนํ น ทสฺสนานุตฺตริยํ, นิวิฏฺฐสทฺธสฺส ปน นิวิฏฺฐเปมวเสน ทสพลสฺส วา ภิกฺขุสงฺฆสฺส วา กสิณอสุภนิมิตฺตาทีนํ วา อญฺญตรสฺส ทสฺสนํ ทสฺสนานุตฺตริยํ นามฯ ขตฺติยาทีนํ คุณกถาสวนํ น สวนานุตฺตริยํ, นิวิฏฺฐสทฺธสฺส ปน นิวิฏฺฐเปมวเสน ติณฺณํ วา รตนานํ คุณกถาสวนํ เตปิฏกพุทฺธวจนสวนํ วา สวนานุตฺตริยํ นามฯ มณิรตนาทีนํ ลาโภ น ลาภานุตฺตริยํ, สตฺตวิธอริยธนลาโภ ปน ลาภานุตฺตริยํ นามฯ หตฺถิสิปฺปาทิสิกฺขนํ น สิกฺขานุตฺตริยํ, สิกฺขาตฺตยสฺส ปูรณํ ปน สิกฺขานุตฺตริยํ นามฯ ขตฺติยาทีนํ ปาริจริยา น ปาริจริยานุตฺตริยํ, ติณฺณํ ปน รตนานํ ปาริจริยา ปาริจริยานุตฺตริยํ นามฯ ขตฺติยาทีนํ คุณานุสฺสรณํ น อนุสฺสตานุตฺตริยํ, ติณฺณํ ปน รตนานํ คุณานุสฺสรณํ อนุสฺสตานุตฺตริยํ นามฯ อิติ อิมานิ ฉ อนุตฺตริยานิ โลกิยโลกุตฺตรานิ กถิตานิฯ นวเม **พุทฺธานุสฺสตี**ติ พุทฺธคุณารมฺมณา สติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

๑๐. มหานามสุตฺตวณฺณนา

๑๐. ทสเม **มหานาโม**ติ ทสพลสฺส จูฬปิตุ ปุตฺโต เอโก สกฺยราชาฯ **เยน ภควา เตนุปสงฺกมี**ติ ภุตฺตปาตราโส หุตฺวา ทาสปริชนปริวุโต คนฺธมาลาทีนิ คาหาเปตฺวา ยตฺถ สตฺถา, ตตฺถ อคมาสิฯ อริยผลํ อสฺส อาคตนฺติ **อาคตผโล**ฯ สิกฺขาตฺตยสาสนํ เอเตน วิญฺญาตนฺติ **วิญฺญาตสาสโน**ฯ อิติ อยํ ราชา ‘‘โสตาปนฺนสฺส นิสฺสยวิหารํ ปุจฺฉามี’’ติ ปุจฺฉนฺโต เอวมาหฯ

เนวสฺส ราคปริยุฏฺฐิตนฺติ น อุปฺปชฺชมาเนน ราเคน อุฏฺฐหิตฺวา คหิตํฯ **อุชุคต**นฺติ พุทฺธานุสฺสติกมฺมฏฺฐาเน อุชุกเมว คตํฯ **ตถาคตํ อารพฺภา**ติ ตถาคตคุเณ อารพฺภฯ **อตฺถเวท**นฺติ อฏฺฐกถํ นิสฺสาย อุปฺปนฺนํ ปีติปาโมชฺชํฯ **ธมฺมเวท**นฺติ ปาฬึ นิสฺสาย อุปฺปนฺนํ ปีติปาโมชฺชํฯ **ธมฺมูปสญฺหิต**นฺติ ปาฬิญฺจ อฏฺฐกถญฺจ นิสฺสาย อุปฺปนฺนํฯ **ปมุทิตสฺสา**ติ ทุวิเธน ปาโมเชฺชน ปมุทิตสฺสฯ **ปีติ ชายตี**ติ ปญฺจวิธา ปีติ นิพฺพตฺตติฯ **กาโย ปสฺสมฺภตี**ติ นามกาโย จ กรชกาโย จ ทรถปฏิปฺปสฺสทฺธิยา ปฏิปฺปสฺสมฺภติฯ **สุข**นฺติ กายิกเจตสิกสุขํฯ **สมาธิยตี**ติ อารมฺมเณ สมฺมา ฐปิตํ โหติฯ **วิสมคตาย ปชายา**ติ ราคโทสโมหวิสมคเตสุ สเตฺตสุฯ **สมปฺปโตฺต**ติ สมํ อุปสมํ ปโตฺต หุตฺวาฯ **สพฺยาปชฺฌายา**ติ สทุกฺขายฯ **ธมฺมโสตํ สมาปนฺโน**ติ วิปสฺสนาสงฺขาตํ ธมฺมโสตํ สมาปนฺโนฯ **พุทฺธานุสฺสตึ ภาเวตี**ติ พุทฺธานุสฺสติกมฺมฏฺฐานํ พฺรูเหติ วเฑฺฒติฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิติ มหานาโม โสตาปนฺนสฺส นิสฺสยวิหารํ ปุจฺฉิฯ สตฺถาปิสฺส ตเมว กเถสิฯ เอวํ อิมสฺมึ สุเตฺต โสตาปนฺโนว กถิโตติฯ

อาหุเนยฺยวโคฺค ปฐโมฯ

๒. สารณียวโคฺค

๑. ปฐมสารณียสุตฺตวณฺณนา

๑๑. ทุติยสฺส ปฐเม **สารณียา**ติ สริตพฺพยุตฺตกาฯ **เมตฺตํ กายกมฺม**นฺติ เมเตฺตน จิเตฺตน กาตพฺพํ กายกมฺมํฯ **วจีกมฺมมโนกเมฺมสุ**ปิ เอเสว นโยฯ อิมานิ จ ปน ภิกฺขูนํ วเสน อาคตานิ, คิหีสุปิ ลพฺภนฺติฯ ภิกฺขูนญฺหิ เมเตฺตน จิเตฺตน อาภิสมาจาริกธมฺมปูรณํ เมตฺตํ กายกมฺมํ นามฯ คิหีนํ เจติยวนฺทนตฺถาย โพธิวนฺทนตฺถาย สงฺฆนิมนฺตนตฺถาย คมนํ, คามํ ปิณฺฑาย ปวิเฏฺฐ ภิกฺขู ทิสฺวา ปจฺจุคฺคมนํ, ปตฺตปฏิคฺคหณํ, อาสนปญฺญาปนํ, อนุคมนนฺติ เอวมาทิกํ เมตฺตํ กายกมฺมํ นามฯ

ภิกฺขูนํ เมเตฺตน จิเตฺตน อาจารปณฺณตฺติสิกฺขาปนํ, กมฺมฏฺฐานกถนํ, ธมฺมเทสนา, เตปิฏกมฺปิ พุทฺธวจนํ เมตฺตํ วจีกมฺมํ นามฯ คิหีนํ ''เจติยวนฺทนาย คจฺฉาม, โพธิวนฺทนาย คจฺฉาม, ธมฺมสฺสวนํ กริสฺสาม, ทีปมาลาปุปฺผปูชํ กริสฺสาม, ตีณิ สุจริตานิ สมาทาย วตฺติสฺสาม, สลากภตฺตาทีนิ ทสฺสาม, วสฺสาวาสิกํ ทสฺสาม, อชฺช สงฺฆสฺส จตฺตาโร ปจฺจเย ทสฺสาม, สงฺฆํ นิมเนฺตตฺวา ขาทนียาทีนิ สํวิทหถ, อาสนานิ ปญฺญาเปถ, ปานียํ อุปฏฺฐาเปถ, สงฺฆํ ปจฺจุคฺคนฺตฺวา อาเนถ, ปญฺญตฺตาสเน นิสีทาเปตฺวา อุสฺสาหชาตา เวยฺยาวจฺจํ กโรถา''ติอาทิวจนกาเล เมตฺตํ วจีกมฺมํ นามฯ

ภิกฺขูนํ ปาโตว อุฏฺฐาย สรีรปฏิชคฺคนํ เจติยงฺคณวตฺตาทีนิ จ กตฺวา วิวิตฺตาสเน นิสีทิตฺวา ''อิมสฺมึ วิหาเร ภิกฺขู สุขี โหนฺตุ อเวรา อพฺยาปชฺฌา''ติ จินฺตนํ เมตฺตํ มโนกมฺมํ นามฯ คิหีนํ ''อยฺยา สุขี โหนฺตุ อเวรา อพฺยาปชฺฌา''ติ จินฺตนํ เมตฺตํ มโนกมฺมํ นามฯ

อาวิ เจว รโห จาติ สมฺมุขา จ ปรมฺมุขา จฯ ตตฺถ นวกานํ จีวรกมฺมาทีสุ สหายภาวคมนํ สมฺมุขา เมตฺตํ กายกมฺมํ นาม, เถรานํ ปน ปาทโธวนทานาทิเภทํ สพฺพมฺปิ สามีจิกมฺมํ สมฺมุขา เมตฺตํ กายกมฺมํ นามฯ อุภเยหิปิ ทุนฺนิกฺขิตฺตานํ ทารุภณฺฑาทีนํ เตสุ อวญฺญํ อกตฺวา อตฺตนา ทุนฺนิกฺขิตฺตานํ วิย ปฏิสามนํ ปรมฺมุขา เมตฺตํ กายกมฺมํ นามฯ ''เทวเตฺถโร ติสฺสเตฺถโร''ติ เอวํ ปคฺคยฺห วจนํ สมฺมุขา เมตฺตํ วจีกมฺมํ นามฯ วิหาเร อสนฺตํ ปน ปฏิปุจฺฉนฺตสฺส ''กหํ อมฺหากํ เทวเตฺถโร, กหํ อมฺหากํ ติสฺสเตฺถโร, กทา นุ โข อาคมิสฺสตี''ติ เอวํ มมายนวจนํ ปรมฺมุขา เมตฺตํ วจีกมฺมํ นามฯ เมตฺตาสิเนหสินิทฺธานิ ปน นยนานิ อุมฺมีเลตฺวา ปสเนฺนน มุเขน โอโลกนํ สมฺมุขา เมตฺตํ มโนกมฺมํ นามฯ ''เทวเตฺถโร ติสฺสเตฺถโร อโรโค โหตุ อปฺปาพาโธ''ติ สมนฺนาหรณํ ปรมฺมุขา เมตฺตํ มโนกมฺมํ นามฯ

ลาภาติ จีวราทโย ลทฺธปจฺจยาฯ **ธมฺมิกา**ติ กุหนาทิเภทํ มิจฺฉาชีวํ วเชฺชตฺวา ธเมฺมน สเมน ภิกฺขาจริยวเตฺตน อุปฺปนฺนาฯ **อนฺตมโส ปตฺตปริยาปนฺนมตฺตมฺปี**ติ ปจฺฉิมโกฏิยา ปตฺตปริยาปนฺนํ ปตฺตสฺส อโนฺตคตํ ทฺวตฺติกฏจฺฉุภิกฺขามตฺตมฺปิฯ **อปฺปฏิวิภตฺตโภคี**ติ เอตฺถ เทฺว ปฏิวิภตฺตานิ นาม อามิสปฏิวิภตฺตํ ปน ปุคฺคลปฏิวิภตฺตญฺจฯ ตตฺถ ''เอตฺตกํ ทสฺสามิ, เอตฺตกํ น ทสฺสามี''ติ เอวํ จิเตฺตน ปฏิวิภชนํ อามิสปฏิวิภตฺตํ นามฯ ''อสุกสฺส ทสฺสามิ, อสุกสฺส น ทสฺสามี''ติ เอวํ จิเตฺตน วิภชนํ ปน ปุคฺคลปฏิวิภตฺตํ นามฯ ตทุภยมฺปิ อกตฺวา โย อปฺปฏิวิภตฺตํ ภุญฺชติ, อยํ อปฺปฏิวิภตฺตโภคี นามฯ **สีลวเนฺตหิ สพฺรหฺมจารีหิ สาธารณโภคี**ติ เอตฺถ สาธารณโภคิโน อิทํ ลกฺขณํ – ยํ ยํ ปณีตํ ลภติ, ตํ ตํ เนว ลาเภนลาภํ-นิชิคีสน

ตามฺเขน คิหีนํ เทติ, น อตฺตนา ปริภุญฺชติ, ปฏิคฺคณฺหโนฺต จ ‘‘สงฺฆน สาธารณํ โหตู’’ติ ค เหตฺวา ฆณฺฏึ ปหริตฺวา ปริภุญฺชิตพฺพํ สงฺฆสนฺตกํ วิย ปสฺสติฯ

อิมํ ปน สารณียธมฺมํ โก ปูเรติ, โก น ปูเรติ? ทุสฺสีโล ตาว น ปูเรติฯ น หิ ตสฺส สนฺตกํ สี ลวนฺตา คณฺหนฺติฯ ปริสุทฺธสีโล ปน วตฺตํ อขณฺฑโนฺต ปูเรติฯ ตตฺริทํ วตฺตํ – โย หิ โอทิสฺสกํ กตฺวา มาตุ วา ปิตุ วา อาจริยุปชฺฌายาทีนํ วา เทติ, โส ทาตพฺพํ เทติฯ สารณียธโมฺม ปนสฺส น โหติ, ปลิโพธชคฺคนํ นาม โหติฯ สารณียธโมฺม หิ มุตฺตปลิโพธสฺส วฎฺฎติฯ เตน ปน โอทิสฺสกํ เทเนฺตน คิลานคิลานุปฏฺฐากอาคนฺตุกคมิกานเญฺจว นวปพฺพชิตสฺส จ สงฺฆาฏิปตฺตคฺคหณํ อชานนฺตสฺส ทาตพฺพํฯ เอเตสํ ทตฺวา อวเสสํ เถราสนโต ปฏฺฐาย โถกํ โถกํ อทตฺวา โย ยตฺตกํ คณฺหาติ, ตสฺส ตตฺตกํ ทาตพฺพํฯ อวสิเฏฺฐ อสติ ปุน ปิณฺฑาย จริตฺวา เถราสนโต ปฏฺฐาย ยํ ยํ ปณีตํ, ตํ ตํ ทตฺวา เสสํ ภุญฺชิตพฺพํฯ ‘‘สีลวเนฺตหี’’ติ วจนโต ทุสฺสีลสฺส อทาตุมฺปิ วฎฺฎติฯ

อยํ ปน สารณียธโมฺม สุสิกฺขิตาย ปริสาย สุปูโร โหติ, สุสิกฺขิตาย หิ ปริสาย โย อญฺญโต ลภติ, โส น คณฺหาติฯ อญฺญโต อลภโนฺตปิ ปมาณยุตฺตเมว คณฺหติ, น อติเรกํฯ อยํ ปน สารณียธโมฺม เอวํ ปุนปฺปุนํ ปิณฺฑาย จริตฺวา ลทฺธํ ลทฺธํ เทเนฺตสฺสาปิ ทฺวาทสหิ วเสฺสหิ ปูเรติ, น ตโต โอรํฯ สเจ หิ ทฺวาทสเม วเสฺส สารณียธมฺมปูรโก ปิณฺฑปาตปูรํ ปตฺตํ อาสนสาลายํ ฐเปตฺวา นฺหายิตุํ คจฺฉติ, สงฺฆเตฺถโร จ ‘‘กเสฺสโส ปโตฺต’’ติ วตฺวา ‘‘สารณียธมฺมปูรกสฺสา’’ติ วุเตฺต ‘‘อาหรถ น’’นฺติ สพฺพํ ปิณฺฑปาตํ วิจาเรตฺวาว ภุญฺชิตฺวา ริตฺตปตฺตํ ฐเปติฯ อถ โข โส ภิกฺขุ ริตฺตปตฺตํ ทิสฺวา ‘‘มยฺหํ อเสเสตฺวาว ปริภุญฺชึสู’’ติ โทมนสฺสํ อุปฺปาเทติ, สารณียธโมฺม ภิชฺชติ, ปุน ทฺวาทส วสฺสานิ ปูเรตโพฺพ โหติฯ ติตฺถิยปริวาสสทิโส เหส, สกึ ขเณฺฑ ชาเต ปุน ปูเรตโพฺพวฯ โย ปน ‘‘ลาภา วต เม, สุลทฺธํ วต เม, ยสฺส เม ปตฺตคตํ อนาปุจฺฉาว สพฺรหฺมจารี ปริภุญฺชนฺตี’’ติ โสมนสฺสํ ชเนติ, ตสฺส ปุโณฺณ นาม โหติฯ

เอวํ ปูริตสารณียธมฺมสฺส ปน เนว อิสฺสา น มจฺฉริยํ โหติ, มนุสฺสานํ ปิโย โหติ, อมนุสฺสานํ ปิโย โหติ, สุลภปจฺจโยฯ ปตฺตคตมสฺส ทิยฺยมานมฺปิ น ขียติ, ภาชนียภณฺฑฎฺฐาเน อคฺคภณฺฑํ ลภติ, ภเย วา ฉาตเก วา ปเตฺต เทวตา อุสฺสุกฺกํ อาปชฺชนฺติฯ

ตตฺริมานิ วตฺถูนิ – **เสนคิริวาสี ติสฺสเตฺถโร** กิร มหาคิริคามํ อุปนิสฺสาย วสติ, ปญฺญาส มหาเถรา นาคทีปํ เจติยวนฺทนตฺถาย คจฺฉนฺตา คิริคาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา กิญฺจิ อลทฺธา นิกฺขมึสุฯ เถโร ปวิสโนฺต เต ทิสฺวา ปุจฺฉิ – ‘‘ลทฺธํ, ภเนฺต’’ติ? วิจริมฺหา, อาวุโสติฯ โส อลทฺธภาวํ ญตฺวา อาห – ‘‘ภเนฺต, ยาวาหํ อาคจฺฉามิ, ตาว อิเธว โหถา’’ติฯ มยํ, อาวุโส, ปญฺญาส ชนา ปตฺตเตมนมตฺตมฺปิ น ลภิมฺหาติฯ ภเนฺต, เนวาสิกา นาม ปฏิพลา โหนฺติ, อลภนฺตาปิ ภิกฺขาจารมคฺคสภาคํ ชานนฺตีติฯ เถรา อาคเมสุํฯ เถโร คามํ ปาวิสิฯ ธุรเคเหเยว มหาอุปาสิกา ขีรภตฺตํ สเชฺชตฺวา เถรํ โอโลกยมานา ฐิตา เถรสฺส ทฺวารํ สมฺปตฺตเสฺสว ปตฺตํ ปูเรตฺวา อทาสิฯ โส ตํ อาทาย เถรานํ สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘คณฺหถ , ภเนฺต’’ติ สงฺฆเตฺถรํ อาหฯ เถโร ‘‘อเมฺหหิ เอตฺตเกหิ กิญฺจิ น ลทฺธํ, อยํ สีฆเมว คเหตฺวา อาคโต, กึ นุ โข’’ติ เสสานํ มุขํ โอโลเกสิฯ เถโร โอโลกนาการเนว ญตฺวา, ‘‘ภเนฺต, ธเมฺมน สเมน ลโทฺธ, นิกฺกุกฺกุจฺจา คณฺหถา’’ติ อาทิโต ปฏฺฐาย สเพฺพสํ ยาวทตฺถํ ทตฺวา อตฺตนาปิ ยาวทตฺถํ ภุญฺชิฯ

อถ นํ ภตฺตกิจฺจาวสาเน เถรา ปุจฺฉึสุ – ‘‘กทา, อาวุโส, โลกุตฺตรธมฺมํ ปฏิวิชฺฌี’’ติ? นตฺถิ เม, ภเนฺต, โลกุตฺตรธโมฺมติฯ ฌานลาภีสิ, อาวุโสติฯ เอตมฺปิ, ภเนฺต, นตฺถีติ? นนุ, อาวุโส, ปาฏิหาริยนฺติฯ สารณียธโมฺม เม, ภเนฺต, ปูริโต, ตสฺส เม ปูริตกาลโต ปฏฺฐาย สเจปิ ภิกฺขุสต

สหสฺสํ โหติ, ปตฺตคตํ น ขียตีติฯ สาธุ สาธุ, สปฺปุริส, อนุจฺฉวิกมิทํ ตุยฺหนฺติฯ อิทํ ตาว **ปตฺตคตํ น ขียตี**ติ เอตฺถ วตฺถุฯ

อยเมว ปน เถโร เจติยปพฺพเต คิริภณฺฑมหาปูชาย ทานฏฺฐานํ คนฺตฺวา ‘‘อิมสฺมึ ทาเน กึ วรภณฺฑ’’นฺติ ปุจฺฉิฯ เทฺว สาฏกา, ภนฺเตติฯ เอเต มยฺหํ ปาปุณิสฺสนฺตีติ? ตํ สุตฺวา อมโจจ รโญฺญ อาโรเจสิ – ‘‘เอโก ทหโร เอวํ วทตี’’ติฯ ‘‘ทหรสฺส เอวํ จิตฺตํ, มหาเถรานํ ปน สุขุม สาฏกา วฏฺฏนฺตี’’ติ วตฺวา ‘‘มหาเถรานํ ทสฺสามี’’ติ ฐเปสิฯ ตสฺส ภิกฺขุสเงฺฆ ปฏิปาฏิยา ฐิเต เทนฺตสฺส มตฺถเก ฐปิตาปิ เต สาฏกา หตฺถํ นาโรหนฺติ, อเญฺญว อาโรหนฺติฯ ทหรสฺส ทา นกาเล ปน หตฺถํ อารุฬฺหาฯ โส ตสฺส หเตฺถ ฐเปตฺวา อมจฺจสฺส มุขํ โอโลเกตฺวา ทหรํ นิสีทา เปตฺวา ทานํ ทตฺวา สงฺฆํ วิสฺสเชฺชตฺวา ทหรสฺส สนฺติเก นิสีทิตฺวา ‘‘กทา, ภเนฺต, อิมํ ธมฺมํ ปฏิ วิชฺฌิตฺถา’’ติ อาหฯ โส ปริยาเยนปิ อสนฺตํ อวทโนฺต ‘‘นตฺถิ มยฺหํ, มหาราช, โลกุตฺตรธ โมฺม’’ติ อาหฯ นนุ, ภเนฺต, ปุเพฺพว อวจุตฺถาติฯ อาม, มหาราช, สารณียธมฺมปูรโก อหํ, ตสฺส เม ธมฺมสฺส ปูริตกาลโต ปฏฺฐาย ภาชนียภณฺฑฏฺฐาเน อคฺคภณฺฑํ ปาปุณาตีติฯ ‘‘สาธุ สาธุ, ภเนฺต, อนุจฺฉวิกมิทํ ตุมฺหาก’’นฺติ วตฺวา ปกฺกามิฯ อิทํ **ภาชนียภณฺฑฏฺฐาเน อคฺคภณฺฑํ ปาปุณาตี**ติ เอตฺถ วตฺถุฯ

พฺราหฺมณติสฺสภเย ปน ภาตรคามวาสิโน นาคเตฺถริยา อนาโรเจตฺวาว ปลายึสุฯ เถรี ปจฺ จูสสมเย ‘‘อติวิย อปฺปนิโคฺฆโส คาโม, อุปธาเรถ ตาวา’’ติ ทหรภิกฺขุนิโย อาหฯ ตา คนฺตฺวา สเพฺพสํ คตภาวํ ญตฺวา อาคมฺม เถริยา อาโรเจสุํฯ สา สุตฺวา ‘‘มา ตุเมฺห เตสํ คตภาวํ จินฺตยิตฺถ, อตฺตโน อุเทฺทสปริปุจฺฉาโยนิโสมนสิกาเรสุเยว โยคํ กโรถา’’ติ วตฺวา ภิกฺขาจาร เวลายํ ปารุปิตฺวา อตฺตทุวาทสมา คามทฺวาเร นิโคฺรธรุกฺขมูเล อฏฺฐาสิฯ รุเกฺข อธิวตฺถา เทว ตา ทฺวาทสนฺนมฺปิ ภิกฺขุนีนํ ปิณฺฑปาตํ ทตฺวา, ‘‘อเยฺย, อญฺญตฺถ มา คจฺฉถ, นิจฺจํ อิเธว อาค เจฺฉยฺยาถา’’ติ อาหฯ เถริยา ปน กนิฏฺฐภาตา นาคเตฺถโร นาม อตฺถิฯ โส ‘‘มหนฺตํ ภยํ, น สกฺ กา ยาเปตุํ, ปรตีรํ คมิสฺสามี’’ติ อตฺตทฺวาทสโมว อตฺตโน วสนฏฺฐานา นิกฺขโนฺต ‘‘เถรึ ทิสฺวา คมิสฺสามี’’ติ ภาตรคามํ อาคโตฯ เถรี ‘‘เถรา อาคตา’’ติ สุตฺวา เตสํ สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘กึ อยฺ ยา’’ติ ปุจฺฉิฯ โส ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสิฯ สา ‘‘อชฺช เอกทิวสํ วิหาเรว วสิตฺวา เสฺว คมิสฺสถา’’ติ อาหฯ เถรา วิหารํ อคมึสุฯ

เถรี ปุนทิวเส รุกฺขมูเล ปิณฺฑาย จริตฺวา เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘อิมํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺช ถา’’ติ อาหฯ เถโร ‘‘วฏฺฏิสฺสติ เถรี’’ติ วตฺวา ตุณฺหี อฏฺฐาสิฯ ธมฺมิโก, ตาต, ปิณฺฑปาโต, กุกฺ กุจฺจํ อกตฺวา ปริภุญฺชถาติ ฯ วฏฺฏิสฺสติ เถรีติ? สา ปตฺตํ คเหตฺวา อากาเส ขิปิ, ปโตฺต อากาเส อฏฺฐาสิฯ เถโร ‘‘สตฺตตาลมเตฺต ฐิตมฺปิ ภิกฺขุนีภตฺตเมว เถรี’’ติ วตฺวา ‘‘ภยํ นาม สพฺพกาลํ น โหติ, ภเย วูปสเนฺต อริยวํสํ กถยมาโน, ‘โภ ปิณฺฑปาติก, ภิกฺขุนีภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา วีตินามยิตฺ ถา’ติ จิเตฺตน อนุวทิยมาโน สนฺถมฺภิตุํ น สกฺขิสฺสามิ, อปฺปมตฺตา โหถ เถริโย’’ติ มคฺคํ ปฏิปชฺ ชิฯ

รุกฺขเทวตาปิ ‘‘สเจ เถโร เถริยา หตฺถโต ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิสฺสติ, น ตํ นิวเตฺตสฺสามิฯ สเจ น ปริภุญฺชิสฺสติ, นิวเตฺตสฺสามี’’ติ จินฺตยมานา ฐตฺวา เถรสฺส คมนํ ทิสฺวา รุกฺขา โอรุยฺห ‘‘ปตฺตํ, ภเนฺต, เทถา’’ติ วตฺวา ปตฺตํ คเหตฺวา เถรํ รุกฺขมูลํเยว อาเนตฺวา อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา ปิณฺฑปาตํ ทตฺวา กตภตฺตกิจฺจํ ปฏิญฺญํ กาเรตฺวา ทฺวาทส ภิกฺขุนิโย ทฺวาทส จ ภิกฺขู สตฺต วสฺ สานิ อุปฏฺฐหิฯ อิทํ **เทวตา อุสฺสุกฺกํ อาปชฺชนฺตี**ติ เอตฺถ วตฺถุฯ ตตฺร หิ เถรี สารณียธมฺมปู ริกา อโหสิฯ

อขณฺฑานีติอาทีสุ ยสฺส สตฺตสุ อาปตฺติกฺขเนฺธสุ อาทิมฺหิ วา อเนฺต วา สิกฺขาปทํ ภินฺนํ โหติ, ตสฺส สีลํ ปริยเนฺต ฉินฺนสาฏโก วิย **ขณฺฑํ** นามฯ ยสฺส ปน เวมเชฺฌ ภินฺนํ, ตสฺส ฉิทฺทสาฏโก วิย **ฉิทฺทํ** นาม โหติฯ ยสฺส ปฏิปาฏิยา เทฺว ตีณิ ภินฺนานิ, ตสฺส ปิฏฺฐิยํ วา กุจฺฉิยํ วา อุฏฺฐิเตน วิสภาควเณฺณน กาฬรตฺตาทีนํ อญฺญตรวณฺณา คาวี วิย **สพลํ** นาม โหติฯ ยสฺส อนฺตรนฺตรา ภินฺนานิ, ตสฺส อนฺตรนฺตรา วิสภาคพินฺทุวิจิตฺรา คาวี วิย **กมฺมาสํ** นาม โหติฯ ยสฺส ปน สเพฺพน สพฺพํ อภินฺนานิ, ตสฺส ตานิ สีลานิ **อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิ** นาม โหนฺติฯ ตานิ ปเนตานิ ตณฺหาทาสพฺยโต โมเจตฺวา ภุชิสฺสภาวกรณโต **ภุชิสฺสานิ,** พุทฺธาทีหิ วิญฺญูหิ ปสตฺถตฺตา **วิญฺญุปฺปสตฺถานิ,** ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อปรามฏฺฐตฺตา ‘‘อิทํ นาม ตฺวํ อาปนฺนปุโพฺพ’’ติ เกนจิ ปรามฏฺฐุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา จ **อปรามฏฺฐานิ,** อุปจารสมาธึ อปฺปนาสมาธึ วา สํวตฺตยนฺตีติ **สมาธิสํวตฺตนิกานี**ติ วุจฺจนฺติฯ

สีลสามญฺญคโต วิหรตีติ เตสุ เตสุ ทิสาภาเคสุ วิหรเนฺตหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ สมานภาวูปคตสีโล วิหรติฯ โสตาปนฺนาทีนญฺหิ สีลํ สมุทฺทนฺตเรปิ เทวโลเกปิ วสนฺตานํ อเญฺญสํ โสตาปนฺนาทีนํ สีเลน สมานเมว โหติ, นตฺถิ มคฺคสีเล นานตฺตํฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

ยายํ ทิฏฺฐีติ มคฺคสมฺปยุตฺตา สมฺมาทิฏฺฐิฯ **อริยา**ติ นิโทฺทสาฯ นิยฺยาตีติ **นิยฺยานิกาฯ ตกฺกรสฺสา**ติ โย ตถาการี โหติฯ **ทุกฺขกฺขยายา**ติ สพฺพทุกฺขกฺขยตฺถํฯ **ทิฏฺฐิสามญฺญคโต**ติ สมานทิฏฺฐิภาวํ อุปคโต หุตฺวา วิหรตีติฯ

๒. ทุติยสารณียสุตฺตวณฺณนา

๑๒. ทุติเย โย เต ธเมฺม ปูเรติ, ตํ สพฺรหฺมจารีนํ ปิยํ กโรนฺตีติ **ปิยกรณา**ฯ ครุํ กโรนฺตีติ **ครุกรณาฯ สงฺคหายา**ติ สงฺคณฺหนตฺถายฯ **อวิวาทายา**ติ อวิวทนตฺถายฯ **สามคฺคิยา**ติ สมคฺคภาวตฺถายฯ **เอกีภาวายา**ติ เอกภาวตฺถาย นินฺนานากรณายฯ **สํวตฺตนฺตี**ติ วตฺตนฺติ ปวตฺตนฺติฯ

๓. นิสฺสารณียสุตฺตวณฺณนา

๑๓. ตติเย **นิสฺสารณียา ธาตุโย**ติ นิสฺสรณธาตุโยวฯ **เมตฺตา หิ โข เม เจโตวิมุตฺตี**ติ เอตฺถ ปจฺจนีกธเมฺมหิ วิมุตฺตตฺตา ติกจตุกฺกชฺฌานิกา เมตฺตาว เมตฺตาเจโตวิมุตฺติ นาม ฯ **ภาวิตา**ติ วฑฺฒิตาฯ **พหุลีกตา**ติ ปุนปฺปุนํ กตาฯ **ยานีกตา**ติ ยุตฺตยานสทิสา กตาฯ **วตฺถุกตา**ติ ปติฏฺฐา กตาฯ **อนุฏฺฐิตา**ติ อธิฏฺฐิตาฯ **ปริจิตา**ติ สมนฺตโต จิตา อาจิตา อุปจิตาฯ **สุสมารทฺธา**ติ สุปฺปคุณกรเณน สุฏฺฐุ สมารทฺธาฯ **ปริยาทาย ติฏฺฐตี**ติ ปริยาทิยิตฺวา คเหตฺวา ติฏฺฐติฯ **มา เหวนฺติสฺส วจนีโย**ติ ยสฺมา อภูตพฺยากรณํ พฺยากโรติ, ตสฺมา ‘‘มา เอวํ ภณี’’ติ วตฺตโพฺพฯ **ยทิทํ เมตฺตาเจโตวิมุตฺตี**ติ ยา อยํ เมตฺตาเจโตวิมุตฺติ, อิทํ นิสฺสรณํ พฺยาปาทสฺส, พฺยาปาทโต นิสฺสฏาติ อโตฺถฯ โย ปน เมตฺตาย ติกจตุกฺกชฺฌานโต วุฏฺฐิโต สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา ตติยมคฺคํ ปตฺวา ‘‘ปุน พฺยาปาโท นตฺถี’’ติ ตติยผเลน นิพฺพานํ ปสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ อจฺจนฺตนิสฺสรณํ พฺยาปาทสฺสฯ เอเตนุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อนิมิตฺตาเจโตวิมุตฺตีติ พลววิปสฺสนาฯ ทีฆภาณกา ปน อรหตฺตผลสมาปตฺตีติ วทนฺติฯ สา หิ ราคนิมิตฺตาทีนเญฺจว รูปนิมิตฺตาทีนญฺจ นิจฺจนิมิตฺตาทีนญฺจ อภาวา อนิมิตฺตาติ วุตฺตาฯ **นิมิตฺตานุสารี**ติ วุตฺตปฺปเภทํ นิมิตฺตํ อนุสรณสภาวํฯ

อสฺมีติ อสฺมิมาโนฯ **อยมหมสฺมีติ** ปญฺจสุ ขเนฺธสุ อยํ นาม อหํ อสฺมีติฯ เอตฺตาวตา อรหตฺตํ พฺยากตํ โหติฯ **วิจิกิจฺฉากถํกถาสลฺลนฺติ** วิจิกิจฺฉาภูตํ กถํกถาสลฺลํฯ **มา เหวนฺติสฺส วจนีโยติ** สเจ เต ปฐมมคฺควชฺฌา วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ, อรหตฺตพฺยากรณํ มิจฺฉา โหติ, ตสฺมา ‘‘มา อภูตํ คณฺหี’’ติ วาเรตพฺโพฯ **อสฺมีติ มานสมุคฺฆาโตติ** อรหตฺตมโคฺคฯ อรหตฺตมคฺคผลวเสน หิ นิพฺพาเน ทิเฏฺฐ ปุน อสฺมิมาโน นตฺถีติ อรหตฺตมโคฺค ‘‘อสฺมีติ มานสมุคฺฆาโต’’ติ วุโตฺตฯ อิติ อิมสฺมึ สุเตฺต อภูตพฺยากรณํ นาม กถิตํฯ

๔. ภทฺทกสุตฺตวณฺณนา

๑๔. จตุเตฺถ **น ภทฺทกนฺติ** น ลทฺธกํฯ ตตฺถ โย หิ ภีตภีโต มรติ, ตสฺส น ภทฺทกํ มรณํ โหติฯ โย อปาเย ปฏิสนฺธึ คณฺหาติ, ตสฺส น ภทฺทิกา กาลกิริยา โหติฯ **กมฺมาราโมติ**อาทีสุ อารมณํ อาราโม, อภิรตีติ อโตฺถฯ วิหารกรณาทิมฺหิ นวกเมฺม อาราโม อสฺสาติ **กมฺมาราโม**ฯ ตสฺมึเยว กเมฺม รโตติ **กมฺมรโต**ฯ ตเทว กมฺมารามตํ ปุนปฺปุนํ ยุโตฺตติ **อนุยุโตฺต**ฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ เอตฺถ จ **ภสฺสนฺติ** อาลาปสลฺลาโปฯ **นิทฺทาติ** โสปฺปํฯ **สงฺคณิกาติ** คณสงฺคณิกาฯ สา ‘‘เอกสฺส ทุติโย โหติ, ทฺวินฺนํ โหติ ตติยโก’’ติอาทินา นเยน เวทิตพฺพาฯ **สํสโคฺคติ** ทสฺสนสวนสมุลฺลาปสโมฺภคกายสํสคฺควเสน ปวโตฺต สํสฏฺฐภาโวฯ **ปปโญฺจติ** ตณฺหาทิฏฺฐิมานวเสน ปวโตฺต มทนาการสณฺฐิโต กิเลสปปโญฺจฯ **สกฺกายนฺติ** เตภูมกวฏฺฏํฯ **สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยายาติ** เหตุนา นเยน สกลวฏฺฏทุกฺขสฺส ปริวฏุมปริเจฺฉทกรณตฺถํฯ **มโคฺคติ** มคฺคสทิโสฯ **นิปฺปปญฺจปเทติ** นิพฺพานปเทฯ **อาราธยีติ** ปริปูรยิ ตํ สมฺปาเทสีติฯ

๕. อนุตปฺปิยสุตฺตวณฺณนา

๑๕. ปญฺจเม **อนุตปฺปาติ** อนุโสจิตพฺพา อนุตาปการีฯ อิเมสุ ทฺวีสุปิ สุเตฺตสุ คาถาสุ จ วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํฯ

๖. นกุลปิตุสุตฺตวณฺณนา

๑๖. ฉเฏฺฐ **พาฬฺหคิลาโนติ** อธิมตฺตคิลาโนฯ **เอตทโวจาติ** สามิกสฺส เภสชฺชํ กตฺวา พฺยาธึ วูปสเมตุํ อสโกฺกนฺตี อิทานิ สีหนาทํ นทิตฺวา สจฺจกิริยาย พฺยาธึ วูปสเมตุํ สนฺติเก นิสีทิตฺวา เอตํ ‘‘มา โข ตฺวํ’’นฺติอาทิวจนํ อโวจฯ **สาเปโกฺขติ** สตโณฺหฯ **น นกุลมาตาติ** เอตฺถ น-กาโร น สกฺขตีติ เอวํ ปรปเทน โยเชตโพฺพฯ **สนฺธริตุนฺติ** นิจฺฉิทฺทํ กาตุํ, สณฺฐเปตุนฺติ อโตฺถฯ **เวณึ โอลิขิตุนฺติ** เอฬกโลมานิ กเปฺปตฺวา วิชเฏตฺวา เวณึ กาตุํฯ

อญฺญํ ฆรํ คมิสฺสตีติ อญฺญํ สามิกํ คณฺหิสฺสติฯ **โสฬส วสฺสานิ คหฏฺฐกํ พฺรหฺมจริยํ สมาจิณฺณนฺติ** อิโต โสฬสวสฺสมตฺถเก คหฏฺฐพฺรหฺมจริยวาโส สมาจิโณฺณฯ **ทสฺสนกามตราติ** อติเรเกน ทสฺสนกามาฯ อิเมหิ ตีหิ องฺคเหิ สีหนาทํ นทิตฺวา ‘‘อิมินา สเจฺจน ตว สรีเร พฺยาธิ ผาสุ โหตู’’ติ สจฺจกิริยํ อกาสิฯ

อิทานิ ภควนฺตํ สกฺขึ กตฺวา อตฺตโน สีลาทิคุเณหิปิ สจฺจกิริยํ กาตุํ **สิยา โข ปน เตติ**อาทิมาหฯ ตตฺถ **ปริปูรการินีติ** สมตฺตการินีฯ **เจโตสมถสฺสาติ** สมาธิกมฺมฏฺฐานสฺสฯ **โอคาธปฺปตฺตาติ** โอคาธํ อนุปฺปเวสํ ปตฺตาฯ **ปติคาธปฺปตฺตาติ** ปติคาธํ ปติฏฺฐํ ปตฺตาฯ **อสฺสาสปฺปตฺตาติ** อสฺสาสํ อวสฺสยํ ปตฺตาฯ **เวสารชฺชปฺปตฺตาติ** โสมนสฺสญาณํ ปตฺตาฯ **อปรปฺปจฺจยาติ** ปรปฺปจฺจโย วุจฺจติ ปรสทฺธา ปรปตฺติยายนา, ตาย วิรหิตาติ อโตฺถฯ อิเมหิ ตีหิ

อเงฺคหิ อตฺตโน คุเณ อารพฺภ สจฺจกิริยํ อกาสิฯ **คิลานา วุฏฺฐิโต**ติ คิลาโน หุตฺวา วุฏฺฐิโตฯ **ยาวตา**ติ ยตฺติกาโยฯ **ตาสํ อญฺญตรา**ติ ตาสํ อนฺตเร เอกาฯ **อนุกมฺปิกา**ติ หิตานุกมฺปิกาฯ **โอวาทิกา**ติ โอวาททายิกาฯ **อนุสาสิกา**ติ อนุสิฏฺฐิทายิกาฯ

๗. โสปฺปสุตฺตวณฺณนา

๑๗. สตฺตเม **ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต**ติ เอกีภาวาย ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺติโต ผลสมาปตฺติวิหารโต วุฏฺฐิโตฯ **ยถาวิหาร**นฺติ อตฺตโน อตฺตโน วสนวิหารํฯ **นวา**ติ ปพฺพชฺชาย นวกาฯ เต ปญฺจสตมตฺตา อเหสุํฯ **กากจฺฉมานา**ติ กากสทฺทํ กโรนฺตา ทเนฺต ขาทนฺตาฯ **เฆรา**ติ ฆิรภาวํ ปตฺตาฯ **เตน โน**ติ เตน นุฯ **เสยฺยสุขา**ทีนิ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถาเนวฯ **รฏฺฐิโก**ติ โย รฏฺฐํ ภุญฺชติฯ **เปตฺตณิโก**ติ โย ปิตรา ภุตฺตานุภุตฺตํ ภุญฺชติฯ **เสนาปติโก**ติ เสนาย เชฏฺฐโกฯ **คามคามณิโก**ติ คามโภชโกฯ **ปูคคามณิโก**ติ คณเชฏฺฐโกฯ **อวิปสฺสโก กุสลานํ ธมฺมาน**นฺติ กุสลานํ ธมฺมานํ อเนสโก อคเวสโก หุตฺวาฯ **โพธิปกฺขิยานํ ธมฺมาน**นฺติ สตฺตตึสาย โพธิปกฺขิยธมฺมานํฯ

๘. มจฺฉพนฺธสุตฺตวณฺณนา

๑๘. อฏฺฐเม **มจฺฉิก**นฺติ มจฺฉฆาตกํฯ หตฺถินา ยาตีติ **หตฺถิยายี**ฯ ปรโตปิ เอเสว นโยฯ **วชฺฌ**ติ วธิตเพฺพฯ **วธายนีเต**ติ วธาย อุปนีเตฯ **ปาปเกน มนสา**ติ ลามเกน วธกจิเตฺตนฯ ปาฬิยํ ปน วธายุปนีเตติ ลิขนฺติฯ **มาควิโก**ติ มิคฆาตโกฯ **โก ปน วาโท มนุสฺสภูต**นฺติ โย มนุสฺสภูตํ ปาปเกน มนสา อนุเปกฺขติ, ตสฺส สมฺปตฺติยา อภาเว กิเมว วตฺตพฺพํฯ อิทํ ปาปกสฺส กมฺมุโน อนิฏฺฐผลภาวํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ เยสํ ปน ตาทิสํ กมฺมํ กโรนฺตานมฺปิ ยสปฏิลาโภ โหติ, เตสํ ตํ อกุสลํ นิสฺสาย กุสลํ วิปจฺจตีติ เวทิตพฺพํ ฯ เตน ปนสฺส อกุสลกเมฺมน อุปหตตฺตา วิปาโก น จิรฏฺฐิติโก โหติฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต อกุสลปโกฺขว กถิโตฯ

๙. ปฐมมรณสฺสติสุตฺตวณฺณนา

๑๙. นวเม **นาติเก**ติ เอวํนามเก คาเมฯ **คิญฺชกาวสเถ**ติ อิฏฺฐกามเย ปาสาเทฯ **อมโตคธา**ติ นิพฺพาโนคธา, นิพฺพานปติฏฺฐาติ อโตฺถฯ **ภาเวถ โน**ติ ภาเวถ นุฯ **มรณสฺสติ**นฺติ มรณสฺสติกมฺมฏฺฐานํฯ **อโห วตา**ติ ปตฺถนเตฺถ นิปาโตฯ **พหุํ วต เม กตํ อสฺสา**ติ ตุมฺหากํ สาสเน มม กิจฺจํ พหุ กตํ อสฺสฯ **ตทนฺตร**นฺติ ตํ อนฺตรํ ขณํ โอกาสํฯ **อสฺสสิตฺวา วา ปสฺสสามี**ติ เอตฺถ อสฺสาโส วุจฺจติ อโนฺต ปวิสนวาโต, ปสฺสาโส พหิ นิกฺขมนวาโตฯ อิติ อยํ ภิกฺขุ ยาว อโนฺต ปวิฏฺฐวาโต พหิ นิกฺขมติ, พหิ นิกฺขโนฺต วาโต อโนฺต ปวิสติ, ตาว ชีวิตํ ปเตฺถโนฺต เอวมาหฯ **ทนฺธ**นฺติ มนฺทํ ครุกํ อสีฆปฺปวตฺตํฯ **อาสวานํ ขยายา**ติ อรหตฺตผลตฺถายฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต มรณสฺสติ อรหตฺตํ ปาเปตฺวา กถิตาติฯ

๑๐. ทุติยมรณสฺสติสุตฺตวณฺณนา

๒๐. ทสเม **ปติคตายา**ติ ปฏิปนฺนายฯ **อิติ ปฏิสญฺจิกฺขตี**ติ เอวํ ปจฺจเวกฺขติฯ **โส มมสฺส อนฺตราโย**ติ เอตฺถ ติวิโธ อนฺตราโย ชีวิตนฺตราโย, สมณธมฺมนฺตราโย, ปุถุชฺชนกาลกิริยํ กโรนฺตสฺส สคฺคนฺตราโย เจว มคฺคนฺตราโย จาติฯ ตํ สพฺพมฺปิ สนฺธาเยวมาหฯ **พฺยาปเชฺชยฺยา**ติ อชิณฺณกาทิวเสน วิปเชฺชยฺยฯ **อธิมโตฺต**ติ พลวาฯ **ฉโนฺท**ติ กตฺตุกมฺยตาฉโนฺทฯ

วายาโมติ ปโยควีริยํฯ **อุสฺสาโห**ติ อุสฺสาปนวีริยํฯ **อุโสฺสฬฺหี**ติ สมฺปาทนวีริยํฯ **อปฺปฏิวานี**ติ อนุกฺกณฺฐนา อปฺปฏิสงฺฆรณาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สารณียวคฺโค ทุติโยฯ

๓. อนุตฺตริยวโคฺค

๑-๒. สามกสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๑-๒๒. ตติยสฺส ปฐเม **สามคามเก**ติ สามกานํ อุสฺสนฺนตฺตา เอวํลทฺธนาเม คามเกฯ **โปกฺขรณิยาย**นฺติ โปกฺขรณิยานามเก วิหาเรฯ **อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา**ติ รตฺติยา ปฐมยามํ อติกฺกมฺม มชฺฌิมยาเม สมฺปเตฺตฯ **อภิกฺกนฺตวณฺณา**ติ อภิกฺกนฺตอติมนาปวณฺณาฯ **เกวลกปฺป**นฺติ สกลกปฺปํฯ **โปกฺขรณิยํ โอภาเสตฺวา**ติ โปกฺขรณิยานามกํ มหาวิหารํ อตฺตโน โอภาเสน ผริตฺวาฯ **สมนุโญฺญ**ติ สมานอนุโญฺญ สมานจิโตฺตฯ **โทวจสฺสตา**ติ ทุพฺพจภาโวฯ **ปาปมิตฺตตา**ติ ลามกมิตฺตตา ฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต ปริหานิยธมฺมาว กถิตาฯ ทุติเย อปริหานิยธมฺมา โลกุตฺตรมิสฺสกา กถิตาฯ

๓. ภยสุตฺตวณฺณนา

๒๓. ตติเย **กามราครตฺตาย**นฺติ กามราครโตฺต อยํฯ **ฉนฺทราควินิพโทฺธ**ติ ฉนฺทราเคน วินิพโทฺธฯ **ภยา**ติ จิตฺตุตฺราสภยาฯ **ปงฺกา**ติ กิเลสปงฺกโตฯ **สโงฺค ปโงฺก จ อุภย**นฺติ สโงฺค จ ปโงฺก จ อิทมฺปิ อุภยํฯ **เอเต กามา ปวุจฺจนฺติ, ยตฺถ สโตฺต ปุถุชฺชโน**ติ ยสฺมิํ สเงฺค จ ปเงฺก จ ปุถุชฺชโน สโตฺต ลโคฺค ลคฺคิโต ปลิพุโทฺธฯ **อุปาทาเน**ติ จตุพฺพิเธ อุปาทาเนฯ **ชาติมรณสมฺภเว**ติ ชาติยา จ มรณสฺส จ สมฺภเว ปจฺจยภูเตฯ **อนุปาทา วิมุจฺจนฺตี**ติ อนุปาทิยิตฺวา วิมุจฺจนฺติฯ **ชาติมรณสงฺขเย**ติ ชาติมรณานํ สงฺขยสงฺขาเต นิพฺพาเน, นิพฺพานารมฺมณาย วิมุตฺติยา วิมุจฺจนฺตีติ อโตฺถฯ อิมสฺมิํ ฐาเน วิวเฏฺฏตฺวา อรหตฺตเมว ปโตฺต เอส ภิกฺขุฯ อิทานิ ตํ ขีณาสวํ โถเมโนฺต **เต เขมปฺปตฺตา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เขมปฺปตฺตา**ติ เขมภาวํ ปตฺตาฯ **สุขิโน**ติ โลกุตฺตรสุเขน สุขิตาฯ **ทิฏฺฐธมฺมาภินิพฺพุตา**ติ อพฺภนฺตเร กิเลสาภาเวน ทิฏฺฐธเมฺมเยว อภินิพฺพุตาฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต วฏฺฏเมว กเถตฺวา คาถาสุ วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํฯ

๔. หิมวนฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๔. จตุเตฺถ **ปทาเลยฺยา**ติ ภิเนฺทยฺยฯ **ฉวายา**ติ ลามิกายฯ **สมาธิสฺส สมาปตฺติกุสโล โหตี**ติ อาหารสปฺปายอุตุสปฺปายานิ ปริคฺคเหตฺวา สมาธิํ สมาปชฺชิตุํ กุสโล โหติ เฉโก สมโตฺถ ปฏิพโลฯ **สมาธิสฺส ฐิติกุสโล**ติ สมาธิสฺส ฐิติยํ กุสโล, สมาธิํ ฐเปตุํ สโกฺกตีติ อโตฺถฯ **สมาธิสฺส วุฏฺฐานกุสโล**ติ สมาธิสฺส วุฏฺฐาเน กุสโล, ยถาปริเจฺฉเทน วุฏฺฐาตุํ สโกฺกตีติ อโตฺถฯ **สมาธิสฺส กลฺลิตกุสโล**ติ สมาธิสฺส กลฺลตาย กุสโล, สมาธิจิตฺตํ หาเสตุํ กลฺลํ กาตุํ สโกฺกตีติ อโตฺถฯ **สมาธิสฺส โคจรกุสโล**ติ สมาธิสฺส อสปฺปาเย อนุปการเก ธเมฺม วเชฺชตฺวา สปฺปาเย อุปการเก เสวโนฺตปิ, ‘‘อยํ สมาธินิมิตฺตารมฺมโณ อยํ ลกฺขณารมฺมโณ’’ติ ชานโนฺตปิ สมาธิสฺส โคจรกุสโล นาม โหติฯ **สมาธิสฺส อภินีหารกุสโล**ติ อุปริอุปริสมาปตฺติสมาปชฺชนตฺถาย ปฐมชฺฌานาทิสมาธิํ อภินีหริตุํ สโกฺกโนฺต สมาธิสฺส อภินีหารกุสโล นาม โหติฯ โส ปฐมชฺฌานา วุฏฺฐาย ทุติยํ สมาปชฺชติ, ทุติยชฺฌานา…เป.… ตติยชฺฌานา วุฏฺฐาย จตุตฺถํ สมาปชฺชตีติฯ

๕. อนุสฺสติฏฺฐานสุตฺตวณฺณนา

๒๕. ปญฺจเม **อนุสฺสติฏฺฐานานี**ติ อนุสฺสติการณานิฯ **อิติปิ โส ภควา**ติอาทีนิ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๓ อาทโย) วิตฺถาริตาเนวฯ **อิทมฺปิ โข, ภิกฺขเว, อารมฺมณํ กริตฺ**

วาติ อิทํ พุทฺธานุสฺสติกมฺมฏฺฐานํ อารมฺมณํ กริตฺวาฯ **วิสุชฺฌนฺตี**ติ ปรมวิสุทฺธึ นิพฺพานํ ปาปุณนฺติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ อิมสฺมึ ปน สุตฺเต ฉ อนุสฺสติฏฺฐานานิ มิสฺสกานิ กถิตานีติ เวทิตพฺพานิฯ

๖. มหากจฺจานสุตฺตวณฺณนา

๒๖. ฉฏฺเฐ **สมฺพาเธ**ติ ปญฺจกามคุณสมฺพาเธฯ **โอกาสาธิคโม**ติ เอตฺถ โอกาสา วุจฺจนฺติ ฉ อนุสฺสติฏฺฐานานิ, เตสํ อธิคโมฯ **วิสุทฺธิยา**ติ วิสุชฺฌนตฺถายฯ **โสกปริเทวานํ สมติกฺกมายา**ติ โสกานญฺจ ปริเทวานญฺจ สมติกฺกมตฺถายฯ **อตฺถงฺคมายา**ติ อตฺถํ คมนตฺถาย ฯ **ญายสฺส อธิคมายา**ติ สหวิปสฺสนกสฺส มคฺคสฺส อธิคมนตฺถายฯ **นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยายา**ติ อปจฺจยปรินิพฺพานสฺส ปจฺจกฺขกิริยตฺถายฯ

สพฺพโสติ สพฺพากาเรนฯ **อากาสสเมนา**ติ อลคฺคนฏฺเฐน เจว อปลิพุทฺธฏฺเฐน จ อากาสสทิเสนฯ **วิปุเลนา**ติ น ปริตฺตเกนฯ **มหคฺคเตนา**ติ มหนฺตภาวํ คเตน, มหนฺเตหิ วา อริยสาวเกหิ คเตน, ปฏิปนฺนนาติ อโตฺถฯ **อปฺปมาเณนา**ติ ผรณอปฺปมาณตาย อปฺปมาเณนฯ **อเวเรนา**ติ อกุสลเวรปุคฺคลเวรรหิเตนฯ **อพฺยาปชฺฌนา**ติ โกธทุกฺขวชฺชิเตนฯ สพฺพเมตํ พุทฺธานุสฺสติจิตฺตเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ ปรโตปิ เอเสว นโยฯ **วิสุทฺธิธมฺมา**ติ วิสุชฺฌนสภาวาฯ อิมสฺมิมฺปิ สุตฺเต ฉ อนุสฺสติฏฺฐานานิ มิสฺสกาเนว กถิตานีติฯ

๗. ปฐมสมยสุตฺตวณฺณนา

๒๗. สตฺตเม **มโนภาวนียสฺสา**ติ เอตฺถ มนํ ภาเวติ วเฑฺฒตีติ มโนภาวนีโยฯ **ทสฺสนายา**ติ ทสฺสนตฺถํฯ **นิสฺสรณ**นฺติ นิคฺคมนํ วูปสมนํฯ **ธมฺมํ เทเสตี**ติ กามราคปฺปชหนตฺถาย อสุภกมฺมฏฺฐานํ กเถติฯ ทุติยวาราทีสุ พฺยาปาทปฺปหานาย เมตฺตากมฺมฏฺฐานํ, ถินมิทฺธปฺปหานาย ถินมิทฺธวิโนทนกมฺมฏฺฐานํ, อาโลกสญฺญํ วา วีริยารมฺภวตฺถุอาทีนํ วา อญฺญตรํ, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจปฺปหานาย สมถกมฺมฏฺฐานํ, วิจิกิจฺฉาปหานาย ติณฺณํ รตนานํ คุณกถํ กเถนฺโต ธมฺมํ เทเสตีติ เวทิตโพฺพฯ **อาคมฺมา**ติ อารพฺภฯ **มนสิกโรโต**ติ อารมฺมณวเสน จิเตฺต กโรนฺตสฺสฯ **อนนฺตรา อาสวานํ ขโย โหตี**ติ อนนฺตราเยน อาสวานํ ขโย โหติฯ

๘. ทุติยสมยสุตฺตวณฺณนา

๒๘. อฏฺฐเม **มณฺฑลมาเฬ**ติ โภชนสาลายฯ **จาริตฺตกิลมโถ**ติ ปิณฺฑปาตจริยาย อุปฺปนฺนกิลมโถฯ **ภตฺตกิลมโถ**ติ ภตฺตทรโถฯ **วิหารปจฺฉายาย**นฺติ วิหารปจฺจเนฺต ฉายายฯ **ยเทวสฺส ทิวา สมาธินิมิตฺตํ มนสิกตํ โหตี**ติ ยํ เอว ตสฺส ตโต ปุริมทิวสภาเค สมถนิมิตฺตํ จิเตฺต กตํ โหติฯ **ตเทวสฺส ตสฺมึ สมเย สมุทาจรตี**ติ ตํเยว เอตสฺส ตสฺมึ สมเย ทิวาวิหาเร นิสินฺนสฺส มโนทฺวาเร สญฺจรติฯ **โอชฏฺฐายี**ติ โอชาย ฐิโต ปติฏฺฐิโตฯ **ผาสุกสฺส โหตี**ติ ผาสุกํ อสฺส โหติฯ **สมฺมุขา**ติ กเถนฺตสฺส สมฺมุขฏฺฐาเนฯ **สุต**นฺติ โสเตน สุตํฯ **ปฏิคฺคหิต**นฺติ จิเตฺตน ปฏิคฺคหิตํฯ

๙. อุทายีสุตฺตวณฺณนา

๒๙. นวเม **อุทายิ**นฺติ ลาฬุทายิเตฺถรํฯ **สุโณมหํ, อาวุโส**ติ, อาวุโส, นาหํ พธิโร, สุณามิ ภควโต วจนํ, ปญฺหํ ปน อุปปริกฺขามีติฯ **อธิจิตฺต**นฺติ สมาธิวิปสฺสนาจิตฺตํฯ **อิทํ, ภเนฺต, อนุสฺสติฏฺฐาน**นฺติ อิทํ ฌานตฺตยสงฺขาตํ อนุสฺสติการณํฯ **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาราย สํวตฺตตี**ติ

อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว สุขวิหารตฺถาย ปวตฺตติฯ **อาโลกสญฺญ**นฺติ อาโลกนิมิตฺต อุปฺปนฺนสญฺญํฯ **ทิวา สญฺญํ อธิฏฺฐาตี**ติ ทิวาติ สญฺญํ ฐเปติ ฯ **ยถา ทิวา ตถา รตฺติ**นฺติ ยถาเนน ทิวา อาโลกสญฺญา มนสิกตา, รตฺติมฺปิ ตเถว ตํ มนสิ กโรติฯ **ยถา รตฺตึ ตถา ทิวา**ติ ยถา วาเนน รตฺตึ อาโลกสญฺญา มนสิกตา, ทิวาปิ ตํ ตเถว มนสิ กโรติฯ **วิวเฏนา**ติ ปากเฏนฯ **อปริโยนทฺเธนา**ติ นีวรเณหิ อโนนทฺเธนฯ **สปฺปภาสํ จิตฺตํ ภาเวตี**ติ ทิพฺพจกฺขุญาณตฺถาย สโหภาสกํ จิตฺตํ พฺรูเหติ วฑฺเฒติฯ ยํ ปน ‘‘อาโลกสญฺญํ มนสิ กโรตี’’ติ วุตฺตํ, ตํ ถินมิทฺธวิโนทนาโลกสญฺญํ สนฺธาย วุตฺตํ, น ทิพฺพจกฺขุญาณาโลกนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ญาณทสฺสนปฺปฏิลาภายา**ติ ทิพฺพจกฺขุสงฺขาตสฺส ญาณทสฺสนสฺส ปฏิลาภายฯ

อิมเมว กายนฺติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ สพฺพาการเรน วิตฺถารโต วิสุทฺธิมคฺเค กายคตาสติกมฺมฏฺฐาเน วุตฺตํฯ **กามราคปฺปหานายา**ติ ปญฺจกามคุณิกสฺส ราคสฺส ปหานตฺถายฯ **เสยฺยถาปิ ปเสฺสยฺยา**ติ ยถา ปเสฺสยฺยฯ **สรีร**นฺติ มตสรีรํฯ **สิวถิกาย ฉฑฺฑิต**นฺติ สุสาเน อปวิทฺธํฯ เอกาหํ มตสฺส อสฺสาติ **เอกาหมตํ**ฯ ทฺวีหํ มตสฺส อสฺสาติ **ทฺวีหมตํ**ฯ ตีหํ มตสฺส อสฺสาติ **ตีหมตํ**ฯ ภสฺตา วิย วายุนา อุทฺธํ ชีวิตปริยาทานา ยถานุกฺกมํ สมุคฺคเตน สูนภาเวน ธุมาตตฺตา อุทฺธุมาตํ, อุทฺธุมาตเมว **อุทฺธุมาตกํ**ฯ ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ อุทฺธุมาตนฺติ **อุทฺธุมาตกํ**ฯ วินีลํ วุจฺจติ วิปริภินฺนวณฺณํ, วินีลเมว **วินีลกํ**ฯ ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วินีลนฺติ **วินีลกํ**ฯ มํสุสฺสทฏฺฐาเนสุ รตฺตวณฺณสฺส ปุพฺพสนฺนิจยฏฺฐาเนสุ เสตวณฺณสฺส เยภุยฺเยน จ นีลวณฺณสฺส นีลฏฺฐาเน นีลสาฏกปารุตเสฺสว ฉวสรีรเสฺสตํ อธิวจนํฯ ปริภินฺนฏฺฐาเนหิ นวหิ วา วณมุเขหิ วิสฺสนฺทมานํ ปุพฺพํ วิปุพฺพํ, วิปุพฺพเมว **วิปุพฺพกํ**ฯ ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วิปุพฺพนฺติ วิปุพฺพกํฯ วิปุพฺพกํ ชาตํ ตถาภาวํ คตนฺติ **วิปุพฺพกชาตํ**ฯ

โส อิมเมว กายนฺติ โส ภิกฺขุ อิมํ อตฺตโน กายํ เตน กาเยน สทฺธึ ญาเณน อุปสํหรติ อุปเนติฯ กถํ? **อยมฺปิ โข กาโย เอวํธมฺโม เอวํภาวี เอวํอนตีโต**ติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อายุ อุสฺมา วิญฺญาณนฺติ อิเมสํ ติณฺณํ ธมฺมานํ อตฺถิตาย อยํ กาโย ฐานคมนาทิขโม โหติ, อิเมสํ ปน วิคมา อยมฺปิ เอวํธมฺโม เอวํปูติกสภาโวเยวาติฯ **เอวํภาวี**ติ เอวเมวํ อุทฺธุมาตาทิเภโท ภวิสฺสติฯ **เอวํ อนตีโต**ติ เอวํ อุทฺธุมาตาทิภาวํ อนติกฺกโนฺตฯ

ขชฺชมานนฺติ อุทราทีสุ นิสีทิตฺวา อุทรมํสโอฏฺฐมํสอกฺขิกมํสาทีนิ ลุญฺจิตฺวา ลุญฺจิตฺวา ขาทิยมานํฯ **สมํสโลหิต**นฺติ เสสาวเสสมํสโลหิตยุตฺตํฯ **นิมฺมํสโลหิตมกฺขิต**นฺติ มํเส ขีเณปิ โลหิตํ น สุสฺสติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘นิมฺมํสโลหิตมกฺขิต’’นฺติฯ **อเญฺญนา**ติ อเญฺญน ทิสาภาเคนฯ **หตฺถฏฺฐิก**นฺติ จตุสฏฺฐิเภทมฺปิ หตฺถฏฺฐิกํ ปาฏิเยกฺกํ ปาฏิเยกฺกํ วิปฺปกิณฺณํฯ **ปาทฏฺฐิกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **เตโรวสฺสิกานี**ติ อติกฺกนฺตสํวจฺฉรานิฯ **ปูตีนี**ติ อโพฺภกาเส ฐิตานิ วาตาตปวุฏฺฐิสมฺผเสฺสน เตโรวสฺสิกาเนว ปูตีนิ โหนฺติ, อโนฺตภูมิคตานิ ปน จิรตรํ ติฏฺฐนฺติฯ **จุณฺณกชาตานี**ติ จุณฺณวิจุณฺณํ หุตฺวา วิปฺปกิณฺณานิฯ สพฺพตฺถ **โส อิมเมวา**ติ วุตฺตนเยน ขชฺชมานาทีนํ วเสน โยชนา กาตพฺพาฯ **อสฺมิมานสมุคฺฆาตายา**ติ อสฺมีติ ปวตฺตสฺส นววิธสฺส มานสฺส สมุคฺฆาตตฺถายฯ **อเนกธาตุปฏิเวธายา**ติ อเนกธาตูนํ ปฏิวิชฺฌนตฺถายฯ **สโตว อภิกฺกมตี**ติ คจฺฉโนฺต สติปญฺญาหิ สมนฺนาคโตว คจฺฉติฯ **สโตว ปฏิกฺกมตี**ติ ปฏินิวตฺตโนฺตปิ สติปญฺญาหิ สมนฺนาคโตว นิวตฺตติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **สติสมฺปชญฺญายา**ติ สติยา จ ญาณสฺส จ อตฺถายฯ อิติ อิมสฺมึ สุเตฺต สติญาณานิ มิสฺสกานิ กถิตานีติฯ

๑๐. อนุตฺตริยสุตฺตวณฺณนา

๓๐. ทสเม **อุจฺจาวจ**นฺติ ยํ กิญฺจิ มหนฺตขุทฺทกํ, อุจฺจนีจํ วาฯ **หีน**นฺติ นิหีนํฯ **คมฺม**นฺติ คามวาสิกานํ ทสฺสนํฯ **โปถุชฺชนิก**นฺติ ปุถุชฺชนานํ สนฺตกํฯ **อนริย**นฺติ น อริยํ น อุตฺตมํ น ปริสุทฺธํฯ **อนตฺถสํหิต**นฺติ น อตฺถสนฺนิสฺสิตํฯ **น นิพฺพิทายา**ติ น วฏฺฏ นิพฺพินฺทนตฺถายฯ **น วิราคายา**ติ น ราคาทีนํ วิรชฺชนตฺถายฯ **น นิโรธายา**ติ น ราคาทีนํ อปฺปวตฺตินิโรธายฯ **น อุปสมายา**ติ น ราคาทีนํ วูปสมนตฺถายฯ **น อภิญฺญายา**ติ น อภิชานนตฺถายฯ **น สโมฺพธายา**ติ น สโมฺพธิสงฺขาตสฺส จตุมคฺคญาณสฺส ปฏิวิชฺฌนตฺถายฯ **น นิพฺพานายา**ติ น นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยายฯ

นิวิฏฺฐสโทฺธติ ปติฏฺฐิตสโทฺธฯ **นิวิฏฺฐเปโม**ติ ปติฏฺฐิตเปโมฯ **เอกนฺตคโต**ติ เอกนฺตํ คโต, อจลปฺปโตฺตติ อโตฺถฯ **อภิปฺปสโนฺน**ติ อติวิย ปสโนฺนฯ **เอตทานุตฺตริย**นฺติ เอตํ อนุตฺตรํฯ **หตฺถิสฺมิมฺปิ สิกฺขตี**ติ หตฺถินิมิตฺตํ สิกฺขิตพฺพํ หตฺถิสิปฺปํ สิกฺขติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **อุจฺจาวจ**นฺติ มหนฺตขุทฺทกํ สิปฺปํ สิกฺขติฯ

อุปฏฺฐิตา ปาริจริเยติ ปาริจริยาย ปจฺจุปฏฺฐิตาฯ **ภาวยนฺติ อนุสฺสติ**นฺติ อนุตฺตรํ อนุสฺสติํ ภาเวนฺติฯ **วิเวกปฺปฏิสํยุตฺต**นฺติ นิพฺพานนิสฺสิตํ กตฺวาฯ **เขม**นฺติ นิรุปทฺทวํฯ **อมตคามิน**นฺติ นิพฺพานคามินํ, อริยมคฺคํ ภาเวนฺตีติ อโตฺถฯ **อปฺปมาเท ปโมทิตา**ติ สติยา อวิปฺปวาสสงฺขาเต อปฺปมาเท อาโมทิตา ปโมทิตาฯ **นิปกา**ติ เนปเกฺกน สมนฺนาคตาฯ **สีลสํวุตา**ติ สีเลน สํวุตา ปิหิตาฯ **เต เว กาเลน ปเจฺจนฺตี**ติ เต เว ยุตฺตปฺปยุตฺตกาเล ชานนฺติฯ **ยตฺถ ทุกฺขํ นิรุชฺฌตี**ติ ยสฺมิํ ฐาเน สกลํ วฏฺฏทุกฺขํ นิรุชฺฌติ, ตํ อมตํ มหานิพฺพานํ เต ภิกฺขู ชานนฺตีติฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต ฉ อนุตฺตริยานิ มิสฺสกานิ กถิตานีติฯ

อนุตฺตริยวโคฺค ตติโยฯ

๔. เทวตาวโคฺค

๑. เสขสุตฺตวณฺณนา

๓๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม **เสขสฺสา**ติ สตฺตวิธสฺส เสขสฺสฯ ปุถุชฺชเน ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **ปริหานายา**ติ อุปรูปริคุณปริหานายฯ

๒-๓. อปริหานสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๓๒-๓๓. ทุติเย **สตฺถุคารวตา**ติ สตฺถริ ครุภาโวฯ **ธมฺมคารวตา**ติ นววิเธ โลกุตฺตรธ เมฺม ครุภาโวฯ **สงฺฆคารวตา**ติ สเงฺฆ ครุภาโวฯ **สิกฺขาคารวตา**ติ ตีสุ สิกฺขาสุ ครุภาโวฯ **อปฺปมาทคารวตา**ติ อปฺปมาเท ครุภาโวฯ **ปฏิสนฺถารคารวตา**ติ ธมฺมามิสวเสน ทุวิเธ ปฏิสนฺถาเร ครุภาโวฯ สตฺถา ครุ อสฺสาติ **สตฺถุครุ**ฯ ธโมฺม ครุ อสฺสาติ **ธมฺมครุ**ฯ **ติพฺพคารโว**ติ พหลคารโวฯ ปฏิสนฺถาเร คารโว อสฺสาติ **ปฏิสนฺถารคารโว**ฯ ตติเย **สปฺปติโสฺส**ติ สเชฺฌฏฺฐโก สคารโวฯ หิโรตฺตปฺปํ ปเนตฺถ มิสฺสกํ กถิตํฯ

๔. มหาโมคฺคลฺลานสุตฺตวณฺณนา

๓๔. จตุเตฺถ **ติโสฺส นาม ภิกฺขู**ติ เถรเสฺสว สทฺธิวิหาริโกฯ **มหิทฺธิโก มหานุภาโว**ติ อิชฺฌนเฏฺฐน มหตี อิทฺธิ อสฺสาติ มหิทฺธิโกฯ อนุผรณเฏฺฐน มหา อานุภาโว อสฺสาติ มหานุภาโวฯ **จิรสฺสํ โข, มาริส โมคฺคลฺลาน, อิมํ ปริยายมกาสี**ติ เอวรูปํ โลเก ปกติยา ปิยสมุทาหารวจนํ โหติฯ โลกิยา หิ จิรสฺสํ อาคตมฺปิ อนาคตปุพฺพมฺปิ มนาปชาติยํ อาคตํ ทิสฺวา ‘‘กุโต ภวํ อาคโต, จิรสฺสํ ภวํ อาคโต, กถํ เต อิธาคมนมโคฺค ญาโต, กึ มคฺคมูโฬฺหสี’’ติอาทีนิ วทนฺติฯ อยํ ปน อาคตปุพฺพตฺตาเยว เอวมาหฯ เถโร หิ กาเลน กาลํ พฺรหฺมโลกํ คจฺฉติเยวฯ ตตฺถ **ปริยายมกาสี**ติ วารํ อกาสิฯ **ยทิทํ อิธาคมนายา**ติ โย อยํ อิธาคมนาย วาโร, ตํ จิรสฺสํ อกาสีติ วุตฺตํ โหติฯ **อิทมาสนํ ปญฺญตฺต**นฺติ มหารหํ พฺรหฺมปลฺลงฺกํ ปญฺญาเปตฺวา เอวมาหฯ **อเวจฺจปฺปสาเทนา**ติ อธิคเตน อจเลน มคฺคปฺปสาเทนฯ อิมสฺมึ สุเตฺต โสตาปตฺติมคฺคญาณํ กถิตํฯ

๕. วิชฺชาภาคิยสุตฺตวณฺณนา

๓๕. ปญฺจเม **วิชฺชาภาคิยา**ติ วิชฺชาโกฏฺฐาสิกาฯ **อนิจฺจสญฺญา**ติ อนิจฺจานุปสฺสนาญาเณ อุปฺปนฺนสญฺญาฯ **อนิเจฺจ ทุกฺขสญฺญา**ติ ทุกฺขานุปสฺสนาญาเณ อุปฺปนฺนสญฺญาฯ **ทุเกฺข อนตฺตสญฺญา**ติ อนตฺตานุปสฺสนาญาเณ อุปฺปนฺนสญฺญาฯ **ปหานสญฺญา**ติ ปหานานุปสฺสนาญาเณ อุปฺปนฺนสญฺญาฯ **วิราคสญฺญา**ติ วิราคานุปสฺสนาญาเณ อุปฺปนฺนสญฺญาฯ **นิโรธสญฺญา**ติ นิโรธานุปสฺสนาญาเณ อุปฺปนฺนสญฺญาฯ

๖. วิวาทมูลสุตฺตวณฺณนา

๓๖. ฉเฏฺฐ **วิวาทมูลานี**ติ วิวาทสฺส มูลานิฯ **โกธโน**ติ กุชฺฌนลกฺขเณน โกเธน สมนฺนาคโตฯ **อุปนาหี**ติ เวรอปฺปฏินิสฺสคฺคลกฺขเณน อุปนาเหน สมนฺนาคโตฯ **อหิตาย ทุกฺขาย เทวมนุสฺสาน**นฺติ ทฺวินฺนํ ภิกฺขูนํ วิวาโท กถํ เทวมนุสฺสานํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตติ? โกสมฺพกกฺขนฺธเก วิย ทฺวีสุ ภิกฺขูสุ วิวาทํ อาปเนฺนสุ ตสฺมึ วิหาเร เตสํ อเนฺตวาสิกา วิวทนฺติ, เตสํ

โอวาทํ คณฺหโนฺต ภิกฺขุนิสโงฺฆ วิวทติฯ ตโต เตสํ อุปฏฺฐากา วิวทนฺติ, อถ มนุสฺสานํ อารกฺข เทวตา เทฺว โกฏฺฐาสา โหนฺติฯ ตถา ธมฺมวาทีนํ อารกฺขเทวตา ธมฺมวาทินิโย โหนฺติ, อธมฺม วาทีนํ อธมฺมวาทินิโยฯ ตโต อารกฺขเทวตานํ มิตฺตา ภุมฺมเทวตา ภิชฺชนฺติฯ เอวํ ปรมฺปราย ยาว พฺรหฺมโลกา ฐเปตฺวา อริยสาวเก สเพฺพ เทวมนุสฺสา เทฺว โกฏฺฐาสา โหนฺติฯ ธมฺมวาทีหิ ปน อธมฺมวาทิโนว พหุตรา โหนฺติฯ ตโต ยํ พหุเกหิ คหิตํ, ตํ คจฺฉนฺติฯ ธมฺมํ วิสฺสเชฺชตฺวา พหุตราว อธมฺมํ คณฺหนฺติฯ เต อธมฺมํ ปุรกฺขตฺวา วิหรนฺตา อปาเย นิพฺพตฺตนฺติฯ เอวํ ทฺวินฺนํ ภิกฺขูนํ วิวาโท เทวมนุสฺสานํ อหิตาย ทุกฺขาย โหติฯ **อชฺฌตฺตํ วา**ติ ตุมฺหากํ อพฺภนฺตรปริสายฯ **พหิทฺธา**ติ ปเรสํ ปริสายฯ

มกฺขีติ ปเรสํ คุณมกฺขนลกฺขเณน มเกฺขน สมนฺนาคโตฯ **ปฬาสี**ติ ยุคคฺคาหลกฺขเณน ปฬาเสน สมนฺนาคโตฯ **อิสฺสุกี**ติ ปรสฺส สกฺการาทีนิ อิสฺสายนลกฺขณาย อิสฺสาย สมนฺนาค โตฯ **มจฺฉรี**ติ อาวาสมจฺฉริยาทีหิ สมนฺนาคโตฯ **สโฐ**ติ เกราฏิโกฯ **มายาวี**ติ กตปฏิจฺฉาท โกฯ **ปาปิโจฺฉ**ติ อสนฺตสมฺภาวนิจฺฉโก ทุสฺสีโลฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐี**ติ นตฺถิกวาที, อเหตุวาที, อกิริ ยวาทีฯ **สนฺทิฏฺฐิปรามาสี**ติ สยํ ทิฏฺฐเมว ปรามสติฯ **อาธานคฺคาหี**ติ ทฬฺหคฺคาหีฯ **ทุปฺปฏิ นิสฺสคฺคี**ติ น สกฺกา โหติ คหิตํ วิสฺสชฺชาเปตุํฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต วฎฺฎเมว กถิตํฯ

๗. ทานสุตฺตวณฺณนา

๓๗. สตฺตเม **เวฬุกณฺฑกี**ติ เวฬุกณฺฑกนครวาสินีฯ **ฉฬงฺคสมนฺนาคต**นฺติ ฉหิ คุเณงฺ คหิ สมนฺนาคตํฯ **ทกฺขิณํ ปติฏฺฐาเปตี**ติ ทานํ เทติฯ **ปุเพฺพว ทานา สุมโน**ติ ทานํ ทสฺสามี ติ มาสฑฺฒมาสโต ปฏฺฐาย โสมนสฺสปฺปโตฺต โหติฯ เอตฺถ หิ ปุเพฺพเจตนา ทสฺสามีติ จิตฺตุปฺ ปาทกาลโต ปฏฺฐาย ''อิโต อุฏฺฐิเตน ทานํ ทสฺสามี''ติ เขตฺตคฺคหณํ อาทิํ กตฺวา จิเนฺตนฺตสฺส ลพฺภติฯ **ททํ จิตฺตํ ปสาเทตี**ติ เอวํ วุตฺตา มุญฺจเจตนา ปน ทานกาเลเยว ลพฺภติฯ **ทตฺวา อตฺตมโน โหตี**ติ อยํ ปน อปรเจตนา อปราปรํ อนุสฺสรนฺตสฺส ลพฺภติฯ **วีตราคา**ติ วิคตราคา ขีณาสวาฯ **ราควินยาย วา ปฏิปนฺนา**ติ ราควินยปฏิปทํ ปฏิปนฺนาฯ อุกฺกฏฺฐเทสนา เจสา, น เกวลํ ปน ขีณาสวานํ, อนาคามิ-สกทาคามิ-โสตาปนฺนานมฺปิ อนฺตมโส ตทหุปพฺพชิตสฺส ภณฺฑคาหกสามเณรสฺสาปิ ทินฺนา ทกฺขิณา ฉฬงฺคสมนฺนาคตาว โหติฯ โสปิ หิ โสตาปตฺติ มคฺคตฺถเมว ปพฺพชิโตฯ

ยญฺญสฺส สมฺปทาติ ทานสฺส ปริปุณฺณตาฯ **สญฺญตา**ติ สีลสญฺญเมน สญฺญตาฯ **สยํ อาจมยิตฺวานา**ติ อตฺตนาว หตฺถปาเท โธวิตฺวา มุขํ วิกฺขาเลตฺวาฯ **สเกหิ ปาณิภี**ติ อตฺตโน หเตฺถหิฯ สเยหีติปิ ปาโฐฯ **สโทฺธ**ติ รตนตฺตยคุเณ สทฺทหโนฺตฯ **มุเตฺตน เจตสา**ติ ลาภมจฺฉ ริยาทีหิ วิมุเตฺตน จิเตฺตนฯ **อพฺยาปชฺฌํ สุขํ โลก**นฺติ นิทฺทุกฺขํ อุฬารสุขโสมนสฺสํ เทวโลกํฯ

๘. อตฺตการีสุตฺตวณฺณนา

๓๘. อฏฺฐเม **อทฺทสํ วา อโสฺสสิํ วา**ติ อกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา มา อทฺทสํ, อสุกสฺมิํ นาม ฐาเน วสตีติ มา อโสฺสสิํ, กเถนฺตสฺส วา วจนํ มา อโสฺสสิํฯ **กถญฺหิ นามา**ติ เกน นาม การ เณนฯ **อารมฺภธาตู**ติ อารภนวเสน ปวตฺตวีริยํฯ **นิกฺกมธาตู**ติ โกสชฺชโต นิกฺขมนสภาวํ วี ริยํฯ **ปรกฺกมธาตู**ติ ปรกฺกมสภาโวฯ **ถามธาตู**ติ ถามสภาโวฯ **ฐิติธาตู**ติ ฐิติสภาโวฯ **อุปกฺ กมธาตู**ติ อุปกฺกมสภาโวฯ สพฺพํ เจตํ เตน เตนากาเรน ปวตฺตสฺส วีริยเสฺสว นามํฯ

๙-๑๐. นิทานสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๙-๔๐. นวเม **กมฺมานนฺ**ติ วฏฺฏคามิกมฺมานํฯ **สมุทยายา**ติ ปิณฺฑกรณตฺถายฯ **นิทานนฺ**ติ ปจฺจโยฯ **โลภเชนา**ติ โลภโต ชาเตนฯ **น ปณฺณายนฺตี**ติ ''เอวรูเปน กเมฺมน นิพฺพตฺตา''ติ น ทิสฺสนฺติฯ สุกฺกปเกฺข **กมฺมานนฺ**ติ วิวฏฺฏคามิกมฺมานํฯ อิติ อิมสฺมึ สุเตฺต วฏฺฏ วิวฏฺฏํ กถิตํฯ ทสเม **นิจฺฉวเน**ติ มหามุจลินฺทวเนฯ **สทฺธโมฺม**ติ สาสนสทฺธโมฺมฯ

๑๑. ทารุกฺขนฺธสุตฺตวณฺณนา

๔๑. เอกาทสเม **เจโตวสิปฺปโตฺต**ติ จิตฺตวสิภาวํ ปโตฺตฯ **ปถวีเตฺวว อธิมุเจฺจยฺยา**ติ ถทฺธาการํ ปถวีธาตูติ สลฺลเกฺขยฺยฯ **ยํ นิสฺสายา**ติ ยํ วิชฺชมานํ ถทฺธาการํ ปถวีธาตุํ นิสฺสาย อมุํ ทารุกฺขนฺธํ ปถวีเตฺวว อธิมุเจฺจยฺย, สา เอตฺถ ปถวีธาตุ อตฺถีติฯ อิมินา นเยน เสสปทานิปิ เวทิตพฺพานิฯ ยเถว หิ ตสฺมึ ถทฺธาการา ปถวีธาตุ อตฺถิ, เอวํ ยูสาการา อาโปธาตุ, อุณฺหาการา เตโชธาตุ, วิตฺถมฺภนาการา วาโยธาตุ, รตฺตวณฺณมฺหิ สาเร ปทุมปุปฺผวณฺณา สุภธาตุ, ปูติภูเต จุเณฺณ เจว เผคฺคุปปฏิกาสุ จ อมนุญฺญวณฺณา อสุภธาตุ, ตํ นิสฺสาย อมุํ ทารุกฺขนฺธํ อสุภเนฺตฺวว อธิมุเจฺจยฺย สลฺลเกฺขยฺยาติฯ อิมสฺมึ สุเตฺต มิสฺสกวิหาโร นาม กถิโตฯ

๑๒. นาคิตสุตฺตวณฺณนา

๔๒. ทฺวาทสเม **คามนฺตวิหาริ**นฺติ คามนฺตเสนาสนวาสึฯ **สมาหิตํ นิสินฺน**นฺติ ตสฺมึ คามนฺตเสนาสเน สมาธึ อเปฺปตฺวา นิสินฺนํฯ **อิทานิม**นฺติ อิทานิ อิมํฯ **สมาธิมฺหา จาเวสฺสตี**ติ สมาธิโต อุฏฺฐาเปสฺสติฯ **น อตฺตมโน โหมี**ติ น สกมโน โหมิฯ **ปจลายมาน**นฺติ นิทฺทายมานํฯ **เอกตฺต**นฺติ เอกสภาวํ, เอกคฺคตาภูตํ อรญฺญสญฺญํเยว จิเตฺต กริสฺสตีติ อโตฺถฯ **อนุรกฺขิสฺสตี**ติ อนุคฺคณฺหิสฺสติฯ **อวิมุตฺตํ วา จิตฺตํ วิโมเจสฺสตี**ติ อญฺญสฺมึ กาเล อวิมุตฺตํ จิตฺตํ อิทานิ ปญฺจหิ วิมุตฺตีหิ วิโมจยิสฺสติฯ **ริญฺจตี**ติ วเชฺชติ วิสฺสเชฺชติฯ **ปฏิปณาเมตฺวา**ติ ปนุทิตฺวา วิสฺสเชฺชตฺวาฯ **อุจฺจารปสฺสาวกมฺมายา**ติ อุจฺจารปสฺสาวกรณตฺถายฯ อิมินา เอตฺตเกน ฐาเนน สตฺถารา อรญฺญเสนาสนสฺส วโณฺณ กถิโตฯ สุตฺตสฺส ปน ปฐมโกฏฺฐาเส ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวาติฯ

เทวตาวโคฺค จตุโตฺถฯ

๕. ธมฺมิกวโคฺค

๑. นาคสุตฺตวณฺณนา

๔๓. ปญฺจมสฺส ปฐเม **อายสฺมตา อานเนฺทน สทฺธิ**นฺติ อิทํ ‘‘อายามานฺทา’’ติ เถรํ อามเนฺตตฺวา คตตฺตา วุตฺตํ, สตฺถา ปน อนูเนหิ ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ ปริวุโต ตตฺถ อคมาสีติ เวทิตโพฺพฯ **เตนุปสงฺกมี**ติ เตเหว ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ ปริวุโต อุปสงฺกมิฯ **ปริสิญฺจิตฺวา**ติ โวหารวจนเมตํ, นฺหายิตฺวาติ อโตฺถฯ **ปุพฺพาปยมาโน**ติ รตฺตทุปฏฺฏํ นิวาเสตฺวา อุตฺตราสงฺคจีวรํ ทฺวีหิ หเตฺถหิ คเหตฺวา ปจฺฉิมโลกธาตุํ ปิฏฺฐิโต กตฺวา ปุรตฺถิมโลกธาตุํ อภิมุโข โวทกภาเวน คตฺตานิ ปุพฺพสทิสานิ กุรุมาโน อฏฺฐาสีติ อโตฺถฯ ภิกฺขุสโงฺฆปิ เตน เตน ฐาเนน โอตริตฺวา นฺหตฺวา ปจฺจุตฺตริตฺวา สตฺถารํเยว ปริวาเรตฺวา อฏฺฐาสิฯ อิติ ตสฺมิํ สมเย อากาสโต ปตมานํ รตฺตสุวณฺณกุณฺฑลํ วิย สูริโย ปจฺฉิมโลกธาตุํ ปฏิปชฺชิ, ปริสุทฺธรชตมณฺฑโล วิย ปาจีนโลกธาตุโต จโนฺท อพฺภุคฺคญฺฉิ, มชฺฌฏฺฐาเนปิ ปญฺจภิกฺขุสตปริวาโร สมฺมาสมฺพุโทฺธ ฉพฺพณฺณพุทฺธรสฺมิโย วิสฺสเชฺชตฺวา ปุพฺพโกฏฺฐกนทีตีเร โลกํ อลงฺกุรุมาโน อฏฺฐาสิฯ

เตน โข ปน สมเยน…เป…. เสโต นาม นาโคติ เสตวณฺณตาย เอวํ ลทฺธนาโม หตฺถินาโคฯ **มหาตูริยตาฬิตวาทิเตนา**ติ มหเนฺตน ตูริยตาฬิตวาทิเตนฯ ตตฺถ ปฐมํ สงฺฆฏฺฏนํ ตาฬิตํ นาม โหติ, ตโต ปรํ วาทิตํฯ **ชโน**ติ หตฺถิทสฺสนตฺถํ สนฺนิปติตมหาชโนฯ **ทิสฺวา เอวมาหา**ติ องฺคปจฺจงฺคานิ ฆํสิตฺวา นฺหาเปตฺวา อุตฺตาเรตฺวา พหิตีเร ฐเปตฺวา คตฺตานิ โวทกานิ กตฺวา หตฺถาลงฺกาเรน อลงฺกตํ ตํ มหานาคํ ทิสฺวา อิทํ ‘‘อภิรูโป วต, โภ’’ติ ปสํสาวจนมาหฯ **กายุปปโนฺน**ติ สรีรสมฺปตฺติยา อุปปโนฺน, ปริปุณฺณงฺคปจฺจโงฺคติ อโตฺถฯ **อายสฺมา อุทายี**ติ ปฏิสมฺภิทาปฺปโตฺต กาฬุทายิเตฺถโรฯ **เอตทโวจา**ติ ตํ มหาชนํ หตฺถิสฺส วณฺณํ ภณนฺตํ ทิสฺวา ‘‘อยํ ชโน อเหตุกปฏิสนฺธิยํ นิพฺพตฺตหตฺถิโน วณฺณํ กเถติ, น พุทฺธหตฺถิสฺสฯ อหํ ทานิ อิมินา หตฺถินาเคน อุปมํ กตฺวา พุทฺธนาคสฺส วณฺณํ กเถสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา เอตํ ‘‘หตฺถิเมว นุ โข, ภเนฺต’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ ตตฺถ **มหนฺต**นฺติ อาโรหสมฺปนฺนํฯ **พฺรหนฺต**นฺติ ปริณาหสมฺปนฺนํฯ **เอวมาหา**ติ เอวํ วทติฯ อถ ภควา ยสฺมา อยํ นาคสโทฺท หตฺถิมฺหิเจว อสฺสโคณอุรครุกฺขมนุเสฺสสุ จาปิ ปวตฺตติ, ตสฺมา **หตฺถิมฺปิ โข**ติอาทิมาหฯ

อาคุนฺติ ปาปกํ ลามกํ อกุสลธมฺมํฯ **ตมหํ นาโคติ พฺรูมี**ติ ตํ อหํ อิเมหิ ตีหิ ทฺวาเรหิ ทสนฺนํ อกุสลกมฺมปถานํ ทฺวาทสนฺนญฺจ อกุสลจิตฺตานํ อกรณโต นาโคติ วทามิฯ อยญฺหิ น อาคุํ กโรตีติ อิมินา อเตฺถน นาโคฯ **อิมาหิ คาถาหิ อนุโมทามี**ติ อิมาหิ จตุสฏฺฐิปทาหิ โสฬสหิ คาถาหิ อนุโมทามิ อภินนฺทามิฯ

มนุสฺสภูตนฺติ เทวาทิภาวํ อนุปคนฺตฺวา มนุสฺสเมว ภูตํฯ **อตฺตทนฺต**นฺติ อตฺตนาเยว ทนฺตํ, น อเญฺญหิ ทมถํ อุปนีตํฯ ภควา หิ อตฺตนา อุปฺปาทิเตเนว มคฺคทมเถน จกฺขุโตปิ ทโนฺต, โสตโตปิ, ฆานโตปิ, ชิวฺหาโตปิ, กายโตปิ, มนโตปีติ อิเมสุ ฉสุ ฐาเนสุ ทโนฺต สโนฺต นิพฺพุโต ปรินิพฺพุโตฯ เตนาห – ‘‘อตฺตทนฺต’’นฺติฯ **สมาหิต**นฺติ ทุวิเธนาปิ สมาธินา สมาหิตํฯ **อิริยมาน**นฺติ วิหรมานํฯ **พฺรหฺมปเถ**ติ เสฏฺฐปเถ, อมตปเถ, นิพฺพานปเถฯ **จิตฺตสฺสูปสเม รต**นฺติ ปฐมชฺฌาเนน ปญฺจ นีวรณานิ วูปสเมตฺวา, ทุติยชฺฌาเนน วิตกฺกวิจาเร, ตติยชฺฌาเนน ปีติํ, จตุตฺถชฺฌาเนน สุขทุกฺขํ วูปสเมตฺวา ตสฺมิํ จิตฺตสฺสูปสเม รตํ อภิรตํฯ

นมสฺสนฺตีติ กาเยน นมสฺสนฺติ, วาจาย นมสฺสนฺติ, มนสา นมสฺสนฺติ, ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติยา นมสฺสนฺติ, สกฺกโรนฺติ ครุํ กโรนฺติฯ **สพฺพธมฺมานปารคุ**นฺติ สเพฺพสํ ขนฺธายตนธาตุธมฺมานํ อภิญฺญาปารคู, ปริญฺญาปารคู, ปหานปารคู, ภาวนาปารคู, สจฺฉิกิริยาปารคู, สมาปตฺติปารคูติ ฉพฺพิเธน ปารคมเนน ปารคตํ ปารปฺปตฺตํ มตฺถกปฺปตฺตํฯ **เทวาปิ ตํ นมสฺสนฺตี**ติ ทุกฺขปฺปตฺตา สุพฺรหฺมเทวปุตฺตาทโย สุขปฺปตฺตา จ สเพฺพว ทสสหสฺสจกฺกวาฬวาสิโน เทวาปิ ตุเมฺห นมสฺสนฺติฯ **อิติ เม อรหโต สุต**นฺติ อิติ มยา จตูหิ การเณหิ อรหาติ ลทฺธโวหารานํ ตุมฺหากํเยว สนฺติเก สุตนฺติ ทีเปติฯ

สพฺพสํโยชนาตีตนฺติ สพฺพานิ ทสวิธสํโยชนานิ อติกฺกนฺตํฯ **วนา นิพฺพนมาคต**นฺติ กิเลสวนโต นิพฺพนํ กิเลสวนรหิตํ นิพฺพานํ อาคตํ สมฺปตฺตํฯ **กาเมหิ เนกฺขมฺมรต**นฺติ ทุวิเธหิ กาเมหิ นิกฺขนฺตตฺตา ปพฺพชฺชา อฏฺฐ สมาปตฺติโย จตฺตาโร จ อริยมคฺคา กาเมหิ เนกฺขมฺมํ นาม, ตตฺถ รตํ อภิรตํฯ **มุตฺตํ เสลาว กญฺจน**นฺติ เสลธาตุโต มุตฺตํ กญฺจนสทิสํฯ

สเพฺพ อจฺจรุจีติ สพฺพสเตฺต อติกฺกมิตฺวา ปวตฺตรุจิฯ อฏฺฐมกญฺหิ อติกฺกมิตฺวา ปวตฺตรุจิตาย โสตาปโนฺน อจฺจรุจิ นาม, โสตาปนฺนํ อติกฺกมิตฺวา ปวตฺตรุจิตาย สกทาคามี…เป….ขีณาสวํ อติกฺกมิตฺวา ปวตฺตรุจิตาย ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ, ปเจฺจกสมฺพุทฺธํ อติกฺกมิตฺวา ปวตฺตรุจิตาย สมฺมาสมฺพุโทฺธ อจฺจรุจิ นามฯ **หิมวาวเญฺญ สิลุจฺจเย**ติ ยถา หิมวา ปพฺพตราชา อเญฺญ ปพฺพเต อติโรจติ, เอวํ อติโรจตีติ อโตฺถฯ **สจฺจนาโม**ติ ตจฺฉนาโม ภูตนาโม อาคุํ อกรเณเนว นาโคติ เอวํ อวิตถนาโมฯ

โสรจฺจนฺติ สุจิสีลํฯ **อวิหิํสา**ติ กรุณา จ กรุณาปุพฺพภาโค จฯ **ปาทา นาคสฺส เต ทุเว**ติ เต พุทฺธนาคสฺส ทุเว ปุริมปาทาฯ

ตโปติ ธุตสมาทานํฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ อริยมคฺคสีลํฯ **จรณา นาคสฺส ตฺยาปเร**ติ เต พุทฺธนาคสฺส อปเร เทฺว ปจฺฉิมปาทาฯ **สทฺธาหโตฺถ**ติ สทฺธามยาย โสณฺฑาย สมนฺนาคโตฯ **อุเปกฺขาเสตทนฺตวา**ติ ฉฬงฺคุเปกฺขามเยหิ เสตทเนฺตหิ สมนฺนาคโตฯ

สติ คีวาติ ยถา นาคสฺส องฺคปจฺจงฺคสฺมิํ สิราชาลานํ คีวา ปติฏฺฐา, เอวํ พุทฺธนาคสฺส โสรจฺจาทีนํ ธมฺมานํ สติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สติ คีวา’’ติฯ **สิโร ปญฺญา**ติ ยถา หตฺถินาคสฺส สิโร อุตฺตมโงฺค, เอวํ พุทฺธนาคสฺส สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ เตน หิ โส สพฺพธเมฺม ชานาติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สิโร ปญฺญา’’ติฯ **วีมํสา ธมฺมจินฺตนา**ติ ยถา หตฺถินาคสฺส อคฺคโสโณฺฑ วีมํสา นาม โหติฯ โส ตาย ถทฺธมุทุกํ ขาทิตพฺพาขาทิตพฺพญฺจ วีมํสติ, ตโต ปหาตพฺพํ ปชหติ, อาทาตพฺพํ อาทิยติ, เอวเมว พุทฺธนาคสฺส ธมฺมโกฏฺฐาสปริเจฺฉทกญาณสงฺขาตา ธมฺมจินฺตนา วีมํสาฯ เตน หิ ญาเณน โส ภพฺพาภเพฺพ ชานาติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘วีมํสา ธมฺมจินฺตนา’’ติ ฯ **ธมฺมกุจฺฉิสมาตโป**ติ ธโมฺม วุจฺจติ จตุตฺถชฺฌานสมาธิ, กุจฺฉิเยว สมาตโป กุจฺฉิสมาตโปฯ สมาตโป นาม สมาตปนฏฺฐานํฯ ธโมฺม กุจฺฉิสมาตโป อสฺสาติ ธมฺมกุจฺฉิสมาตโปฯ จตุตฺถชฺฌานสมาธิสฺมิํ ฐิตสฺส หิ เต เต อิทฺธิวิธาทิธมฺมา อิชฺฌนฺติ, ตสฺมา โส กุจฺฉิสมาตโปติ วุโตฺตฯ **วิเวโก**ติ กายจิตฺตอุปธิวิเวโกฯ ยถา นาคสฺส วาลธิ มกฺขิกา วาเรติ, เอวํ ตถาคตสฺส วิเวโก คหฏฺฐปพฺพชิเต วาเรติฯ ตสฺมา โส **วาลธี**ติ วุโตฺตฯ

ฌายีติ ทุวิเธน ฌาเนน ฌายีฯ **อสฺสาสรโต**ติ นาคสฺส หิ อสฺสาสปสฺสาสา วิย พุทฺธนาคสฺส ผลสมาปตฺติ, ตตฺถ รโต, อสฺสาสปสฺสาเสหิ วิย ตาย วินา น วตฺตตีติ อโตฺถฯ

สพฺพตฺถ สํวุโตติ สพฺพทฺวาเรสุ สํวุโตฯ **อนวชฺชานี**ติ สมฺมาอาชีเวน อุปฺปนฺนโภชนานิฯ **สาวชฺชานี**ติ ปญฺจวิธมิจฺฉาชีววเสน อุปฺปนฺนโภชนานิฯ

อณุํถูลนฺติ ขุทฺทกญฺจ มหนฺตญฺจฯ **สพฺพํ เฉตฺวาน พนฺธน**นฺติ สพฺพํ ทสวิธมฺปิ สํโยชนํ ฉินฺทิตฺวานฯ **นุปลิปฺปติ โลเกนา**ติ โลเกน สทฺธึ ตณฺหามานทิฏฺฐิเลเปหิ น ลิปฺปติฯ **มหาคินี**ติ มหาอคฺคิฯ **วิญฺญูหิ เทสิตา**ติ อิธ ปฏิสมฺภิทาปฺปโตฺต กาฬุทายิเตฺถโรว วิญฺญู ปณฺฑิโต, เตน เทสิตาติ อโตฺถฯ **วิญฺญสฺสนฺติ มหานาคา, นาคํ นาเคน เทสิต**นฺติ อุทายิเตฺถรนาเคน เทสิตํ พุทฺธนาคํ อิตเร ขีณาสวา นาคา วิชานิสฺสนฺติฯ

สรีรํ วิชหํ นาโค, ปรินิพฺพิสฺสตีติ โพธิปลฺลเงฺก กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโต, ยมกสาลนฺตเร อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิสฺสติฯ เอวํ ปฏิสมฺภิทาปฺปโตฺต อุทายิเตฺถโร โสฬสหิ คาถาหิ จตุสฏฺฐิยา ปเทหิ ทสพลสฺส วณฺณํ กเถโนฺต เทสนํ นิฏฺฐาเปสิ ฯ ภควา อนุโมทิฯ เทสนาวสาเน จตุราสีติปาณสหสฺสานิ อมตปานํ ปิวิํสูติฯ

๒. มิคสาลาสุตฺตวณฺณนา

๔๔. ทุติเย **กถํ กถํ นามา**ติ เกน เกน การเณนฯ **อเญฺญยฺย**ติ อาชานิตโพฺพฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ ยสฺมึ นาม ธเมฺมฯ **สมสมคติกา**ติ สมภาเวเนว สมคติกาฯ **ภวิสฺสนฺตี**ติ ชาตาฯ **สกทาคามิปโตฺต ตุสิตํ กายํ อุปปโนฺน**ติ สกทาคามิปุคฺคโล หุตฺวา ตุสิตภวเนเยว นิพฺพโตฺตฯ **กถํ กถํ นามา**ติ เกน เกน นุ โข การเณน, กึ นุ โข ชานิตฺวา เทสิโต, อุทาหุ อชานิตฺวาติฯ เถโร การณํ อชานโนฺต **เอวํ โข ปเนตํ ภคินิ ภควตา พฺยากต**นฺติ อาหฯ

อมฺมกา อมฺมกปญฺญาติ อิตฺถี หุตฺวา อิตฺถิสญฺญาย เอว สมนฺนาคตาฯ **เก จ ปุริสปุคฺคลปโรปริยญาเณ**ติ เอตฺถ ปุริสปุคฺคลปโรปริยญาณํ วุจฺจติ ปุริสปุคฺคลานํ ติกฺขมุทุวเสน อินฺทฺริยปโรปริยญาณํฯ ตสฺมา กา จ พาลา มิคสาลา, เก จ ปุริสปุคฺคลานํ อินฺทฺริยปโรปริยญาเณ อปฺปฏิหตวิสยา สมฺมาสมฺพุทฺธา, อุภยเมตํ ทูเร สุวิทูเรติ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ

อิทานิ มิคสาลาย อตฺตโน ทูรภาวํ ทเสฺสโนฺต **ฉยิเม, อานนฺทา**ติอาทิมาหฯ **โสรโต โหตี**ติ ปาปโต สุฏฺฐุ โอรโต วิรโต โหติฯ สุรโตติปิ ปาโฐฯ **อภินนฺทนฺติ สพฺรหฺมจารี เอกตฺตวาเสนา**ติ เตน สทฺธึ เอกโตวาเสน สพฺรหฺมจารี อภินนฺทนฺติ ตุสฺสนฺติฯ เอกนฺตวาเสนาติปิ ปาโฐ, สตตวาเสนาติ อโตฺถฯ **สวเนนปิ อกตํ โหตี**ติ โสตพฺพยุตฺตกํ อสุตํ โหติฯ **พาหุสเจฺจนปิ อกตํ โหตี**ติ เอตฺถ พาหุสจฺจํ วุจฺจติ วีริยํ, วีริเยน กตฺตพฺพยุตฺตกํ อกตํ โหตีติ อโตฺถฯ **ทิฏฺฐิยาปิ อปฺปฏิวิทฺธํ โหตี**ติ ทิฏฺฐิยา ปฏิวิชฺฌิตพฺพํ อปฺปฏิวิทฺธํ โหติฯ **สามายิกมฺปิ วิมุตฺติํ น ลภตี**ติ กาลานุกาลํ ธมฺมสฺสวนํ นิสฺสาย ปีติปาโมชฺชํ น ลภติฯ **หานคามีเยว โหตี**ติ ปริหานิเมว คจฺฉติฯ

ปมาณิกาติ ปุคฺคเลสุ ปมาณคฺคาหกาฯ **ปมินนฺตี**ติ ปเมตุํ ตุเลตุํ อารภนฺติฯ **เอโก หีโน**ติ เอโก คุเณหิ หีโนฯ **เอโก ปณีโต**ติ เอโก คุเณหิ ปณีโตฯ **ตํ หี**ติ ตํ ปมาณกรณํฯ

อภิกฺกนฺตตโรติ สุนฺทรตโรฯ **ปณีตตโร**ติ อุตฺตมตโรฯ **ธมฺมโสโต นิพฺพหตี**ติ สูรํ หุตฺวา ปวตฺตมานวิปสฺสนาญาณํ นิพฺพหติ, อริยภูมึ สมฺปาเปติฯ **ตทนฺตรํ โก ชาเนยฺยา**ติ ตํ อนฺตรํ ตํ การณํ อญฺญตฺร ตถาคเตน โก ชาเนยฺยาติ อโตฺถฯ

โกธมาโนติ โกโธ จ มาโน จฯ **โลภธมฺมา**ติ โลโภเยวฯ **วจีสงฺขารา**ติ อาลาปสลฺลาปวเสน วจนาเนวฯ **โย วา ปนสฺส มาทิโส**ติ โย วา ปน อโญฺญปิ มยา สทิโส สมฺมาสมฺพุโทฺธเยว อสฺส, โส ปุคฺคเลสุ ปมาณํ คเณฺหยฺยาติ อโตฺถฯ **ขญฺญตี**ติ คุณขณนํ ปาปุณาติฯ **อิเม โข, อานนฺท, ฉ ปุคฺคลา**ติ เทฺว โสรตา, เทฺว อธิคตโกธมานโลภธมฺมา, เทฺว อธิคตโกธมานวจีสงฺขาราติ อิเม ฉ ปุคฺคลาฯ **คติ**นฺติ ญาณคติํฯ **เอกงฺคหีนา**ติ เอเกเกน คุณเงฺคน หีนาฯ ปูรโณ สีเลน วิเสสี อโหสิ, อิสิทโตฺต ปญฺญายฯ ปูรณสฺส สีลํ อิสิทตฺตสฺส ปญฺญาฐาเน ฐิตํ, อิสิทตฺตสฺส ปญฺญา ปูรณสฺส สีลฏฺฐาเน ฐิตาติฯ

๓. อิณสุตฺตวณฺณนา

๔๕. ตติเย **ทาลิทฺทิย**นฺติ ทลิทฺทภาโวฯ **กามโภคิโน**ติ กาเม ภุญฺชนกสตฺตสฺสฯ **อสฺสโก**ติ อตฺตโน สนฺตเกน รหิโตฯ **อนาฬฺหิโก**ติ น อโฑฺฒฯ **อิณํ อาทิยตี**ติ ชีวิตุํ อสโกฺกโนฺต อิณํ อาทิยติฯ **วฑฺฒิํ ปฏิสฺสุณาตี**ติ ทาตุํ อสโกฺกโนฺต วฑฺฒิํ ทสฺสามีติ ปฏิชานาติฯ **อนุจรนฺติปิ น**นฺติ ปริสมชฺฌคณมชฺฌาทีสุ อาตปฐปนปํสุโอกิรณาทีหิ วิปฺปการํ ปาเปโนฺต ปจฺฉโต ปจฺฉโต อนุพนฺธนฺติฯ **สทฺธา นตฺถี**ติ โอกปฺปนกสทฺธามตฺตกมฺปิ นตฺถิฯ **หิรี นตฺถี**ติ หิรียนาการมตฺตกมฺปิ นตฺถิฯ **โอตฺตปฺปํ นตฺถี**ติ ภายนาการมตฺตกมฺปิ นตฺถิฯ **วีริยํ นตฺถี**ติ กายิกวีริยมตฺตกมฺปิ นตฺถิฯ **ปญฺญา นตฺถี**ติ กมฺมสฺสกตปญฺญามตฺตกมฺปิ นตฺถิฯ **อิณาทานสฺมิํ วทามี**ติ อิณคฺคหณํ วทามิฯ **มา มํ ชญฺญู**ติ มา มํ ชานาตุฯ

ทาลิทฺทิยํ ทุกฺขนฺติ ธนทลิทฺทภาโว ทุกฺขํฯ **กามลาภาภิชปฺปิน**นฺติ กามลาภํ ปเตฺถนฺตานํฯ **ปาปกมฺมวินิพฺพโย**ติ ปาปกมฺมวฑฺฒโกฯ **สํสปฺปตี**ติ ปริปฺผนฺทติฯ **ชาน**นฺติ ชานโนฺตฯ **ยสฺส วิปฺปฏิสารชา**ติ เย อสฺส วิปฺปฏิสารโต ชาตาฯ **โยนิมญฺญตร**นฺติ เอกํ ติรจฺฉานโยนิํฯ **ททํ จิตฺตํ ปสาทย**นฺติ จิตฺตํ ปสาเทโนฺต ททมาโนฯ

กฎคฺคาโหติ ชยคฺคาโห, อนปราธคฺคาโห โหติฯ **ฆรเมสิโน**ติ ฆราวาสํ ปริเยสนฺตสฺส วสมานสฺส วาฯ **จาโค ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี**ติ จาโคติ สงฺขํ คตํ ปุญฺญํ วฑฺฒติฯ จาคา ปุญฺญนฺติ วา ปาโฐฯ **ปติฏฺฐิตา**ติ ปติฏฺฐิตสทฺธา นาม โสตาปนฺนสฺส สทฺธาฯ **หิริมโน**ติ หิริสมฺปยุตฺตจิโตฺตฯ **นิรามิสํ สุข**นฺติ ตีณิ ฌานานิ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนกสุขํฯ **อุเปกฺข**นฺติ จตุตฺถชฺฌานุเปกฺขํฯ **อารทฺธวีริโย**ติ ปริปุณฺณปคฺคหิตวีริโยฯ **ฌานานิ อุปสมฺปชฺชา**ติ จตฺตาริ ฌานานิ ปตฺวาฯ **เอโกทิ นิปโก สโต**ติ เอกคฺคจิโตฺต กมฺมสฺสกตญาณสตีหิ จ สมนฺนาคโตฯ

เอวํ ญตฺวา ยถาภูตนฺติ เอวํ เอตฺตกํ การณํ ยถาสภาวํ ชานิตฺวาฯ **สพฺพสํโยชนกฺขเย**ติ นิพฺพาเนฯ **สพฺพโส**ติ สพฺพากาเรนฯ **อนุปาทายา**ติ อคฺคเหตฺวาฯ **สมฺมา จิตฺตํ วิมุจฺจตี**ติ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สพฺพสํโยชนกฺขยสงฺขาเต นิพฺพาเน สพฺพโส อนุปาทิยิตฺวา สมฺมาเหตุนา นเยน มคฺคจิตฺตํ วิมุจฺจติฯ ''เอตํ ญตฺวา ยถาภูตํ, สพฺพสํโยชนกฺขย''นฺติปิ ปาฬิํ ลิขิตํ, ตสฺส เอตํ สพฺพสํโยชนกฺขยสงฺขาตํ นิพฺพานํ ยถาภูตํ ญตฺวาติ อโตฺถฯ ปุริมปจฺฉิเมหิ ปน สทฺธิํ น ฆฏียติฯ

ตสฺส สมฺมา วิมุตฺตสฺสาติ ตสฺส สมฺมา วิมุตฺตสฺส ขีณาสวสฺสฯ **ญาณํ โหตี**ติ ปจฺจเวกฺขณญาณํ โหติฯ **ตาทิโน**ติ ตํสณฺฐิตสฺสฯ **อกุปฺปา**ติ อกุปฺปารมฺมณตฺตา กุปฺปการณานํ กิเลสานญฺจ อภาเวน อกุปฺปาฯ **วิมุตฺตี**ติ มคฺควิมุตฺติปิ ผลวิมุตฺติปิฯ **ภวสํโยชนกฺขเย**ติ ภวสํโยชนกฺขยสงฺขาเต นิพฺพาเน ภวสํโยชนานญฺจ ขยเนฺต อุปฺปนฺนาฯ **เอตํ โข ปรมํ ญาณ**นฺติ เอตํ มคฺคผลญาณํ ปรมญาณํ นามฯ **สุขมนุตฺตร**นฺติ เอตเทว มคฺคผลสุขํ อนุตฺตรํ สุขํ นามฯ

อาณญฺยมุตฺตมนฺติ สเพฺพสํ อญฺญาณํ ขีณาสโว อุตฺตมอญฺโญ , ตสฺมา อรหตฺตผลํ อาณญฺยมุตฺตมนฺติ อรหตฺตผเลน เทสนาย กูฏํ คณฺหิฯ อิมสฺมิญฺจ สุตฺเต วฏฺฏเมว กเถตฺวา คาถาสุ วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตนฺติฯ

๔. มหาจุนฺทสุตฺตวณฺณนา

๔๖. จตุตฺเถ **เจตีสู**ติ เจติรฏฺฐฯ **สยํชาติย**นฺติ เอวํนามเก นิคเมฯ **มหาจุนฺโท**ติ ธมฺมเสนาปติสฺส กนิฏฺฐภาติโกฯ ธมฺเม โยโค อนุโยโค เอเตสนฺติ **ธมฺมโยคา**ฯ ธมฺมกถิกานํ เอตํ นามํฯ ฌายนฺตีติ **ฌายีฯ อปสาเทนฺตี**ติ ฆฏฺเฏนฺติ หึสนฺติฯ **ฌายนฺตี**ติ จินฺเตนฺติฯ **ปชฺฌายนฺตี**ติอาทีนิ อุปสคฺควเสน วฑฺฒิตานิฯ **กิมิเม ฌายนฺตี**ติ กึ นาม อิเม ฌายนฺติฯ **กินฺติเม ฌายนฺตี**ติ กิมตฺถํ อิเม ฌายนฺติฯ **กถํ อิเม ฌายนฺตี**ติ เกน การเณน อิเม ฌายนฺติฯ **อมตํ ธาตุํ กาเยน ผุสิตฺวา วิหรนฺตี**ติ มรณวิรหิตํ นิพฺพานธาตุํ สนฺธาย กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วิหรนฺตา อนุกฺกเมน ตํ นามกาเยน ผุสิตฺวา วิหรนฺติฯ **คมฺภีรํ อตฺถปท**นฺติ คุฬฺหํ ปฏิจฺฉนฺนํ ขนฺธธาตุอายตนาทิอตฺถํฯ **ปญฺญาย อติวิชฺฌ ปสฺสนฺตี**ติ สหวิปสฺสนาย มคฺคปญฺญาย ปฏิวิชฺฌิตฺวา ปสฺสนฺติฯ อิมสฺมึ ปนเตฺถ สมฺมสนปฏิเวธปญฺญาปิ อุคฺคหปริปุจฺฉาปญฺญาปิ วฏฺฏติเยวาติฯ

๕-๖. สนฺทิฏฺฐิกสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๔๗-๔๘. ปญฺจเม **สนฺตํ วา อชฺฌตฺต**นฺติ นิยกชฺฌตฺเต วิชฺชมานํฯ **โลโภ**ติอาทีหิ ตีณิ อกุสลมูลานิ ทสฺสิตานิฯ **โลภธมฺมา**ติอาทีหิ ตํสมฺปยุตฺตกา ธมฺมาฯ ฉฏฺเฐ **กายสนฺโทส**นฺติ กายทฺวารสฺส ทุสฺสนาการํฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ อิเมสุ ทฺวีสุ สุตฺเตสุ ปจฺจเวกฺขณาว กถิตาฯ

๗. เขมสุตฺตวณฺณนา

๔๙. สตฺตเม **วุสิตวา**ติ วุตฺถพฺรหฺมจริยวาโสฯ **กตกรณีโย**ติ จตูหิ มคฺเคหิ กตฺตพฺพํ กตฺวา ฐิโตฯ **โอหิตภาโร**ติ ขนฺธภารํ กิเลสภารํ อภิสงฺขารภารญฺจ โอตาเรตฺวา ฐิโตฯ **อนุปฺปตฺตสทโตฺถ**ติ สทโตฺถ วุจฺจติ อรหตฺตํ, ตํ ปโตฺตติ อโตฺถฯ **ปริกฺขีณภวสํโยชโน**ติ ขีณภวพนฺธโนฯ **สมฺมทญฺญา วิมุโตฺต**ติ สมฺมา เหตุนา การเณน ชานิตฺวา วิมุโตฺตฯ **ตสฺส น เอวํ โหติ อตฺถิ เม เสโยฺยติ วา**ติอาทีหิ เสยฺยสฺส เสโยฺยหมสฺมีติ มานาทโย ตโย มานา ปฏิกฺขิตฺตาฯ น หิ ขีณาสวสฺส ''อตฺถิ มยฺหํ เสโยฺย, อตฺถิ สทิโส, อตฺถิ หีโน''ติ มาโน โหติฯ **นตฺถิ เม เสโยฺย**ติอาทีหิปิ เตเยว ปฏิกฺขิตฺตาฯ น หิ ขีณาสวสฺส ''อหเมว เสโยฺย, อหํ สทิโส, อหํ หีโน, อเญฺญ เสยฺยาทโย นตฺถี''ติ เอวํ มาโน โหติฯ

อจิรปกฺกเนฺตสูติ อรหตฺตํ พฺยากริตฺวา อจิรํเยว ปกฺกเนฺตสุฯ **อญฺญํ พฺยากโรนฺตี**ติ อรหตฺตํ กเถนฺติฯ **หสมานกา มเญฺญ อญฺญํ พฺยากโรนฺตี**ติ หสมานา วิย กเถนฺติฯ **วิฆาตํ อาปชฺชนฺตี**ติ ทุกฺขํ อาปชฺชนฺติฯ

น อุเสฺสสุ น โอเมสุ, สมเตฺต โนปนียเรติ เอตฺถ **อุสฺสา**ติ อุสฺสิตตา เสยฺยปุคฺคลาฯ **โอมา**ติ หีนาฯ **สมโตฺต**ติ สทิโสฯ อิติ อิเมสุ ตีสุปิ เสยฺยหีนสทิเสสุ ขีณาสวา มาเนน น อุปนียเร, น อุปเนนฺติ, น อุปคจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ **ขีณา ชาตี**ติ ขีณา เตสํ ชาติฯ **วุสิตํ พฺรหฺมจริย**นฺติ วุตฺถํ มคฺคพฺรหฺมจริยํฯ **จรนฺติ สํโยชนวิปฺปมุตฺตา**ติ สพฺพสํโยชเนหิ วิมุตฺตา หุตฺวา จรนฺติฯ สุเตฺตปิ คาถายมฺปิ ขีณาสโว กถิโตฯ

๘. อินฺทฺริยสํวรสุตฺตวณฺณนา

๕๐. อฏฺฐเม **หตูปนิสํ โหตีติ** หตูปนิสฺสยํ โหติฯ **สีลวิปนฺนสฺสาติ** วิปนฺนสีลสฺสฯ **ยถาภูตญาณทสฺสนนฺติ** ตรุณวิปสฺสนาญาณํฯ **นิพฺพิทาวิราโคติ** เอตฺถ นิพฺพิทา พลวิปสฺสนา, วิราโค อริยมคฺโคฯ **วิมุตฺติญาณทสฺสนนฺติ** เอตฺถ **วิมุตฺตีติ** อรหตฺตผลํ, **ญาณทสฺสนนฺติ** ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ **อุปนิสฺสยสมฺปนฺนํ โหตีติ** สมฺปนฺนอุปนิสฺสยํ โหติฯ อิมสฺมึ สุตฺเต สีลานุรกฺขณอินฺทฺริยสํวโร กถิโตฯ

๙. อานนฺทสุตฺตวณฺณนา

๕๑. นวเม **กิตฺตาวตาติ** กิตฺตเกนฯ **อสฺสุตญฺจวาติ** อญฺญสฺมึ กาเล อสฺสุตปุพฺพํฯ **น สมฺโมสํ คจฺฉนฺตีติ** วินาสํ น คจฺฉนฺติฯ **เจตโส สมฺผุฏฺฐปุพฺพาติ** จิตฺเตน ผุสิตปุพฺพาฯ **สมุทาจรนฺตีติ** มโนทฺวาเร จรนฺติฯ **อวิญฺญาตญฺจ วิชานาตีติ** อญฺญสฺมึ กาเล อวิญฺญาตการณํ ชานาติฯ **ปริยาปุณาตีติ** วฬญฺเชติ กเถติฯ **เทเสตีติ** ปกาเสติฯ **ปรํ วาเจตีติ** ปรํ อุคฺคณฺหาเปติฯ

อาคตาคมาติ ทีฆาทีสุ โย โกจิ อาคโม อาคโต เอเตสนฺติ อาคตาคมาฯ **ธมฺมธราติ** สุตฺตนฺตปิฏกธราฯ **วินยธราติ** วินยปิฏกธราฯ **มาติกาธราติ** เทฺวปาติโมกฺขธราฯ **ปริปุจฺฉตีติ** อนุสนฺธิปุพฺพาปรํ ปุจฺฉติฯ **ปริปญฺหตีติ** อิทญฺจิทญฺจ ปุจฺฉิสฺสามีติ ปริตุลติ ปริจฺฉินฺทติฯ **อิทํ, ภนฺเต, กถนฺติ**, ภนฺเต, อิทํ อนุสนฺธิปุพฺพาปรํ กถํ โหตีติ ปุจฺฉติฯ **อิมสฺส กฺวตฺโถติ** อิมสฺส ภาสิตสฺส โก อตฺโถติ ปุจฺฉติฯ **อวิวฏนฺติ** อวิวริตํฯ **วิวรนฺตีติ** ปากฏํ กโรนฺติฯ **กงฺขาฐานิเยสูติ** กงฺขาย การณภูเตสุฯ ตตฺถ ยสฺมึ ธมฺเม กงฺขา อุปฺปชฺชติ, เสฺวว กงฺขาฐานิโย นามาติ เวทิตโพฺพฯ

๑๐. ขตฺติยสุตฺตวณฺณนา

๕๒. ทสเม **โภคาธิปฺปายาติ** โภคสํหรณตฺถํ ฐปิตาธิปฺปายา ปวตฺตอชฺฌาสยาฯ **ปญฺญูปวิจาราติ** ปญฺญวโนฺต ภเวยฺยามาติ เอวํ ปญฺญตฺถาย ปวตฺตูปวิจาราฯ อยเมว เนสํ วิจาโร จิเตฺต อุปวิจรติฯ **พลาธิฏฺฐานาติ** พลกายาธิฏฺฐานาฯ พลกายญฺหิ ลทฺธา เต ลทฺธปติฏฺฐา นาม โหนฺติฯ **ปถวิภินิเวสาติ** ปถวิสามิโน ภวิสฺสามาติ เอวํ ปถวิอตฺถาย กตจิตฺตาภินิเวสาฯ **อิสฺสริยปริโยสานาติ** รชฺชาภิเสกปริโยสานาฯ อภิเสกญฺหิ ปตฺวา เต ปริโยสานปฺปตฺตา นาม โหนฺติฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เสสปเทสุ ปเนตฺถ อยมธิปฺปาโย – พฺราหฺมณา ตาว มเนฺต ลภิตฺวา ลทฺธปติฏฺฐา นาม โหนฺติ, คหปติกา ยํกิญฺจิ สิปฺปํ, อิตฺถี กุลทายชฺชสามิกํ ปุตฺตํ, โจรา ยํกิญฺจิ อาวุธสตฺถํ , สมณา สีลปริปุณฺณา ลทฺธปติฏฺฐา นาม โหนฺติฯ ตสฺมา **มนฺตาธิฏฺฐานาติ**อาทีนิ วุตฺตานิฯ

พฺราหฺมณานญฺจ ‘‘ยญฺญํ ยชิสฺสามา’’ติ จิตฺตํ อภินิวิสติ, พฺรหฺมโลเก ปเนฺต ปริโยสานปฺปตฺตา นาม โหนฺติฯ ตสฺมา เต **ยญฺญาภินิเวสา พฺรหฺมโลกปริโยสานาติ** วุตฺตาฯ กมฺมนฺตกรณตฺถาย มโน เอเตสํ อภินิวิสตีติ **กมฺมนฺตาภินิเวสา**ฯ กเมฺม นิฏฺฐิเต ปริโยสานปฺปตฺตา นาม โหนฺตีติ **นิฏฺฐิตกมฺมนฺตปริโยสานา**ฯ

ปุริสาธิปฺปายาติ ปุริเสสุ ปวตฺตอชฺฌาสยาฯ อลงฺการตฺถาย มโน อุปวิจรติ เอติสฺสาติ **อลงฺการูปวิจารา**ฯ อสปตฺตี หุตฺวา เอกิกาว ฆเร วเสยฺยนฺติ เอวมสฺสา จิตฺตํ อภินิวิสตีติ

อสปตฺตีภินิเวสาฯ ฌราวาสิสฺสริเย ลเทฺธ ปริโยสานปฺปตฺตา นาม โหนฺตีติ อิสฺสริยปริโยสานาฯ

ปรภณฺฑสฺส อาทาเน อธิปฺปาโย เอเตสนฺติ **อาทานาธิปฺปายา**ฯ คหเน นิลียนฏฺฐาเน เอเตสํ มโน อุปวิจรตีติ **คหนูปวิจารา**ฯ อนฺธการตฺถาย เอเตสํ จิตฺตํ อภินิวิสตีติ **อนฺธการาภินิเวสา**ฯ อทสฺสนปฺปตฺตา ปริโยสานปฺปตฺตา โหนฺตีติ **อทสฺสนปริโยสานา**ฯ

อธิวาสนกฺขนฺติยญฺจ สุจิภาวสีเล จ อธิปฺปาโย เอเตสนฺติ **ขนฺติโสรจฺจาธิปฺปายา**ฯ อกิญฺจนภาเว นิคฺคหณภาเว จิตฺตํ เอเตสํ อภินิวิสตีติ **อากิญฺจญฺญาภินิเวสา**ฯ นิพฺพานปฺปตฺตา ปริโยสานปฺปตฺตา โหนฺตีติ **นิพฺพานปริโยสานา**ฯ

๑๑. อปฺปมาทสุตฺตวณฺณนา

๕๓. เอกาทสเม **สมธิคฺคยฺหา**ติ สุฏฺฐุ คณฺหิตฺวาฯ **ชงฺคลานํ ปาณานนฺ**ติ ปถวีตลจารีนํ สปาทกปาณานํฯ **ปทชาตานี**ติ ปทานิฯ **สโมธานํ คจฺฉนฺตี**ติ โอธานํ อุปนิเกฺขปํ คจฺฉนฺติฯ **อคฺคมกฺขายตี**ติ เสฏฺฐํ อกฺขายติฯ **ปพฺพชลายโก**ติ ปพฺพชติณเจฺฉทโกฯ **โอธุนาตี**ติ เหฏฺฐา มุขํ ธุนาติฯ **นิธุนาตี**ติ อุโภหิ ปเสฺสหิ ธุนาติฯ **นิจฺฉาเทตี**ติ พาหาย วา ปหรติ, รุเกฺข วา ปหรติฯ **อมฺพปิณฺฑิยา**ติ อมฺพผลปิณฺฑิยาฯ **วณฺฏูปนิพนฺธนานี**ติ วเณฺฏ อุปนิพนฺธนานิ , วเณฺฏ วา ปติฏฺฐิตานิฯ **ตทนฺวยานิ ภวนฺตี**ติ วณฺฏานุวตฺตกานิ ภวนฺติ, อมฺพปิณฺฑิทณฺฑกานุวตฺตกานิ ภวนฺตีติปิ อโตฺถฯ **ขุทฺทราชาโน**ติ ขุทฺทกราชาโน, ปกติราชาโน วาฯ

๑๒. ธมฺมิกสุตฺตวณฺณนา

๕๔. ทฺวาทสเม **สพฺพโส**ติ สเพฺพสุฯ **สตฺตสุ วิหาเรสู**ติ สตฺตสุ ปริเวเณสุฯ **ปริภาสตี**ติ ปริภวติ ภยํ อุปทํเสติฯ **วิหึสตี**ติ วิเหเฐติฯ **วิตุทตี**ติ วิชฺฌติฯ **โรเสติ วาจายา**ติ วาจาย ฆเฏฺฏติฯ **ปกฺกมนฺตี**ติ ทิสา ปกฺกมนฺติฯ **น สณฺฐหนฺตี**ติ นปฺปติฏฺฐหนฺติฯ **ริญฺจนฺตี**ติ ฉเฑฺฑนฺติ วิสฺสเชฺชนฺติฯ **ปพฺพาเชยฺยามา**ติ นีหเรยฺยามฯ **หนฺทา**ติ ววสฺสคฺคเตฺถ นิปาโตฯ **อลนฺ**ติ ยุตฺตเมตํ, ยํ ตํ ปพฺพาเชยฺยุนฺติ อโตฺถฯ **กึ เต อิมินา**ติ กึ ตว อิมินา ชาติภูมิยํ วาเสนฯ **ตีรทสฺสึ สกุณนฺ**ติ ทิสากากํฯ **มุญฺจนฺตี**ติ ทิสาทสฺสนตฺถํ วิสฺสเชฺชนฺติฯ **สามนฺตา**ติ อวิทูเรฯ สมนฺตาติปิ ปาโฐ, สมนฺตโตติ อโตฺถฯ **อภินิเวโส**ติ ปตฺถริตฺวา ฐิตสาขานํ นิเวโสฯ **มูลสนฺตานกานนฺ**ติ มูลานํ นิเวโสฯ

อาฬฺหกถาลิกาติ ตณฺฑุลาฬฺหกสฺส ภตฺตปจนถาลิกาฯ **ขุทฺทํ มธุนฺ**ติ ขุทฺทมกฺขิกาหิ กตํ ทณฺฑกมธุํฯ **อเนลกนฺ**ติ นิโทฺทสํฯ **น จ สุทํ อญฺญมญฺญสฺส ผลานิ หึสนฺตี**ติ อญฺญมญฺญสฺส โกฏฺฐาเส ผลานิ น หึสนฺติฯ อตฺตโน โกฏฺฐาเสหิ มูลํ วา ตจํ วา ปตฺตํ วา ฉินฺทโนฺต นาม นตฺถิ, อตฺตโน อตฺตโน สาขาย เหฏฺฐา ปติตาเนว ปริภุญฺชนฺติฯ อญฺญสฺส โกฏฺฐาสโต อญฺญสฺส โกฏฺฐาสํ ปริวตฺติตฺวา คตมฺปิ ‘‘น อมฺหากํ สาขาย ผล’’นฺติ ญตฺวา โน ขาทนฺติฯ **ยาวทตฺถํ ภกฺขิตฺวา**ติ กณฺฐปฺปมาเณน ขาทิตฺวาฯ **สาขํ ภญฺชิตฺวา**ติ ฉตฺตปฺปมาณมตฺตํ ฉินฺทิตฺวา ฉายํ กตฺวา ปกฺกามิฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ โย หิ นามฯ **ปกฺกมิสฺสตี**ติ ปกฺกโนฺตฯ **นาทาสี**ติ เทวตาย อานุภาเวน ผลเมว น คณฺหิฯ เอวญฺหิ สา อธิฏฺฐาสิฯ

เตนุปสงฺกมีติ ชนปทวาสีหิ คนฺตฺวา, ‘‘มหาราช, รุโกฺข ผลํ น คณฺหิ, อมฺหากํ นุ โข โทโส ตุมฺหาก’’นฺติ วุเตฺต ‘‘เนว มยฺหํ โทโส อตฺถิ, น ชานปทานํ, อมฺหากํ วิชิเต อธมฺโม นาม

น วตฺตติ, เกน นุ โข การเณน รุโกฺข น ผลิโต, สกฺกํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิสฺสามี’’ติ จินฺเตตฺวา เยน สโกฺก เทวานมิโนฺท เตนุปสงฺกมิฯ **ปวเตฺตสี**ติ ปริวเตฺตสิฯ **อุมฺมูลมกาสี**ติ อุทฺธมูลํ อกาสิฯ **อปิ นุ ตฺวน**ฺติ อปิ นุ ตวฯ **อฎฺฐิตาเยวา**ติ อฎฺฐิตาย เอวฯ **สจฺฉวีนี**ติ สมานจฺฉวีนิ ปกติฎฺฐาเน ฐิตานิฯ **น ปจฺจโกฺกสตี**ติ นปฺปฎิโกฺกสติฯ **โรสนฺต**นฺติ ฆเฎฺฎนฺตํฯ **ภณฺฑนฺต**นฺติ ปหรนฺตํฯ

สุเนโตฺตติ เนตฺตา วุจฺจนฺติ อกฺขีนิ, เตสํ สุนฺทรตาย สุเนโตฺตฯ **ติตฺถกโร**ติ สุคติโอคาหนติตฺถสฺส การโกฯ **วีตราโค**ติ วิกฺขมฺภนวเสน วิคตราโคฯ **ปสวตี**ติ ปฎิลภติฯ **ทิฎฺฐิสมฺปนฺน**นฺติ ทสฺสนสมฺปนฺนํ, โสตาปนฺนนฺติ อโตฺถฯ **ขนฺติ**นฺติ อตฺตโน คุณขณนํฯ **ยถามํ สพฺรหฺมจารีสู**ติ ยถา อิมํ สพฺรหฺมจารีสุ อโกฺกสนปริภาสนํ, อญฺญํ เอวรูปํ คุณขนฺติํ น วทามีติ อโตฺถฯ **น โน สมสพฺรหฺมจารีสู**ติ เอตฺถ สมชโน นาม สกชโน วุจฺจติฯ ตสฺมา น โน สเกสุ สมานพฺรหฺมจารีสุ จิตฺตานิ ปทุฎฺฐานิ ภวิสฺสนฺตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

โชติปาโล จ โควิโนฺทติ นาเมน โชติปาโล ฐาเนน มหาโควิโนฺทฯ **สตฺตปุโรหิโต**ติ เรณุอาทีนํ สตฺตนฺนํ ราชูนํ ปุโรหิโตฯ **อหิํสกา อตีตํเส**ติ เอเต ฉ สตฺถาโร อตีตํเส อหิํสกา อเหสุํฯ **นิรามคนฺธา**ติ โกธามคเนฺธน นิรามคนฺธาฯ **กรุเณวิมุตฺตา**ติ กรุณชฺฌาเน อธิมุตฺตา, กรุณาย จ กรุณาปุพฺพภาเค จ ฐิตาฯ **เยเต**ติ เอเต, อยเมว วา ปาโฐฯ **น สาธุรูปํ อาสีเท**ติ สาธุสภาวํ น ฆเฎฺฎยฯ **ทิฎฺฐิฎฺฐานปฺปหายิน**นฺติ ทฺวาสฎฺฐิทิฎฺฐิคตปฺปหายินํฯ **สตฺตโม**ติ อรหตฺตโต ปฎฺฐาย สตฺตโมฯ **อวีตราโค**ติ อวิคตราโคฯ เอเตน อนาคามิภาวํ ปฎิกฺขิปติฯ **ปญฺจินฺทฺริยา มุทู**ติ ปญฺจ วิปสฺสนินฺทฺริยานิ มุทูนิฯ ตสฺส หิ ตานิ สกทาคามิํ อุปาทาย มุทูนิ นาม โหนฺติฯ **วิปสฺสนา**ติ สงฺขารปริคฺคหญาณํฯ **ปุเพฺพว อุปหญฺญตี**ติ ปฐมตรเญฺญว อุปหญฺญติฯ **อกฺขโต**ติ คุณขณเนน อกฺขโต อนุปหโต หุตฺวาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ธมฺมิกวโคฺค ปญฺจโมฯ

ปฐมปณฺณาสกํ นิฎฺฐิตํฯ

๒. ทุติยปณฺณาสกํ

๖. มหาวโคฺค

๑. โสณสุตฺตวณฺณนา

๕๕. ฉฏฺฐสฺส ปฐเม **โสโณ**ติ สุขุมาลโสณตฺเถโรฯ **สีตวเน**ติ เอวํนามเก สุสาเนฯ ตสฺมิํ กิร ปฏิปาฏิยา ปญฺจ จงฺกมนปณฺณสาลาสตานิ มาปิตานิ, เตสุ เถโร อตฺตโน สปฺปายจงฺกมนํ คเหตฺวา สมณธมฺมํ กโรติฯ ตสฺส อารทฺธวีริยสฺส หุตฺวา จงฺกมโต ปาทตลานิ ภิชฺชิํสุ, ชาณูหิ จงฺกมโต ชาณุกานิปิ หตฺถตลานิปิ ภิชฺชิํสุ, ฉิทฺทานิ อเหสุํฯ เอวํ อารทฺธวีริโย วิหรนฺโต โอภาสนิมิตฺตมตฺตกมฺปิ ทเสฺสตุํ นาสกฺขิฯ ตสฺส วีริเยน กิลมิตกายสฺส โกฏิยํ ปาสาณผลเก นิสินฺนสฺส โย วิตกฺโก อุทปาทิ, ตํ ทเสฺสตุํ **อถ โข อายสฺมโต**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อารทฺธวีริยา**ติ ปริปุณฺณปคฺคหิตวีริยาฯ **น อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจตี**ติ สเจ หิ อหํ อุคฺฆฏิตญฺญู วา อสฺสํ วิปญฺจิตญฺญู วา เนยฺโย วา, นูน เม จิตฺตํ วิมุเจฺจยฺยฯ อทฺธา ปนสฺมิ ปทปรโม, เยน เม จิตฺตํ น วิมุจฺจตีติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา **สํวิชฺชนฺติ โข ปนา**ติอาทีนิ จิเนฺตสิฯ ตตฺถ **โภคา**ติ อุปโยคเตฺถ ปจฺจตฺตํฯ

ปาตุรโหสีติ เถรสฺส จิตฺตาจารํ ญตฺวา ''อยํ โสโณ อชฺช สีตวเน ปธานภูมิยํ นิสิโนฺน อิมํ วิตกฺกํ วิตเกฺกติ, คนฺตฺวาสฺส วิตกฺกํ สโหตฺถํ คณฺหิตฺวา วีโณปมํ กมฺมฏฺฐานํ กเถสฺสามี''ติ ปมุเข ปากโฏ อโหสิฯ **ปญฺญเตฺต อาสเน**ติ ปธานิกภิกฺขู อตฺตโน วสนฏฺฐาเน โอวทิตุํ อาคตสฺส พุทฺธสฺส ภควโต นิสีทนตฺถํ ยถาลาเภน อาสนํ ปญฺญาเปตฺวาว ปธานํ กโรนฺติ, อญฺญํ อลภมานา ปุราณปณฺณานิปิ สนฺถริตฺวา อุปริ สงฺฆาฏิํ ปญฺญเปนฺติฯ เถโรปิ อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา ปธานํ อกาสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ''ปญฺญเตฺต อาสเน''ติฯ

ตํ กิํ มญฺญสีติ สตฺถา ''อิมสฺส ภิกฺขุโน อวเสสกมฺมฏฺฐาเนหิ อโตฺถ นตฺถิ, อยํ คนฺธพฺพสิเปฺป เฉโก จิณฺณวสี, อตฺตโน วิสเย กถิยมานํ ขิปฺปเมว สลฺลเกฺขสฺสตี''ติ วีโณปมํ กเถตุํ ''ตํ กิํ มญฺญสี''ติอาทิมาหฯ **วีณาย ตนฺติสฺสเร กุสลตา** นาม วีณาย วาทนกุสลตา, โส จ ตตฺถ กุสโลฯ มาตาปิตโร หิสฺส ''อมฺหากํ ปุโตฺต อญฺญํ สิปฺปํ สิกฺขโนฺต กาเยน กิลมิสฺสติ, อิทํ ปน สยเน นิสิเนฺนเนว สกฺกา อุคฺคณฺหิตุ''นฺติ คนฺธพฺพสิปฺปเมว อุคฺคณฺหาเปสุํฯ ตสฺส –

> ''สตฺต สรา ตโย คามา, มุจฺฉนา เอกวีสติ;
> ฐานา เอกูนปญฺญาส, อิเจฺจเต สรมณฺฑลา''ติฯ –

อาทิกํ คนฺธพฺพสิปฺปํ สพฺพเมว ปคุณํ อโหสิฯ **อจฺจายตา**ติ อติอายตา ขรมุจฺฉนาฯ **สรวตี**ติ สรสมฺปนฺนาฯ **กมฺมญฺญา**ติ กมฺมกฺขมา กมฺมโยคฺคาฯ **อติสิถิลา**ติ มนฺทมุจฺฉนาฯ **สเม คุเณ ปติฏฺฐิตา**ติ มชฺฌิเม สเร ฐเปตฺวา มุจฺฉิตาฯ

อจฺจารทฺธนฺติ อติคาฬฺหํฯ **อุทฺธจฺจาย สํวตฺตตี**ติ อุทฺธตภาวาย สํวตฺตติฯ **อติลีน**นฺติ อติสิถิลํฯ **โกสชฺชายา**ติ กุสีตภาวตฺถายฯ **วีริยสมถํ อธิฏฺฐหา**ติ วีริยสมฺปยุตฺตํ สมถํ อธิฏฺฐห, วีริยํ สมเถน โยเชหีติ อโตฺถฯ **อินฺทฺริยานญฺจ สมตํ ปฏิวิชฺฌา**ติ สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ สมตํ สมภาวํ อธิฏฺฐาหิฯ ตตฺถ สทฺธํ ปญฺญาย, ปญฺญญฺจ สทฺธาย, วีริยํ สมาธินา, สมาธิญฺจ วีริเยน โยชยตา อินฺทฺริยานํ สมตา อธิฏฺฐิตา นาม โหติฯ สติ ปน สพฺพตฺถิกา, สา สทา พลวตีเยว วฏฺฏติฯ ตญฺจ ปน เตสํ โยชนาวิธานํ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๖๐-๖๒) ปกาสิตเมวฯ **ตตฺถ จ นิมิตฺตํ คณฺหาหี**ติ ตสฺมิญฺจ สมภาเว สติ เยน อาทาเส มุขพิมฺพเนว นิมิเตฺ

ตน อุปฺปชฺชิตพฺพํ, ตํ สมถนิมิตฺตํ วิปสฺสนานิมิตฺตํ มคฺคนิมิตฺตํ ผลนิมิตฺตญฺจ คณฺหาหิ นิพฺพ เตฺตหีติ เอวมสฺส สตฺถา อรหเตฺต ปกฺขิปิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ กเถสิฯ

ตตฺถ จ นิมิตฺตํ อคฺคเหสีติ สมถนิมิตฺตญฺจ วิปสฺสนานิมิตฺตญฺจ อคฺคเหสิฯ **ฉ ฐานานี**ติ ฉ การณานิฯ **อธิมุโตฺต โหตี**ติ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ปจฺจกฺขํ กตฺวา ฐิโต โหติฯ **เนกฺขมฺมาธิมุโตฺต**ติ อาทิ สพฺพํ อรหตฺตวเสเนว วุตฺตํฯ อรหตฺตญฺหิ สพฺพกิเลเสหิ นิกฺขนฺตตฺตา **เนกฺขมฺมํ,** เตเหว ปวิวิตฺตตฺตา **ปวิเวโก,** พฺยาปชฺฌาภาวโต **อพฺยาปชฺฌํ,** ตณฺหากฺขยเนฺต อุปฺปนฺนตฺตา **ตณฺหากฺขโย** , อุปาทานกฺขยเนฺต อุปฺปนฺนตฺตา **อุปาทานกฺขโย,** สโมฺมหาภาวโต **อสโมฺมโห**ติ วุจฺจติฯ

เกวลํ สทฺธามตฺตกนฺติ ปฏิเวธรหิตํ เกวลํ ปฏิเวธปญฺญาย อสมฺมิสฺสกํ สทฺธามตฺตกํฯ **ปฏิจย**นฺติ ปุนปฺปุนํ กรเณน วฑฺฒิํฯ **วีตราคตฺตา**ติ มคฺคปฏิเวเธน ราคสฺส วิคตตฺตาเยว เนกฺขมฺมสงฺขาตํ อรหตฺตํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา สจฺฉิกตฺวา ฐิโต โหติ, ผลสมาปตฺติวิหาเรน วิหรติ, ตนฺนินฺนมานโสเยว จ โหตีติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

ลาภสกฺการสิโลกนฺติ จตุปจฺจยลาภญฺจ เตสเญฺญว สุกตภาวญฺจ วณฺณภณนญฺจฯ **นิกามยมาโน**ติ อิจฺฉมาโน ปตฺถยมาโนฯ **ปวิเวกาธิมุโตฺต**ติ ปวิเวเก อธิมุโตฺต อรหนฺติ เอวํ อรหตฺตํ พฺยากโรตีติ อโตฺถฯ

สีลพฺพตปรามาสนฺติ สีลญฺจ วตญฺจ ปรามสิตฺวา คหิตํ คหณมตฺตํฯ **สารโต ปจฺจาคจฺฉโนฺต**ติ สารภาเวน ชานโนฺตฯ **อพฺยาปชฺฌาธิมุโตฺต**ติ อพฺยาปชฺฌํ อรหตฺตํ พฺยากโรติฯ อิมินาว นเยน สพฺพฏฺฐาเนสุ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อปิเจตฺถ ‘‘เนกฺขมฺมาธิมุโตฺตติ อิมสฺมิํเยว อรหตฺตํ กถิตํ, เสเสสุ ปญฺจสุ นิพฺพาน’’นฺติ เอเก วทนฺติฯ อปเร ‘‘อสโมฺมหาธิมุโตฺตติ เอเตฺถว นิพฺพานํ กถิตํ, เสเสสุ อรหตฺต’’นฺติ วทนฺติฯ อยํ ปเนตฺถ สาโร – สเพฺพเสฺวว เตสุ อรหตฺตมฺปิ นิพฺพานมฺปิ กถิตเมวาติฯ

***ภุ*สา**ติ พลวโนฺต ทิพฺพรูปสทิสาฯ **เนวสฺส จิตฺตํ ปริยาทิยนฺตี**ติ เอตสฺส ขีณาสวสฺส จิตฺตํ คเหตฺวา ฐาตุํ น สโกฺกนฺติฯ กิเลสา หิ อุปฺปชฺชมานา จิตฺตํ คณฺหนฺติ นามฯ **อมิสฺสีกต**นฺติ กิเลสา หิ อารมฺมเณน สทฺธิํ จิตฺตํ มิสฺสํ กโรนฺติ, เตสํ อภาวา อมิสฺสีกตํฯ **ฐิต**นฺติ ปติฏฺฐิตํฯ **อาเนญฺชปฺปตฺต**นฺติ อจลปฺปตฺตํฯ **วยญฺจสฺสานุปสฺสตี**ติ ตสฺส เจส จิตฺตสฺส อุปฺปาทมฺปิ วยมฺปิ ปสฺสติฯ ***ภุ*สา วาตวุฏฺฐี**ติ พลวา วาตกฺขโนฺธฯ **เนว สมฺปกเมฺปยฺยา**ติ เอกภาเคน จาเลตุํ น สกฺกุเณยฺยฯ **น สมฺปกเมฺปยฺยา**ติ ถูณํ วิย สพฺพภาคโต กเมฺปตุํ น สกฺกุเณยฺยฯ **น สมฺปเวเธยฺยา**ติ เวเธตฺวา ปเวเธตฺวา ปาเตตุํ น สกฺกุเณยฺยฯ

เนกฺขมฺมํ อธิมุตฺตสฺสาติ อรหตฺตํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ฐิตสฺส ขีณาสวสฺสฯ เสสปเทสุปิ อรหตฺตเมว กถิตํฯ **อุปาทานกฺขยสฺส จา**ติ อุปโยคเตฺถ สามิวจนํฯ **อสโมฺมหญฺจ เจตโส**ติ จิตฺตสฺส จ อสโมฺมหํ อธิมุตฺตสฺสฯ **ทิสฺวา อายตนุปฺปาท**นฺติ อายตนานํ อุปฺปาทญฺจ วยญฺจ ทิสฺวาฯ **สมฺมา จิตฺตํ วิมุจฺจตี**ติ สมฺมา เหตุนา นเยน อิมาย วิปสฺสนาปฏิปตฺติยา ผลสมาปตฺติวเสน จิตฺตํ วิมุจฺจติ, นิพฺพานารมฺมเณ อธิมุจฺจติฯ อถ วา อิมินา ขีณาสวสฺส ปฏิปทา กถิตาฯ ตสฺส หิ อายตนุปฺปาทํ ทิสฺวา อิมาย วิปสฺสนาย อธิคตสฺส อริยมคฺคสฺสานุภาเวน สพฺพกิเลเสหิ สมฺมา จิตฺตํ วิมุจฺจติฯ เอวํ ตสฺส **สมฺมา วิมุตฺตสฺส…เป…. น วิชฺชติ**ฯ ตตฺถ **สนฺตจิตฺตสฺสา**ติ นิพฺพุตจิตฺตสฺสฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๒. ผคฺคุนสุตฺตวณฺณนา

๕๖. ทุติเย **สมโธสี**ติ อุฏฺฐานาการํ ทเสฺสสิฯ **ปฏิกฺกมนฺตี**ติ ปริหายนฺติฯ **โน อภิกฺกมนฺตี**ติ น วฑฺฒนฺติฯ **สีสเวฐนํ ทเทยฺยา**ติ สีสํ เวเฐตฺวา ทณฺฑเกน สมฺปริวตฺตกํ พเนฺธยฺยฯ **อินฺทฺริยานิ วิปฺปสีทึสู**ติ ตสฺมึ มรณสมเย ฉ อินฺทฺริยานิ วิปฺปสนฺนานิ อเหสุํฯ **อตฺถุปปริกฺขายา**ติ อตฺถานตฺถํ การณาการณํ อุปปริกฺขเนฯ **อนุตฺตเร อุปธิสงฺขเย**ติ นิพฺพาเนฯ **อวิมุตฺตํ โหตี**ติ อรหตฺตผเลน อธิมุตฺตํ โหติฯ

๓. ฉฬภิชาติสุตฺตวณฺณนา

๕๗. ตติเย **ฉฬภิชาติโย**ติ ฉ ชาติโยฯ **ตตฺริทนฺ**ติ ตตฺรายํฯ **ลุทฺทา**ติ ทารุณาฯ **ภิกฺขู กณฺฏกวุตฺติกา**ติ สมณา นาเมเตฯ **เอกสาฏกา**ติ เอเกเนว ปิโลติกขเณฺฑน ปุรโต ปฏิจฺฉาทนกาฯ **อกามกสฺส พิลํ โอลเคฺคยฺยุนฺ**ติ สเตฺถ คจฺฉมาเน โคณมฺหิ มเต โคมํสมูลํ อุปฺปาทนตฺถาย วิภชิตฺวา ขาทมานา เอกสฺส โคมํสํ อนิจฺฉนฺตเสฺสว โกฏฺฐาสํ กตฺวา ‘‘อยญฺจ เต ขาทิตโพฺพ, มูลญฺจ ทาตพฺพ’’นฺติ ตํ โกฏฺฐาสสงฺขาตํ พิลํ โอลเคฺคยฺยุํ, พลกฺกาเรน หเตฺถ ฐเปยฺยุนฺติ อโตฺถฯ **อเขตฺตญฺญุนา**ติ อภิชาติปญฺญตฺติยา เขตฺตํ อชานเนฺตนฯ **ตํ สุณาหี**ติ ตํ มม ปญฺญตฺตึ สุณาหิฯ **กณฺหาภิชาติโก**ติ กาฬกชาติโกฯ **กณฺหํ ธมฺมํ อภิชายตี**ติ กณฺหสภาโว หุตฺวา ชายติ นิพฺพตฺตติ, กณฺหาภิชาติยํ วา ชายติฯ **นิพฺพานํ อภิชายตี**ติ นิพฺพานํ ปาปุณาติ, อริยภูมิสงฺขาตาย วา นิพฺพานชาติยา ชายติฯ

๔. อาสวสุตฺตวณฺณนา

๕๘. จตุเตฺถ **สํวรา ปหาตพฺพา**ติ สํวเรน ปหาตพฺพาฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สาสเนฯ **ปฏิสงฺขา**ติ ปฏิสญฺชานิตฺวา, ปจฺจเวกฺขิตฺวาติ อโตฺถฯ **โยนิโส**ติ อุปาเยน ปเถนฯ เอตฺถ จ อสํวเร อาทีนวปฏิสงฺขา โยนิโส ปฏิสงฺขาติ เวทิตพฺพาฯ สา จายํ ‘‘วรํ, ภิกฺขเว, ตตฺตาย อโยสลากาย อาทิตฺตาย สมฺปชฺชลิตาย สโชติภูตาย จกฺขุนฺทฺริยํ สมฺปลิมฏฺฐํ, น เตฺวว จกฺขุวิเญฺญเยฺยสุ รูเปสุ อนุพฺยญฺชนโส นิมิตฺตคฺคาโห’’ติอาทินา อาทิตฺตปริยาเยน (สํ. นิ. ๔.๒๓๕) เวทิตพฺพาฯ **จกฺขุนฺทฺริยสํวรสํวุโต วิหรตี**ติ เอตฺถ จกฺขุเมว อินฺทฺริยํ จกฺขุนฺทฺริยํ, สํวรณโต สํวโร, ปิทหนโต ถกนโตติ วุตฺตํ โหติฯ สติยา เอตํ อธิวจนํฯ จกฺขุนฺทฺริเย สํวโร **จกฺขุนฺทฺริยสํวโร**ฯ ชวเน อุปฺปชฺชมาโนปิ เหส ตสฺมึ ทฺวาเร กิเลสานํ อุปฺปตฺติวารณโต จกฺขุนฺทฺริยสํวโรติ วุจฺจติฯ **สํวุโต**ติ เตน สํวเรน อุเปโตฯ ตถา หิ ‘‘ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต’’ติ อิมสฺส วิภเงฺค ‘‘อิมินา ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต โหติ…เป.… สมนฺนาคโต’’ติ วุตฺตํฯ อถ วา สํวรีติ สํวุโต, ถเกสิ ปิทหีติ วุตฺตํ โหติฯ จกฺขุนฺทฺริยสํวรสํวุโตติ จกฺขุนฺทฺริยสํวรสงฺขาตํ สติกวาฏํ จกฺขุทฺวาเร ฆรทฺวาเร กวาฏํ วิย สํวริ ถเกสิ ปิทหีติ วุตฺตํ โหติฯ อยเมเวตฺถ อโตฺถ สุนฺทรตโรฯ ตถา หิ ‘‘จกฺขุนฺทฺริยสํวรํ อสํวุตสฺส วิหรโต, สํวุตสฺส วิหรโต’’ติ เอเตสุ ปเทสุ อยเมวโตฺถ ทิสฺสตีติฯ

ยํ หิสฺสาติอาทิมฺหิ ยํ จกฺขุนฺทฺริยสํวรํ อสฺส ภิกฺขุโน อสํวุตสฺส อถเกตฺวา อปิทหิตฺวา วิหรนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ เยการสฺส วา เอส ยนฺติ อาเทโส, เย อสฺสาติ อโตฺถฯ **อาสวา วิฆาตปริฬาหา**ติ จตฺตาโร อาสวา จ อเญฺญ จ วิฆาตกรา กิเลสปริฬาหา วิปากปริฬาหา วาฯ จกฺขุทฺวารสฺมิญฺหิ อิฏฺฐารมฺมณํ อาปาถคตํ กามสฺสาทวเสน อสฺสาทยโต อภินนฺทโต กามาสโว อุปฺปชฺชติ, ‘‘อีทิสํ อญฺญสฺมิมฺปิ สุคติภเว ลภิสฺสามี’’ติ ภวปตฺถนาย อสฺสาทยโต ภวาสโว อุปฺปชฺชติ, สโตฺตติ วา สตฺตสฺสาติ วา คณฺหโต ทิฏฺฐาสโว อุปฺปชฺชติ, สเพฺพเหว สหชาตํ อญฺ

ญาณํ อวิชฺชาสโวติ จตฺตาโร อาสวา อุปฺปชฺชนฺติ ฯ เอเตหิ สมฺปยุตฺตา อปเร กิเลสา วิฆาตปริฬาหา อายตึ วา เตสํ วิปากา เตหิปิ อสํวุตเสฺสว วิหรโต อุปฺปชฺเชยฺยุนฺติ วุจฺจนฺติฯ **เอวํส เต**ติ เอวํ อสฺส เต, เอเตนุปาเยน น โหนฺติ, โน อญฺญถาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปฏิสงฺขา โยนิโส โสตินฺทฺริยสํวรสํวุโต**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อิเม วุจฺจนฺติ อาสวา สํวรา ปหาตพฺพา**ติ อิเมสุ ฉสุ ทฺวาเรสุ จตฺตาโร จตฺตาโร กตฺวา จตุวีสติ อาสวา สํวเรน ปหาตพฺพาติ วุจฺจนฺติฯ

ปฏิสงฺขา โยนิโส จีวรนฺติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สพฺพํ วิสุทฺธิมคฺเค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๘) สีลกถาย วุตฺตเมวฯ **ยํ หิสฺสา**ติ ยญฺหิ จีวรํ ปิณฺฑปาตาทีสุ วา อญฺญตรํ อสฺสฯ **อปฺปฏิเสวโต**ติ เอวํ โยนิโส อปฺปฏิเสวนฺตสฺสฯ อิมสฺมึ วาเร อลทฺธํ จีวราทึ ปตฺถยโต ลทฺธํ วา อสฺสาทยโต กามาสวสฺส อุปฺปตฺติ เวทิตพฺพา, อีทิสํ อญฺญสฺมิมฺปิ สุคติภเว ลภิสฺสามีติ ภวปตฺถนาย อสฺสาทยโต ภวาสวสฺส, อหํ ลภามิ น ลภามีติ วา มยฺหํ วา อิทนฺติ อตฺตสญฺญํ อธิฏฺฐหโต ทิฏฺฐาสวสฺส, สเพฺพเหว ปน สหชาโต อวิชฺชาสโวติ เอวํ จตุนฺนํ อาสวานํ อุปฺปตฺติ วิฆาตปริฬาหาว นวเวทนุปฺปาทนโตปิ เวทิตพฺพาฯ **อิเม วุจฺจนฺติ, ภิกฺขเว, อาสวา ปฏิเสวนา ปหาตพฺพา**ติ อิเม เอกเมกสฺมึ ปจฺจเย จตฺตาโร จตฺตาโร กตฺวา โสฬส อาสวา อิมินา ญาณสํวรสงฺขาเตน ปจฺจเวกฺขณปฏิเสวเนน ปหาตพฺพาติ วุจฺจนฺติฯ

ปฏิสงฺขา โยนิโส ขโม โหติ สีตสฺสาติ อุปาเยน ปเถน ปจฺจเวกฺขิตฺวา ขนฺตา โหติ สีตสฺส, สีตํ ขมติ สหติ, น อวีรปุริโส วิย อปฺปมตฺตเกนปิ สีเตน จลติ กมฺปติ กมฺมฏฺฐานํ วิชหติฯ **อุณฺหา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ วจนเมว **วจนปโถ**ติ เวทิตโพฺพฯ **ทุกฺขาน**นฺติอาทีสุ ทุกฺขมนฏฺเฐน ทุกฺขา, พหลฏฺเฐน ติพฺพา, ผรุสฏฺเฐน ขรา, ติขิณฏฺเฐน กฏุกา, อสฺสาทวิรหโต อสาตา, มนํ อวฑฺฒนโต อมนาปา, ปาณหรณสมตฺถตาย ปาณหราติ เวทิตพฺพาฯ **ยํ หิสฺสา**ติ สีตาทีสุ ยํกิญฺจิ เอกธมฺมมฺปิ อสฺสฯ **อนธิวาสโต**ติ อนธิวาเสนฺตสฺส อกฺขมนฺตสฺส ฯ อาสวุปฺปตฺติ ปเนตฺถ เอวํ เวทิตพฺพา – สีเตน ผุฏฺฐสฺส อุณฺหํ ปตฺถยโต กามาสโว อุปฺปชฺชติ, เอวํ สพฺพตฺถฯ ''นตฺถิ สุคติภเว สีตํ วา อุณฺหํ วา''ติ ภวํ ปเตฺถนฺตสฺส ภวาสโว, มยฺหํ สีตํ อุณฺหนฺติ คาโห ทิฏฺฐาสโว, สเพฺพเหว สมฺปยุโตฺต อวิชฺชาสโวติฯ **อิเม วุจฺจนฺตี**ติ อิเม สีตาทีสุ เอกเมกสฺส วเสน จตฺตาโร จตฺตาโร กตฺวา อเนเก อาสวา อิมาย ขนฺติสํวรสงฺขาตาย อธิวาสนาย ปหาตพฺพาติ วุจฺจนฺตีติ อโตฺถฯ

ปฏิสงฺขา โยนิโส จณฺฑํ หตฺถึ ปริวเชฺชตีติ อหํ สมโณติ น จณฺฑสฺส หตฺถิสฺส อาสเนฺน ฐาตพฺพํฯ ตโตนิทานญฺหิ มรณมฺปิ มรณมตฺตมฺปิ ทุกฺขํ ภเวยฺยาติ เอวํ อุปาเยน ปเถน ปจฺจเวกฺขิตฺวา จณฺฑํ หตฺถึ ปริวเชฺชติ ปฏิกฺกมติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **จณฺฑ**นฺติ ทุฏฺฐํ วาฬํฯ **ขาณุ**นฺติ ขทิรขาณุกาทึฯ **กณฺฏกฏฺฐาน**นฺติ ยตฺถ กณฺฏกา วิชฺฌนฺติ, ตํ โอกาสํฯ **โสพฺภ**นฺติ สพฺพโต ฉินฺนตฏํฯ **ปปาต**นฺติ เอกโต ฉินฺนตฏํฯ **จนฺทนิก**นฺติ อุจฺฉิฏฺโฐทกคพฺภมลาทีนํ ฉฑฺฑนฏฺฐานํฯ **โอฬิคลฺล**นฺติ เตสํเยว กทฺทมาทีนํ สนฺทโนกาสํฯ ตํ ชณฺณุมตฺตมฺปิ อสุจิภริตํ โหติฯ เทฺวปิ เจตานิ ฐานานิ อมนุสฺสุสฺสทฏฺฐานานิ โหนฺติ, ตสฺมา วเชฺชตพฺพานิฯ **อนาสเน**ติ เอตฺถ อยุตฺตํ อาสนํ อนาสนํ, ตํ อตฺถโต อนิยตวตฺถุภูตํ รโหปฏิจฺฉนฺนาสนนฺติ เวทิตพฺพํฯ **อโคจเร**ติ เอตฺถปิ อยุโตฺต โคจโร อโคจโรฯ โส เวสิยาทิเภทโต ปญฺจวิโธฯ **ปาปเก มิเตฺต**ติ ลามเก ทุสฺสีเล มิตฺตปติรูปเก อมิเตฺตฯ **ปาปเกสู**ติ ลามเกสุฯ **โอกเปฺปยฺยุ**นฺติ สทฺทเหยฺยุํ อธิมุเจฺจยฺยุํ ''อทฺธา อยมายสฺมา อกาสิ วา กริสฺสติ วา''ติฯ **ยํ หิสฺสา**ติ หตฺถิอาทีสุ ยํกิญฺจิ เอกมฺปิ อสฺสฯ อาสวุปฺปตฺติ ปเนตฺถ เอวํ เวทิตพฺพา – หตฺถิอาทินิทาเนน ทุเกฺขน ผุฏฺฐสฺส สุขํ ปตฺถยโต กามาสโว อุปฺปชฺชติ, ''นตฺถิ สุคติภเว อีทิสํ ทุกฺข''นฺติ ภวํ ปเตฺถนฺตสฺส ภวาสโว, มํ หตฺถี มทฺทติ มํ อโสฺสติ คาโห ทิฏฺฐาสโว, สเพฺพเหว สมฺปยุโตฺต อวิชฺชาสโวติฯ **อิเม วุจฺจนฺ**

ตีติ อิเม หตฺถิอาทีสุ เอเกกสฺส วเสน จตฺตาโร จตฺตาโร กตฺวา อเนเก อาสวา อิมินา สีลสํวรสงฺขาเตน ปริวชฺชเนน ปหาตพฺพาติ วุจฺจนฺติฯ

ปฏิสงฺขา โยนิโส อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตีติ ‘‘อิติปายํ วิตกฺโก อกุสโล, อิติปิ สาวชฺโช, อิติปิ ทุกฺขวิปาโก, โส จ โข อตฺตพฺยาพาธาย สํวตฺตตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๐๗-๒๐๘) นเยน โยนิโส กามวิตกฺเก อาทีนวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ตสฺมิํ ตสฺมิํ อารมฺมเณ อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสติ, จิตฺตํ อาโรเปตฺวา น วาเสติ, อพฺภนฺตเร วา น วาเสตีติ อตฺโถฯ อนธิวาเสนฺโต กิํ กโรตีติ? **ปชหติ**ฯ กิํ กจวรํ วิย ปิฏเกนาติ? น หิ, อปิ จ โข นํ **วิโนเทติ** ตุทติ วิชฺฌติ นีหรติฯ กิํ พลิพทฺทํ วิย ปโตเทนาติ? น หิ, อถ โข นํ **พฺยนฺตีกโรติ** วิคตนฺตํ กโรติ, ยถาสฺส อนฺโตปิ นาวสิสฺสติ อนฺตมโส ภงฺคมตฺตมฺปิ, ตถา นํ กโรติฯ กถํ ปน นํ ตถา กโรตีติ? **อนภาวํ คเมติ** อนุ อนุ อภาวํ คเมติ, วิกฺขมฺภนปฺปหาเนน ยถา สุวิกฺขมฺภิโต โหติ, ตถา กโรติฯ เสสวิตกฺกทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **อุปฺปนฺนุปฺปนฺเน**ติ อุปฺปนฺเน อุปฺปนฺเน, อุปฺปนฺนมตฺตเยวาติ วุตฺตํ โหติฯ สกิํ วา อุปฺปนฺเน วิโนเทตฺวา ทุติเย วาเร อชฺฌุเปกฺขิตา น โหติ, สตกฺขตฺตุมฺปิ อุปฺปนฺเน อุปฺปนฺเน วิโนเทติเยวฯ **ปาปเก อกุสเล ธมฺเม**ติ เตเยว กามวิตกฺกาทโย, สพฺพปิ วา นว มหาวิตกฺเกฯ ตตฺถ ตโย วุตฺตา, อวเสสา ‘‘ญาติวิตกฺโก, ชนปทวิตกฺโก, อมราวิตกฺโก, ปรานุทฺทยตาปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก, ลาภสกฺการสิโลกปฺปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก, อนวญฺญตฺติปฺปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก’’ติ (มหานิ. ๒๐๗) อิเม ฉฯ **ยํ หิสฺสา**ติ เอเตสุ วิตกฺเกสุ ยํกิญฺจิ อสฺสฯ กามวิตกฺโก ปเนตฺถ กามาสโว เอว, ตพฺพิเสโส ภวาสโว, ตํสมฺปยุตฺโต ทิฏฺฐาสโว, สพฺพวิตกฺเกสุ อวิชฺชา อวิชฺชาสโวติ เอวํ อาสวุปฺปตฺติ เวทิตพฺพาฯ **อิเม วุจฺจนฺตี**ติ อิเม กามวิตกฺกาทิวเสน วุตฺตปฺปการา อาสวา อิมินา ตสฺมิํ ตสฺมิํ วิตกฺเก อาทีนวปจฺจเวกฺขณสหิเตน วีริยสํวรสงฺขาเตน วิโนทเนน ปหาตพฺพาติ วุจฺจนฺติฯ

ปฏิสงฺขา โยนิโส สติสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวตีติ อภาวนาย อาทีนวํ ภาวนาย จ อานิสํสํ อุปาเยน ปเถน ปจฺจเวกฺขิตฺวา สติสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวติฯ เอเสว นโย สพฺพตฺถฯ โพชฺฌงฺคานํ ภาวนา เหฏฺฐา วิตฺถาริตาวฯ **ยํ หิสฺสา**ติ เอเตสุ โพชฺฌงฺเคสุ ยํกิญฺจิ อสฺสฯ อาสวุปฺปตฺติยํ ปเนตฺถ อิเมสํ อริยมคฺคสมฺปยุตฺตานํ โพชฺฌงฺคานํ อภาวิตตฺตา เย อุปฺปเชฺชยฺยุํ กามาสวาทโย อาสวา, ภาวยโต เอวํส เต น โหนฺตีติ อยํ นโย เวทิตพฺโพฯ **อิเม วุจฺจนฺตี**ติ อิเม กามาสวาทโย อาสวา อิมาย โลกุตฺตราย โพชฺฌงฺคภาวนาย ปหาตพฺพาติ วุจฺจนฺติฯ อิเมหิ ฉหากาเรหิ ปหีนาสวํ ภิกฺขุํ โถเมนฺโต **ยโต โข, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยโต**ติ สามิวจเน โต-กาโร, ยสฺสาติ วุตฺตํ โหติฯ โปราณา ปน ยมฺหิ กาเลติ วณฺณยนฺติฯ **เย อาสวา สํวรา ปหาตพฺพา, เต สํวรา ปหีนา โหนฺตี**ติ เย อาสวา สํวเรน ปหาตพฺพา, เต สํวเรเนว ปหีนา โหนฺติ, น อปฺปหีเนสฺเยว ปหีนสญฺญี โหตีติฯ

๕. ทารุกมฺมิกสุตฺตวณฺณนา

๕๙. ปญฺจเม **ทารุกมฺมิโก**ติ ทารุวิกฺกเยน ปวตฺติตาชีโว เอโก อุปาสโกฯ **กาสิกจนฺทนนฺ**ติ สณฺหจนฺทนํฯ **อเงฺคนา**ติ อคุณเงฺคน, สุกฺกปเกฺข คุณเงฺคนฯ **เนมนฺตนิโก**ติ นิมนฺตนํ คณฺหนโกฯ **สเงฺฆ ทานํ ทสฺสามี**ติ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทสฺสามิฯ โส เอวํ วตฺวา สตฺถารํ อภิวาเทตฺวา ปกฺกามิฯ อถสฺส อปรภาเค ปญฺจสตา กุลูปกา ภิกฺขู คิหิภาวํ ปาปุณิํสุฯ โส ‘‘กุลูปกภิกฺขู เต วิพฺภนฺตา’’ติ วุเตฺต ‘‘กิํ เอตฺถ มยฺห’’นฺติ วตฺวา จิตฺตุปฺปาทเวมตฺตมตฺตมฺปิ น อกาสิฯ อิทํ สนฺธาย สตฺถา **สเงฺฆ เต ทานํ ททโต จิตฺตํ ปสีทิสฺสตี**ติ อาหฯ

๖. หตฺถิสาริปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๖๐. ฉฏฺเฐ **อภิธมฺมกถนฺ**ติ อภิธมฺมมิสฺสกํ กถํฯ **กถํ โอปาเตตี**ติ เตสํ กถํ วิจฺฉินฺทิตฺวา อตฺตโน กถํ กเถติฯ **เถรานํ ภิกฺขูน**นฺติ กรณตฺเถ สามิวจนํ, เถเรหิ ภิกฺขูหิ สทฺธินฺติ อตฺโถฯ ยา จ เถรานํ อภิธมฺมกถา, ตํ อยมฺปิ กเถตุํ สโกฺกตีติ อตฺโถฯ **เจโตปริยาย**นฺติ จิตฺตวารํฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ โลเกฯ **โสรตโสรโต**ติ สูรโต วิย สูรโต, โสรจฺจสมนฺนาคโต วิยาติ อตฺโถฯ **นิวาตนิวาโต**ติ นิวาโต วิย นิวาโต, นิวาตวุตฺติ วิยาติ อตฺโถฯ **อุปสนฺตุปสนฺโต**ติ อุปสนฺโต วิย อุปสนฺโต ฯ **วปกสฺสเตว สตฺถารา**ติ สตฺถุ สนฺติกา อปคจฺฉติฯ **สํสฏฺฐสฺสา**ติ ปญฺจหิ สํสเคฺคหิ สํสฏฺฐสฺสฯ **วิสฺสฏฺฐสฺสา**ติ วิสฺสชฺชิตสฺสฯ **ปากตสฺสา**ติ ปากตินฺทฺริยสฺสฯ

กิฏฺฐาโทติ กิฏฺฐขาทโกฯ **อนฺตรธาเปยฺยา**ติ นาเสยฺยฯ **โคปสู**ติ คาโว จ อชิกา จฯ **สิปฺปิสมฺพุก**นฺติ สิปฺปิโย จ สมฺพุกา จฯ **สกฺขรกฐล**นฺติ สกฺขรา จ กฐลานิ จฯ **อาภิโทสิก**นฺติ อภิญฺญาตโทสํ กุทฺรูสกโภชนํฯ **นจฺฉาเทยฺยา**ติ น รุเจฺจยฺยฯ ตตฺถ ยเทตํ **ปุริสํ ภุตฺตาวิ**นฺติ อุปโยควจนํ, ตํ สามิอตฺเถ ทฏฺฐพฺพํฯ **อมุํ หาวุโส, ปุริส**นฺติ, อาวุโส, อมุํ ปุริสํฯ

สพฺพนิมิตฺตานนฺติ สเพฺพสํ นิจฺจนิมิตฺตาทีนํ นิมิตฺตานํฯ **อนิมิตฺตํ เจโตสมาธิ**นฺติ พลววิปสฺสนาสมาธึฯ **จีริกสโทฺท**ติ ฌลฺลิกสโทฺทฯ **สริสฺสติ เนกฺขมฺมสฺสา**ติ ปพฺพชฺชาย คุณํ สริสฺสติฯ **อรหตํ อโหสี**ติ ภควโต สาวกานํ อรหนฺตานํ อนฺตเร เอโก อรหา อโหสิฯ อยญฺหิ เถโร สตฺต วาเร คิหี หุตฺวา สตฺต วาเร ปพฺพชิฯ กึ การณา? กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล กิเรส เอกสฺส ภิกฺขุโน คิหิภาเว วณฺณํ กเถสิฯ โส เตเนว กเมฺมน อรหตฺตสฺส อุปนิสฺสเย วิชฺชมาเนเยว สตฺต วาเร คิหิภาเว จ ปพฺพชฺชาย จ สญฺจรโนฺต สตฺตเม วาเร ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณีติฯ

๗. มเชฺฌสุตฺตวณฺณนา

๖๑. สตฺตเม **ปารายเน เมเตฺตยฺยปเญฺห**ติ ปารายนสมาคมมฺหิ เมเตฺตยฺยมาณวสฺส ปเญฺหฯ **อุโภเนฺต วิทิตฺวานา**ติ เทฺว อเนฺต เทฺว โกฏฺฐาเส ชานิตฺวาฯ **มเชฺฌ มนฺตา น ลิปฺปตี**ติ มนฺตา วุจฺจติ ปญฺญา, ตาย อุโภ อเนฺต วิทิตฺวา มเชฺฌ น ลิปฺปติ, เวมเชฺฌฏฺฐาเน น ลิปฺปติฯ **สิพฺพนิมจฺจคา**ติ สิพฺพนิสงฺขาตํ ตณฺหํ อตีโตฯ **ผโสฺส**ติ ผสฺสวเสน นิพฺพตฺตตฺตา อยํ อตฺตภาโวฯ **เอโก อโนฺต**ติ อยเมโก โกฏฺฐาโสฯ **ผสฺสสมุทโย**ติ ผโสฺส สมุทโย อสฺสาติ ผสฺสสมุทโย, อิมสฺมึ อตฺตภาเว กตกมฺมผสฺสปจฺจยา นิพฺพโตฺต อนาคตตฺตภาโวฯ **ทุติโย อโนฺต**ติ ทุติโย โกฏฺฐาโสฯ **ผสฺสนิโรโธ**ติ นิพฺพานํฯ **มเชฺฌ**ติ สิพฺพินิตณฺหํ เฉตฺวา ทฺวิธากรณเฏฺฐน นิพฺพานํ มเชฺฌ นาม โหติฯ **ตณฺหา หิ นํ สิพฺพตี**ติ ตณฺหา นํ อตฺตภาวทฺวยสงฺขาตํ ผสฺสญฺจ ผสฺสสมุทยญฺจ สิพฺพติ ฆเฏฺฏติฯ กึ การณา? ตสฺส ตเสฺสว ภวสฺส อภินิพฺพตฺติยาฯ ยทิ หิ ตณฺหา น สิเพฺพยฺย, ตสฺส ตสฺส ภวสฺส นิพฺพตฺติ น ภเวยฺยฯ อิมสฺมึ ฐาเน โกฏิมชฺฌิกูปมํ คณฺหนฺติฯ ทฺวินฺนญฺหิ กณฺฑานํ เอกโต กตฺวา มเชฺฌ สุเตฺตน สํสิพฺพิตานํ โกฏิ มชฺฌนฺติ วุจฺจติฯ สุเตฺต ฉิเนฺน อุโภ กณฺฑานิ อุภโต ปตนฺติฯ เอวเมตฺถ กณฺฑทฺวยํ วิย วุตฺตปฺปการา เทฺว อนฺตา, สิพฺพิตฺวา ฐิตสุตฺตํ วิย ตณฺหา, สุเตฺต ฉิเนฺน กณฺฑทฺวยสฺส อุภโตปตนํ วิย ตณฺหาย นิรุทฺธาย อนฺตทฺวยํ นิรุทฺธเมว โหติฯ **เอตฺตาวตา**ติ เอตฺตเกน อิมินา อุโภ อเนฺต วิทิตฺวา ตณฺหาย มเชฺฌ อนุปลิตฺตภาเวน อภิเญฺญยฺยํ จตุสจฺจธมฺมํ อภิชานาติ นาม, ตีรณปริญฺญาย จ ปหานปริญฺญาย จ ปริชานิตพฺพํ โลกิยสจฺจทฺวยํ ปริชานาติ นามฯ **ทิเฏฺฐว ธเมฺม**ติ อิมสฺมึเยว อตฺตภาเวฯ **ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหตี**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺส โกฏิกโร ปริเจฺฉทปริวฏุมกโร โหติ นามฯ

ทุติยวาเร ติณฺณํ กณฺฑานํ วเสน อุปมา เวทิตพฺพาฯ ติณฺณญฺหิ กณฺฑานํ สุเตฺตน สํสิพฺพิตานํ สุเตฺต ฉิเนฺน ตีณิ กณฺฑานิ ตีสุ ฐาเนสุ ปตนฺติ, เอวเมตฺถ กณฺฑตฺตยํ วิย อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนา ขนฺธา, สุตฺตํ วิย ตณฺหาฯ สา หิ อตีตํ ปจฺจุปฺปเนฺนน, ปจฺจุปฺปนฺนญฺจ อนาคเตน สทฺธึ สํสิพฺพติฯ สุเตฺต ฉิเนฺน กณฺฑตฺตยสฺส ตีสุ ฐาเนสุ ปตนํ วิย ตณฺหาย นิรุทฺธาย อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนา ขนฺธา นิรุทฺธาว โหนฺติฯ

ตติยวาเร **อทุกฺขมสุขา มเชฺฌ**ติ ทฺวินฺนํ เวทนานํ อนฺตรฎฺฐกภาเวน มเชฺฌฯ สุขญฺหิ ทุกฺขสฺส, ทุกฺขํ วา สุขสฺส อนฺตรํ นาม นตฺถิฯ **ตณฺหา สิพฺพินี**ติ เวทนาสุ นนฺทิราโค เวทนานํ อุปเจฺฉทํ นิวาเรตีติ ตา สิพฺพติ นามฯ

จตุตฺถวาเร **วิญฺญาณํ มเชฺฌ**ติ ปฎิสนฺธิวิญฺญาณมฺปิ เสสวิญฺญาณมฺปิ นามรูปปจฺจยสมุทาคตตฺตา นามรูปานํ มเชฺฌ นามฯ

ปญฺจมวาเร **วิญฺญาณํ มเชฺฌ**ติ กมฺมวิญฺญาณํ มเชฺฌ, อชฺฌตฺติกายตเนสุ วา มนายตเนน กมฺมสฺส คหิตตฺตา อิธ ยํกิญฺจิ วิญฺญาณํ มเชฺฌ นาม, มโนทฺวาเร วา อาวชฺชนสฺส อชฺฌตฺติกายตนนิสฺสิตตฺตา ชวนวิญฺญาณํ มเชฺฌ นามฯ

ฉฎฺฐวาเร **สกฺกาโย**ติ เตภูมกวฎฺฎํฯ **สกฺกายสมุทโย**ติ สมุทยสจฺจํฯ **สกฺกายนิโรโธ**ติ นิโรธสจฺจํฯ **ปริยาเยนา**ติ เตน เตน การเณเนวฯ เสสํ สพฺพตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๘. ปุริสินฺทฺริยญาณสุตฺตวณฺณนา

๖๒. อฎฺฐเม **อญฺญตโร**ติ เทวทตฺตปกฺขิโก เอโกฯ **สมนฺนาหริตฺวา**ติ อาวชฺชิตฺวาฯ อิทํ โส ‘‘กึ นุ โข ภควตา ชานิตฺวา กถิตํ, อุทาหุ อชานิตฺวา, เอกํสิกํ วา กถิตํ อุทาหุ วิภชฺชกถิต’’นฺติ อธิปฺปาเยน ปุจฺฉติฯ **อาปายิโก**ติ อปาเย นิพฺพตฺตนโกฯ **เนรยิโก**ติ นิรยคามีฯ **กปฺปฎฺโฐ**ติ กปฺปฎฺฐิยกมฺมสฺส กตตฺตา กปฺปํ ฐสฺสติฯ **อเตกิโจฺฉ**ติ น สกฺกา ติกิจฺฉิตุํฯ **เทฺวชฺฌ**นฺติ ทฺวิธาภาวํฯ **วาลคฺคโกฎินิตฺตุทนมตฺต**นฺติ วาลสฺส อคฺคโกฎิยา ทเสฺสตพฺพมตฺตกํ, วาลคฺคโกฎินิปาตมตฺตกํ วาฯ **ปุริสินฺทฺริยญาณานี**ติ ปุริสปุคฺคลานํ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณานิ, อินฺทฺริยานํ ติกฺขมุทุภาวชานนญาณานีติ อโตฺถฯ

วิชฺชมานา กุสลาปิ ธมฺมา อกุสลาปิ ธมฺมาติ เอตฺตกา กุสลา ธมฺมา วิชฺชนฺติ, เอตฺตกา อกุสลา ธมฺมาติ ชานามิฯ **อนฺตรหิตา**ติ อทสฺสนํ คตาฯ **สมฺมุขีภูตา**ติ สมุทาจารวเสน ปากฎา ชาตาฯ **กุสลมูล**นฺติ กุสลชฺฌาสโยฯ **กุสลา กุสล**นฺติ ตมฺหา กุสลชฺฌาสยา อญฺญมฺปิ กุสลํ นิพฺพตฺติสฺสติฯ **สารทานี**ติ สาราทานิ คหิตสารานิ, สรทมาเส วา นิพฺพตฺตานิฯ **สุขสยิตานี**ติ สุขสนฺนิจิตานิฯ **สุเขเตฺต**ติ มณฺฑเขเตฺตฯ **นิกฺขิตฺตานี**ติ วุตฺตานิฯ **สปฺปฎิภาคา**ติ สริกฺขกาฯ **อภิโท อทฺธรตฺต**นฺติ อภิอทฺธรตฺตํ อทฺธรเตฺต อภิมุขีภูเตฯ **ภตฺตกาลสมเย**ติ ราชกุลานํ ภตฺตกาลสงฺขาเต สมเยฯ **ปริหานธโมฺม**ติ โก เอวํ ภควตา ญาโตติ? อชาตสตฺตุราชาฯ โส หิ ปาปมิตฺตํ นิสฺสาย มคฺคผเลหิ ปริหีโนฯ อปเรปิ สุปฺปพุทฺธสุนกฺขตฺตาทโย ภควตา ญาตาวฯ **อปริหานธโมฺม**ติ เอวํ ภควตา โก ญาโต? สุสีโม ปริพฺพาชโก อเญฺญ จ เอวรูปาฯ **ปรินิพฺพายิสฺสตี**ติ เอวํ โก ญาโต ภควตาติ? สนฺตติมหามโตฺต อเญฺญ จ เอวรูปาฯ

๙. นิเพฺพธิกสุตฺตวณฺณนา

๖๓. นวเม อนิพฺพิทฺธปุเพฺพ อปฺปทาลิตปุเพฺพ โลภกฺขนฺธาทโย นิพฺพิชฺฌติ ปทาเลตีติ **นิเพฺพธิกปริยาโย,** นิพฺพิชฺฌนการณนฺติ อโตฺถฯ **นิทานสมฺภโว**ติ กาเม นิเทติ อุปฺปาทน สมตฺถตาย นิยฺยาเทตีติ นิทานํฯ สมฺภวติ ตโตติ สมฺภโว, นิทานเมว สมฺภโว **นิทานสมฺภโวฯ เวมตฺตตา**ติ นานากรณํฯ

กามคุณาติ กามยิตพฺพเฎฺฐน กามา, พนฺธนเฎฺฐน คุณา ''อนฺตคุณ''นฺติอาทีสุ วิยฯ **จกฺขุวิเญฺญยฺยา**ติ จกฺขุวิญฺญาเณน ปสฺสิตพฺพาฯ **อิฎฺฐา**ติ ปริยิฎฺฐา วา โหนฺตุ มา วา, อิฎฺฐา รมฺมณภูตาติ อโตฺถฯ **กนฺตา**ติ กมนียาฯ **มนาปา**ติ มนวฑฺฒนกาฯ **ปิยรูปา**ติ ปิยชาติกาฯ **กามูปสญฺหิตา**ติ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชมาเนน กาเมน อุปสญฺหิตาฯ **รชนียา**ติ ราคุปฺปตฺติการณภูตาฯ **เนเต กามา**ติ น เอเต กมนเฎฺฐน กามา นาม โหนฺติฯ **สงฺกปฺปราโค**ติ สงฺกปฺปวเสน อุปฺปนฺนราโคฯ **กาโม**ติ อยํ กามปฺปหานาย ปฎิปเนฺนหิ ปหาตโพฺพฯ กมนเฎฺฐน กามา นามฯ **จิตฺรานี**ติ จิตฺรวิจิตฺรารมฺมณานิฯ

ผโสฺสติ สหชาตผโสฺสฯ **กามยมาโน**ติ กามํ กามยมาโนฯ **ตชฺชํ ตชฺช**นฺติ ตชฺชาติกํ ตชฺชาติกํฯ **ปุญฺญภาคิย**นฺติ ทิเพฺพ กาเม ปเตฺถตฺวา สุจริตปาริปูริยา เทวโลเก นิพฺพตฺตสฺส อตฺตภาโว ปุญฺญภาคิโย นาม, ทุจฺจริตปาริปูริยา อปาเย นิพฺพตฺตสฺส อตฺตภาโว อปุญฺญภาคิโย นามฯ **อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, กามานํ วิปาโก**ติ อยํ ทุวิโธปิ กามปตฺถนํ นิสฺสาย อุปฺปนฺนตฺตา กามานํ วิปาโกติ วุจฺจติฯ **โส อิมํ นิเพฺพธิก**นฺติ โส ภิกฺขุ อิมํ ฉตฺตึสฎฺฐาเนสุ นิพฺพิชฺฌนกํ เสฎฺฐจริยํ ชานาติฯ **กามนิโรธ**นฺติ กามานํ นิโรธเน เอวํ ลทฺธนามํฯ อิมสฺมิญฺหิ ฐาเน พฺรหฺมจริยสงฺขาโต มโคฺค กามนิโรโธติ วุโตฺตฯ

สามิสาติ กิเลสามิสสมฺปยุตฺตาฯ อิมินา นเยน สพฺพฐาเนสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อปิเจตฺถ **โวหารเวปกฺก**นฺติ โวหารวิปากํฯ กถาสงฺขาโต หิ โวหาโร สญฺญาย วิปาโก นามฯ **ยถา ยถา น**นฺติ เอตฺถ **นํ**-อิติ นิปาตมตฺตเมวฯ อิติ ยสฺมา ยถา ยถา สญฺชานาติ, ตถา ตถา เอวํ สญฺญี อโหสินฺติ กเถติ, ตสฺมา โวหารเวปกฺกาติ อโตฺถฯ

อวิชฺชาติ อฎฺฐสุ ฐาเนสุ อญฺญาณภูตา พหลอวิชฺชาฯ นิรยํ คเมนฺตีติ **นิรยคมนียา,** นิรเย นิพฺพตฺติปจฺจยาติ อโตฺถฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **เจตนาห**นฺติ เจตนํ อหํฯ อิธ สพฺพสงฺคาหิกา สํวิทหนเจตนา คหิตาฯ **เจตยิตฺวา**ติ ทฺวารปฺปวตฺตเจตนาฯ **มนสา**ติ เจตนาสมฺปยุตฺตจิเตฺตนฯ **นิรยเวทนีย**นฺติ นิรเย วิปากทายกํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **อธิมตฺต**นฺติ พลวทุกฺขํฯ **ทนฺธวิราคี**ติ ครุกํ น ขิปฺปํ สณิกํ วิคจฺฉนกทุกฺขํฯ **อุรตฺตาฬึ กนฺทตี**ติ อุรํ ตาเฬตฺวา โรทติฯ **ปริเยฎฺฐิ**นฺติ ปริเยสนํฯ **เอกปทํ ทฺวิปท**นฺติ เอกปทมนฺตํ วา ทฺวิปทมนฺตํ วา, โก มนฺตํ ชานาตีติ อโตฺถฯ **สโมฺมหเวปกฺก**นฺติ สโมฺมหวิปากํฯ ทุกฺขสฺส หิ สโมฺมโห นิสฺสนฺทวิปาโก นามฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ ปริเยสนาปิ หิ ตสฺส นิสฺสนฺทวิปาโกติฯ อิมสฺมึ สุเตฺต วฎฺฎวิวฎฺฎํ กถิตํฯ

๑๐. สีหนาทสุตฺตวณฺณนา

๖๔. ทสเม **อาสภํ ฐาน**นฺติ เสฎฺฐํ นิจฺจลฎฺฐานํฯ **สีหนาท**นฺติ อภีตนาทํ ปมุขนาทํฯ **พฺรหฺมจกฺก**นฺติ เสฎฺฐญาณจกฺกํ ปฎิเวธญาณเญฺจว เทสนาญาณญฺจฯ **ฐานญฺจ ฐานโต**ติ การณญฺจ การณโตฯ **ยมฺปี**ติ เยน ญาเณนฯ **อิทมฺปิ ตถาคตสฺสา**ติ อิทมฺปิ ฐานาฎฺฐานญาณํ ตถาคตสฺส ตถาคตพลํ นาม โหติฯ เอวํ สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **กมฺมสมาทานาน**นฺติ สมาทิยิตฺวา กตานํ กุสลากุสลกมฺมานํ, กมฺมเมว วา กมฺมสมาทานํฯ **ฐานโส เห**

ตุโสติ ปจฺจยโต เจว เหตุโต จฯ ตตฺถ คติอุปธิกาลปโยคา วิปากสฺส ฐานํ, กมฺมํ เหตุฯ **ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺตีน**นฺติ จตุนฺนํ ฌานานํ อฏฺฐนฺนํ วิโมกฺขานํ ติณฺณํ สมาธีนํ นวนฺนํ อนุปุพฺพสมาปตฺตีนญฺจฯ **สํกิเลส**นฺติ หานภาคิยํ ธมฺมํฯ **โวทาน**นฺติ วิเสสภาคิยํ ธมฺมํฯ **วุฏฺฐาน**นฺติ ''โวทานมฺปิ วุฏฺฐานํ, ตมฺหา ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐานมฺปิ วุฏฺฐาน''นฺติ (วิภ. ๘๒๘) เอวํ วุตฺตํ ปคุณชฺฌานเญฺจว ภวงฺคนผลสมาปตฺติโย จฯ เหฏฺฐิมํ เหฏฺฐิมญฺหิ ปคุณชฺฌานํ อุปริมสฺส อุปริมสฺส ปทฏฺฐานํ โหติ, ตสฺมา ''โวทานมฺปิ วุฏฺฐาน''นฺติ วุตฺตํฯ ภวงฺเคน ปน สพฺพชฺฌาเนหิ วุฏฺฐานํ โหติ, ผลสมาปตฺติยา นิโรธสมาปตฺติโต วุฏฺฐานํ โหติฯ ตํ สนฺธาย ''ตมฺหา ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐานมฺปิ วุฏฺฐาน''นฺติ วุตฺตํฯ **อเนกวิหิต**นฺติอาทีนิ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๒.๔๐๒) วณฺณิตานิฯ อาสวกฺขยญาณํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ ปุริมสฺสาปิ ญาณตฺตยสฺส วิตฺถารกถํ อิจฺฉเนฺตน มชฺฌิมฏฺฐกถาย มหาสีหนาทวณฺณนา (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔๖ อาทโย) โอโลเกตพฺพาฯ **สมาหิตสฺสา**ติ เอกคฺคจิตฺตสฺสฯ **สมาธิ มโคฺค**ติ สมาธิ เอเตสํ ญาณานํ อธิคมาย อุปาโยฯ **อสมาธี**ติ อเนกคฺคภาโวฯ **กุมฺมโคฺค**ติ มิจฺฉามโคฺคฯ อิมสฺมึ สุเตฺต ตถาคตสฺส ญาณพลํ กถิตนฺติฯ

มหาวโคฺค ฉโฏฺฐฯ

๗. เทวตาวโคฺค

๑-๓. อนาคามิผลสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๕-๖๗. สตฺตมสฺส ปฐเม **อสฺสทฺธิยนฺ**ติ อสฺสทฺธภาวํฯ **ทุปฺปญฺญตนฺ**ติ นิปฺปญฺญภาวํฯ ทุติเย **ปมาทนฺ**ติ สติวิปฺปวาสํฯ ตติเย **อาภิสมาจาริกนฺ**ติ อุตฺตมสมาจารภูตํ วตฺตวเสน ปณฺณตฺติสีลํฯ **เสขธมฺมนฺ**ติ เสขปณฺณตฺติสีลํฯ **สีลานีติ** จตฺตาริ มหาสีลานิฯ

๔. สงฺคณิการามสุตฺตวณฺณนา

๖๘. จตุตฺเถ **สงฺคณิการาโม**ติ คณสงฺคณิการาโมฯ สุตฺตนฺติกคณาทีสุ ปน คเณสุ อตฺตโน วา ปริสาสงฺขาเต คเณ รมตีติ **คณาราโมฯ ปวิเวเก**ติ กายวิเวเกฯ **จิตฺตสฺส นิมิตฺตนฺ**ติ สมาธิวิปสฺสนาจิตฺตสฺส นิมิตฺตํ สมาธิวิปสฺสนาการํฯ **สมฺมาทิฏฺฐินฺ**ติ วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐึฯ **สมาธินฺ**ติ มคฺคสมาธิเญฺจว ผลสมาธิญฺจฯ **สํโยชนานี**ติ ทส สํโยชนานิฯ **นิพฺพานนฺ**ติ อปจฺจยปรินิพฺพานํฯ

๕. เทวตาสุตฺตวณฺณนา

๖๙. ปญฺจเม **โสวจสฺสตา**ติ สุพฺพจภาโวฯ **กลฺยาณมิตฺตตา**ติ สุจิมิตฺตตาฯ **สตฺถุคารโว**ติ สตฺถริ คารวยุตฺโตฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

๖. สมาธิสุตฺตวณฺณนา

๗๐. ฉฏฺเฐ **น สเนฺตนา**ติ ปจฺจนีกกิเลสหิ อวูปสเนฺตนฯ **น ปณีเตนา**ติ น อตปฺปเกนฯ **น ปฏิปฺปสฺสทฺธิลเทฺธนา**ติ กิเลสปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิยา อลเทฺธน อปฺปเตฺตนฯ **น เอโกทิภาวาธิคเตนา**ติ น เอกคฺคภาวํ อุปคเตนฯ

๗. สกฺขิภพฺพสุตฺตวณฺณนา

๗๑. สตฺตเม **ตตฺร ตตฺรา**ติ ตสฺมึ ตสฺมึ วิเสเสฯ **สกฺขิภพฺพตนฺ**ติ ปจฺจกฺขภาวํฯ **อายตเน**ติ การเณฯ **หานภาคิยา**ทโย วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๓๙) สํวณฺณิตาฯ **อสกฺกจฺจการี**ติ น สุกตการี, น อาทรการีฯ **อสปฺปายการี**ติ น สปฺปายการี, น อุปการภูตธมฺมการีฯ

๘. พลสุตฺตวณฺณนา

๗๒. อฏฺฐเม **พลตนฺ**ติ พลภาวํ ถามภาวํฯ **อสาตจฺจการี**ติ น สตตการีฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

๙-๑๐. ตชฺฌานสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๗๓-๗๔. นวเม **น ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย สุทิฏฺฐํ โหตี**ติ วตฺถุกามกิเลสกาเมสุ อาทีนโว น ยถาสภาวโต ฌานปญฺญาย สุทิฏฺฐํ โหติฯ ทสมํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

เทวตาวโคฺค สตฺตโมฯ

๘. อรหตฺตวโคฺค

๑. ทุกฺขสุตฺตวณฺณนา

๗๕. อฏฺฐมสฺส ปฐเม **สวิฆาต**นฺติ สอุปฆาตํ โสปทฺทวํฯ **สปริฬาห**นฺติ กายิกเจตสิเกน ปริฬาเหน สปริฬาหํฯ **ปาฏิกงฺขา**ติ อิจฺฉิตพฺพา อวสฺสํภาวินีฯ

๒. อรหตฺตสุตฺตวณฺณนา

๗๖. ทุติเย **มาน**นฺติ ชาติอาทีหิ มญฺญนํฯ **โอมาน**นฺติ หีโนหมสฺมีติ มานํฯ **อติมาน**นฺติ อติกฺกมิตฺวา ปวตฺตํ อจฺจุณฺณติมานํฯ **อธิมาน**นฺติ อธิคตมานํฯ **ถมฺภ**นฺติ โกธมาเนหิ ถทฺธภาวํฯ **อตินิปาต**นฺติ หีนสฺส หีโนหมสฺมีติ มานํฯ

๓. อุตฺตริมนุสฺสธมฺมสุตฺตวณฺณนา

๗๗. ตติเย **อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา**ติ มนุสฺสธมฺมโต อุตฺตริฯ **อลมริยญาณทสฺสนวิเสส**นฺติ อริยภาวํ กาตุํ สมตฺถํ ญาณทสฺสนวิเสสํ, จตฺตาโร มคฺเค จตฺตาริ จ ผลานีติ อโตฺถฯ **กุหน**นฺติ ติวิธํ กุหนวตฺถุํฯ **ลปน**นฺติ ลาภตฺถิกตาย อุกฺขิปิตฺวา อวกฺขิปิตฺวา วา ลปนํฯ

๔. สุขโสมนสฺสสุตฺตวณฺณนา

๗๘. จตุเตฺถ **โยนิ จสฺส อารทฺธา โหตี**ติ การณญฺจสฺส ปริปุณฺณํ ปคฺคหิตํ โหติฯ **ธมฺมาราโม**ติ ธเมฺม รติํ วินฺทติฯ ภาวนาย รมติ, ภาเวโนฺต วา รมตีติ **ภาวนาราโม**ฯ ปหาเน รมติ, ปชหโนฺต วา รมตีติ **ปหานาราโม**ฯ ติวิเธ ปวิเวเก รมตีติ **ปวิเวการาโม**ฯ อพฺยาปเชฺฌ นิทฺทุกฺขภาเว รมตีติ **อพฺยาปชฺฌาราโม**ฯ นิปฺปปญฺจสงฺขาเต นิพฺพาเน รมตีติ **นิปฺปปญฺจาราโม**ฯ

๕. อธิคมสุตฺตวณฺณนา

๗๙. ปญฺจเม **น อายกุสโล**ติ น อาคมนกุสโลฯ **น อปายกุสโล**ติ น อปคมนกุสโลฯ **ฉนฺท**นฺติ กตฺตุกมฺยตาฉนฺทํฯ **น อารกฺขตี**ติ น รกฺขติฯ

๖. มหนฺตตฺตสุตฺตวณฺณนา

๘๐. ฉเฏฺฐ **อาโลกพหุโล**ติ ญาณาโลกพหุโลฯ **โยคพหุโล**ติ โยเค พหุลํ กโรติฯ **เวทพหุโล**ติ ปีติปาโมชฺชพหุโลฯ **อสนฺตุฏฺฐิพหุโล**ติ กุสลธเมฺมสุ อสนฺตุโฎฺฐฯ **อนิกฺขิตฺตธุโร**ติ อฏฺฐปิตธุโร ปคฺคหิตวีริโยฯ **อุตฺตริ จ ปตาเรตี**ติ สมฺปติ จ อุตฺตริญฺจ วีริยํ กโรเตวฯ สตฺตมํ อุตฺตานเมวฯ

๘-๑๐. ทุติยนิรยสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๒-๘๔. อฏฺฐเม **ปคโพฺภ**ติ กายปาคพฺภิยาทีหิ สมนฺนาคโตฯ นวมํ อุตฺตานตฺถเมวฯ ทสเม **วิฆาตวา**ติ มหิจฺฉตํ นิสฺสาย อุปฺปเนฺนน โลภทุเกฺขน ทุกฺขิโตฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อรหตฺตวโคฺค อฏฺฐโมฯ

๙. สีติวโคฺค

๑. สีติภาวสุตฺตวณฺณนา

๘๕. นวมสฺส ปฐเม **สีติภาว**นฺติ สีตลภาวํฯ **ยสฺมิํ สมเย จิตฺตํ นิคฺคณฺหิตพฺพ**นฺติอาทีสุ อุทฺธจฺจสมเย จิตฺตํ สมาธินา นิคฺคเหตพฺพํ นาม, โกสชฺชานุปติตกาเล วีริเยน ปคฺคเหตพฺพํ นาม, นิรสฺสาทคตกาเล สมาธินา สมฺปหํสิตพฺพํ นาม, สมปฺปวตฺตกาเล โพชฺฌงฺคุเปกฺขาย อชฺฌุเปกฺขิตพฺพํ นามฯ

๒. อาวรณสุตฺตวณฺณนา

๘๖. ทุติเย **กมฺมาวรณตายา**ติ ปญฺจานนฺตริยกเมฺมหิฯ **กิเลสาวรณตายา**ติ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิยาฯ **วิปากาวรณตายา**ติ อกุสลวิปากปฏิสนฺธิยา วา กุสลวิปาเกหิ อเหตุกปฏิสนฺธิยา วาติฯ

๔-๕. สุสฺสูสติสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๘-๘๙. จตุตฺเถ **อนตฺถ**นฺติ อวฑฺฒิํฯ **อตฺถํ ริญฺจตี**ติ วฑฺฒิอตฺถํ ฉฑฺเฑติฯ **อนนุโลมิกายา**ติ สาสนสฺส อนนุโลมิกายฯ ปญฺจเม **ทิฏฺฐิสมฺปท**นฺติ โสตาปตฺติมคฺคํฯ

๘-๑๑. อภพฺพฏฺฐานสุตฺตจตุกฺกวณฺณนา

๙๒-๙๕. อฏฺฐเม **อนาคมนียํ วตฺถุ**นฺติ อนุปคนฺตพฺพํ การณํ, ปญฺจนฺนํ เวรานํ ทฺวาสฏฺฐิยา จ ทิฏฺฐิคตานเมตํ อธิวจนํฯ **อฏฺฐมํ ภว**นฺติ กามาวจเร อฏฺฐมํ ปฏิสนฺธิํฯ นวเม **โกตูหลมงฺคเลนา**ติ ทิฏฺฐสุตมุตมงฺคเลน ฯ ทสเม **สยํกต**นฺติอาทีนิ อตฺตทิฏฺฐิวเสน วุตฺตานิฯ **อธิจฺจสมุปฺปนฺน**นฺติ อเหตุนิพฺพตฺตํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

สีติวโคฺค นวโมฯ

๑๐. อานิสํสวโคฺค

๑-๒. ปาตุภาวสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๖-๙๗. ทสมสฺส ปฐเม **อริยายตเน**ติ มชฺฌิมเทเสฯ **อินฺทฺริยาน**นฺติ มนจฺฉฏฺฐานํฯ ทุติเย **สทฺธมฺมนิยโต**ติ สาสนสทฺธมฺเม นิยโตฯ **อสาธารเณนา**ติ ปุถุชฺชเนหิ อสาธารเณนฯ

๗. อนวตฺถิตสุตฺตวณฺณนา

๑๐๒. สตฺตเม **อโนธึ กริตฺวา**ติ ‘‘เอตฺตกาว สงฺขารา อนิจฺจา, น อิโต ปเร’’ติ เอวํ สีมํ มริยาทํ อกตฺวาฯ **อนวตฺถิตา**ติ อวตฺถิตาย รหิตา, ภิชฺชมานาว หุตฺวา อุปฏฺฐหิสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **สพฺพโลเก**ติ สกเล เตธาตุเกฯ **สามเญฺญนา**ติ สมณภาเวน, อริยมเคฺคนาติ อโตฺถฯ

๘. อุกฺขิตฺตาสิกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓. อฏฺฐเม **เมตฺตาวตายา**ติ เมตฺตายุตฺตาย ปาริจริยายฯ สตฺต หิ เสขา ตถาคตํ เมตฺตาวตาย ปริจรนฺติ, ขีณาสโว ปริจิณฺณสตฺถุโกฯ

๙. อตมฺมยสุตฺตวณฺณนา

๑๐๔. นวเม **อตมฺมโย**ติ ตมฺมยา วุจฺจนฺติ ตณฺหาทิฏฺฐิโย, ตาหิ รหิโตฯ **อหํการา**ติ อหํการทิฏฺฐิฯ **มมํการา**ติ มมํการตณฺหาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อานิสํสวโคฺค ทสโมฯ

ทุติยปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๑๑. ติกวโคฺค

๑. ราคสุตฺตวณฺณนา

๑๐๗. เอกาทสมสฺส ปฐเม **อสุภา**ติ อสุภกมฺมฏฺฐานํฯ **เมตฺตา**ติ เมตฺตากมฺมฏฺฐานํฯ **ปญฺญา**ติ สหวิปสฺสนา มคฺคปญฺญาฯ

๖. อสฺสาทสุตฺตวณฺณนา

๑๑๒. ฉฏฺเฐ **อสฺสาททิฏฺฐี**ติ สสฺสตทิฏฺฐิฯ **อตฺตานุทิฏฺฐี**ติ อตฺตานํ อนุคตา วีสติวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐิฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐี**ติ ทฺวาสฏฺฐิวิธาปิ ทิฏฺฐิฯ **สมฺมาทิฏฺฐี**ติ มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ, นตฺถิ ทินฺนนฺติอาทิกา วา มิจฺฉาทิฏฺฐิ, กมฺมสฺสกตญาณํ สมฺมาทิฏฺฐิฯ

๗. อรติสุตฺตวณฺณนา

๑๑๓. สตฺตเม **อธมฺมจริยา**ติ ทส อกุสลกมฺมปถาฯ

๑๐. อุทฺธจฺจสุตฺตวณฺณนา

๑๑๖. ทสเม **อสํวโร**ติ อนธิวาสกภาโวฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ติกวโคฺค เอกาทสโมฯ

๑๒. สามญฺญวคฺควณฺณนา

๑๑๙-๑๒๑. อิโต ปเรสุ **ตปฺโสฺส**ติ เทฺววาจิกุปาสโกฯ **ตถาคเต นิฏฺฐงฺคโต**ติ พุทฺธคุเณสุ ปติฏฺฐิตจิโตฺต ปหีนกโงฺขฯ อมตํ อทฺทสาติ **อมตทฺทโสฯ อริเยนา**ติ นิโทฺทเสน โลกุตฺตรสีเลนฯ **ญาเณนา**ติ ปจฺจเวกฺขณญาเณนฯ **วิมุตฺติยา**ติ เสขผลวิมุตฺติยา ฯ **ตวกณฺณิโก**ติ เอวํนามโก คหปติฯ ตปกณฺณิโกติปิ ปาฬิฯ

๒๔. ราคเปยฺยาลวณฺณนา

๑๔๐. **ราคสฺสา**ติ ปญฺจกามคุณิกราคสฺสฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

ฉกฺกนิปาตสฺส สํวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

องฺคุตฺตรนิกาเย

สตฺตกนิปาต-อฏฺฐกถา

ปณฺณาสกํ

๑. ธนวโคฺค

๑-๕. ปฐมปิยสุตฺตาทิวณฺณนา

๑-๕. สตฺตกนิปาตสฺส ปฐเม **อนวญฺญตฺติกาโม**ติ อภิญฺญาตภาวกาโมฯ ตติเย **โยนิโส วิจิเน ธมฺม**นฺติ อุปาเยน จตุสจฺจธมฺมํ วิจินาติฯ **ปญฺญายตฺถํ วิปสฺสตี**ติ สหวิปสฺสนาย มคฺคปญฺญาย สจฺจธมฺมํ วิปสฺสติฯ **ปโชฺชตสฺสวา**ติ ทีปสฺสวฯ **วิโมโกฺข โหติ เจตโส**ติ ตสฺส อิเมหิ พเลหิ สมนฺนาคตสฺส ขีณาสวสฺส ทีปนิพฺพานํ วิย จริมกจิตฺตสฺส วตฺถารมฺมเณหิ วิโมโกฺข โหติ, คตฏฺฐานํ น ปญฺญายติฯ จตุเตฺถ **สโทฺธ โหตี**ติอาทีนิ ปญฺจกนิปาเต วณฺณิตาเนวฯ ปญฺจเม **ธนานี**ติ อทาลิทฺทิยกรณเฏฺฐน ธนานิฯ

๗. อุคฺคสุตฺตวณฺณนา

๗. สตฺตเม **อุโคฺค ราชมหามโตฺต**ติ ปเสนทิโกสลสฺส มหาอมโจฺจฯ **อุปสงฺกมี**ติ ภุตฺตปาตราโส อุปสงฺกมิฯ **อโฑฺฒ**ติ นิธานคเตน ธเนน อโฑฺฒฯ **มิคาโร โรหเณโยฺย**ติ โรหณเสฏฺฐิโน นตฺตารํ มิคารเสฏฺฐิํ สนฺธาเยวมาหฯ **มหทฺธโน**ติ วฬญฺชนธเนน มหทฺธโนฯ **มหาโภโค**ติ อุปโภคปริโภคภณฺฑสฺส มหนฺตตาย มหาโภโคฯ **หิรญฺญสฺสา**ติ สุวณฺณเสฺสวฯ สุวณฺณาเมว หิสฺส โกฏิสงฺขฺยํ อโหสิฯ **รูปิยสฺสา**ติ เสสสฺส ตฏฺฏกสรกอตฺถรณปาวุรณาทิโน ปริโภคปริกฺขารสฺส ปมาณสงฺขาเน วาโทเยว นตฺถิฯ

๘. สํโยชนสุตฺตวณฺณนา

๘. อฏฺฐเม **อนุนยสํโยชน**นฺติ กามราคสํโยชนํฯ สพฺพาเนว เจตานิ พนฺธนเฏฺฐน สํโยชนานีติ เวทิตพฺพานิฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต วฏฺฏเมว กถิตํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ธนวโคฺค ปฐโมฯ

๒. อนุสยวโคฺค

๓. กุลสุตฺตวณฺณนา

๑๓. ทุติยสฺส ตติเย **นาล**นฺติ น ยุตฺตํ นานุจฺฉวิกํฯ **น มนาเปนา**ติ น มนมฺหิ อปฺปนเกน อาการเรน นิสินฺนาสนโต ปจฺจุเฏฺฐนฺติ, อนาทรเมว ทเสฺสนฺติฯ **สนฺตมสฺส ปริคุหนฺตี**ติ วิชฺชมา นมฺปิ เทยฺยธมฺมํ เอตสฺส นิคุหนฺติ ปฏิจฺฉาเทนฺติฯ **อสกฺกจฺจํ เทนฺติ โน สกฺกจฺจ**นฺติ ลูขํ วา โหตุ ปณีตํ วา, อสหตฺถา อจิตฺตีกาเรน เทนฺติ, โน จิตฺตีกาเรนฯ

๔. ปุคฺคลสุตฺตวณฺณนา

๑๔. จตุเตฺถ **อุภโตภาควิมุโตฺต**ติ ทฺวีหิ ภาเคหิ วิมุโตฺต, อรูปสมาปตฺติยา รูปกายโต วิมุโตฺต, มเคฺคน นามกายโตฯ โส จตุนฺนํ อรูปสมาปตฺตีนํ เอเกกโต วุฏฺฐาย สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตานํ จตุนฺนํ, นิโรธา วุฏฺฐาย อรหตฺตํ ปตฺตอนาคามิโน จ วเสน ปญฺจวิโธ โหติฯ ปาฬิ ปเนเตฺถ ''กตโม จ ปุคฺคโล อุภโตภาควิมุโตฺต? อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล อฏฺฐ วิโมเกฺข กาเยน ผุสิตฺวา วิหรติ, ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺตี''ติ (ปุ. ป. ๒๐๘) เอวํ อฏฺฐวิโมกฺขลาภิโน วเสน อาคตาฯ

ปญฺญาย วิมุโตฺตติ **ปญฺญาวิมุโตฺต**ฯ โส สุกฺขวิปสฺสโก, จตูหิ ฌาเนหิ วุฏฺฐาย อรหตฺตํ ปตฺตา จตฺตาโร จาติ อิเมสํ วเสน ปญฺจวิโธ โหติฯ ปาฬิ ปเนเตฺถ อฏฺฐวิโมกฺขปฏิเกฺขปวเสเนว อาคตาฯ ยถาห – ''น เหว โข อฏฺฐ วิโมเกฺข กาเยน ผุสิตฺวา วิหรติ, ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ปญฺญาวิมุโตฺต''ติฯ

ผุฏฺฐนฺตํ สจฺฉิกโรตีติ **กายสกฺขี**ฯ โส ฌานผสฺสํ ปฐมํ ผุสติ, ปจฺฉา นิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติฯ โส โสตาปตฺติผลฏฺฐํ อาทิํ กตฺวา ยาว อรหตฺตมคฺคฏฺฐา ฉพฺพิโธ โหติฯ เตนาห – ''อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล อฏฺฐ วิโมเกฺข กาเยน ผุสิตฺวา วิหรติ, ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา เอกเจฺจ อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล กายสกฺขี''ติ (ปุ. ป. ๒๐๘)ฯ

ทิฏฺฐนฺตํ ปโตฺตติ **ทิฏฺฐิปฺปโตฺต**ฯ ตตฺริทํ สเงฺขปลกฺขณํ – ทุกฺขา สงฺขารา, สุโข นิโรโธติ ญาตํ โหติ ทิฏฺฐํ วิทิตํ สจฺฉิกตํ ผุสิตํ ปญฺญายาติ ทิฏฺฐิปฺปโตฺตฯ วิตฺถารโต ปน โสปิ กายสกฺขี วิย ฉพฺพิโธ โหติฯ เตเนวาห – ''อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล 'อิทํ ทุกฺข'นฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ…เป.… 'อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา'ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, ตถาคตปฺปเวทิตา จสฺส ธมฺมา ปญฺญาย โวทิฏฺฐา โหนฺติ โวจริตา ปญฺญาย…เป.… อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ทิฏฺฐิปฺปโตฺต''ติฯ

สทฺธาย วิมุโตฺตติ **สทฺธาวิมุโตฺต**ฯ โสปิ วุตฺตนเยเนว ฉพฺพิโธ โหติฯ เตนาห – ''อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล 'อิทํ ทุกฺข'นฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ…เป.… 'อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา'ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, ตถาคตปฺปเวทิตา จสฺส ธมฺมา ปญฺญาย โวทิฏฺฐา โหนฺติ โวจริตา ปญฺญาย…เป.… โน จ โข ยถาทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺสฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล สทฺธาวิมุโตฺต''ติฯ เอตสฺส หิ สทฺธาวิมุตฺตสฺส ปุพฺพภาคมคฺคกฺขเณ สทฺทหนฺตสฺส วิย โอกเปฺปนฺตสฺส วิย อธิมุจฺจนฺตสฺส วิย จ กิเลสกฺขโย โหติ, ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺส ปุพฺพภาคมคฺคกฺขเณ กิเลสเจฺฉทกญาณํ อทนฺธํ ติขิณํ สูรํ หุตฺวา วหติฯ ตสฺมา ยถา นาม นาติติขิเณน อสินา กทลิํ ฉินฺทนฺตสฺส ฉินฺนฏฺฐานํ มฏฺฐํ น โหติ, อสิ สีฆํ น วหติ, สโทฺท สุยฺยติ, พลวตโร วายาโม กาตโพฺพ โหติ, เอวรูปา สทฺธาวิมุตฺตสฺส ปุพฺพภาคมคฺคภาวนาฯ ยถา ปน สุนิสิเตน อสินา กทลิํ ฉินฺทนฺตสฺส ฉินฺนฏฺฐานํ มฏฺฐํ

โหติ, อสิ สีฆํ วหติ, สโทฺท น สุยฺยติ, พลววายามกิจฺจํ น โหติ, เอวรูปา ปญฺญาวิมุตฺตสฺส ปุพฺพภาคมคฺคภาวนา เวทิตพฺพาฯ

ธมฺมํ อนุสฺสรตีติ **ธมฺมานุสารี**ฯ ธโมฺมติ ปญฺญา, ปญฺญาปุพฺพงฺคมํ มคฺคํ ภาเวตีติ อ โตฺถฯ **สทฺธานุสาริมฺ**หิปิ เอเสว นโยฯ อุโภเปเต โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐาเยวฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘ยสฺส ปุคฺคลสฺส โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺนสฺส ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, ปญฺญา วาหิํ ปญฺญาปุพฺพงฺคมํ อริยมคฺคํ ภาเวติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ธมฺมานุสารีฯ ยสฺส ปุคฺคลสฺส โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺนสฺส สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สทฺธาวาหิํ สทฺธาปุพฺพงฺคมํ อริยมคฺคํ ภาเวติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล สทฺธานุสารี’’ติ (ปุ. ป. ๒๐๘)ฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปเนสา อุภโตภาควิมุตฺตาทิกถา วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๒.๗๗๑, ๘๘๙) ปญฺญาภาวนาธิกาเร วุตฺตาฯ ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาติฯ

๕. อุทกูปมาสุตฺตวณฺณนา

๑๕. ปญฺจเม **อุทกูปมา**ติ นิมุชฺชนาทิอาการํ คเหตฺวา อุทเกน อุปมิตาฯ **สกิํ นิมุโคฺค**ติ เอกวารเมว นิมุโคฺคฯ **เอกนฺตกาฬเกหี**ติ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐีหิ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อุมฺมุชฺชตี**ติ อุฏฺฐหติฯ **สาธู**ติ โสภนา ภทฺทกาฯ **หายติเยวา**ติ จงฺกวาเร อาสิตฺตอุทกํ วิย ปริหายเตว ฯ **อุมฺมุชฺชิตฺวา วิปสฺสติ วิโลเกตี**ติ อุฏฺฐหิตฺวา คนฺตพฺพทิสํ วิปสฺสติ วิโลเกติฯ **ปตรตี**ติ คนฺตพฺพทิสาภิมุโข ตรติ นามฯ **ปฏิคาธปฺปโตฺต โหตี**ติ อุฏฺฐาย วิโลเกตฺวา ปตริตฺวา เอกสฺมิํ ฐาเน ปติฏฺฐาปโตฺต นาม โหติ, ติฏฺฐติ น ปุนาคจฺฉติฯ **ติโณฺณ ปารงฺคโต ถเล ติฏฺฐตี**ติ สพฺพกิเลโสฆํ ตริตฺวา ปรตีรํ คนฺตฺวา นิพฺพานถเล ปติฏฺฐิโต นาม โหติฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํฯ

๖. อนิจฺจานุปสฺสีสุตฺตวณฺณนา

๑๖. ฉเฏฺฐ อนิจฺจาติ เอวํ ปญฺญาย ผรโนฺต อนุปสฺสตีติ **อนิจฺจานุปสฺสี**ฯ อนิจฺจาติ เอวํ สญฺญา อสฺสาติ **อนิจฺจสญฺญี**ฯ อนิจฺจาติ เอวํ ญาเณน ปฏิสํเวทิตา อสฺสาติ **อนิจฺจปฏิสํเวที**ฯ **สตต**นฺติ สพฺพกาลํฯ **สมิต**นฺติ ยถา ปุริมจิเตฺตน ปจฺฉิมจิตฺตํ สมิตํ สมฺปตฺตํ ฆฏฺฏิตํ โหติ, เอวํฯ **อโพฺพกิณฺณ**นฺติ นิรนฺตรํ อเญฺญน เจตสา อสํมิสฺสํฯ **เจตสา อธิมุจฺจมาโน**ติ จิเตฺตน สนฺนิฏฺฐาปยมาโนฯ **ปญฺญาย ปริโยคาหมาโน**ติ วิปสฺสนาญาเณน อนุปวิสมาโนฯ

อปุพฺพํ อจริมนฺติ อปุเร อปจฺฉา เอกกฺขเณเยวฯ อิธ สมสีสี กถิโตฯ โส จตุพฺพิโธ โหติ โรคสมสีสี, เวทนาสมสีสี, อิริยาปถสมสีสี, ชีวิตสมสีสีติฯ ตตฺถ ยสฺส อญฺญตเรน โรเคน ผุฏฺฐสฺส สโต โรควูปสโม จ อาสวกฺขโย จ เอกปฺปหาเรเนว โหติ, อยํ **โรคสมสีสี** นามฯ ยสฺส ปน อญฺญตรํ เวทนํ เวทยโต เวทนาวูปสโม จ อาสวกฺขโย จ เอกปฺปหาเรเนว โหติ, อยํ **เวทนาสมสีสี** นามฯ ยสฺส ปน ฐานาทีสุ อิริยาปเถสุ อญฺญตรสมงฺคิโน วิปสฺสนฺตสฺส อิริยาปถสฺส ปริโยสานญฺจ อาสวกฺขโย จ เอกปฺปหาเรเนว โหติ, อยํ **อิริยาปถสมสีสี** นามฯ ยสฺส ปน อุปกฺกมโต วา สรสโต วา ชีวิตปริยาทานญฺจ อาสวกฺขโย จ เอกปฺปหาเรเนว โหติ, อยํ **ชีวิตสมสีสี** นามฯ อยมิธ อธิเปฺปโตฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ อาสวปริยาทานํ มคฺคจิเตฺตน, ชีวิตปริยาทานํ จุติจิเตฺตน โหตีติ อุภินฺนํ เอกกฺขเณ สมฺภโว นาม นตฺถิฯ ยสฺมา ปนสฺส อาสเวสุ ขีณมเตฺตสุ ปจฺจเวกฺขณวารานนฺตรเมว ชีวิตปริยาทานํ คจฺฉติ, อนฺตรํ น ปญฺญายติ, ตสฺมา เอวํ วุตฺตํฯ

อนฺตราปรินิพฺพายีติ โย ปญฺจสุ สุทฺธาวาเสสุ ยตฺถ กตฺถจิ อุปฺปโนฺน นิพฺพตฺตกฺขเณ วา โถกํ อติกฺกมิตฺวา วา เวมชฺฌํ ฐตฺวา วา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, ตเสฺสตํ นามํฯ **อุปหจฺจปรินิพฺพายี**ติ โย ตเตฺถว อายุเวมชฺฌํ อติกฺกมิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ **อสงฺขารปรินิพฺพายี**ติ โย เตสํเยว ปุคฺคลานํ อสงฺขาเรเนว อปฺปโยเคน กิเลเส เขเปติฯ **สสงฺขารปรินิพฺพายี**ติ โย สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน กิเลเส เขเปติฯ **อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี**ติ โย เหฏฺฐา จตูสุ สุทฺธาวาเสสุ ยตฺถ กตฺถจิ นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จุโต อนุปุเพฺพน อกนิเฏฺฐ อุปฺปชฺชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ

๗-๙. ทุกฺขานุปสฺสีสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗-๑๙. สตฺตเม **ทุกฺขานุปสฺสี**ติ ปีฬนาการํ ทุกฺขโต อนุปสฺสโนฺตฯ อฏฺฐเม **อนตฺตานุปสฺสี**ติ อวสวตฺตนาการํ อนตฺตาติ อนุปสฺสโนฺตฯ นวเม **สุขานุปสฺสี**ติ สุขนฺติ เอวํ ญาเณน อนุปสฺสโนฺตฯ

๑๐. นิทฺทสวตฺถุสุตฺตวณฺณนา

๒๐. ทสเม **นิทฺทสวตฺถูนี**ติ นิทฺทสาทิวตฺถูนิ, ‘‘นิทฺทโส ภิกฺขุ, นิพฺพีโส, นิตฺตึโส, นิจฺจตฺตาลีโส, นิปฺปญฺญาโส’’ติ เอวํ วจนการณานิฯ อยํ กิร ปโญฺห ติตฺถิยสมเย อุปฺปโนฺนฯ ติตฺถิยา หิ ทสวสฺสกาเล มตํ นิคณฺฐํ นิทฺทโสติ วทนฺติฯ โส กิร ปุน ทสวโสฺส น โหติฯ น เกวลญฺจ ทสวโสฺส, นววโสฺสปิ เอกวโสฺสปิ น โหติฯ เอเตเนว นเยน วีสติวสฺสาทิกาเลปิ มตํ นิคณฺฐํ ‘‘นิพฺพีโส นิตฺตึโส นิจฺจตฺตาลีโส นิปฺปญฺญาโส’’ติ วทนฺติฯ อายสฺมา อานโนฺท คาเม วิจรโนฺต ตํ กถํ สุตฺวา วิหารํ คนฺตฺวา ภควโต อาโรเจสิฯ ภควา อาห – ‘‘น อิทํ, อานนฺท, ติตฺถิยานํ อธิวจนํ, มม สาสเน ขีณาสวเสฺสตํ อธิวจนํฯ ขีณาสโว หิ ทสวสฺสกาเล ปรินิพฺพุโต ปุน ทสวโสฺส น โหติฯ น เกวลญฺจ ทสวโสฺสว, นววโสฺสปิ…เป.… เอกวโสฺสปิฯ น เกวลญฺจ เอกวโสฺสว, เอกาทสมาสิโกปิ…เป.… เอกมาสิโกปิ เอกมุหุตฺติโกปิ น โหติเยว’’ฯ กสฺมา? ปุน ปฏิสนฺธิยา อภาวาฯ นิพฺพีสาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อิติ ภควา ‘‘มม สาสเน ขีณาสวเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ วตฺวา เยหิ การเณหิ นิทฺทโส โหติ, ตานิ ทเสฺสตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ

ตตฺถ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สาสเนฯ **สิกฺขาสมาทาเน ติพฺพจฺฉโนฺท โหตี**ติ สิกฺขาตฺตยปูรเณ พลวจฺฉโนฺท โหติฯ **อายติญฺจ สิกฺขาสมาทาเน อวิคตเปโม**ติ อนาคเต ปุนทิวสาทีสุปิ สิกฺขาปูรเณ อวิคตเปเมเนว สมนฺนาคโต โหติฯ **ธมฺมนิสนฺติยา**ติ ธมฺมนิสามนายฯ วิปสฺสนาเยตํ อธิวจนํฯ **อิจฺฉาวินเย**ติ ตณฺหาวินเยฯ **ปฏิสลฺลาเน**ติ เอกีภาเวฯ **วีริยารเมฺภ**ติ กายิกเจตสิกสฺส วีริยสฺส ปูรเณฯ **สติเนปเกฺก**ติ สติยญฺจว นิปกภาเวฯ **ทิฏฺฐิปฏิเวเธ**ติ มคฺคทสฺสเนฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อนุสยวโคฺค ทุติโยฯ

๓. วชฺชิสตฺตกวคฺโค

๑. สารนฺททสุตฺตวณฺณนา

๒๑. ตติยสฺส ปฐเม **สารนฺทเท เจติเย**ติ เอวํนามเก วิหาเรฯ อนุปฺปเนฺน กิร ตถาคเต ตตฺถ สารนฺททสฺส ยกฺขสฺส นิวาสนฏฺฐานํ เจติยํ อโหสิ, อเถตฺถ ภควโต วิหารํ กาเรสุํฯ โส สารนฺททเจติยํเตฺวว สงฺขํ คโตฯ **ยาวกีวญฺจา**ติ ยตฺตกํ กาลํฯ **อภิณฺหํ สนฺนิปาตา**ติ ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ สนฺนิปตนฺตาปิ อนฺตรนฺตรา สนฺนิปตนฺตาปิ อภิณฺหํ สนฺนิปาตาวฯ **สนฺนิปาตพหุลา**ติ ‘‘หิโยฺยปิ ปุริมทิวสมฺปิ สนฺนิปติมฺห, ปุน อชฺช กิมตฺถํ สนฺนิปตามา’’ติ โวสานมนาปชฺชเนน สนฺนิปาตพหุลาฯ **วุทฺธิเยว ลิจฺฉวี วชฺชีนํ ปาฏิกงฺขา โน ปริหานี**ติ อภิณฺหํ อสนฺนิปตนฺตา หิ ทิสาสุ อาคตํ สาสนํ น สุณนฺติ, ตโต ‘‘อสุกคามสีมา วา นิคมสีมา วา อากุลา, อสุกฏฺฐาเน โจรา ปริยุฏฺฐิตา’’ติ น ชานนฺติฯ โจราปิ ‘‘ปมตฺตา ราชาโน’’ติ ญตฺวา คามนิคมาทีนิ ปหรนฺตา ชนปทํ นาเสนฺติฯ เอวํ ราชูนํ ปริหานิ โหติ ฯ อภิณฺหํ สนฺนิปตนฺตา ปน ตํ ปวตฺตึ สุณนฺติ, ตโต พลํ เปเสตฺวา อมิตฺตมทฺทนํ กโรนฺติฯ โจราปิ ‘‘อปฺปมตฺตา ราชาโน, น สกฺกา อเมฺหหิ วคฺคพนฺธเนน วิจริตุ’’นฺติ ภิชฺชิตฺวา ปลายนฺติฯ เอวํ ราชูนํ วุทฺธิ โหติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘วุทฺธิเยว ลิจฺฉวี วชฺชีนํ ปาฏิกงฺขา โน ปริหานี’’ติฯ

สมคฺคาติอาทีสุ สนฺนิปาตเภริยา นิคฺคตาย ‘‘อชฺช เม กิจฺจํ อตฺถิ มงฺคลํ อตฺถี’’ติ วิเกฺขปํ กโรนฺตา น สมคฺคา สนฺนิปตนฺติ นามฯ เภริสทฺทํ ปน สุตฺวาว ภุญฺชมานาปิ อลงฺกุรุมานาปิ วตฺถานิ นิวาสยมานาปิ อทฺธภุตฺตา อทฺธาลงฺกตา วตฺถํ นิวาเสนฺตาว สนฺนิปตนฺตา **สมคฺคา สนฺนิปตนฺติ** นามฯ สนฺนิปติตา ปน จิเนฺตตฺวา มเนฺตตฺวา กตฺตพฺพํ กตฺวา เอกโตว วุฏฺฐหนฺตา น สมคฺคา วุฏฺฐหนฺติ นามฯ เอวํ วุฏฺฐิเตสุ หิ เย ปฐมํ คจฺฉนฺติ, เตสํ เอวํ โหติ – ‘‘อเมฺหหิ พาหิรกถาว สุตา, อิทานิ วินิจฺฉยกถา ภวิสฺสตี’’ติฯ เอกโต วุฏฺฐหนฺตา ปน **สมคฺคา วุฏฺฐหนฺติ** นามฯ อปิจ ‘‘อสุกฏฺฐาเน คามสีมา วา นิคมสีมา วา อากุลา, โจรา วา ปริยุฏฺฐิตา’’ติ สุตฺวา ‘‘โก คนฺตฺวา อมิตฺตมทฺทนํ กริสฺสตี’’ติ วุเตฺต ‘‘อหํ ปฐมํ อหํ ปฐม’’นฺติ วตฺวา คจฺฉนฺตาปิ สมคฺคา วุฏฺฐหนฺติ นามฯ เอกสฺส ปน กมฺมเนฺต โอสีทมาเน เสสา ปุตฺตภาตโร เปเสตฺวา ตสฺส กมฺมนฺตํ อุปตฺถมฺภยมานาปิ อาคนฺตุกราชานํ ‘‘อสุกสฺส เคหํ คจฺฉตุ, อสุกสฺส เคหํ คจฺฉตู’’ติ อวตฺวา สเพฺพ เอกโต สงฺคณฺหนฺตาปิ เอกสฺส มงฺคเล วา โรเค วา อญฺญสฺมึ วา ปน ตาทิเส สุขทุเกฺข อุปฺปเนฺน สเพฺพ ตตฺถ สหายภาวํ คจฺฉนฺตาปิ **สมคฺคา วชฺชิกรณียานิ กโรนฺติ** นามฯ

อปฺปญฺญตฺตนฺติอาทีสุ ปุเพฺพ อกตํ สุงฺกํ วา พลึ วา ทณฺฑํ วา อาหราเปนฺตา **อปฺปญฺญตฺตํ ปญฺญาเปนฺติ** นามฯ โปราณปเวณิยา อาคตเมว ปน อนาหราเปนฺตา **ปญฺญตฺตํ สมุจฺฉินฺทนฺติ** นามฯ โจโรติ คเหตฺวา ทสฺสิเต อวิจินิตฺวา เฉชฺชเภชฺชํ อนุสาสนฺตา โปราณํ วชฺชิธมฺมํ สมาทาย น วตฺตนฺติ นามฯ เตสํ อปญฺญตฺตํ ปญฺญาเปนฺตานํ อภินวสุงฺกาทิปีฬิตา มนุสฺสา ‘‘อติอุปทฺทุตมฺห, เก อิเมสํ วิชิเต วสิสฺสนฺตี’’ติ ปจฺจนฺตํ ปวิสิตฺวา โจรา วา โจรสหายา วา หุตฺวา ชนปทํ หนนฺติฯ ปญฺญตฺตํ สมุจฺฉินฺทนฺตานํ ปเวณิอาคตานิ สุงฺกาทีนิ อคณฺหนฺตานํ โกโส ปริหายติ, ตโต หตฺถิอสฺสพลกายโอโรธาทโย ยถานิพทฺธํ วฏฺฏํ อลภมานา ถามพเลน ปริหายนฺติฯ เต เนว ยุทฺธกฺขมา โหนฺติ น ปาริจริยกฺขมาฯ โปราณํ วชฺชิธมฺมํ สมาทาย อวตฺตนฺตานํ วิชิเต มนุสฺสา ‘‘อมฺหากํ ปุตฺตํ ปิตรํ ภาตรํ อโจรํเยว โจโรติ กตฺวา ฉินฺทึสุ ภินฺทึสู’’ติ กุชฺฌิตฺวา ปจฺจนฺตํ ปวิสิตฺวา โจรา วา โจรสหายา วา หุตฺวา ชนปทํ หนนฺติฯ เอวํ ราชูนํ ปริหานิ โหติฯ อปญฺญตฺตํ น ปญฺญาเปนฺตานํ ปน ‘‘ปเวณิอาคตํเยว ราชาโน ก

โรนฺตี’’ติ มนุสฺสา หฏฺฐตุฏฺฐา กสิวาณิชฺชาทิเก กมฺมเนฺต สมฺปาเทนฺติฯ ปณฺณตฺตํ อสมุจฺฉินฺทนฺตานํ ปเวณิอาคตานิ สุงฺกาทีนิ คณฺหนฺตานํ โกโส วฑฺฒติ, ตโต หตฺถิอสฺสพลกายโอโรธาทโย ยถานิพทฺธํ วฏฺฏํ ลภมานา ถามพลสมฺปนฺนา ยุทฺธกฺขมา เจว ปาริจริยกฺขมา จ โหนฺติฯ โปราเณ วชฺชิธมฺเม สมาทาย วตฺตนฺตานํ มนุสฺสา น อุชฺฌายนฺติฯ ‘‘ราชาโน โปราณปเวณิยา กโรนฺติ, อฏฺฐกุลิกเสนาปติอุปราชูหิ ปริกฺขิตํ สยมฺปิ ปริกฺขิปิตฺวา ปเวณิโปตฺถกํ วาจาเปตฺวา อนุจฺฉวิกเมว ทณฺฑํ ปวตฺตยนฺติ, เอเตสํ โทโส นตฺถิ, อมฺหากํเยว โทโส’’ติ อปฺปมตฺตา กมฺมเนฺต กโรนฺติฯ เอวํ ราชูนํ วุทฺธิ โหติฯ

สกฺกริสฺสนฺตีติ ยํกิญฺจิ เตสํ สกฺการํ กโรนฺตา สุนฺทรเมว กริสฺสนฺติฯ **ครุํ กริสฺสนฺตี**ติ ครุภาวํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา กริสฺสนฺติฯ **มาเนสฺสนฺตี**ติ มเนน ปิยายิสฺสนฺติฯ **ปูเชสฺสนฺตี**ติ ปจฺจยปูชาย ปูเชสฺสนฺติฯ **โสตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺตี**ติ ทิวสสฺส เทฺว ตโย วาเร อุปฏฺฐานํ คนฺตฺวา เตสํ กถํ โสตพฺพํ สทฺธาตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺติฯ ตตฺถ เย เอวํ มหลฺลกานํ ราชูนํ สกฺการาทีนิ น กโรนฺติ, โอวาทตฺถาย วา เนสํ อุปฏฺฐานํ น คจฺฉนฺติ, เต เตหิ วิสฺสฏฺฐา อโนวทิยมานา กีฬาปสุตา รชฺชโต ปริหายนฺติฯ เย ปน ตถา ปฏิปชฺชนฺติ, เตสํ มหลฺลกราชาโน ‘‘อิทํ กาตพฺพํ อิทํ น กาตพฺพ’’นฺติ โปราณปเวณิํ อาจิกฺขนฺติฯ สงฺคามํ ปตฺวาปิ ‘‘เอวํ ปวิสิตพฺพํ, เอวํ นิกฺขมิตพฺพ’’นฺติ อุปายํ ทเสฺสนฺติฯ เต เตหิ โอวทิยมานา ยถาโอวาทํ ปฏิปชฺชมานา สโกฺกนฺติ รชฺชปเวณิํ สนฺธาเรตุํฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘วุทฺธิเยว ลิจฺฉวี วชฺชีนํ ปาฏิกงฺขา’’ติฯ

กุลิตฺถิโยติ กุลฆรณิโยฯ **กุลกุมาริโย**ติ อนิวิทฺธา ตาสํ ธีตโรฯ **โอกสฺสา**ติ วา **ปสยฺหา**ติ วา ปสยฺหาการเสฺสเวตํ นามํฯ โอกาสาติปิ ปฐนฺติฯ ตตฺถ **โอกสฺสา**ติ อวกสิตฺวา อากฑฺฒิตฺวาฯ **ปสยฺหา**ติ อภิภวิตฺวา อโชฺฌตฺถริตฺวาติ อยํ วจนโตฺถฯ เอวญฺหิ กโรนฺตานํ วิชิเต มนุสฺสา ‘‘อมฺหากํ เคเห ปุตฺตภาตโรปิ, เขฬสิงฺฆานิกาทีนิ มุเขน อปเนตฺวา สํวฑฺฒิตา ธีตโรปิ อิเม พลกฺกาเรน คเหตฺวา อตฺตโน ฆเร วาเสนฺตี’’ติ กุปิตา ปจฺจนฺตํ ปวิสิตฺวา โจรา วา โจรสหายา วา หุตฺวา ชนปทํ หนนฺติฯ เอวํ อกโรนฺตานํ ปน วิชิเต มนุสฺสา อโปฺปสฺสุกฺกา สกานิ กมฺมานิ กโรนฺตา ราชโกสํ วเฑฺฒนฺติฯ เอวเมตฺถ วุทฺธิหานิโย เวทิตพฺพาฯ

วชฺชีนํ วชฺชิเจติยานีติ วชฺชิราชูนํ วชฺชิรเฏฺฐ จิตฺตีกตเฏฺฐน เจติยานีติ ลทฺธนามานิ ยกฺขฏฺฐานานิฯ **อพฺภนฺตรานี**ติ อโนฺตนคเร ฐิตานิฯ **พาหิรานี**ติ พหินคเร ฐิตานิฯ **ทินฺนปุพฺพํ กตปุพฺพ**นฺติ ปุเพฺพ ทินฺนญฺจ กตญฺจฯ **โน ปริหาเปสฺสนฺตี**ติ อหาเปตฺวา ยถาปวตฺตเมว กริสฺสนฺติฯ ธมฺมิกํ พลิํ ปริหาเปนฺตานญฺหิ เทวตา อารกฺขํ สุสํวิหิตํ น กโรนฺติ, อนุปฺปนฺนํ ทุกฺขํ อุปฺปาเทตุํ อสโกฺกนฺติโยปิ อุปฺปนฺนํ กาสสีสโรคาทิํ วเฑฺฒนฺติ, สงฺคาเม ปเตฺต สหายา น โหนฺติฯ อปริหาเปนฺตานํ ปน อารกฺขํ สุสํวิหิตํ กโรนฺติ, อนุปฺปนฺนํ สุขํ อุปฺปาเทตุํ อสโกฺกนฺติโยปิ อุปฺปนฺนํ กาสสีสโรคาทิํ หรนฺติ, สงฺคามสีเส สหายา โหนฺตีติฯ เอวเมตฺถ วุทฺธิหานิโย เวทิตพฺพาฯ

ธมฺมิกา รกฺขาวรณคุตฺตีติ เอตฺถ รกฺขา เอว ยถา อนิจฺฉิตํ นาคจฺฉติ, เอวํ อาวรณโต อาวรณํฯ ยถา อิจฺฉิตํ น นสฺสติ, เอวํ โคปายนโต คุตฺติฯ ตตฺถ พลกาเยน ปริวาเรตฺวา รกฺขนํ ปพฺพชิตานํ ธมฺมิกา รกฺขาวรณคุตฺติ นาม น โหติฯ ยถา ปน วิหารสฺส อุปวเน รุเกฺข น ฉินฺทนฺติ, วาชิกา วาชํ น กโรนฺติ, โปกฺขรณีสุ มเจฺฉ น คณฺหนฺติ, เอวํ กรณํ ธมฺมิกา รกฺขาวรณคุตฺติ นามฯ **กินฺตี**ติ เกน นุ โข การเณนฯ

ตตฺถ เย อนาคตานํ อรหนฺตานํ อาคมนํ น อิจฺฉนฺติ, เต อสฺสทฺธา โหนฺติ อปฺปสนฺนาฯ ปพฺพชิเต สมฺปเตฺต ปจฺจุคฺคมนํ น กโรนฺติ, คนฺตฺวา น ปสฺสนฺติ, ปฏิสนฺถารํ น กโรนฺติ, ปญฺหํ น

ปุจฺฉนฺติ, ธมฺมํ น สุณนฺติ, ทานํ น เทนฺติ, อนุโมทนํ น สุณนฺติ, นิวาสนฏฺฐานํ น สํวิทหนฺติฯ อถ เนสํ อวโณฺณ อุคฺคจฺฉติ ''อสุโก นาม ราชา อสฺสโทฺธ อปฺปสโนฺน, ปพฺพชิเต สมฺปเตฺต ปจฺจุคฺคมนํ น กโรติ…เป…. นิวาสนฏฺฐานํ น สํวิทหตี''ติฯ ตํ สุตฺวา ปพฺพชิตา ตสฺส นครทฺวาเรน คจฺฉนฺตาปิ นครํ น ปวิสนฺติฯ เอวํ อนาคตานํ อรหนฺตานํ อนาคมนเมว โหติฯ อาคตานํ ปน ผาสุวิหาเร อสติ เยปิ อชานิตฺวา อาคตา, เต ''วสิสฺสามาติ ตาว จิเนฺตตฺวา อาคตมฺหา, อิเมสํ ปน ราชูนํ อิมินา นีหาเรน เก วสิสฺสนฺตี''ติ นิกฺขมิตฺวา คจฺฉนฺติฯ เอวํ อนาคเตสุ อนาคจฺฉเนฺตสุ อาคเตสุ ทุกฺขํ วิหรเนฺตสุ โส โทโส ปพฺพชิตานํ อนาวาโส โหติฯ ตโต เทวตารกฺขา น โหติ, เทวตารกฺขาย อสติ อมนุสฺสา โอกาสํ ลภนฺติ, อมนุสฺสา อุสฺสนฺนา อนุปฺปนฺนํ พฺยาธิํ อุปฺปาเทนฺติฯ สีลวนฺตานํ ทสฺสนปญฺหปุจฺฉนาทิวตฺถุกสฺส ปุญฺญสฺส อนาคโม โหติฯ วิปริยาเยน ยถาวุตฺตกณฺหปกฺขวิปรีตสฺส สุกฺกปกฺขสฺส สมฺภโว โหตีติ เอวเมตฺถ วุทฺธิหานิโย เวทิตพฺพาฯ

๒. วสฺสการสุตฺตวณฺณนา

๒๒. ทุติเย **อภิยาตุกาโม**ติ อภิภวนตฺถาย ยาตุกาโมฯ **วชฺชี**ติ วชฺชิราชาโนฯ **เอวํมหิทฺธิเก**ติ เอวํ มหติยา ราชิทฺธิยา สมนฺนาคเตฯ เอเตน เนสํ สมคฺคภาวํ กเถติฯ **เอวํมหานุภาเว**ติ เอวํ มหเนฺตน ราชานุภาเวน สมนฺนาคเต ฯ เอเตน เนสํ หตฺถิสิปฺปาทีสุ กตสิกฺขตํ กเถติ, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ''สิกฺขิตา วติเม ลิจฺฉวิกุมารกา, สุสิกฺขิตา วติเม ลิจฺฉวิกุมารกา, ยตฺร หิ นาม สุขุเมน ตาฬจฺฉิคฺคเฬน อสนํ อติปาตยิสฺสนฺติ โปงฺขานุโปงฺขํ อวิราธิต''นฺติ (สํ. นิ. ๕.๑๑๑๕)ฯ **อุเจฺฉจฺฉามี**ติ อุจฺฉินฺทิสฺสามิฯ **วินาเสสฺสามี**ติ อทสฺสนํ นยิสฺสามิฯ **อนยพฺยสน**นฺติ อวฑฺฒิเญฺจว, ญาติพฺยสนเญฺจฯ **อาปาเทสฺสามี**ติ ปาปยิสฺสามิฯ

อิติ กิร โส ฐานนิสชฺชาทีสุ อิมํ ยุทฺธกถเมว กเถติ, ''คมนสชฺชา โหถา''ติ จ พลกายํ อาณาเปติฯ กสฺมา? คงฺคาย กิร เอกํ ปฏฺฏนคามํ นิสฺสาย อทฺธโยชนํ อชาตสตฺตุโน วิชิตํ, อทฺธโยชนํ ลิจฺฉวีนํฯ ตตฺร ปพฺพตปาทโต มหคฺฆภณฺฑํ โอตรติฯ ตํ สุตฺวา ''อชฺช ยามิ, เสฺว ยามี''ติ อชาตสตฺตุโน สํวิทหนฺตเสฺสว ลิจฺฉวิโน สมคฺคา สโมฺมทมานา ปุเรตรํ อาคนฺตฺวา สพฺพํ คณฺหนฺติฯ อชาตสตฺตุ ปจฺฉา อาคนฺตฺวา ตํ ปวตฺติํ ญตฺวา กุชฺฌิตฺวา คจฺฉติฯ เต ปุนสํวจฺฉเรปิ ตเถว กโรนฺติฯ อถ โส พลวาฆาตชาโต, ตทา เอวมกาสิฯ

ตโต จิเนฺตสิ – ''คเณน สทฺธิํ ยุทฺธํ นาม ภาริยํ, เอโกปิ โมฆปฺปหาโร นาม นตฺถิฯ เอเกน โข ปน ปณฺฑิเตน สทฺธิํ มเนฺตตฺวา กโรโนฺต นิรปราโธ โหติ, ปณฺฑิโต จ สตฺถารา สทิโส นตฺถิ, สตฺถา จ อวิทูเร ธุรวิหาเร วสติ, หนฺทาหํ เปเสตฺวา ปุจฺฉามิฯ สเจ เม คเตน โกจิ อโตฺถ ภวิสฺสติ, สตฺถา ตุณฺหี ภวิสฺสติฯ อนเตฺถ ปน สติ 'กิํ รโญฺญ ตตฺถ คเตนา'ติ วกฺขตี''ติฯ โส วสฺสการํ พฺราหฺมณํ เปเสสิฯ พฺราหฺมโณ คนฺตฺวา ภควโต ตมตฺถํ อาโรเจสิฯ เตน วุตฺตํ – **อถ โข ราชา…เป…. อาปาเทสฺสามิ วชฺชี**ติฯ

ภควนฺตํ พีชยมาโนติ เถโร วตฺตสีเส ฐตฺวา ภควนฺตํ พีชติ, ภควโต ปน สีตํ วา อุณฺหํ วา นตฺถิฯ ภควา พฺราหฺมณสฺส วจนํ สุตฺวา เตน สทฺธิํ อมเนฺตตฺวา เถเรน สทฺธิํ มเนฺตตุกาโม **กินฺติ เต, อานนฺท, สุต**นฺติอาทิมาหฯ ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ

เอกมิทาหนฺติ อิทํ ภควา ปุเพฺพ วชฺชีนํ อิมสฺส วชฺชิสตฺตกสฺส เทสิตภาวปฺปกาสนตฺถํ อาหฯ **อกรณียา**ติ อกตฺตพฺพา, อคฺคเหตพฺพาติ อโตฺถฯ **ยทิท**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ **ยุทฺธสฺสา**ติ กรณเตฺถ สามิวจนํ, อภิมุขํ ยุเทฺธน คเหตุํ น สกฺกาติ อโตฺถฯ **อญฺญตฺร อุปลาปนายา**ติ ฐเปตฺวา อุปลาปนํฯ อุปลาปนา นาม ''อลํ วิวาเทน, อิทานิ สมคฺคา โหมา''ติ หตฺถิอสฺสรถ

หิรญฺญสุวณฺณาทีนิ เปเสตฺวา สงฺคหกรณํ, เอวญฺหิ สงฺคหํ กตฺวา เกวลํ วิสฺสาเสน สกฺกา คณฺหิตุนฺติ อโตฺถฯ **อญฺญตฺร มิถุเภทา**ติ ฐเปตฺวา มิถุเภทํฯ อิมินา ‘‘อญฺญมญฺญเภทํ กตฺวาปิ สกฺกา เอเต คเหตุ’’นฺติ ทเสฺสติฯ อิทํ พฺราหฺมโณ ภควโต กถาย นยํ ลภิตฺวา อาหฯ กึ ปน ภควา พฺราหฺมณสฺส อิมาย กถาย นยลาภํ ชานาตีติ? อาม ชานาติฯ ชานโนฺต กสฺมา กเถสิ? อนุกมฺปายฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘มยา อกถิเตปิ กติปาเหน คนฺตฺวา สเพฺพ คณฺหิสฺสติ, กถิเต ปน สมเคฺค ภินฺทโนฺต ตีหิ สํวจฺฉเรหิ คณฺหิสฺสติฯ เอตฺตกมฺปิ ชีวิตเมว วรํฯ เอตฺตกญฺหิ ชีวนฺตา อตฺตโน ปติฏฺฐาภูตํ ปุญฺญํ กริสฺสนฺตี’’ติฯ **อภินนฺทิตฺวา**ติ จิเตฺตน นนฺทิตฺวาฯ **อนุโมทิตฺวา**ติ ‘‘ยาว สุภาสิตมิทํ โภตา โคตเมนา’’ติ วาจาย อนุโมทิตฺวาฯ **ปกฺกามี**ติ รโญฺญ สนฺติกํ คโตฯ ราชาปิ ตเมว เปเสตฺวา สเพฺพ ภินฺทิตฺวา คนฺตฺวา อนยพฺยสนํ ปาเปสิฯ

๓. ปฐมสตฺตกสุตฺตวณฺณนา

๒๓. ตติเย **อภิณฺหํ สนฺนิปาตา**ติ อิทํ วชฺชิสตฺตเก วุตฺตสทิสเมวฯ อิธาปิ จ อภิณฺหํ อสนฺนิปตนฺตา ทิสาสุ อาคตสาสนํ น สุณนฺติ, ตโต ‘‘อสุกวิหารสีมา อากุลา, อุโปสถปฺปวารณา ฐิตา, อสุกสฺมึ ฐาเน ภิกฺขู เวชฺชกมฺมทูตกมฺมาทีนิ กโรนฺติ, วิญฺญตฺติพหุลา ผลปุปฺผทานาทีหิ ชีวิกํ กเปฺปนฺตี’’ติอาทีนิ น ชานนฺติฯ ปาปภิกฺขูปิ ‘‘ปมโตฺต สโงฺฆ’’ติ ญตฺวา ราสิภูตา สาสนํ โอสกฺกาเปนฺติฯ อภิณฺหํ สนฺนิปตนฺตา ปน ตํ ปวตฺตึ สุณนฺติ, ตโต ภิกฺขุสงฺฆํ เปเสตฺวา สีมํ อุชุํ กาเรนฺติ, อุโปสถปฺปวารณาโย ปวตฺตาเปนฺติ, มิจฺฉาชีวานํ อุสฺสนฺนฏฺฐาเน อริยวํสิเก เปเสตฺวา อริยวํสํ กถาเปนฺติ, ปาปภิกฺขูนํ วินยธเรหิ นิคฺคหํ การาเปนฺติฯ ปาปภิกฺขูปิ ‘‘อปฺปมโตฺต สโงฺฆ, น สกฺกา อเมฺหหิ วคฺคพนฺธเนน วิจริตุ’’นฺติ ภิชฺชิตฺวา ปลายนฺติฯ เอวเมตฺถ วุฑฺฒิหานิโย เวทิตพฺพาฯ

สมคฺคาติอาทีสุ เจติยปฏิชคฺคนตฺถํ วา โพธิฆรอุโปสถาคารจฺฉาทนตฺถํ วา กติกวตฺตํ วา ฐเปตุกามตาย ‘‘สโงฺฆ สนฺนิปตตู’’ติ เภริยา วา ฆณฺฑิยา วา อาโกฏิตมตฺตาย ‘‘มยฺหํ จีวรกมฺมํ อตฺถิ, มยฺหํ ปโตฺต ปจิตโพฺพ, มยฺหํ นวกมฺมํ อตฺถี’’ติ วิเกฺขปํ กโรนฺตา น สมคฺคา สนฺนิปตนฺติ นามฯ สพฺพํ ปน ตํ กมฺมํ ฐเปตฺวา ‘‘อหํ ปุริมตรํ, อหํ ปุริมตร’’นฺติ เอกปฺปหาเรเนว สนฺนิปตนฺตา สมคฺคา สนฺนิปตนฺติ นามฯ สนฺนิปติตา ปน จิเนฺตตฺวา มเนฺตตฺวา กตฺตพฺพํ กตฺวา เอกโตว อวุฏฺฐหนฺตา น สมคฺคา วุฏฺฐหนฺติ นามฯ เอวํ วุฏฺฐิเตสุ หิ เย ปฐมํ คจฺฉนฺติ, เตสํ เอวํ โหติ ‘‘อเมฺหหิ พาหิรกถาว สุตา, อิทานิ วินิจฺฉยกถา ภวิสฺสตี’’ติฯ เอกปฺปหาเรเนว วุฏฺฐหนฺตา สมคฺคา วุฏฺฐหนฺติ นามฯ อปิจ ‘‘อสุกฏฺฐาเน วิหารสีมา อากุลา, อุโปสถปฺปวารณา ฐิตา, อสุกฏฺฐาเน เวชฺชกมฺมาทิการกา ปาปภิกฺขู อุสฺสนฺนา’’ติ สุตฺวา ‘‘โก คนฺตฺวา เตสํ นิคฺคหํ กริสฺสตี’’ติ วุเตฺต ‘‘อหํ ปฐมํ, อหํ ปฐม’’นฺติ วตฺวา คจฺฉนฺตาปิ สมคฺคา วุฏฺฐหนฺติ นามฯ

อาคนฺตุกํ ปน ทิสฺวา ‘‘อิมํ ปริเวณํ ยาหิ, เอตํ ปริเวณํ ยาหิ, อยํ โก’’ติ อวตฺวา สเพฺพ วตฺตํ กโรนฺตาปิ, ชิณฺณปตฺตจีวรกํ ทิสฺวา ตสฺส ภิกฺขาจารวเตฺตน ปตฺตจีวรํ ปริเยสนฺตาปิ, คิลานสฺส คิลานเภสชฺชํ ปริเยสมานาปิ, คิลานเมว อนาถํ ‘‘อสุกปริเวณํ ยาหี’’ติ อวตฺวา อตฺตโน อตฺตโน ปริเวเณ ปฏิชคฺคนฺตาปิ, เอโก โอลียมานโก คโนฺถ โหติ, ปญฺญวนฺตํ ภิกฺขุํ สงฺคณฺหิตฺวา เตน ตํ คนฺถํ อุกฺขิปาเปนฺตาปิ สมคฺคา สงฺฆกรณียานิ กโรนฺติ นามฯ

อปฺปญฺญตฺตนฺติอาทีสุ นวํ อธมฺมิกํ กติกวตฺตํ วา สิกฺขาปทํ วา คณฺหนฺตา อปฺปญฺญตฺตํ ปญฺญาเปนฺติ นาม ปุราณสนฺถตวตฺถุสฺมึ สาวตฺถิยํ ภิกฺขู วิยฯ อุทฺธมฺมํ อุพฺพินยํ สาสนํ ทีเปนฺตา ปญฺญตฺตํ สมุจฺฉินฺทนฺติ นาม, วสฺสสตปรินิพฺพุเต ภควติ เวสาลิกา วชฺชิปุตฺตกา วิยฯ ขุทฺทานุขุทฺทกา ปน อาปตฺติโย สญฺจิจฺจ วีติกฺกมนฺตา ยถาปญฺญเตฺตสุ สิกฺขาปเทสุ สมาทาย น

วตฺตนฺติ นาม อสฺสชิปุนพฺพสุกา วิยฯ ตถา อกโรนฺตา ปน อปญฺญตฺตํ น ปญฺญาเปนฺติ, ปญฺญตฺตํ น สมุจฺฉินฺทนฺติ , ยถาปญฺญเตฺตสุ สิกฺขาปเทสุ สมาทาย วตฺตนฺติ นาม อายสฺมา อุปเสโน วิย, อายสฺมา ยโส กากณฺฑกปุตฺโต วิย, อายสฺมา มหากสฺสโป วิย จฯ **วุทฺธิเยวา**ติ สีลาทิคุเณหิ วุทฺธิเยว, โน ปริหานิฯ

เถราติ ถิรภาวปฺปตฺตา เถรการเกหิ คุเณหิ สมนฺนาคตาฯ พหู รตฺติโย ชานนฺตีติ **รตฺตญฺญู**ฯ จิรํ ปพฺพชิตานํ เอเตสนฺติ **จิรปพฺพชิตา**ฯ สงฺฆสฺส ปิติฏฺฐาเน ฐิตาติ **สงฺฆปิตโร**ฯ ปิติฏฺฐาเน ฐิตตฺตา สงฺฆํ ปริเณนฺติ, ปุพฺพงฺคมา หุตฺวา ตีสุ สิกฺขาสุ ปวเตฺตนฺตีติ **สงฺฆปริณายกา**ฯ

เย เตสํ สกฺการาทีนิ น กโรนฺติ, โอวาทตฺถาย เทฺว ตโย วาเร อุปฏฺฐานํ น คจฺฉนฺติ, เตปิ เตสํ โอวาทํ น เทนฺติ, ปเวณิกถํ น กเถนฺติ, สารภูตํ ธมฺมปริยายํ น สิกฺขาเปนฺติฯ เต เตหิ วิสฺสฏฺฐา สีลาทีหิ ธมฺมกฺขเนฺธหิ สตฺตหิ จ อริยธเนหีติ เอวมาทีหิ คุเณหิ ปริหายนฺติฯ เย ปน เตสํ สกฺการาทีนิ กโรนฺติ, อุปฏฺฐานํ คจฺฉนฺติ, เตสํ เต ‘‘เอวํ เต อภิกฺกมิตพฺพ’’นฺติอาทิกํ โอวาทํ เทนฺติ, ปเวณิกถํ กเถนฺติ, สารภูตํ ธมฺมปริยายํ สิกฺขาเปนฺติ, เตรสหิ ธุตเงฺคหิ ทสหิ กถาวตฺถูหิ อนุสาสนฺติฯ เต เตสํ โอวาเท ฐตฺวา สีลาทีหิ คุเณหิ วฑฺฒมานา สามญฺญตฺถํ อนุปาปุณนฺติฯ เอวเมตฺถ หานิวุทฺธิโย ทฏฺฐพฺพาฯ

ปุนพฺภโว สีลมสฺสาติ โปโนพฺภวิกา, ปุนพฺภวทายิกาติ อโตฺถ, ตสฺสา **โปโนพฺภวิกายฯ น วสํ คจฺฉิสฺสนฺตี**ติ เอตฺถ เย จตุนฺนํ ปจฺจยานํ การณา อุปฏฺฐากานํ ปทานุปทิกา หุตฺวา คามโต คามํ วิจรนฺติ , เต ตสฺสา วสํ คจฺฉนฺติ นามฯ อิตเร น คจฺฉนฺติฯ ตตฺถ หานิวุทฺธิโย ปากฏาเยวฯ

อารญฺญเกสูติ ปญฺจธนุสติกปจฺฉิเมสุฯ **สาเปกฺขา**ติ สาลยาฯ คามนฺตเสนาสเนสุ หิ ฌานํ อเปฺปตฺวาปิ ตโต วุฏฺฐิตมโตฺตว อิตฺถิปุริสทารกทาริกาทิสทฺทํ สุณาติ, เยนสฺส อธิคตวิเสโสปิ หายติเยวฯ อรญฺญเสนาสเน นิทฺทายิตฺวาปิ ปพุทฺธมโตฺต สีหพฺยคฺฆโมราทีนํ สทฺทํ สุณาติ, เยน อรเญฺญ ปีติํ ปฏิลภิตฺวา ตเมว สมฺมสโนฺต อคฺคผเล ปติฏฺฐาติฯ อิติ ภควา คามนฺตเสนาสเน ฌานํ อเปฺปตฺวา นิสินฺนภิกฺขุโต อรเญฺญ นิทฺทายมานเมว ปสํสติฯ ตสฺมา ตเมว อตฺถวสํ ปฏิจฺจ ‘‘อารญฺญเกสุ เสนาสเนสุ สาเปกฺขา ภวิสฺสนฺตี’’ติ อาหฯ

ปจฺจตฺตเญฺญว สติํ อุปฏฺฐาเปสฺสนฺตีติ อตฺตนาว อตฺตโน อพฺภนฺตเร สติํ อุปฏฺฐเปสฺสนฺติฯ **เปสลา**ติ ปิยสีลาฯ อิธาปิ สพฺรหฺมจารีนํ อาคมนํ อนิจฺฉนฺตา เนวาสิกา อสฺสทฺธา โหนฺติ อปฺปสนฺนา, วิหารํ สมฺปตฺตภิกฺขูนํ ปจฺจุคฺคมน-ปตฺตจีวรปฏิคฺคหณ-อาสนปญฺญาปนตาลวณฺฏคฺคหณาทีนิ น กโรนฺติฯ อถ เนสํ อวโณฺณ อุคฺคจฺฉติ ‘‘อสุกวิหารวาสิโน ภิกฺขู อสฺสทฺธา อปฺปสนฺนา วิหารํ ปวิฏฺฐานํ วตฺตปฺปฏิวตฺตมฺปิ น กโรนฺตี’’ติฯ ตํ สุตฺวา ปพฺพชิตา วิหารทฺวาเรน คจฺฉนฺตาปิ วิหารํ น ปวิสนฺติฯ เอวํ อนาคตานํ อนาคมนเมว โหติฯ อาคตานํ ปน ผาสุวิหาเร อสติ เยปิ อชานิตฺวา อาคตา, เต ‘‘วสิสฺสามาติ ตาวจินฺตตฺวา อาคตมฺหา, อิเมสํ ปน เนวาสิกานํ อิมินา นีหาเรน โก วสิสฺสตี’’ติ นิกฺขมิตฺวา คจฺฉนฺติฯ เอวํ โส วิหาโร อเญฺญสํ ภิกฺขูนํ อนาวาโสว โหติฯ ตโต เนวาสิกา สีลวนฺตานํ ทสฺสนํ อลภนฺตา กงฺขาวิโนทกํ วา อาจารสิกฺขาปกํ วา มธุรธมฺมสวนํ วา น ลภนฺติฯ เตสํ เนว อคฺคหิตธมฺมคฺคหณํ น คหิตสชฺฌายกรณํ โหติฯ อิติ เนสํ หานิเยว โหติ, น วุทฺธิฯ

เย ปน สพฺรหฺมจารีนํ อาคมนํ อิจฺฉนฺติ, เต สทฺธา โหนฺติ ปสนฺนา, อาคตานํ สพฺรหฺมจารีนํ ปจฺจุคฺคมนาทีนิ กตฺวา เสนาสนํ ปญฺญเปตฺวา เทนฺติ , เต คเหตฺวา ภิกฺขาจารํ ปวิสนฺติ, กงฺขํ วิโนเทนฺติ, มธุรธมฺมสฺสวนํ ลภนฺติฯ อถ เนสํ กิตฺติสทฺโท อุคฺคจฺฉติ ‘‘อสุกวิหาเร ภิกฺขู เอวํ สทฺธา ปสนฺนา วตฺตสมฺปนฺนา สงฺคาหกา’’ติฯ ตํ สุตฺวา ภิกฺขู ทูรโตปิ อาคจฺฉนฺติฯ เตสํ เนวาสิกา วตฺตํ กโรนฺติ, สมีปํ คนฺตฺวา วุฑฺฒตรํ อาคนฺตุกํ วนฺทิตฺวา นิสีทนฺติ, นวกตรสฺส สนฺติเก อาสนํ คเหตฺวา นิสีทิตฺวา ‘‘อิมสฺมิํ วิหาเร วสิสฺสถ, คมิสฺสถา’’ติ ปุจฺฉนฺติฯ ‘‘คมิสฺสามา’’ติ วุตฺเต ‘‘สปฺปายํ เสนาสนํ, สุลภา ภิกฺขา’’ติอาทีนิ วตฺวา คนฺตุํ น เทนฺติฯ วินยธโร เจ โหติ, ตสฺส สนฺติเก วินยํ สชฺฌายนฺติฯ สุตฺตนฺตาทิธโร เจ, ตสฺส สนฺติเก ตํ ตํ ธมฺมํ สชฺฌายนฺติฯ เต อาคนฺตุกเถรานํ โอวาเท ฐตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณนฺติฯ อาคนฺตุกา ‘‘เอกํ เทฺว ทิวสานิ วสิสฺสามาติ อาคตมฺหา, อิเมสํ ปน สุขสํวาสตาย ทส ทฺวาทส วสฺสานิ วสิมฺหา’’ติ วตฺตาโร โหนฺติฯ เอวเมตฺถ หานิวุทฺธิโย เวทิตพฺพาฯ

๔. ทุติยสตฺตกสุตฺตวณฺณนา

๒๔. จตุตฺเถ **น กมฺมารามา**ติ เย ทิวสํ จีวรกมฺม-กายพนฺธนปริสฺสาวน-ธมฺมกรณ-สมฺมชฺชนิ-ปาทกฐลิกาทีเนว กโรนฺติ, เต สนฺธาเยส ปฏิเกฺขโปฯ โย ปน เตสํ กรณเวลาย เอวํ เอตานิ กโรติ, อุเทฺทสเวลาย อุเทฺทสํ คณฺหาติ, สชฺฌายเวลาย สชฺฌายติ, เจติยงฺคณวตฺตเวลาย เจติยงฺคณวตฺตํ กโรติ, มนสิการเวลาย มนสิการํ กโรติ, น โส กมฺมาราโม นามฯ

โย อิตฺถิวณฺณปุริสวณฺณาทิวเสน อาลาปสลฺลาปํ กโรโนฺตเยว รตฺตินฺทิวํ วีตินาเมติ, เอวรูเป ภเสฺส ปริยนฺตการี น โหติ, อยํ **ภสฺสาราโม** นามฯ โย ปน รตฺตินฺทิวํ ธมฺมํ กเถติ, ปญฺหํ วิสฺสเชฺชติ, อยํ อปฺปภโสฺสว ภเสฺส ปริยนฺตการีเยวฯ กสฺมา? ‘‘สนฺนิปติตานํ โว, ภิกฺขเว, ทฺวยํ กรณียํ ธมฺมี วา กถา อริโย วา ตุณฺหีภาโว’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๗๓) วุตฺตตฺตาฯ

โย ฐิโตปิ คจฺฉโนฺตปิ นิสิโนฺนปิ ถินมิทฺธาภิภูโต นิทฺทายติเยว, อยํ **นิทฺทาราโม** นามฯ ยสฺส ปน กรชกายเคลเญฺญน จิตฺตํ ภวงฺคํ โอตรติ, นายํ นิทฺทาราโมฯ เตเนวาห – ‘‘อภิชานามหํ, อคฺคิเวสฺสน , คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฺปฏิกฺกโนฺต จตุคฺคุณํ สงฺฆาฏิํ ปญฺญเปตฺวา ทกฺขิเณน ปเสฺสน สโต สมฺปชาโน นิทฺทํ โอกฺกมิตา’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๘๗)ฯ

โย ‘‘เอกสฺส ทุติโย, ทฺวินฺนํ ตติโย, ติณฺณํ จตุโตฺถ’’ติ เอวํ สํสโฏฺฐว วิหรติ, เอกโก อสฺสาทํ น ลภติ, อยํ **สงฺคณิการาโม**ฯ โย ปน จตูสุ อิริยาปเถสุ เอกโกว อสฺสาทํ ลภติ, นายํ สงฺคณิการาโมฯ

อสนฺตสมฺภาวนิจฺฉาย สมนฺนาคตา ทุสฺสีลา **ปาปิจฺฉา** นามฯ เยสํ ปาปกา มิตฺตา จตูสุ อิริยาปเถสุ สห อยนโต ปาปสหายา, เย จ ตนฺนินฺนตโปฺปณตปฺปพฺภารตาย ปาเปสุ สมฺปวงฺกา, เต **ปาปมิตฺตา ปาปสหายา ปาปสมฺปวงฺกา** นามฯ

โอรมตฺตเกนาติ อวรมตฺตเกน อปฺปมตฺตเกนฯ **อนฺตรา**ติ อรหตฺตํ อปฺปตฺวาว เอตฺถนฺตเรฯ **โวสานน**ฺติ ปรินิฏฺฐิตภาวํ ‘‘อลเมตฺตาวตา’’ติ โอสกฺกนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยาว สีลปาริสุทฺธิชฺฌานวิปสฺสนา โสตาปนฺนภาวาทีนํ อญฺญตรมตฺตเกน โวสานํ นาปชฺชิสฺสนฺติ, ตาว วุทฺธิเยว ภิกฺขูนํ ปาฏิกงฺขา, โน ปริหานีติฯ

๗. สญฺญาสุตฺตวณฺณนา

๒๗. สตฺตเม **อนิจฺจสญฺญา**ทโย อนิจฺจานุปสฺสนาทีหิ สหคตสญฺญาฯ

๘. ปฐมปริหานิสุตฺตวณฺณนา

๒๘. อฏฺฐเม อุปฺปนฺนานํ สงฺฆกิจฺจานํ นิตฺถรเณน ภารํ วหนฺตีติ **ภารวาหิโนฯ เต เตน ปญฺญายิสฺสนฺตี**ติ เต เถรา เตน อตฺตโน เถรภาวานุรูเปน กิจฺจน ปญฺญายิสฺสนฺติฯ **เตสุ โยคํ อาปชฺชตี**ติ ปโยคํ อาปชฺชติ, สยํ ตานิ กิจฺจานิ กาตุํ อารภตีติฯ

๙. ทุติยปริหานิสุตฺตวณฺณนา

๒๙. นวเม **ภิกฺขุทสฺสนํ หาเปตี**ติ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทสฺสนตฺถาย คมนํ หาเปติฯ **อธิสีเล**ติ ปญฺจสีลทสสีลสงฺขาเต อุตฺตมสีเลฯ **อิโต พหิทฺธา**ติ อิมมฺหา สาสนา พหิทฺธาฯ **ทกฺขิเณยฺยํ คเวสตี**ติ เทยฺยธมฺมปฏิคฺคาหเก ปริเยสติฯ **ตตฺถ จ ปุพฺพการํ กโรตี**ติ เตสํ พาหิรานํ ติตฺถิยานํ ทตฺวา ปจฺฉา ภิกฺขูนํ เทติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

วชฺชิสตฺตกวคฺค ตติโยฯ

๔. เทวตาวโคฺค

๕. ปฐมมิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๖. จตุตฺถสฺส ปญฺจเม **ทุทฺททนฺ**ติ ทุปฺปริจฺจชํ มหารหํ ภณฺฑกํฯ **ทุกฺกรํ กโรตี**ติ กาตุํ อสุกรํ กมฺมํ กโรติฯ **ทุกฺขมํ ขมตี**ติ สหายสฺส อตฺถาย ทุรธิวาสํ อธิวาเสติฯ **คุยฺหมสฺส อาวิกโรตี**ติ อตฺตโน คุยฺหํ ตสฺส อาวิกโรติฯ **คุยฺหมสฺส ปริคุหตี**ติ ตสฺส คุยฺหํ อเญฺญสํ นาจิกฺขติฯ **ขีเณน นาติมญฺญตี**ติ ตสฺส โภเค ขีเณ เตน ขเยน ตํ นาติมญฺญติ, ตสฺมิํ โอมานํ อตฺตนิ จ อติมานํ น กโรติฯ

๖. ทุติยมิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๗. ฉเฏฺฐ **วตฺตา**ติ วจนกุสโลฯ **วจนกฺขโม**ติ วจนํ ขมติ, ทินฺนํ โอวาทํ กโรติฯ **คมฺภีรนฺ**ติ คุยฺหํ รหสฺสํ ฌานนิสฺสิตํ วิปสฺสนามคฺคผลนิพฺพานนิสฺสิตํฯ

๗. ปฐมปฏิสมฺภิทาสุตฺตวณฺณนา

๓๘. สตฺตเม **อิทํ เม เจตโส ลีนตฺตนฺ**ติ อุปฺปเนฺน เจตโส ลีนเตฺต ‘‘อิทํ เม เจตโส ลีนตฺต’’นฺติ ยถาสภาวโต ชานาติฯ **อชฺฌตฺตํ สํขิตฺตํ** นาม ถินมิทฺธานุคตํฯ **พหิทฺธา วิกฺขิตฺตํ** นาม ปญฺจสุ กามคุเณสุ วิกฺขิตฺตํฯ **เวทนา**ติอาทีนิ ปปญฺจมูลวเสน คหิตานิฯ เวทนา หิ ตณฺหาย มูลํ สุขวเสน ตณฺหุปฺปตฺติโต, สญฺญา ทิฎฺฐิยา มูลํ อวิภูตารมฺมเณ ทิฎฺฐิอุปฺปตฺติโต, วิตโกฺก มานสฺส มูลํ วิตกฺกวเสน อสฺมีติ มานุปฺปตฺติโตฯ **สปฺปายาสปฺปาเยสู**ติ อุปการานุปกาเรสุฯ **นิมิตฺตนฺ**ติ การณํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

เทวตาวโคฺค จตุโตฺถฯ

๕. มหายญฺญวโคฺค

๑-๒. สตฺตวิญฺญาณฏฺฐิติสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๔-๔๕. ปญฺจมสฺส ปฐเม **วิญฺญาณฏฺฐิติโย**ติ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส ฐานานิฯ **เสยฺยถาปี**ติ นิทสฺสนเตฺถ นิปาโต, ยถา มนุสฺสาติ อโตฺถฯ อปริมาเณสุ หิ จกฺกวาเฬสุ อปริมาณานํ มนุสฺสานํ วณฺณสณฺฐานาทิวเสน เทฺวปิ เอกสทิสา นตฺถิฯ เยปิ หิ กตฺถจิ ยมกภาตโร วเณฺณน วา สณฺฐาเนน วา สทิสา โหนฺติ, เตสมฺปิ อาโลกิตวิโลกิตกถิตหสิตคมนฏฺฐานาทีหิ วิเสโส โหติเยวฯ ตสฺมา **นานตฺตกายา**ติ วุตฺตาฯ ปฏิสนฺธิสญฺญา ปน เนสํ ติเหตุกาปิ ทฺวิเหตุกาปิ อเหตุกาปิ โหติฯ ตสฺมา **นานตฺตสญฺญิโน**ติ วุตฺตาฯ **เอกเจฺจ จ เทวา**ติ ฉ กามาวจรเทวาฯ เตสุ หิ เกสญฺจิ กาโย นีโล โหติ, เกสญฺจิ ปีตกาทิวโณฺณฯ สญฺญา ปน เตสํ ทฺวิเหตุกาปิ ติเหตุกาปิ โหติ, อเหตุกา นตฺถิฯ **เอกเจฺจ จ วินิปาติกา**ติ จตุอปายวินิมุตฺตา อุตฺตรมาตา ยกฺขินี, ปิยงฺกรมาตา, ผุสฺสมิตฺตา, ธมฺมคุตฺตาติ เอวมาทิกา อเญฺญ จ เวมานิกา เปตาฯ เอเตสญฺหิ ปีตโอทาตกาฬมงฺคุรจฺฉวิสามวณฺณาทิวเสน เจว กิส ถูลรสฺสทีฆวเสน จ กาโย นานา โหติ, มนุสฺสานํ วิย ทฺวิเหตุกติเหตุกอเหตุกวเสน สญฺญาปิฯ เต ปน เทวา วิย น มเหสกฺขา, กปณมนุสฺสา วิย อเปฺปสกฺขา ทุลฺลภฆาสจฺฉาทนา ทุกฺขปีฬิตา วิหรนฺติฯ เอกเจฺจ กาฬปเกฺข ทุกฺขิตา ชุณฺหปเกฺข สุขิตา โหนฺติฯ ตสฺมา สุขสมุสฺสยโต วินิปติตตฺตา **วินิปาติกา**ติ วุตฺตาฯ เย ปเนตฺถ ติเหตุกา, เตสํ ธมฺมาภิสมโยปิ โหติ ปิยงฺกรมาตาทีนํ วิยฯ

พฺรหฺมกายิกาติ พฺรหฺมปาริสชฺชพฺรหฺมปุโรหิตมหาพฺรหฺมาโนฯ **ปฐมาภินิพฺพตฺตา**ติ เต สเพฺพปิ ปฐมชฺฌาเนน อภินิพฺพตฺตาฯ พฺรหฺมปาริสชฺชา ปน ปริเตฺตน อภินิพฺพตฺตา, เตสํ กปฺปสฺส ตติโย ภาโค อายุปฺปมาณํฯ พฺรหฺมปุโรหิตา มชฺฌิเมน, เตสํ อุปฑฺฒกโปฺป อายุปฺปมาณํ, กาโย จ เตสํ วิปฺผาริกตโร โหติฯ มหาพฺรหฺมาโน ปณีเตน, เตสํ กโปฺป อายุปฺปมาณํ, กาโย จ ปน เตสํ อติวิปฺผาริโกว โหติฯ อิติ เต กายสฺส นานตฺตา ปฐมชฺฌานวเสน สญฺญาย เอกตฺตา **นานตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน**ติ เวทิตพฺพาฯ

ยถา จ เต, เอวํ จตูสุ อปาเยสุ สตฺตาฯ นิรเยสุ หิ เกสญฺจิ คาวุตํ, เกสญฺจิ อฑฺฒโยชนํ, เกสญฺจิ โยชนํ อตฺตภาโว โหติ, เทวทตฺตสฺส ปน โยชนสติโก ชาโตฯ ติรจฺฉาเนสุปิ เกจิ ขุทฺทกา, เกจิ มหนฺตาฯ เปตฺติวิสเยสุปิ เกจิ สฏฺฐิหตฺถา, เกจิ อสีติหตฺถา โหนฺติ, เกจิ สุวณฺณา, เกจิ ทุพฺพณฺณาฯ ตถา กาลกญฺจิกา อสุราฯ อปิเจตฺถ ทีฆปิฏฺฐิกเปตา นาม สฏฺฐิโยชนิกาปิ โหนฺติฯ สญฺญา ปน สเพฺพสมฺปิ อกุสลวิปากาเหตุกาว โหติฯ อิติ อาปายิกาปิ **นานตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน**เตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติฯ

อาภสฺสราติ ทณฺฑอุกฺกาย อจฺจิ วิย เอเตสํ สรีรโต อาภา ฉิชฺชิตฺวา ฉิชฺชิตฺวา ปตนฺตี วิย สรติ วิสฺสรตีติ อาภสฺสราฯ เตสุ ปญฺจกนเย ทุติยตติยชฺฌานทฺวยํ ปริตฺตํ ภาเวตฺวา อุปปนฺนา ปริตฺตาภา นาม โหนฺติ, เตสํ เทฺว กปฺปา อายุปฺปมาณํฯ มชฺฌิมํ ภาเวตฺวา อุปปนฺนา อปฺปมาณาภา นาม โหนฺติ, เตสํ จตฺตาโร กปฺปา อายุปฺปมาณํฯ ปณีตํ ภาเวตฺวา อุปปนฺนา อาภสฺสรา นาม โหนฺติ, เตสํ อฏฺฐ กปฺปา อายุปฺปมาณํฯ อิธ ปน อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสน สเพฺพว เต คหิตาฯ สเพฺพสญฺหิ เตสํ กาโย เอกวิปฺผาโรว โหติ, สญฺญา ปน อวิตกฺกวิจารมตฺตา วา อวิตกฺกอวิจารา วาติ นานาฯ

สุภกิณฺหาติ สุเภน โวกิณฺณา วิกิณฺณา, สุเภน สรีรปฺปภาวเณฺณน เอกคฺฆนาติ อโตฺถฯ เอเตสญฺหิ น อาภสฺสรานํ วิย ฉิชฺชิตฺวา ฉิชฺชิตฺวา ปภา คจฺฉติฯ ปญฺจกนเย ปน ปริตฺตมชฺฌิมปณีตสฺส จตุตฺถชฺฌานสฺส วเสน โสฬสพาตฺตึสจตุสฺสฏฺฐิกปฺปายุกา ปริตฺตอปฺปมาณสุภกิณฺหา นาม หุตฺวา นิพฺพตฺตนฺติฯ อิติ สเพฺพปิ เต **เอกตฺตกายา** เจว จตุตฺถชฺฌานสญฺญาย **เอกตฺตสญฺญิโน** จาติ เวทิตพฺพาฯ **เวหปฺผลา**ปิ จตุตฺถวิญฺญาณฏฺฐิติเมว ภชนฺติฯ **อสญฺญสตฺตา** วิญฺญาณาภาวา เอตฺถ สงฺคหํ น คจฺฉนฺติ, สตฺตาวาเสสุ คจฺฉนฺติฯ

สุทฺธาวาสา วิวฏฺฏปเกฺข ฐิตา น สพฺพกาลิกา, กปฺปสตสหสฺสมฺปิ อสเงฺขยฺยมฺปิ พุทฺธสุเญฺญ โลเก น อุปฺปชฺชนฺติฯ โสฬสกปฺปสหสฺสอพฺภนฺตเร พุเทฺธสุ อุปฺปเนฺนสฺเวว อุปฺปชฺชนฺติฯ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺติสฺส ภควโต ขนฺธาวารฏฺฐานสทิสา โหนฺติฯ ตสฺมา เนว วิญฺญาณฏฺฐิตึ น สตฺตาวาสํ ภชนฺติฯ มหาสีวเตฺถโร ปน ''น โข ปน โส, สาริปุตฺต, อาวาโส สุลภรูโป, โย มยา อนาวุตฺถปุเพฺพ อิมินา ทีเฆน อทฺธุนา อญฺญตฺร สุทฺธาวาเสหิ เทเวหี''ติ (ม. นิ. ๑.๑๖๐) อิมินา สุเตฺตน สุทฺธาวาสาปิ จตุตฺถวิญฺญาณฏฺฐิตึ จตุตฺถสตฺตาวาสญฺจ ภชนฺตีติ วทติ, ตํ อปฺปติพาหิยตฺตา สุตฺตสฺส อนุญฺญาตํฯ

เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ยเถว สญฺญาย, เอวํ วิญฺญาณสฺสาปิ สุขุมตฺตา เนว วิญฺญาณํ นาวิญฺญาณํฯ ตสฺมา วิญฺญาณฏฺฐิตีสุ น วุตฺตํฯ ทุติเย **สมาธิปริกฺขารา**ติ มคฺคสมาธิสฺส สมฺภาราฯ

๓. ปฐมอคฺคิสุตฺตวณฺณนา

๔๖. ตติเย สเพฺพปิ ราคาทโย อนุฑหนเฏฺฐน **อคฺคีฯ อาหุเนยฺยคฺคี**ติอาทีสุ ปเนตฺถ อาหุนํ วุจฺจติ สกฺกาโร, อาหุนํ อรหนฺตีติ อาหุเนยฺยาฯ มาตาปิตโร หิ ปุตฺตานํ พหุปการตฺตา อาหุนํ อรหนฺติ, เตสุ วิปฺปฏิปชฺชมานา ปุตฺตา นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตนฺติฯ ตสฺมา กิญฺจาปิ มาตาปิตโร น อนุฑหนฺติ, อนุฑหนสฺส ปน ปจฺจยา โหนฺติฯ อิติ อนุฑหนเฏฺฐเนว อาหุเนยฺยคฺคีติ วุจฺจนฺติฯ **คหปตี**ติ ปน เคหสามิโก วุจฺจติ, โส มาตุคามสฺส สยนวตฺถาลงฺการาทิอนุปฺปทาเนน พหุปกาโรฯ ตํ อติจรโนฺต มาตุคาโม นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตติฯ ตสฺมา โสปิ ปุริมนเยเนว อนุฑหนเฏฺฐน **คหปตคฺคี**ติ วุโตฺตฯ **ทกฺขิเณยฺยคฺคี**ติ เอตฺถ ปน ทกฺขิณาติ จตฺตาโร ปจฺจยา, ภิกฺขุสโงฺฆ ทกฺขิเณโยฺยฯ โส หิ คิหีนํ ตีสุ สรเณสุ ปญฺจสุ สีเลสุ ทสสุ สีเลสุ มาตาปิตุปฏฺฐาเน ธมฺมิกสมณพฺราหฺมณุปฏฺฐาเนติ เอวมาทีสุ กลฺยาณธเมฺมสุ นิโยชเนน พหุปกาโรฯ ตสฺมึ มิจฺฉาปฏิปนฺนา คิหี ภิกฺขุสงฺฆํ อโกฺกสิตฺวา ปริภาสิตฺวา นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตนฺติฯ ตสฺมา โสปิ ปุริมนเยเนว อนุฑหนเฏฺฐน ทกฺขิเณยฺยคฺคีติ วุโตฺตฯ กฏฺฐโต นิพฺพโตฺต ปากติโกว อคฺคิ **กฏฺฐคฺคิ** นามฯ

๔. ทุติยอคฺคิสุตฺตวณฺณนา

๔๗. จตุเตฺถ **อุคฺคตสรีรสฺสา**ติ โส กิร พฺราหฺมณมหาสาโล อตฺตภาเวนปิ โภเคหิปิ อุคฺคโต สารปฺปโตฺต อโหสิ, ตสฺมา อุคฺคตสรีโรเตฺวว ปญฺญายิตฺถฯ **อุปกฺขโฏ**ติ ปจฺจุปฏฺฐิโตฯ **ถูณูปนีตานี**ติ ยูปสงฺขาตํ ถูณํ อุปนีตานิฯ **ยญฺญตฺถายา**ติ วธิตฺวา ยชนตฺถายฯ **อุปสงฺกมี**ติ โส กิร สพฺพํ ตํ ยญฺญสมฺภารํ สเชฺชตฺวา จิเนฺตสิ – ''สมโณ กิร โคตโม มหาปโญฺญ, กึ นุ โข เม ยญฺญสฺส วณฺณํ กเถสฺสติ อุทาหุ อวณฺณํ, ปุจฺฉิตฺวา ชานิสฺสามี''ติ อิมินา การเณน เยน ภควา เตนุปสงฺกมิฯ **อคฺคิสฺส อาทานนฺ**ติ ยญฺญยชนตฺถาย นวสฺส มงฺคลคฺคิโน อาทิยนํฯ **สเพฺพน สพฺพนฺ**ติ สเพฺพน สุเตน สพฺพํ สุตํ สเมติ สํสนฺทติ, เอกสทิสํ โหตีติ ทเสฺสติฯ **สตฺถา**

นีติ วิหึสนฏฺฐาน สตฺถานิ วิยาติ สตฺถานิฯ **สยํ ปฐมํ สมารมฺภตี**ติ อตฺตนาว ปฐมตรํ อารภติฯ **หนฺตุนฺ**ติ หนิตุํฯ

ปหาตพฺพาติ ปริหริตพฺพาฯ **อโตหยนฺ**ติ อโต หิ มาตาปิติโต อยํฯ **อาหุโต**ติ อาคโตฯ **สมฺภูโต**ติ อุปฺปนฺโนฯ **อยํ วุจฺจติ, พฺราหฺมณ, คหปตคฺคี**ติ อยํ ปุตฺตทาราทิคโณ ยสฺมา, คหปติ, วิย เคหสามิโก วิย หุตฺวา อคฺคติ วิจรติ, ตสฺมา คหปตคฺคีติ วุจฺจติฯ **อตฺตานนฺ**ติ จิตฺตํฯ **ทเมนฺตี**ติ อินฺทฺริยทมเนน ทเมนฺติฯ **สเมนฺตี**ติ ราคาทิสมเนน สเมนฺติฯ เตสเญฺญว ปรินิพฺพาปเนน **ปรินิพฺพาเปนฺติฯ นิกฺขิปิตพฺโพ**ติ ยถา น วินสฺสติ, เอวํ ฐเปตพฺโพฯ **อุปวายตนฺ**ติ อุปวายตุฯ เอวญฺจ ปน วตฺวา พฺราหฺมโณ สเพฺพสมฺปิ เตสํ ปาณานํ ชีวิตํ ทตฺวา ยญฺญสาลํ วิทฺธํเสตฺวา สตฺถุ สาสเน โอปานภูโต อโหสีติฯ

๕-๖. สญฺญาสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๔๘-๔๙. ปญฺจเม **อมโตคธา**ติ นิพฺพานปติฏฺฐาฯ **อมตปริโยสานา**ติ นิพฺพานาวสานาฯ ฉฏฺฐ **เมถุนธมฺมสมาปตฺติยา**ติ เมถุนธเมฺมน สมงฺคิภาวโตฯ **นฺหารุททฺทุลนฺ**ติ นฺหารุขณฺฑํ นฺหารุวิเลขนํ วาฯ **อนุสนฺทตี**ติ ปวตฺตติฯ **นตฺถิ เม ปุเพฺพนาปรํ วิเสโส**ติ นตฺถิ มยฺหํ ปุเพฺพน อภาวิตกาเลน สทฺธึ อปรํ ภาวิตกาเล วิเสโสฯ **โลกจิเตฺรสู**ติ ติธาตุกโลกสนฺนิวาสสงฺขาเตสุ โลกจิเตฺรสุฯ **อาลเสฺย**ติ อาลสิยภาเวฯ **วิสฺสฏฺฐิเย**ติ วิสฺสฏฺฐภาเวฯ **อนนุโยเค**ติ โยคสฺส อนนุยุญฺชเนฯ **อหงฺการมมงฺการมานาปคตนฺ**ติ อหงฺการทิฏฺฐิโต จ มมงฺการตณฺหาโต จ นววิธมานโต จ อปคตํฯ **วิธาสมติกฺกนฺตนฺ**ติ ติโสฺส วิธา อติกฺกนฺตํฯ **สนฺตนฺ**ติ ตปฺปจฺจนีกกิเลเสหิ สนฺตํฯ **สุวิมุตฺตนฺ**ติ ปญฺจหิ วิมุตฺตีหิ สุฏฺฐุ วิมุตฺตํฯ

๗. เมถุนสุตฺตวณฺณนา

๕๐. สตฺตเม **อุปสงฺกมี**ติ ภุตฺตปาตราโส ทาสกมฺมกรปริวุโต อุปสงฺกมิฯ **ภวมฺปิโน**ติ ภวมฺปิ นุฯ **พฺรหฺมจารี ปฏิชานาตี**ติ ‘‘อหํ พฺรหฺมจารี’’ติ เอวํ พฺรหฺมจริยวาสํ ปฏิชานาตีติ ปุจฺฉติฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘พฺราหฺมณสมเย เวทํ อุคฺคณฺหนฺตา อฏฺฐจตฺตาลีส วสฺสานิ พฺรหฺมจริยํ จรนฺติฯ สมโณ ปน โคตโม อคารํ อชฺฌาวสโนฺต ตีสุ ปาสาเทสุ ติวิธนาฏกรติยา อภิรมิ, อิทานิ กึ นุ โข วกฺขตี’’ติ อิมมตฺถํ สนฺธาเยวํ ปุจฺฉติฯ ตโต ภควา มเนฺตน กณฺหสปฺปํ คณฺหโนฺต วิย อมิตฺตํ คีวาย ปาเทน อกฺกมโนฺต วิย อตฺตโน สํกิเลสกาเล ฉพฺพสฺสานิ ปธานจริยาย รชฺชสุขํ วา ปาสาเทสุ นาฏกสมฺปตฺตึ วา อารพฺภ วิตกฺกมตฺตสฺสาปิ อนุปฺปนฺนภาวํ สนฺธาย สีหนาทํ นทโนฺต **ยญฺหิ ตํ พฺราหฺมณา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ทฺวยํทฺวยสมาปตฺตินฺ**ติ ทฺวีหิ ทฺวีหิ สมาปชฺชิตพฺพภาวํฯ **ทุกฺขสฺมา**ติ สกลวฏฺฏทุกฺขโตฯ **สญฺชคฺฆตี**ติ หสิตกถํ กเถติฯ **สํกีฬตี**ติ เกฬึ กโรติฯ **สํเกฬายตี**ติ มหาหสิตํ หสติฯ **จกฺขุนา จกฺขุนฺ**ติ อตฺตโน จกฺขุนา ตสฺสา จกฺขุํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา อุปนิชฺฌายติฯ **ติโรกุฏฺฏํ วา ติโรปาการํ วา**ติ ปรกุเฏฺฏ วา ปรปาการ วาฯ **เทโว**ติ เอโก เทวราชาฯ **เทวญฺญตโร**ติ อญฺญตโร เทวปุโตฺตฯ **อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธินฺ**ติ อรหตฺตเญฺจว สพฺพญฺญุตญฺญาณญฺจฯ

๘. สํโยคสุตฺตวณฺณนา

๕๑. อฏฺฐเม **สํโยควิสํโยคนฺ**ติ สํโยควิสํโยคสาธกํฯ **ธมฺมปริยายนฺ**ติ ธมฺมการณํฯ **อชฺฌตฺตํ อิตฺถินฺทฺริยนฺ**ติ นิยกชฺฌเตฺต อิตฺถิภาวํฯ **อิตฺถิกุตฺตนฺ**ติ อิตฺถิกิริยํฯ **อิตฺถากปฺปนฺ**ติ นิวาสนปารุปนาทิอิตฺถิอากปฺปํฯ **อิตฺถิวิธนฺ**ติ อิตฺถิยา มานวิธํฯ **อิตฺถิฉนฺทนฺ**ติ อิตฺถิยา

อชฺฌาสยจฺฉนฺทํฯ **อิตฺถิสฺสร**นฺติ อิตฺถิสทฺทํฯ **อิตฺถาลงฺการ**นฺติ อิตฺถิยา ปสาธนภณฺฑํฯ **ปุริสินฺทฺริยา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **พหิทฺธา สํโยค**นฺติ ปุริเสน สทฺธึ สมาคมํฯ **อติวตฺตตี**ติ อนภิรตาติ เอวํ วุตฺตาย พลววิปสฺสนาย อริยมคฺคํ ปตฺวา อติวตฺตติฯ อิมสฺมึ สุตฺเต วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํฯ

๙. ทานมหปฺผลสุตฺตวณฺณนา

๕๒. นวเม **สาเปโข**ติ สตโณฺหฯ **ปฏิพทฺธจิตฺโต**ติ วิปาเก พทฺธจิตฺโตฯ **สนฺนิธิเปโข**ติ นิธานเปโข หุตฺวาฯ **เปจฺจา**ติ ปรโลกํ คนฺตฺวาฯ **ตํ กมฺมํ เขเปตฺวา**ติ ตํ กมฺมวิปากํ เขเปตฺวาฯ **อิทฺธิ**นฺติ วิปากิทฺธึฯ **ยส**นฺติ ปริวารสมฺปทํฯ **อาธิปจฺจ**นฺติ เชฏฺฐภาวการณํฯ **อาคนฺตา อิตฺถตฺต**นฺติ อิตฺถภาวํ อิเม ปญฺจกฺขเนฺธ ปุน อาคนฺตา, น ตตฺรูปปตฺติโก น อุปรูปปตฺติโก, เหฏฺฐาคามีเยว โหตีติ อโตฺถฯ **สาหุ ทาน**นฺติ ทานํ นาเมตํ สาธุ ภทฺทกํ สุนฺทรํฯ **ตานิ มหายญฺญานี**ติ ตานิ สปฺปินวนีตทธิมธุผาณิตาทีหิ นิฏฺฐานํ คตานิ มหาทานานิฯ **จิตฺตาลงฺการจิตฺตปริกฺขาร**นฺติ สมถวิปสฺสนาจิตฺตสฺส อลงฺการภูตเญฺจว ปริวารภูตญฺจฯ **พฺรหฺมกายิกานํ เทวานํ สหพฺยต**นฺติ น สกฺกา ตตฺถ ทาเนน อุปปชฺชิตุํฯ ยสฺมา ปน ตํ สมถวิปสฺสนาจิตฺตสฺส อลงฺการภูตํ, ตสฺมา เตน ทานาลงฺกเตน จิเตฺตน ฌานเญฺจว อริยมคฺคญฺจ นิพฺพเตฺตตฺวา ฌาเนน ตตฺถ อุปปชฺชติฯ **อนาคามี โหตี**ติ ฌานานาคามี นาม โหติฯ **อนาคนฺตา อิตฺถตฺต**นฺติ ปุน อิตฺถภาวํ น อาคนฺตา, อุปรูปปตฺติโก วา ตตฺรูปปตฺติโก วา หุตฺวา ตเตฺถว ปรินิพฺพายติฯ อิติ อิเมสุ ทาเนสุ ปฐมํ ตณฺหุตฺตริยทานํ, ทุติยํ จิตฺตีการทานํ, ตติยํ หิโรตฺตปฺปทานํ, จตุตฺถํ นิรวเสสทานํ , ปญฺจมํ ทกฺขิเณยฺยทานํ, ฉฏฺฐํ โสมนสฺสุปวิจารทานํ, สตฺตมํ อลงฺการปริวารทานํ นามาติฯ

๑๐. นนฺทมาตาสุตฺตวณฺณนา

๕๓. ทสมํ อตฺถุปฺปตฺติวเสน เทสิตํฯ สตฺถา กิร วุตฺถวโสฺส ปวาเรตฺวา เทฺว อคฺคสาวเก โอหาย ‘‘ทกฺขิณาคิรึ จาริกํ คมิสฺสามี’’ติ นิกฺขมิ, ราชา ปเสนทิ โกสโล, อนาถปิณฺฑิโก คหปติ, วิสาขา มหาอุปาสิกา, อเญฺญ จ พหุชนา ทสพลํ นิวเตฺตตุํ นาสกฺขึสุฯ อนาถปิณฺฑิโก คหปติ ‘‘สตฺถารํ นิวเตฺตตุํ นาสกฺขิ’’นฺติ รโห จินฺตยมาโน นิสีทิฯ อถ นํ ปุณฺณา นาม ทาสี ทิสฺวา ‘‘กึ นุ โข เต, สามิ, น ปุเพฺพ วิย อินฺทฺริยานิ วิปฺปสนฺนานี’’ติ ปุจฺฉิฯ อาม, ปุเณฺณ, สตฺถา จาริกํ ปกฺกโนฺต, ตมหํ นิวเตฺตตุํ นาสกฺขึฯ น โข ปน สกฺกา ชานิตุํ ปุน สีฆํ อาคเจฺฉยฺย วา น วา, เตนาหํ จินฺตยมาโน นิสิโนฺนติฯ สจาหํ ทสพลํ นิวเตฺตยฺยํ, กึ เม กเรยฺยาสีติ? ภุชิสฺสํ ตํ กริสฺสามีติฯ สา คนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา ‘‘นิวตฺตถ, ภเนฺต’’ติ อาหฯ มม นิวตฺตนปจฺจยา ตฺวํ กึ กริสฺสสีติ? ตุเมฺห, ภเนฺต, มม ปราธีนภาวํ ชานาถ, อญฺญํ กิญฺจิ กาตุํ น สโกฺกมิ, สรเณสุ ปน ปติฏฺฐาย ปญฺจ สีลานิ รกฺขิสฺสามีติฯ สาธุ สาธุ ปุเณฺณติ, สตฺถา ธมฺมคารเวน เอกปทสฺมิเญฺญว นิวตฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ธมฺมครุ, ภิกฺขเว, ตถาคโต ธมฺมคารโว’’ติ (อ. นิ. ๕.๙๙)ฯ

สตฺถา นิวตฺติตฺวา เชตวนมหาวิหารํ ปาวิสิฯ มหาชโน ปุณฺณาย สาธุการสหสฺสานิ อทาสิฯ สตฺถา ตสฺมึ สมาคเม ธมฺมํ เทเสสิ, จตุราสีติปาณสหสฺสานิ อมตปานํ ปิวึสุฯ ปุณฺณาปิ เสฏฺฐินา อนุญฺญาตา ภิกฺขุนิอุปสฺสยํ คนฺตฺวา ปพฺพชิฯ สมฺมาสมฺพุโทฺธ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน อามเนฺตตฺวา ‘‘อหํ ยํ ทิสํ จาริกาย นิกฺขโนฺต, ตตฺถ น คจฺฉามิฯ ตุเมฺห ตุมฺหากํ ปริสาย สทฺธึ ตํ ทิสํ จาริกํ คจฺฉถา’’ติ วตฺวา อุโยฺยเชสิฯ อิมิสฺสํ อตฺถุปฺปตฺติยํ **เอกํ สมยํ อายสฺมา สาริปุโตฺต**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **เวฬุกณฺฑกี**ติ เวฬุกณฺฏกนครวาสินีฯ ตสฺส กิร นครสฺส ปาการคุตฺตตฺถาย ปาการปริยนฺเตน เวฬู โรปิตา, เตนสฺส เวฬุกณฺฏกนฺตว นามํ ชาตํฯ **ปารายน**นฺติ นิพฺพานสงฺขาตปารํ อยนโต ปารายนนฺติ ลทฺธโวหารํ ธมฺมํฯ **สเรน ภาสตี**ติ สตฺตภูมิกสฺส ปาสาทสฺส อุปริมตเล สุสํวิหิตารกฺขฏฺฐาเน นิสินฺนา สมาปตฺติพเลน รตฺติภาคํ วีตินาเมตฺวา สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย ‘‘อิมํ รตฺตาวเสสํ กตราย รติยา วีตินาเมสฺสามี’’ติ จินฺเตตฺวา ‘‘ธมฺมรติยา’’ติ กตสนฺนิฏฺฐานา ตีณิ ผลานิ ปตฺตา อริยสาวิกา อฏฺฐเตยฺยคาถาสตปริมาณํ ปารายนสุตฺตํ มธุเรน สรภญฺญูน ภาสติฯ **อโสฺสสิ โข**ติ อากาสฏฺฐกวิมานานิ ปริหริตฺวา ตสฺส ปาสาทสฺส อุปริภาคํ คเตน มเคฺคน นรวาหนยานํ อารุยฺห คจฺฉมาโน อโสฺสสิฯ **กถาปริโยสานํ อาคมยมาโน อฏฺฐาสี**ติ ‘‘กึ สโทฺท เอส ภเณ’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘นนฺทมาตาย อุปาสิกาย สรภญฺญสโทฺท’’ติ วุเตฺต โอตริตฺวา ‘‘อิทมโวจา’’ติ อิทํ เทสนาปริโยสานํ โอโลเกนฺโต อวิทูรฏฺฐาเน อากาเส อฏฺฐาสิฯ

สาธุ ภคินิ, สาธุ ภคินีติ ‘‘สุคฺคหิตา เต ภคินิ ธมฺมเทสนา สุกถิตา, ปาสาณเจติเย นิสีทิตฺวา โสฬสนฺนํ ปารายนิกพฺราหฺมณานํ สมฺมาสมฺพุเทฺธน กถิตทิวเส จ อชฺช จ น กิญฺจิ อนฺตรํ ปสฺสามิ, มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณํ วิย เต สตฺถุ กถิเตน สทฺธึ สทิสเมว กถิต’’นฺติ วตฺวา สาธุการํ ททโนฺต เอวมาหฯ **โก ปเนโส ภทฺรมุขา**ติ อิมสฺมึ สุสํวิหิตารกฺขฏฺฐาเน เอวํ มหเนฺตน สเทฺทน โก นาเมส, ภทฺรมุข, ลทฺธมุข, กึ นาโค สุปโณฺณ เทโว มาโร พฺรหฺมาติ สุวณฺณปฏฺฏวณฺณํ วาตปานํ วิวริตฺวา วิคตสารชฺชา ตีณิ ผลานิ ปตฺตา อริยสาวิกา เวสฺสวเณน สทฺธึ กถยมานา เอวมาหฯ **อหํ เต ภคินิ ภาตา**ติ สยํ โสตาปนฺนตฺตา อนาคามิอริยสาวิกํ เชฏฺฐิกํ มญฺญมาโน ‘‘ภคินี’’ติ วตฺวา ปุน ตํ ปฐมวเย ฐิตตฺตา อตฺตโน กนิฏฺฐํ, อตฺตานํ ปน นวุติวสฺสสตสหสฺสายุกตฺตา มหลฺลกตรํ มญฺญมาโน ‘‘ภาตา’’ติ อาหฯ **สาธุ ภทฺรมุขา**ติ, ภทฺรมุข, สาธุ สุนฺทรํ, สฺวาคมนํ เต อาคมนํ, อาคนฺตุํ ยุตฺตฏฺฐานเมวสิ อาคโตติ อโตฺถฯ **อิทํ เต โหตุ อาติเถยฺย**นฺติ อิทเมว ธมฺมภณนํ ตว อติถิปณฺณาการโร โหตุ, น หิ เต อญฺญํ อิโต อุตฺตริตรํ ทาตพฺพํ ปสฺสามีติ อธิปฺปาโย ฯ **เอวเญฺจว เม ภวิสฺสติ อาติเถยฺย**นฺติ เอวํ อตฺตโน ปตฺติทานํ ยาจิตฺวา ‘‘อยํ เต ธมฺมกถิกสกฺการโร’’ติ อฑฺฒเตฬสานิ โกฏฺฐสตานิ รตฺตสาลีนํ ปูเรตฺวา ‘‘ยาวายํ อุปาสิกา จรติ, ตาว มา ขยํ คมึสู’’ติ อธิฏฺฐหิตฺวา ปกฺกามิฯ ยาว อุปาสิกา อฏฺฐาสิ, ตาว โกฏฺฐานํ เหฏฺฐิมตลํ นาม ทฏฺฐุํ นาสกฺขึสุฯ ตโต ปฏฺฐาย ‘‘นนฺทมาตาย โกฏฺฐาคารํ วิยา’’ติ โวหาโร อุทปาทิฯ

อกตปาตราโสติ อภุตฺตปาตราโสฯ **ปุญฺญ**นฺติ ปุพฺพเจตนา จ มุญฺจนเจตนา จฯ **ปุญฺญมหี**ติ อปรเจตนาฯ **สุขาย โหตู**ติ สุขตฺถาย หิตตฺถาย โหตุฯ เอวํ อตฺตโน ทาเน เวสฺสวณสฺส ปตฺตึ อทาสิฯ

ปกรเณติ การเณฯ **โอกฺกสฺส ปสยฺหา**ติ อากฑฺฒิตฺวา อภิภวิตฺวาฯ **ยกฺขโยนิ**นฺติ ภุมฺมเทวตาภาวํฯ **เตเนว ปุริเมน อตฺตภาเวน อุทฺทเสฺสตี**ติ ปุริมสรีรสทิสเมว สรีรํ มาเปตฺวา อลงฺกตปฏิยโตฺต สิริคพฺภสยนตเล อตฺตานํ ทเสฺสติฯ **อุปาสิกา ปฏิเทสิตา**ติ อุปาสิกา อหนฺติ เอวํ อุปาสิกาภาวํ เทเสสึฯ **ยาวเท**ติ ยาวเทวฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

มหายญฺญวโคฺค ปญฺจโมฯ

ปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๖. อพฺยากตวโคฺค

๑. อพฺยากตสุตฺตวณฺณนา

๕๔. ฉฏฺฐวคฺคสฺส ปฐเม **อพฺยากตวตฺถูสู**ติ เอกํสาทิวเสน อกถิตวตฺถูสุฯ **ตถาคโต**ติ สโตฺตฯ **ทิฏฺฐิคตเมต**นฺติ มิจฺฉาทิฏฺฐิมตฺตกเมตํ, น ตาย ทิฏฺฐิยา คหิตสโตฺต นาม อตฺถิฯ **ปฏิปท**นฺติ อริยมคฺคํฯ **น ฉมฺภตี**ติ ทิฏฺฐิวเสน น กมฺปติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **ตณฺหาคต**นฺติ ทิฏฺฐิตณฺหาฯ **สญฺญาคตา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ ทิฏฺฐิสญฺญา เอว เหตฺถ สญฺญาคตํ, ทิฏฺฐินิสฺสิตมาโนเยว ทิฏฺฐิมญฺญิตเมว วา มญฺญิตํ, ทิฏฺฐิปปโญฺจว ปปญฺจิตํ, ทิฏฺธุปาทานเมว อุปาทานํ, ทิฏฺฐิยา วิรูปํ ปฏิสรณภาโวเยว วิปฺปฏิสาโร นามาติ เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ จ ทิฏฺฐิคฺคหเณน ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย, ทิฏฺฐินิโรธคามินิปฏิปทาคหเณน โสตาปตฺติมโคฺค คหิโตติฯ

๒. ปุริสคติสุตฺตวณฺณนา

๕๕. ทุติเย **ปุริสคติโย**ติ ปุริสสฺส ญาณคติโยฯ **อนุปาทาปรินิพฺพาน**นฺติ อปจฺจยนิพฺพานํฯ **โน จสฺสา**ติ อตีเต อตฺตภาวนิพฺพตฺตกํ กมฺมํ โน เจ อภวิสฺสฯ **โน จ เม สิยา**ติ เอตรหิ เม อยํ อตฺตภาโว น สิยาฯ **น ภวิสฺสตี**ติ เอตรหิ เม อนาคตตฺตภาวนิพฺพตฺตกํ กมฺมํ น ภวิสฺสติฯ **น จ เม ภวิสฺสตี**ติ อนาคเต เม อตฺตภาโว น ภวิสฺสติฯ **ยทตฺถิ ยํ ภูต**นฺติ ยํ อตฺถิ ยํ ภูตํ ปจฺจุปฺปนฺนกฺขนฺธปญฺจกํฯ **ตํ ปชหามีติ อุเปกฺขํ ปฏิลภตี**ติ ตํ ตตฺถ ฉนฺทราคปฺปหาเนน ปชหามีติ วิปสฺสนุเปกฺขํ ปฏิลภติฯ **ภเว น รชฺชตี**ติ อตีเต ขนฺธปญฺจเก ตณฺหาทิฏฺฐีหิ น รชฺชติฯ **สมฺภเว น รชฺชตี**ติ อนาคเตปิ ตเถว น รชฺชติฯ **อตฺถุตฺตริ ปทํ สนฺต**นฺติ อุตฺตริ สนฺตํ นิพฺพานปทํ นาม อตฺถิฯ **สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสตี**ติ ตํ สหวิปสฺสนาย มคฺคปญฺญาย สมฺมา ปสฺสติฯ **น สเพฺพน สพฺพ**นฺติ เอกจฺจานํ กิเลสานํ อปฺปหีนตฺตา สจฺจปฏิจฺฉาทกสฺส ตมสฺส สพฺพโส อวิทฺธํสิตตฺตา น สพฺพากาเรน สพฺพํฯ **หญฺญมาเน**ติ สณฺฑาเสน คเหตฺวา มุฏฺฐิกาย โกฏฺฏิยมาเนฯ **อนฺตราปรินิพฺพายี**ติ อุปปตฺติสมนนฺตรโต ปฏฺฐาย อายุโน เวมชฺฌํ อนติกฺกมิตฺวา เอตฺถนฺตเร กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโต โหติฯ **อนุปหจฺจ ตล**นฺติ อากาสตลํ อนุปหจฺจ อนติกฺกมิตฺวา , ภูมิํ อปฺปตฺวา อากาเสเยว นิพฺพาเยยฺยาติ อิมาหิ ตีหิ อุปมาหิ ตโย อนฺตราปรินิพฺพายี ทสฺสิตาฯ

อุปหจฺจปรินิพฺพายีติ อายุเวมชฺฌํ อติกฺกมิตฺวา ปจฺฉิมโกฏฺฐิํ อปฺปตฺวา ปรินิพฺพุโต โหติฯ **อุปหจฺจ ตล**นฺติ ชลมานา คนฺตฺวา อากาสตลํ อติกฺกมิตฺวา ปถวีตลํ วา อุปหนิตฺวา ปถวิยํ ปติตมตฺตาว นิพฺพาเยยฺยฯ อสงฺขาเรน อปฺปโยเคน กิเลเส เขเปตฺวา ปรินิพฺพายีติ **อสงฺขารปรินิพฺพายี**ฯ สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน กิเลเส เขเปตฺวา ปรินิพฺพายีติ **สสงฺขารปรินิพฺพายีฯ คจฺฉ**นฺติ นิรารกฺขํ อรญฺญํฯ **ทาย**นฺติ สารกฺขํ อภยตฺถาย ทินฺนํ อรญฺญํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต อริยปุคฺคลาว กถิตาติฯ

๓. ติสฺสพฺรหฺมาสุตฺตวณฺณนา

๕๖. ตติเย **ภิกฺขุนิโย**ติ มหาปชาปติยา ปริวารา ปญฺจสตา ภิกฺขุนิโยฯ **วิมุตฺตา**ติ ปญฺจหิ วิมุตฺตีหิ วิมุตฺตาฯ **อนุปาทิเสสา**ติ อุปาทานเสสํ อฏฺฐเปตฺวา ปญฺจหิ วิมุตฺตีหิ อนวเสสาหิปิ วิมุตฺตาฯ **สอุปาทิเสเส วา สอุปาทิเสโส**ติ สอุปาทานเสเส ปุคฺคเล ''สอุปาทานเสโส อย''นฺติฯ อิตรสฺมิมฺปิ เอเสว นโยฯ **ติโสฺส**ติ เถรสฺส สทฺธิวิหาริกพฺรหฺมาฯ **อนุโลมิกา**

นีติ ปฏิปตฺติยา อนุโลมานิ วิวิตฺตานิ อนฺติมปริยนฺติมานิฯ **อินฺทฺริยานีติ** สทฺธาทีนิ วิปสฺสนินฺทฺริยานิฯ **สมนฺนานยมาโนติ** สมนฺนาหาเร ฐปยมาโนฯ **น หิ ปน เตติ** อิทํ กสฺมา อารภิ? สตฺตมสฺส ปุคฺคลสฺส ทสฺสนตฺถํฯ สตฺตโม หิ สทฺธานุสาริปุคฺคโล น ทสฺสิโตฯ อถ ภควา พลววิปสฺสกวเสน ตํ ทเสฺสนฺโต เอวมาหฯ ตตฺถ **สพฺพนิมิตฺตานนฺติ** สเพฺพสํ นิจฺจนิมิตฺตาทีนํฯ **อนิมิตฺตนฺติ** พลววิปสฺสนาสมาธิํฯ

๔. สีหเสนาปติสุตฺตวณฺณนา

๕๗. จตุเตฺถ **มจฺฉรีติ** ปญฺจมเจฺฉรยุโตฺตฯ **กทริโยติ** ถทฺธมจฺฉริโย, ปเรสํ ทิยฺยมานมฺปิ วาเรติฯ **อนุปฺปทานรโตติ** ปุนปฺปุนํ ทานํ ททมาโนว รมติฯ **อนุกมฺปนฺตาติ** ‘‘โก อชฺช อเมฺหหิ อนุคฺคเหตโพฺพ, กสฺส เทยฺยธมฺมํ วา ปฏิคฺคเณฺหยฺยาม, ธมฺมํ วา เทเสยฺยามา’’ติ เอวํ จิเตฺตน อนุกมฺปมานาฯ

๕. อรเกฺขยฺยสุตฺตวณฺณนา

๕๘. ปญฺจเม **นิมิตฺตนฺติ** ธมฺมนิมิตฺตมฺปิ ปุคฺคลนิมิตฺตมฺปิฯ อยญฺหิ อตฺตนา เทสิตธเมฺม เอกปทมฺปิ ทุรกฺขาตํ อนิยฺยานิกํ อปสฺสโนฺต ธมฺมนิมิตฺตํ น สมนุปสฺสติ, ‘‘ทุรกฺขาโต ตยา ธโมฺม น สฺวากฺขาโต’’ติ อุฏฺฐหิตฺวา ปฏิปฺผรนฺตํ เอกํ ปุคฺคลมฺปิ อปสฺสโนฺต ปุคฺคลนิมิตฺตํ น สมนุปสฺสติ นามฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ฉฏฺฐสตฺตมานิ อุตฺตานาเนวฯ

๘. ปจลายมานสุตฺตวณฺณนา

๖๑. อฏฺฐเม **ปจลายมาโนติ** ตํ คามํ อุปนิสฺสาย เอกสฺมิํ วนสเณฺฑ สมณธมฺมํ กโรโนฺต สตฺตาหํ จงฺกมนวีริเยน นิมฺมถิตตฺตา กิลนฺตคโตฺต จงฺกมนโกฏิยํ ปจลายมาโน นิสิโนฺน โหติฯ **ปจลายสิ โนติ** นิทฺทายสิ นุฯ **อนุมชฺชิตฺวาติ** ปริมชฺชิตฺวาฯ **อาโลกสญฺญนฺติ** มิทฺธวิโนทน อาโลกสญฺญํฯ **ทิวาสญฺญนฺติ** ทิวาติสญฺญํฯ **ยถา ทิวา ตถา รตฺตินฺติ** ยถา ทิวา อาโลกสญฺญา อธิฏฺฐิตา, ตถา นํ รตฺติมฺปิ อธิฏฺฐเหยฺยาสิฯ **ยถา รตฺติํ ตถา ทิวาติ** ยถา จ เต รตฺติํ อาโลกสญฺญา อธิฏฺฐิตา, ตถา นํ ทิวาปิ อธิฏฺฐเหยฺยาสิฯ **สปฺปภาสนฺติ** ทิพฺพจกฺขุญาณตฺถาย สโหภาสํฯ **ปจฺฉาปุเรสญฺญีติ** ปุรโต จ ปจฺฉโต จ อภิหรณสญฺญาย สญฺญาวาฯ **อโนฺตคเตหิ อินฺทฺริเยหีติ** พหิ อวิกฺขิเตฺตหิ อโนฺต อนุปวิเฏฺฐเหว ปญฺจหิ อินฺทฺริเยหิฯ **มิทฺธสุขนฺติ** นิทฺทาสุขํฯ เอเตฺตเกน ฐาเนน ภควา เถรสฺส มิทฺธวิโนทนกมฺมฏฺฐานํ กเถสิฯ **โสณฺฑนฺติ** มานโสณฺฑํฯ **กิจฺจกรณียานีติ** เอตฺถ อวสฺสํ กตฺตพฺพานิ กิจฺจานิ, อิตรานิ กรณียานิฯ **มงฺกุภาโวติ** นิเตฺตชตา โทมนสฺสตาฯ เอเตฺตเกน ฐาเนน สตฺถารา เถรสฺส ภิกฺขาจารวตฺตํ กถิตํฯ

อิทานิ ภเสฺส ปริยนฺตการิตาย สมาทเปตุํ **ตสฺมาติหาติ**อาทิมาหฯ ตตฺถ **วิคฺคาหิกกถนฺติ** ‘‘น ตฺวํ อิมํ ธมฺมวินยํ อาชานาสี’’ติอาทินยปฺปวตฺตา วิคฺคาหิกกถาฯ **นาหํ โมคฺคลฺลานาติ** อาทิ ปาปมิตฺตสํสคฺควิวชฺชนตฺถํ วุตฺตํฯ **กิตฺตาวตา นุ โขติ** กิตฺตเกน นุ โขฯ **ตณฺหาสงฺขยวิมุโตฺต โหตีติ** ตณฺหาสงฺขเย นิพฺพาเน ตํ อารมฺมณํ กตฺวา วิมุตฺตจิตฺตตาย ตณฺหาสงฺขยวิมุโตฺต นาม สํขิเตฺตน กิตฺตาวตา โหติฯ ยาย ปฏิปตฺติยา ตณฺหาสงฺขยวิมุโตฺต โหติ, ตเมว ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน ปุพฺพภาคปฏิปทํ สํขิเตฺตน เทเสถาติ ปุจฺฉติฯ **อจฺจนฺตนิโฏฺฐติ** ขยวสงฺขาตํ อนฺตํ อตีตาติ อจฺจนฺตา, อจฺจนฺตา นิฏฺฐา อสฺสาติ อจฺจนฺตนิโฏฺฐ, เอกนฺตนิโฏฺฐ สตตนิโฏฺฐติ อโตฺถฯ **อจฺจนฺตโยคเกฺขมีติ** อจฺจนฺตํ โยคเกฺขมี, นิจฺจโยคเกฺขมีติ อโตฺถฯ **อจฺจนฺตพฺรหฺมจารีติ** อจฺจนฺตํ พฺรหฺมจารี, นิจฺจพฺรหฺมจารีติ อโตฺถฯ อจฺจนฺตํ ปริโยสานมสฺสาติ

ปุริมนเยเนว **อจฺจนฺตปริโยสาโนฯ เสโฏฺฐ เทวมนุสฺสาน**นฺติ เทวานญฺจ มนุสฺสานญฺจ เสโฏฺฐ อุตฺตโมฯ เอวรูโป ภิกฺขุ กิตฺตาวตา โหติ, สเงฺขเปเนว ตสฺส ปฏิปตฺตึ กเถถาติ ยาจติฯ

สเพฺพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสายาติ เอตฺถ สเพฺพ ธมฺมา นาม ปญฺจกฺขนฺธา ทฺวาทสายตนานิ อฎฺฐารส ธาตุโย, เต สเพฺพปิ ตณฺหาทิฎฺฐิวเสน อภินิเวสาย นาลํ น ปริยตฺตา น สมตฺตา น ยุตฺตาฯ กสฺมา? คหิตาการेน อติฎฺฐนโตฯ เต หิ นิจฺจา สุขา อตฺตาติ คหิตาปิ อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตาว สมฺปชฺชนฺติฯ ตสฺมา นาลํ อภินิเวสายฯ **อภิชานาตี**ติ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ ญาตปริญฺญาย อภิชานาติฯ **ปริชานาตี**ติ ตเถว ตีรณปริญฺญาย ปริชานาติฯ **ยํกิญฺจิ เวทน**นฺติ อนฺตมโส ปญฺจวิญฺญาณสมฺปยุตฺตํ ยํกิญฺจิ อปฺปมตฺตกมฺปิ เวทนํ อนุภวติฯ อิมินา ภควา เถรสฺส เวทนาวเสน จ วินิวเฎฺฎตฺวา อรูปปริคฺคหํ ทเสฺสสิฯ

อนิจฺจานุปสฺสีติ อนิจฺจโต อนุปสฺสโนฺตฯ **วิราคานุปสฺสี**ติ เอตฺถ เทฺว วิราคา ขยวิราโค จ อจฺจนฺตวิราโค จฯ ตตฺถ สงฺขารานํ ขยํ ขยโต ปสฺสนา วิปสฺสนาปิ, อจฺจนฺตวิราคํ นิพฺพานํ วิราคโต ทสฺสนมคฺคญาณมฺปิ วิราคานุปสฺสนาฯ ตทุภยสมงฺคิปุคฺคโล วิราคานุปสฺสี นามฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘วิราคานุปสฺสี’’ติ, วิราคโต อนุปสฺสโนฺตติ อโตฺถฯ **นิโรธานุปสฺสิมฺหิ**ปิ เอเสว นโยฯ นิโรโธปิ หิ ขยนิโรโธ อจฺจนฺตนิโรโธติ ทุวิโธเยวฯ **ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี**ติ เอตฺถ ปฏินิสฺสโคฺค วุจฺจติ โวสฺสโคฺคฯ โส จ ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺคติ ทุวิโธ โหติฯ ตตฺถ **ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค**ติ วิปสฺสนาฯ สา หิ ตทงฺควเสน กิเลเส จ ขเนฺธ จ โวสฺสชติฯ **ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺค**ติ มโคฺคฯ โส หิ นิพฺพานํ อารมฺมณโต ปกฺขนฺทติฯ ทฺวีหิปิ วา การเณหิ โส โวสฺสโคฺคเยว, สมุเจฺฉทวเสน ขนฺธานํ กิเลสานญฺจ โวสฺสชนโต นิพฺพาเน จ ปกฺขนฺทนโตฯ ตสฺมา กิเลเส จ ขเนฺธ จ ปริจฺจชตีติ ปริจฺจาคโวสฺสโคฺคฯ นิโรธาย นิพฺพานธาตุยา จิตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺคติ อุภยเมฺปตํ มเคฺค สเมติฯ ตทุภยสมงฺคี ปุคฺคโล อิมาย ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาย สมนฺนาคตตฺตา ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี นาม โหติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **น กิญฺจิ โลเก อุปาทิยตี**ติ กิญฺจิ เอกมฺปิ สงฺขารคตํ ตณฺหาวเสน น อุปาทิยติ น คณฺหาติ น ปรามสติฯ **อนุปาทิยํ น ปริตสฺสตี**ติ อคฺคณฺหโนฺต ตณฺหาปริตสฺสนาย น ปริตสฺสติฯ **ปจฺจตฺตํเยว ปรินิพฺพายตี**ติ สยเมว กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายติฯ **ขีณา ชาตี**ติอาทินา ปนสฺส ปจฺจเวกฺขณา ทสฺสิตาฯ อิติ ภควา สํขิเตฺตน ขีณาสวสฺส ปุพฺพภาคปฺปฏิปทํ ปุจฺฉิโต สํขิเตฺตเนว กเถสิฯ อิทํ ปน สุตฺตํ เถรสฺส โอวาโทปิ อโหสิ วิปสฺสนาปิฯ โส อิมสฺมึเยว สุเตฺต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺตติฯ

๙. เมตฺตสุตฺตวณฺณนา

๖๒. นวเม **มา, ภิกฺขเว, ปุญฺญานํ ภายิตฺถา**ติ ปุญฺญานิ กโรนฺตา เตสํ มา ภายิตฺถฯ **เมตฺตจิตฺตํ ภาเวสิ**นฺติ ติกจตุกฺกชฺฌานิกาย เมตฺตาย สมฺปยุตฺตํ ปณีตํ กตฺวา จิตฺตํ ภาเวสินฺติ ทเสฺสติฯ **สํวฎฺฎมาเน สุทาห**นฺติ สํวฎฺฎมาเน สุทํ อหํฯ **สํวฎฺฎมาเน**ติ ฌายมาเน วิปชฺชมาเนฯ **ธมฺมิโก**ติ ทสกุสลธมฺมสมนฺนาคโตฯ **ธมฺมราชา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ ธเมฺมน วา ลทฺธรชฺชตฺตา ธมฺมราชาฯ **จาตุรโนฺต**ติ ปุรตฺถิมสมุทฺทาทีนํ จตุนฺนํ สมุทฺทานํ วเสน จาตุรนฺตาย ปถวิยา อิสฺสโรฯ **วิชิตาวี**ติ วิชิตสงฺคาโมฯ ชนปโท ตสฺมึ ถาวริยํ ถิรภาวํ ปโตฺตติ **ชนปทตฺถาวริยปฺปโตฺตฯ ปโรสหสฺส**นฺติ อติเรกสหสฺสํฯ **สูรา**ติ อภีรุโนฯ **วีรงฺครูปา**ติ วีรานํ องฺคํ วีรงฺคํ, วีริยเสฺสตํ นามํฯ วีรงฺครูปเมเตสนฺติ วีรงฺครูปาฯ วีริยชาติกา วีริยสภาวา วีริยมยา วิย อกิลาสุโน ทิวสมฺปิ ยุชฺฌนฺตา น กิลมนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **สาครปริยนฺต**นฺติ จกฺกวาฬปพฺพตํ สีมํ กตฺวา ฐิตสมุทฺทปริยนฺตํฯ **อทเณฺฑนา**ติ ธนทเณฺฑนปิ เฉชฺชเภชฺชานุสาสเนน

สตฺถทเณฺฑนปิ วินาเยวฯ **อสเตฺถนา**ติ เอกโตธาราทินา ปรวิเหฐนสเตฺถนปิ วินาเยวฯ **ธเมฺมน อภิวิชิยา**ติ เอหิ โข, มหาราชาติ เอวํ ปฏิราชูหิ สมฺปฏิจฺฉิตาคมโน ‘‘ปาโณ น หนฺตพฺโพ’’ติอาทินา ธเมฺมเนว วุตฺตปฺปการํ ปถวิํ อภิวิชินิตฺวาฯ

สุเขสิโนติ สุขปริเยสเก สเตฺต อามเนฺตติฯ **สุญฺญพฺรหฺมูปโค**ติ สุญฺญพฺรหฺมวิมานูปโคฯ **ปถวิํ อิม**นฺติ อิมํ สาครปริยนฺตํ มหาปถวิํฯ **อสาหเสนา**ติ น สาหสิกกเมฺมนฯ **สเมน มนุสาสิต**นฺติ สเมน กเมฺมน อนุสาสิํฯ **เตหิ เอตํ สุเทสิต**นฺติ เตหิ สงฺคาหเกหิ มหาการุณิเกหิ พุเทฺธหิ เอตํ เอตฺตกํ ฐานํ สุเทสิตํ สุกถิตํฯ **ปถโพฺย**ติ ปุถวิสามิโกฯ

๑๐. ภริยาสุตฺตวณฺณนา

๖๓. ทสเม **เกวฏฺฏา มเญฺญ มจฺฉวิโลเป**ติ เกวฏฺฏานํ มจฺฉปจฺฉิํ โอตาเรตฺวา ฐิตฏฺฐาเน ชาเล วา อุทกโต อุกฺขิตฺตมเตฺต มจฺฉคฺคาหกานํ มหาสโทฺท โหติ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **สุชาตา**ติ วิสาขาย กนิฏฺฐาฯ **สา เนว สสฺสุํ อาทิยตี**ติ สสฺสุยา กตฺตพฺพวตฺตํ นาม อตฺถิ, ตํ น กโรติ, สสฺสูติปิ นํ น คเณติฯ **น สสุรํ อาทิยตี**ติ วจนํ น คณฺหาติฯ เอวํ อนาทรตายปิ อคฺคหเณนปิ น อาทิยติ นามฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ เอวํ อนาถปิณฺฑิโก สุณิสาย อาจารํ คเหตฺวา สตฺถุ ปุรโต นิสีทิฯ สาปิ สุชาตา ‘‘กิํ นุ โข อยํ เสฏฺฐิ ทสพลสฺส สนฺติเก มยฺหํ คุณํ กเถสฺสติ อุทาหุ อคุณ’’นฺติ คนฺตฺวา อวิทูเร สทฺทํ สุณนฺตี อฏฺฐาสิฯ อถ นํ สตฺถา **เอหิ สุชาเต**ติ อามเนฺตสิฯ

อหิตานุกมฺปินีติ น หิตานุกมฺปินีฯ **อเญฺญสู**ติ ปรปุริเสสุฯ **อติมญฺญเต**ติ โอมานาติมานวเสน อติมญฺญติฯ **ธเนน กีตสฺสา**ติ ธเนน กีตา อสฺสฯ **วธาย อุสฺสุกา** วธิตุํ อุสฺสุกฺกมาปนฺนาฯ **ยํ อิตฺถิยา วินฺทติ สามิโก ธน**นฺติ อิตฺถิยา สามิโก ยํ ธนํ ลภติฯ **อปฺปมฺปิ ตสฺส อปหาตุมิจฺฉตี**ติ โถกโตปิ อสฺส หริตุํ อิจฺฉติ, อุทฺธเน อาโรปิตอุกฺขลิยํ ปกฺขิปิตพฺพตณฺฑุลโตปิ โถกํ หริตุเมว วายมติฯ **อลสา**ติ นิสินฺนฏฺฐาเน นิสินฺนาว ฐิตฏฺฐาเน ฐิตาว โหติฯ **ผรุสา**ติ ขราฯ **ทุรุตฺตวาทินี**ติ ทุพฺภาสิตภาสินี, กกฺขฬํ วาฬกถเมว กเถติฯ **อุฏฺฐายกานํ อภิภุยฺย วตฺตตี**ติ เอตฺถ อุฏฺฐายกานนฺติ พหุวจนวเสน วิริยุฏฺฐานสมฺปโนฺน สามิโก วุโตฺต, ตสฺส ตํ อุฏฺฐานสมฺปตฺติํ อภิภวิตฺวา เหฏฺฐา กตฺวา วตฺตติฯ **ปโมทตี**ติ อาโมทิตปโมทิตา โหติ ฯ **โกเลยฺยกา**ติ กุลสมฺปนฺนาฯ **ปติพฺพตา**ติ ปติเทวตาฯ **วธทณฺฑตชฺชิตา**ติ ทณฺฑกํ คเหตฺวา วเธน ตชฺชิตา, ‘‘ฆาเตสฺสามิ น’’นฺติ วุตฺตาฯ **ทาสีสม**นฺติ สามิกสฺส วตฺตปูริกา ทาสีติ มํ ภควา ธาเรตูติ วตฺวา สรเณสุ ปติฏฺฐาสิฯ

๑๑. โกธนสุตฺตวณฺณนา

๖๔. เอกาทสเม **สปตฺตกนฺตา**ติ สปตฺตานํ เวรีนํ กนฺตา ปิยา เตหิ อิจฺฉิตปตฺถิตาฯ **สปตฺตกรณา**ติ สปตฺตานํ เวรีนํ อตฺถกรณาฯ **โกธปเรโต**ติ โกธานุคโตฯ **ปจุรตฺถตายา**ติ พหุอตฺถตาย พหุหิตตายฯ **อนตฺถมฺปี**ติ อวุทฺธิมฺปิฯ **อโตฺถ เม คหิโต**ติ วุฑฺฒิ เม คหิตาฯ

อโถ อตฺถํ คเหตฺวานาติ อโถ วุทฺธิํ คเหตฺวาฯ **อนตฺถํ อธิปชฺชตี**ติ อนโตฺถ เม คหิโตติ สลฺลเกฺขติฯ **วธํ กตฺวานา**ติ ปาณาติปาตกมฺมํ กตฺวาฯ **โกธสมฺมทสมฺมโตฺต**ติ โกธมเทน มโตฺต, อาทินฺนคหิตปรามโฏฺฐติ อโตฺถฯ **อายสกฺย**นฺติ อยสภาวํ, อยโส นิยโส โหตีติ อโตฺถฯ **อนฺตรโต ชาต**นฺติ อพฺภนฺตเร อุปฺปนฺนํฯ **อตฺถํ น ชานาตี**ติ วุทฺธิอตฺถํ น ชานาติฯ **ธมฺมํ น**

ปสฺสตีติ สมถวิปสฺสนาธมฺมํ น ปสฺสติฯ **อนฺธตม**นฺติ อนฺธภาวกรํ ตมํ พหลตมํฯ **สหเต**ติ อภิภวติฯ

ทุมฺมงฺกุยนฺติ ทุมฺมงฺกุภาวํ นิเตฺตชตํ ทุพฺพณฺณมุขตํฯ **ยโต ปตายตี**ติ ยทา นิพฺพตฺตติฯ **น วาโจ โหติ คารโว**ติ วจนสฺสปิ ครุภาโว น โหติฯ **น ทีปํ โหติ กิญฺจน**นฺติ กาจิ ปติฏฺฐา นาม น โหติฯ **ตปนียานี**ติ ตาปชนกานิฯ **ธเมฺมหี**ติ สมถวิปสฺสนาธเมฺมหิฯ **อารกา**ติ ทูเรฯ **พฺราหฺมณ**นฺติ ขีณาสวพฺราหฺมณํฯ **ยาย มาตุ ภโต**ติ ยาย มาตรา ภโต โปสิโตฯ **ปาณทฺทิํสนฺติ**นฺติ ชีวิตทายิกํ สมานํฯ **หนฺติ กุโทฺธ ปุถุตฺตาน**นฺติ กุโทฺธ ปุคฺคโล ปุถุ นานาการเณหิ อตฺตานํ หนฺติฯ **นานารูเปสุ มุจฺฉิโต**ติ นานารมฺมเณสุ อธิมุจฺฉิโต หุตฺวาฯ **รชฺชุยา พชฺฌ มียนฺตี**ติ รชฺชุยา พนฺธิตฺวา มรนฺติฯ **ปพฺพตามปิ กนฺทเร**ติ ปพฺพตกนฺทเรปิ ปติตฺวา มรนฺติฯ

ภูนหจฺจานีติ หตวุทฺธีนิฯ **อิตาย**นฺติ อิติ อยํฯ **ตํ ทเมน สมุจฺฉิเนฺท**ติ ตํ โกธํ ทเมน ฉิเนฺทยฺยฯ กตเรน ทเมนาติ? **ปญฺญาวีริเยน ทิฏฺฐิยา**ติ วิปสฺสนาปญฺญาย เจว วิปสฺสนาสมฺปยุเตฺตน กายิกเจตสิกวีริเยน จ มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิยา จฯ **ตเถว ธเมฺม สิเกฺขถา**ติ ยถา อกุสลํ สมุจฺฉิเนฺทยฺย, สมถวิปสฺสนาธเมฺมปิ ตเถว สิเกฺขยฺยฯ **มา โน ทุมฺมงฺกุยํ อหู**ติ มา อมฺหากํ ทุมฺมงฺกุภาโว อโหสีติ อิมมตฺถํ ปตฺถยมานาฯ **อนายาสา**ติ อนุปายาสาฯ **อนุสฺสุกา**ติ กตฺถจิ อุสฺสุกฺกํ อนาปนฺนาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อพฺยากตวโคฺค ฉโฏฺฐฯ

๗. มหาวโคฺค

๑. หิริโอตฺตปฺปสุตฺตวณฺณนา

๖๕. สตฺตมสฺส ปฐเม **หตูปนิโส**ติ หตอุปนิโส ฉินฺนปจฺจโยฯ **ยถาภูตญาณทสฺสน**นฺติ ตรุณวิปสฺสนาฯ **นิพฺพิทาวิราโค**ติ พลววิปสฺสนา เจว มโคฺค จฯ **วิมุตฺติญาณทสฺสน**นฺติ อรหตฺตวิมุตฺติ จ ปจฺจเวกฺขณา จฯ

๒. สตฺตสูริยสุตฺตวณฺณนา

๖๖. ทุติเย ยสฺมา อยํ สตฺตสูริยเทสนา เตโชสํวฏฺฏทสฺสนวเสน ปวตฺตา, ตสฺมา ตโย สํวฏฺฏา, ติโสฺส สํวฏฺฏสีมา, ตีณิ สํวฏฺฏมูลานี, ตีณิ โกลาหลานีติ อยํ ตาว อาทิโตว อิมสฺส สุตฺตสฺส ปุเรจาริกกถา เวทิตพฺพาฯ สา วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๒.๔๐๓) ปุเพฺพนิวาสานุสฺสตินิเทฺทเส วิตฺถาริตาวฯ **เอตทโวจา**ติ อนิจฺจกมฺมฏฺฐานิกานํ ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ อชฺฌาสเยน อุปาทินฺนกานํ อนุปาทินฺนกานํ สงฺขารานํ วิปตฺติทสฺสนตฺถํ เอตํ ''อนิจฺจา, ภิกฺขเว, สงฺขารา''ติอาทิสตฺตสูริโยปมสุตฺตนฺตํ อโวจฯ ตตฺถ **อนิจฺจา**ติ หุตฺวา อภาวเฏฺฐน อนิจฺจาฯ **สงฺขารา**ติ อุปาทินฺนกอนุปาทินฺนกา สงฺขารธมฺมาฯ **อทฺธุวา**ติ เอวํ อจิรเฏฺฐน น ธุวาฯ **อนสฺสาสิกา**ติ อสสฺสตภาเวน อสฺสาสรหิตาฯ **อลเมวา**ติ ยุตฺตเมวฯ

อโชฺฌคาโฬฺหติ อุทเก อนฺปวิโฏฺฐฯ **อจฺจุคฺคโต**ติ อุทกปิฏฺฐิโต อุคฺคโตฯ **เทโว น วสฺสตี**ติ ปฐมํ ตาว อุปกปฺปนเมโฆ นาม โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬ เอกเมโฆ หุตฺวา วสฺสติ, ตทา นิกฺขนฺตพีชํ น ปุน เคหํ ปวิสติฯ ตโต ปฏฺฐาย ธมกรเณ นิรุทฺธํ วิย อุทกํ โหติ, ปุน เอกพินฺทุมฺปิ เทโว น วสฺสตีติ อุปมานธมฺมกถาว ปมาณํฯ วินสฺสเนฺต ปน โลเก ปฐมํ อวีจิโต ปฏฺฐาย ตุโจฺฉ โหติ, ตโต อุฏฺฐหิตฺวา สตฺตา มนุสฺสโลเก จ ติรจฺฉาเนสุ จ นิพฺพตฺตนฺติฯ ติรจฺฉาเนสุ นิพฺพตฺตาปิ ปุตฺตภาติเกสุ เมตฺตํ ปฏิลภิตฺวา กาลกตา เทวมนุเสฺสสุ นิพฺพตฺตนฺติฯ เทวตา อากาเสน จรนฺติโย อาโรเจนฺติ – ''น อิทํ ฐานํ สสฺสตํ น นิพทฺธํ, เมตฺตํ ภาเวถ, กรุณํ, มุทิตํ, อุเปกฺขํ ภาเวถา''ติฯ เต เมตฺตาทโย ภาเวตฺวา ตโต จุตา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตนฺติฯ

พีชคามาติ เอตฺถ พีชคาโม นาม ปญฺจ พีชชาตานิฯ **ภูตคาโม** นาม ยํกิญฺจิ นิกฺขนฺตมูลปณฺณํ หริตกํฯ **โอสธิติณวนปฺปตโย**ติ เอตฺถ **โอสธี**ติ โอสธรุกฺขาฯ **ติณา**ติ พหิสาราตาลนาฬิเกราทโยฯ **วนปฺปตโย**ติ วนเชฏฺฐกรุกฺขาฯ **กุนฺนทิโย**ติ ฐเปตฺวา ปญฺจ มหานทิโย อวเสสา นินฺนคาฯ **กุโสพฺภา**ติ ฐเปตฺวา สตฺต มหาสเร อวเสสา รหทาทโยฯ **ทุติโย สูริโย**ติ อาทีสุ ทุติยสูริยกาเล เอโก อุเทติ, เอโก อตฺถงฺคเมติฯ ตติยกาเล เอโก อุเทติ, เอโก อตฺถงฺคเมติ, เอโก มเชฺฌ โหติฯ จตุตฺถกาเล จตุกฺกุลิเก คาเม จตฺตาโร ปิณฺฑจาริกา ทฺวารปฏิปาฏิยา ฐิตา วิย โหนฺติฯ ปญฺจมาทิกาเลปิ เอเสว นโยฯ **ปลุชฺชนฺตี**ติ ฉิชฺชิตฺวา ฉิชฺชิตฺวา ปตนฺติฯ **เนว ฉาริกา ปญฺญายติ น มสี**ติ จกฺกวาฬมหาปถวี สิเนรุปพฺพตราชา หิมวา จกฺกวาฬปพฺพโต ฉ กามสคฺคา ปฐมชฺฌานิกพฺรหฺมโลกาติ เอตฺตเก ฐาเน ทเฑฺฒ อจฺฉราย คเหตพฺพมตฺตาปิ ฉาริกา วา องฺคาโร วา น ปญฺญายติฯ **โก มนฺตา โก สทฺธาตา**ติ โก ตสฺส สทฺธาปนตฺถาย สมโตฺถ, โก วา ตสฺส สทฺธาตาฯ **อญฺญตฺร ทิฏฺฐปเทหี**ติ ทิฏฺฐปเท โสตาปเนฺน อริยสาวเก ฐเปตฺวา โก อโญฺญ สทฺทหิสฺสตีติ อโตฺถฯ

วีตราโคติ วิกฺขมฺภนวเสน วีตราโคฯ **สาสนํ อาชานิํสู**ติ อนุสิฏฺฐิํ ชานิํสุ, พฺรหฺมโลก สหพฺยตาย มคฺคํ ปฏิปชฺชิํสุฯ **สมสมคติโย**ติ ทุติยตฺตภาเว สพฺพากาเรน สมคติโก เอกคติโกฯ **อุตฺตริ เมตฺตํ ภาเวยฺย**นฺติ ปฐมชฺฌานโต อุตฺตริ ยาว ติกจตุกฺกชฺฌานา ปณีตํ กตฺวา เมตฺตํ ภาเวยฺยํฯ **จกฺขุมา**ติ ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมาฯ **ปรินิพฺพุโต**ติ โพธิปลฺลงฺกเยว กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโตฯ เอวํ อนิจฺจลกฺขณํ ทีเปตฺวา สตฺถริ เทสนํ วินิวฏฺเฏนฺเต ปญฺจสตาปิ เต อนิจฺจกมฺมฏฺฐานิกา ภิกฺขู เทสนานุสาเรน ญาณํ เปเสตฺวา นิสินฺนาสเนสฺเยว อรหตฺตํ ปาปุณิํสูติฯ

๓. นคโรปมสุตฺตวณฺณนา

๖๗. ตติเย **ยโต**ติ ยทาฯ **ปจฺจนฺติม**นฺติ รฏฺฐปริยนฺเต รฏฺฐาวสาเน นิวิฏฺฐํฯ มชฺฌิมเทสนครสฺส ปน รกฺขากิจฺจํ นตฺถิ, เตน ตํ น คหิตํฯ **นครปริกฺขาเรหิ สุปริกฺขต**นฺติ นคราลงฺกาเรหิ อลงฺกตํฯ **อกรณีย**นฺติ อกตฺตพฺพํ อชินิยํฯ **คมฺภีรเนมา**ติ คมฺภีรอาวาฏาฯ **สุนิขาตา**ติ สุฏฺฐุ สนฺนิสีทาปิตาฯ ตํ ปเนตํ เอสิกาถมฺภํ อิฏฺฐกาหิ วา กโรนฺติ สิลาหิ วา ขทิราทีหิ วา สารรุกฺเขหิฯ ตํ นครคุตฺตตฺถาย กโรนฺตา พหินคเร กโรนฺติ, อลงฺการตฺถาย กโรนฺตา อนฺโตนคเรฯ ตํ อิฏฺฐกามยํ กโรนฺตา มหนฺตํ อาวาฏํ กตฺวา จยํ จินิตฺวา อุปริ อฏฺฐํสํ กตฺวา สุธาย ลิมฺปนฺติฯ ยทา หตฺถินา ทเนฺตหิ อภิหโต น จลติ, ตทา สุลิโตฺต นาม โหติฯ สิลาถมฺภาทโยปิ อฏฺฐํสาเอว โหนฺติฯ เต สเจ อฏฺฐ รตนา โหนฺติ, จตุรตนมตฺตํ อาวาเฏ ปวิสติ, จตุรตนมตฺตํ อุปริ โหติฯ โสฬสรตนวีสติรตเนสฺปิ เอเสว นโยฯ สเพฺพสญฺหิ อุปฑฺฒํ เหฏฺฐา โหติ, อุปฑฺฒํ อุปริฯ เต โคมุตฺตวงฺกา โหนฺติ, เตน เตสํ อนฺตเร ปทรมยํ กตฺวา กมฺมํ กาตุํ สกฺกา โหติ, เต ปน กตจิตฺตกมฺมา ปคฺคหิตทฺธชาว โหนฺติฯ

ปริขาติ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตมาติกาฯ **อนุปริยายปโถ**ติ อโนฺต ปาการสฺส ปากาเรน สทฺธิํ คโต มหาปโถ, ยตฺถ ฐิตา พหิปาการ ฐิเตหิ สทฺธิํ ยุชฺฌนฺติฯ **สลาก**นฺติ สรโตมราทินิสฺสคฺคิยาวุธํฯ **เชวนิก**นฺติ เอกโตธาราทิเสสาวุธํฯ

หตฺถาโรหาติ สเพฺพปิ หตฺถิอาจริยหตฺถิเวชฺชหตฺถิพนฺธาทโยฯ **อสฺสาโรหา**ติ สเพฺพปิ อสฺสาจริยอสฺสเวชฺชอสฺสพนฺธาทโยฯ **รถิกา**ติ สเพฺพปิ รถาจริยรถโยธรถรกฺขาทโยฯ **ธนุคฺคหา**ติ อิสฺสาสาฯ **เจลกา**ติ เย ยุเทฺธ ชยทฺธชํ คเหตฺวา ปุรโต คจฺฉนฺติฯ **จลกา**ติ ''อิธ รโญฺญ ฐานํ โหตุ, อิธ อสุกมหามตฺตสฺสา''ติ เอวํ เสนาพฺยูหการกาฯ **ปิณฺฑทายิกา**ติ สาหสิกมหาโยธาฯ เต กิร ปรเสนํ ปวิสิตฺวา ปิณฺฑปิณฺฑมิว เฉตฺวา เฉตฺวา ทยนฺติ, อุปฺปติตฺวา นิคฺคจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ เย วา สงฺคามมชฺเฌ โยธานํ ภตฺตปานียํ คเหตฺวา ปวิสนฺติ, เตสเมฺปตํ นามํฯ **อุคฺคา ราชปุตฺตา**ติ อุคฺคตุคฺคตา สงฺคามาวจรา ราชปุตฺตาฯ **ปกฺขนฺทิโน**ติ เย ''กสฺส สีสํ วา อาวุธํ วา อาหรามา''ติ วตฺวา ''อสุกสฺสา''ติ วุตฺตา สงฺคามํ ปกฺขนฺทิตฺวา ตเทว อาหรนฺติ, อิเม ปกฺขนฺทนฺตีติ ปกฺขนฺทิโนฯ มหานาคา วิย **มหานาคา,** หตฺถิอาทีสฺปิ อภิมุขํ อาคจฺฉเนฺตสุ อนิวตฺติยโยธานํ เอตํ อธิวจนํฯ **สูรา**ติ เอกสูรา, เย สชาลิกาปิ สวมฺมิกาปิ สมุทฺทํ ตริตุํ สโกฺกนฺติฯ **จมฺมโยธิโน**ติ เย จมฺมกญฺจุกํ วา ปวิสิตฺวา สรปริตฺตาณจมฺมํ วา คเหตฺวา ยุชฺฌนฺติฯ **ทาสกปุตฺตา**ติ พลวสิเนหา ฆรทาสโยธา ฯ **โทวาริโก**ติ ทฺวารปาลโกฯ **วาสนเลปนสมฺปโนฺน**ติ วาสเนน สพฺพวิวรปฏิจฺฉาทเนน สุธาเลเปน สมฺปโนฺนฯ พหิ วา ขาณุปาการสงฺขาเตน วาสเนน ฆนมฏฺฐเน จ สุธาเลเปน สมฺปโนฺน ปุณฺณฆฏปนฺติํ ทเสฺสตฺวา กตจิตฺตกมฺมปคฺคหิตทฺธโชฯ **ติณกฏฺฐทก**นฺติ หตฺถิอสฺสาทีนํ ฆาสตฺถาย เคหานญฺจ ฉาทนตฺถาย อาหริตฺวา พหูสุ ฐาเนสุ ฐปิตติณญฺจ, เคหกรณปจนาทีนํ อตฺถาย อาหริตฺวา ฐปิ

ตกฎฺฐญฺจ, ยเนฺตหิ ปเวเสตฺวา โปกฺขรณีสุ ฐปิตอุทกญฺจฯ **สนฺนิจิตํ โหตี**ติ ปฏิกเจฺจว อเนเกสุ ฐาเนสุ สุฏฺฐุ นิจิตํ โหติฯ **อพฺภนฺตรานํ รติยา**ติ อโนฺตนครวาสีนํ รติอตฺถายฯ **อปริตสฺสายา**ติ ตาสํ อนาปชฺชนตฺถายฯ **สาลิยวก**นฺติ นานปฺปการา สาลิโย เจว ยวา จฯ **ติลมุคฺคมาสาปรณฺณ**นฺติ ติลมุคฺคมาสา จ เสสาปรณฺณญฺจฯ

อิทานิ ยสฺมา ตถาคตสฺส นคเร กมฺมํ นาม นตฺถิ , นครสทิสํ ปน อริยสาวกํ, นครปริกฺขารสทิเส จ สตฺต ธเมฺม, จตุอาหารสทิสานิ จ จตฺตาริ ฌานานิ ทเสฺสตฺวา เอกาทสสุ ฐาเนสุ อรหตฺตํ ปกฺขิปิตฺวา เทสนํ วินิวเฏฺฏสฺสามีติ อยํ อุปมา อาภตาฯ ตสฺมา ตํ เทสนํ ปกาเสตุํ อิทํ **เอวเมว โข**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **สทฺธเมฺมหี**ติ สุธเมฺมหิฯ **สโทฺธ**ติ โอกปฺปนสทฺธาย เจว ปจฺจกฺขสทฺธาย จ สมนฺนาคโตฯ ตตฺถ ทานสีลาทีนํ ผลํ สทฺทหิตฺวา ทานาทิปุญฺญกรเณ สทฺธา โอกปฺปนสทฺธา นามฯ มเคฺคน อาคตสทฺธา ปจฺจกฺขสทฺธา นามฯ ปสาทสทฺธาติปิ เอสา เอวฯ ตสฺสา ลกฺขณาทีหิ วิภาโค เวทิตโพฺพฯ

‘‘สมฺปกฺขนฺทนลกฺขณา จ, มหาราช, สทฺธา สมฺปสาทนลกฺขณา จา’’ติ (มิ. ป. ๒.๑.๑๐) หิ วจนโต อิทํ สทฺธาย **ลกฺขณํ** นามฯ ‘‘ตีหิ, ภิกฺขเว, ฐาเนหิ สโทฺธ ปสโนฺน เวทิตโพฺพฯ กตเมหิ ตีหิ? สีลวนฺตานํ ทสฺสนกาโม โหตี’’ติอาทินา (อ. นิ. ๓.๔๒) นเยน วุตฺตํ ปน สทฺธาย **นิมิตฺตํ** นามฯ ‘‘โก จาหาโร สทฺธาย, สทฺธมฺมสฺสวนนฺติสฺส วจนีย’’นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๖๑) อยํ ปนสฺสา **อาหาโร** นามฯ ‘‘สทฺธาปพฺพชิตสฺส, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน อยํ อนุธโมฺม โหติ, ยํ รูเป นิพฺพิทาพหุโล วิหริสฺสตี’’ติ อยมสฺส **อนุธโมฺม** นามฯ ‘‘สทฺธา พนฺธติ ปาเถยฺยํ, สิรี โภคานมาสโย’’ (สํ. นิ. ๑.๗๙)ฯ ‘‘สทฺธา ทุติยา ปุริสสฺส โหติ’’ (สํ. นิ. ๑.๓๖)ฯ ‘‘สทฺธาย ตรติ โอฆํ’’ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖)ฯ ‘‘สทฺธา พีชํ ตโป วุฏฺฐิ’’ (สุ. นิ. ๗๗; สํ. นิ. ๑.๑๙๗)ฯ ‘‘สทฺธาหโตฺถ มหานาโคฯ อุเปขาเสตทนฺตวา’’ติอาทีสุ ปน สุเตฺตสุ เอติสฺสา พทฺธภตฺตปฺปฏฺฐาทิสริกฺขตาย อเนกสรสตา ภควตา ปกาสิตาฯ อิมสฺมึ ปน นคโรปมสุตฺตเนฺต เอสา อจลสุปฺปติฏฺฐิตตาย เอสิกาถมฺภสทิสา กตฺวา ทสฺสิตาฯ

สเทฺธสิโกติ สทฺธํ เอสิกาถมฺภํ กตฺวา อริยสาวโก อกุสลํ ปชหตีติ อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ โยชนา กาตพฺพาฯ อปิเจตฺถ หิโรตฺตเปฺปหิ ตีสุ ทฺวาเรสุ สํวโร สมฺปชฺชติ, โส จตุปาริสุทฺธิสีลํ โหติ ฯ อิติ อิมสฺมึ สุเตฺต เอกาทสสุ ฐาเนสุ อรหตฺตํ ปกฺขิปิตฺวา เทสนาย กูฏํ คหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๔. ธมฺมญฺญูสุตฺตวณฺณนา

๖๘. จตุเตฺถ **กาลํ ชานาตี**ติ ยุตฺตปฺปตฺตกาลํ ชานาติฯ **อยํ กาโล อุเทฺทสสฺสา**ติ อยํ พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหนกาโลฯ **ปริปุจฺฉายา**ติ อตฺถานตฺถํ การณาการณํ ปริปุจฺฉายฯ **โยคสฺสา**ติ โยเค กมฺมํ ปกฺขิปนสฺสฯ **ปฏิสลฺลานสฺสา**ติ นิลียนสฺส เอกีภาวสฺสฯ **ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปโนฺน**ติ นวนฺนํ โลกุตฺตรธมฺมานํ อนุรูปธมฺมํ ปุพฺพภาคปฏิปทํ ปฏิปโนฺนฯ **เอวํ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ปุคฺคลปโรปรญฺญู โหตี**ติ เอวํ ภิกฺขุ ปุคฺคลานํ ปโรปรํ ติกฺขมุทุภาวํ ชานนสมโตฺถ นาม โหติฯ

๕. ปาริจฺฉตฺตกสุตฺตวณฺณนา

๖๙. ปญฺจเม **ปนฺนปลาโส**ติ ปติตปลาโสฯ **ชาลกชาโต**ติ สญฺชาตปตฺตปุปฺผชาโลฯ ตสฺส หิ ปตฺตชาลญฺจ ปุปฺผชาลญฺจ สเหว นิกฺขมติฯ **ขารกชาโต**ติ ปาฏิเยกฺกํ สญฺชาเตน สุ

วิภเตฺตน ปตฺตชาลเกน จ ปุปฺผชาลเกน จ สมนฺนาคโตฯ **กุฏฺมลกชาโต**ติ สญฺชาตมกุโฬฯ **โกรกชาโต**ติ อวิกสิเตหิ มหากุจฺฉีหิ สมฺภินฺนมุเขหิ ปุเปฺผหิ สมนฺนาคโตฯ **สพฺพปาลิผุโลฺล**ติ สพฺพากาเรน สุปุปฺผิโตฯ **ทิเพฺพ จตฺตาโร มาเส**ติ ทิเพฺพน อายุนา จตฺตาโร มาเสฯ มนุสฺสคณนาย ปน ตานิ ทฺวาทส วสฺสสหสฺสานิ โหนฺติฯ **ปริจาเรนฺตี**ติ อิโต จิโต จ อินฺทฺริยานิ จาเรนฺติ, กีฬนฺติ รมนฺตีติ อโตฺถฯ

อาภาย ผุฏํ โหตีติ ตตฺตกํ ฐานํ โอภาเสน ผุฏํ โหติฯ เตสญฺหิ ปุปฺผานํ พาลสูริยสฺส วิย อาภา โหติ, ปตฺตานิ ปณฺณจฺฉตฺตปฺปมาณานิ, อโนฺต มหาตุมฺพมตฺตา เรณุ โหติฯ ปุปฺผิเต ปน ปาริจฺฉตฺตเก อาโรหนกิจฺจํ วา องฺกุสกํ คเหตฺวา นมนกิจฺจํ วา ปุปฺผาหรณตฺถํ จโงฺคฏกกิจฺจํ วา นตฺถิ, กนฺตนกวาโต อุฏฺฐหิตฺวา ปุปฺผานิ วณฺฏโต กนฺตติ, สมฺปฏิจฺฉนกวาโต สมฺปฏิจฺฉติ, ปเวสนกวาโต สุธมฺมํ เทวสภํ ปเวเสติ, สมฺมชฺชนกวาโต ปุราณปุปฺผานิ นีหรติ, สนฺถรณกวาโต ปตฺตกณฺณิกเกสรานิ รเญฺชโนฺต สนฺถรติฯ มชฺฌฏฺฐาเน ธมฺมาสนํ โหติ โยชนปฺปมาโณ รตนปลฺลโงฺก อุปริ ติโยชเนน เสตจฺฉเตฺตน ธาริยมาเนน, ตทนนฺตรํ สกฺกสฺส เทวรโญฺญ อาสนํ อตฺถริยติ, ตโต เตตฺตึสาย เทวปุตฺตานํ, ตโต อเญฺญสํ มเหสกฺขานํ เทวานํ, อญฺญตรเทวตานํ ปุปฺผกณฺณิกาว อาสนํ โหติฯ เทวา เทวสภํ ปวิสิตฺวา นิสีทนฺติฯ ตโต ปุเปฺผหิ เรณุวฏฺฏิ อุคฺคนฺตฺวา อุปริกณฺณิกํ อาหจฺจ นิปตมานา เทวตานํ ติคาวุตปฺปมาณํ อตฺตภาวํ ลาขารสปริกมฺมสชฺชิตํ วิย สุวณฺณจุณฺณปิญฺชรํ วิย กโรติฯ เอกเจฺจ เทวา เอเกกํ ปุปฺผํ คเหตฺวา อญฺญมญฺญํ ปหรนฺตาปิ กีฬนฺติเยวฯ ปหรณกาเลปิ มหาตุมฺพปฺปมาณา เรณุ นิกฺขมิตฺวา สรีรํ ปภาสมฺปเนฺนหิ คนฺธจุเณฺณหิ สญฺชตมโนสิลาราคํ วิย กโรติฯ เอวํ สา กีฬา จตูหิ มาเสหิ ปริโยสานํ คจฺฉติฯ **อยมานุภาโว**ติ อยํ อนุผริตุํ อานุภาโวฯ

อิทานิ ยสฺมา น สตฺถา ปาริจฺฉตฺตเกน อตฺถิโก, เตน ปน สทฺธิํ อุปเมตฺวา สตฺต อริยสาวเก ทเสฺสตุกาโม, ตสฺมา เต ทเสฺสตุํ **เอวเมว โข**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปพฺพชฺชาย เจเตตี**ติ ปพฺพชิสฺสามีติ จิเนฺตติฯ **เทวานํวา**ติ เทวานํ วิยฯ **ยาว พฺรหฺมโลกา สโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉตี**ติ ปฐวิตลโต ยาว พฺรหฺมโลกา สาธุการสเทฺทน สพฺพํ เอกสทฺทเมว โหติฯ **อยมานุภาโว**ติ อยํ ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน อนุผรณานุภาโวฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต จตุปาริสุทฺธิสีลํ ปพฺพชฺชานิสฺสิตํ โหติ, กสิณปริกมฺมํ ปฐมชฺฌานสนฺนิสฺสิตํ, วิปสฺสนาย สทฺธิํ ตโย มคฺคา ตีณิ จ ผลานิ อรหตฺตมคฺคสนฺนิสฺสิตานิ โหนฺติฯ เทสนาย เหฏฺฐโต วา อุปริโต วา อุภยโต วา ปริเจฺฉโท โหติ, อิธ ปน อุภยโต ปริเจฺฉโทฯ เตเนตํ วุตฺตํฯ สเงฺขปโต ปเนตฺถ วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๖. สกฺกจฺจสุตฺตวณฺณนา

๗๐. ฉเฏฺฐ **ปริสุทฺธา จ ภวิสฺสนฺตี**ติ ภิโยฺยโสมตฺตาย ปริสุทฺธา ภวิสฺสนฺติ นิมฺมลาฯ **สกมฺมารคโต**ติ เอตฺถ ส-กาโร นิปาตมตฺตํ, กมฺมารคโต กมฺมารุทฺธนคโตติ อโตฺถฯ

๗. ภาวนาสุตฺตวณฺณนา

๗๑. สตฺตเม **อนนุยุตฺตสฺสา**ติ น ยุตฺตปฺปยุตฺตสฺส หุตฺวา วิหรโตฯ **เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, กุกฺกุฏิยา อณฺฑานี**ติ อิมา กณฺหปกฺขสุกฺกปกฺขวเสน เทฺว อุปมา วุตฺตาฯ ตาสุ กณฺหปกฺขูปมา อตฺถสฺส อสาธิกา, อิตรา สาธิกาติ สุกฺกปกฺขูปมาย เอว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **เสยฺยถา**ติ โอปมฺมเตฺถ นิปาโตฯ **อปี**ติ สมฺภาวนเตฺถฯ อุภเยนาปิ เสยฺยถาปิ นาม, ภิกฺขเวติ ทเสฺสติฯ **กุกฺกุฏิยา อณฺฑานิ อฏฺฐ วา ทส วา ทฺวาทส วา**ติ เอตฺถ ปน กิญฺจาปิ กุกฺกุฏิยา วุตฺตปฺปการโต อูนาธิกานิปิ อณฺฑานิ โหนฺติ, วจนสิลิฏฺฐตาย ปเนตํ วุตฺตํฯ เอวญฺหิ โลเก สิลิฏฺฐํ

วจนํ โหติฯ **ตานสฺสูติ** ตานิ อสฺสุ, ภเวยฺยุนฺติ อโตฺถฯ **กุกฺกุฏิยา สมฺมา อธิสยิตานีติ** ตาย ชเนตฺติยา กุกฺกุฏิยา ปเกฺข ปสาเรตฺวา เตสํ อุปริ สยนฺติยา สมฺมา อธิสยิตานิฯ **สมฺมา ปริเสทิตานีติ** กาเลน กาลํ อุตุํ คณฺหาเปนฺติยา สุฏฺฐุ สมนฺตโต เสทิตานิ, อุสฺมีกตานีติ วุตฺตํ โหติฯ **สมฺมา ปริภาวิตานีติ** กาเลน กาลํ สุฏฺฐุ สมนฺตโต ภาวิตานิ, กุกฺกุฏคนฺธํ คาหาปิตานีติ อโตฺถฯ

กิญฺจาปิ ตสฺสา กุกฺกุฏิยาติ ตสฺสา กุกฺกุฏิยา อิมํ ติวิธกิริยากรเณน อปฺปมาทํ กตฺวา กิญฺจาปิ น เอวํ อิจฺฉา อุปฺปเชฺชยฺยฯ **อถ โข ภพฺพาว เตติ** อถ โข เต กุกฺกุฏโปตกา วุตฺตนเยน โสตฺถินา อภินิพฺภิชฺชิตุํ ภพฺพาวฯ เต หิ ยสฺมา ตาย กุกฺกุฏิยา เอวํ ตีหากาเรหิ ตานิ อณฺฑานิ ปริปาลิยมานานิ น ปูตีนิ โหนฺติฯ โยปิ เนสํ อลฺลสิเนโห, โส ปริยาทานํ คจฺฉติ, กปาลํ ตนุกํ โหติ, ปาทนขสิขา จ มุขตุณฺฑกญฺจ ขรํ โหติ, สยมฺปิ ปริณามํ คจฺฉติฯ กปาลสฺส ตนุตฺตา พหิทฺธา อาโลโก อโนฺต ปญฺญายติ, ตสฺมา ‘‘จิรํ วต มยํ สํกุฏิตหตฺถปาทา สมฺพาเธ สยิมฺห, อยญฺจ พหิ อาโลโก ทิสฺสติ, เอตฺถ ทานิ โน สุขวิหาโร ภวิสฺสตี’’ติ นิกฺขมิตุกามา หุตฺวา กปาลํ ปาเทน ปหรนฺติ, คีวํ ปสาเรนฺติ, ตโต ตํ กปาลํ เทฺวธา ภิชฺชติฯ อถ เต ปเกฺข วิธุนนฺตา ตํขณานุรูปํ วิรวนฺตา นิกฺขมนฺติเยวฯ นิกฺขมนฺตา จ คามเกฺขตฺตํ อุปโสภยมานา วิจรนฺติฯ

เอวเมว โขติ อิทํ โอปมฺมสมฺปฏิปาทนํฯ ตํ เอวํ อเตฺถน สํสเนฺทตฺวา เวทิตพฺพํ – ตสฺสา กุกฺกุฏิยา อเณฺฑสุ อธิสยนาทิติวิธกิริยากรณํ วิย หิ อิมสฺส ภิกฺขุโน ภาวนํ อนุยุตฺตกาโล , กุกฺกุฏิยา ติวิธกิริยาสมฺปาทเนน อณฺฑานํ อปูติภาโว วิย ภาวนํ อนุยุตฺตสฺส ภิกฺขุโน ติวิธานุปสฺสนาสมฺปาทเนน วิปสฺสนาญาณสฺส อปริหานิฯ ตสฺสา ติวิธกิริยากรเณน อณฺฑานํ อลฺลสิเนหปริยาทานํ วิย ตสฺส ภิกฺขุโน ติวิธานุปสฺสนาสมฺปาทเนน ภวตฺตยานุคตนิกนฺติสิเนหปริยาทานํ, อณฺฑกปาลานํ ตนุภาโว วิย ภิกฺขุโน อวิชฺชณฺฑโกสสฺส ตนุภาโว, กุกฺกุฏโปตกานํ นขตุณฺฑกานํ ถทฺธภาโว วิย ภิกฺขุโน วิปสฺสนาญาณสฺส ติกฺขขรวิปฺปสนฺนสูรภาโว, กุกฺกุฏโปตกานํ ปริณามกาโล วิย ภิกฺขุโน วิปสฺสนาญาณสฺส ปริณามกาโล วฑฺฒิกาโล คพฺภคฺคหณกาโล, กุกฺกุฏโปตกานํ ปาทนขสิขาย วา มุขตุณฺฑเกน วา อณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา ปเกฺข ปโปฺผเฏตฺวา โสตฺถินา อภินิพฺภิทากาโล วิย ตสฺส ภิกฺขุโน วิปสฺสนาญาณคพฺภํ คณฺหาเปตฺวา วิจรนฺตสฺส ตชฺชาติกํ อุตุสปฺปายํ วา โภชนสปฺปายํ วา ปุคฺคลสปฺปายํ วา ธมฺมสฺสวนสปฺปายํ วา ลภิตฺวา เอกาสเน นิสินฺนเสฺสว วิปสฺสนํ วเฑฺฒนฺตสฺส อนุปุพฺพาธิคเตน อรหตฺตมเคฺคน อวิชฺชณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา อภิญฺญาปเกฺข ปโปฺผเฏตฺวา โสตฺถินา อรหตฺตปฺปตฺตกาโล เวทิตโพฺพฯ

ยถา ปน กุกฺกุฏโปตกานํ ปริณตภาวํ ญตฺวา มาตาปิ อณฺฑโกสํ ภินฺทติ, เอวํ ตถารูปสฺส ภิกฺขุโน ญาณปริปากํ ญตฺวา สตฺถาปิ –

> ‘‘อุจฺฉินฺท สิเนหมตฺตโน, กุมุทํ สารทิกํว ปาณินา;
> สนฺติมคฺคเมว พฺรูหย, นิพฺพานํ สุคเตน เทสิต’’นฺติฯ (ธ. ป. ๒๘๕) –

อาทินา นเยน โอภาสํ ผริตฺวา คาถาย อวิชฺชณฺฑโกสํ ปหรติฯ โส คาถาปริโยสาเน อวิชฺชณฺฑโกสํ ภินฺทิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ ตโต ปฏฺฐาย ยถา เต กุกฺกุฏโปตกา คามเกฺขตฺตํ อุปโสภยมานา ตตฺถ วิจรนฺติ, เอวํ อยมฺปิ มหาขีณาสโว นิพฺพานารมฺมณํ ผลสมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา สงฺฆารามํ อุปโสภยมาโน วิจรติฯ

ผลคณฺฑสฺสาติ วฑฺฒมิสฺสฯ โส หิ โอลมฺพกสงฺขาตํ ผลํ จาเรตฺวา ทารูนํ คณฺฑํ หรตีติ ผลคโณฺฑติ วุจฺจติฯ **วาสิชเฏ**ติ วาสิทณฺฑกสฺส คหณฏฺฐาเนฯ **เอตฺตกํ เม อชฺช อาสวานํ ขีณ**นฺติ ปพฺพชิตสฺส หิ ปพฺพชฺชาสเงฺขเปน อุเทฺทเสน ปริปุจฺฉาย โยนิโสมนสิกาเรน วตฺตปฏิปตฺติยา จ นิจฺจกาลํ อาสวา ขียนฺติฯ เอวํ ขียมานานํ ปน เนสํ ‘‘เอตฺตกํ อชฺช ขีณํ เอตฺตกํ หิโยฺย’’ติ เอวมสฺส ญาณํ น โหตีติ อโตฺถฯ อิมาย อุปมาย วิปสฺสนานิสํโส ทีปิโตฯ

เหมนฺติเกนาติ เหมนฺตสมเยนฯ **ปฏิปฺปสฺสมฺภนฺตี**ติ ถิรภาเวน ปริหายนฺติฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ มหาสมุโทฺท วิย สาสนํ ทฏฺฐพฺพํ, นาวา วิย โยคาวจโร, นาวาย มหาสมุเทฺท ปริยายนํ วิย อิมสฺส ภิกฺขุโน อูนปญฺจวสฺสกาเล อาจริยุปชฺฌายานํ สนฺติเก วิจรณํ, นาวาย มหาสมุทฺทอุทเกน ขชฺชมานานํ พนฺธนานํ ตนุภาโว วิย ภิกฺขุโน ปพฺพชฺชาสเงฺขเปน อุเทฺทสปริปุจฺฉาทีหิเยว สํโยชนานํ ตนุภาโว, นาวาย ถเล อุกฺขิตฺตกาโล วิย ภิกฺขุโน นิสฺสยมุตฺตกสฺส กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรเญฺญ วสนกาโล, ทิวา วาตาตเปน สํสุสฺสนํ วิย วิปสฺสนาญาเณน ตณฺหาสิเนหสฺส สํสุสฺสนํ, รตฺตึ หิโมทเกน เตมนํ วิย กมฺมฏฺฐานํ นิสฺสาย อุปฺปเนฺนน ปีติปาโมเชฺชน จิตฺตเตมนํ, รตฺตินฺทิวํ วาตาตเปหิ เจว หิโมทเกน จ ปริสุกฺขปริตินฺตานํ พนฺธนานํ ทุพฺพลภาโว วิย วิปสฺสนาญาณปีติปาโมเชฺชหิ สํโยชนานํ ภิโยฺยโสมตฺตาย ทุพฺพลภาโว, ปาวุสฺสกเมโฆ วิย อรหตฺตมคฺคญาณํ, เมฆวุฏฺฐิอุทเกน นาวาย อโนฺตปูติภาโว วิย อารทฺธวิปสฺสกสฺส รูปสตฺตกาทิวเสน วิปสฺสนํ วเฑฺฒนฺตสฺส โอกฺขายมาเน ปกฺขายมาเน กมฺมฏฺฐาเน เอกทิวสํ อุตุสปฺปายาทีนิ ลทฺธา เอกปลฺลเงฺกน นิสินฺนสฺส อรหตฺตผลาธิคโมฯ ปูติพนฺธนาย นาวาย กิญฺจิ กาลํ ฐานํ วิย ขีณสํโยชนสฺส อรหโต มหาชนํ อนุคฺคณฺหนฺตสฺส ยาวตายุกํ ฐานํ, ปูติพนฺธนาย นาวาย อนุปุเพฺพน ภิชฺชิตฺวา อปณฺณตฺติกภาวูปคโม วิย ขีณาสวสฺส อุปาทินฺนกฺขนฺธเภเทน อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุตสฺส อปณฺณตฺติกภาวูปคโมติ อิมาย อุปมาย สํโยชนานํ ทุพฺพลตา ทีปิตาฯ

๘. อคฺคิกฺขโนฺธปมสุตฺตวณฺณนา

๗๒. อฏฺฐมํ อตฺถุปฺปตฺติยํ กถิตํฯ อตฺถุปฺปตฺติ ปนสฺส เหฏฺฐา จูฬจฺฉราสงฺฆาตสุตฺตวณฺณนาย (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๕๑ อาทโย) วิตฺถาริตา เอวฯ **ปสฺสถ โน**ติ ปสฺสถ นุฯ **อาลิงฺคิตฺวา**ติ อุปคูหิตฺวาฯ **อุปนิสีเทยฺยา**ติ สมีเป นิสฺสาย นิสีเทยฺยฯ **อุปนิปเชฺชยฺยา**ติ อุปคนฺตฺวา นิปเชฺชยฺยฯ **อาโรจยามี**ติ อาจิกฺขามิฯ **ปฏิเวทยามี**ติ ปฏิเวเทตฺวา ชานาเปตฺวา กเถมิฯ **วาลรชฺชุยา**ติ อสฺสวาลโควาเลหิ วฏฺฏิตรชฺชุยาฯ **ปโจฺจรสฺมิ**นฺติ อุรมเชฺฌฯ **เผณุเทฺทหก**นฺติ เผณํ อุเทฺทหิตฺวา, อุสฺสาเทตฺวาติ อโตฺถฯ **อตฺตตฺถ**นฺติ อตฺตโน ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกโลกิยโลกุตฺตรํ อตฺถํฯ **ปรโตฺถภยเตฺถสุ**ปิ เอเสว นโยฯ เสสเมตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ จูฬจฺฉราสงฺฆาตสุตฺตสฺส (อ. นิ. ๑.๕๑ อาทโย) อตฺถุปฺปตฺติยํ กถิตเมวฯ อิทญฺจ ปน สุตฺตํ กเถตฺวา สตฺถา จูฬจฺฉราสงฺฆาตสุตฺตํ กเถสิฯ นวมํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๑๐. อรกสุตฺตวณฺณนา

๗๔. ทสเม **ปริตฺต**นฺติ อปฺปํ โถกํฯ ตญฺหิ สรสปริตฺตตายปิ ขณปริตฺตตายปิ ฐิติปริตฺตตายปิ ปริตฺตเมวฯ ลหุํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนโต **ลหุกํฯ มนฺตายํ โพทฺธพฺพ**นฺติ มนฺตาย โพทฺธพฺพํ, ปญฺญาย ชานิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ **ปพฺพเตยฺยา**ติ ปพฺพตสมฺภวาฯ **หารหารินี**ติ รุกฺขนฬเวฬุอาทีนิ หริตพฺพานิ หริตุํ สมตฺถาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

มหาวโคฺค สตฺตโมฯ

๘. วินยวโคฺค

๑. ปฐมวินยธรสุตฺตวณฺณนา

๗๕. อฏฺฐมสฺส ปฐเม **อาปตฺตึ ชานาตี**ติ อาปตฺติํเยว อาปตฺตีติ ชานาติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

๒. ทุติยวินยธรสุตฺตวณฺณนา

๗๖. ทุติเย **สฺวาคตานี**ติ สุอาคตานิ สุปฺปคุณานิฯ **สุวิภตฺตานี**ติ โกฏฺฐาสโต สุฏฺฐุ วิภตฺตานิ ฯ **สุปฺปวตฺตีนี**ติ อาวชฺชิตาวชฺชิตฏฺฐาเน สุฏฺฐุ ปวตฺตานิ ทฬฺหปฺปคุณานิฯ **สุวินิจฺฉิตานี**ติ สุฏฺฐุ วินิจฺฉิตานิฯ **สุตฺตโส**ติ วิภงฺคโตฯ **อนุพฺยญฺชนโส**ติ ขนฺธกปริวารโตฯ

๓. ตติยวินยธรสุตฺตวณฺณนา

๗๗. ตติเย **วินเย โข ปน ฐิโต โหตี**ติ วินยลกฺขเณ ปติฏฺฐิโต โหติฯ **อสํหีโร**ติ น สกฺกา โหติ คหิตคฺคหณํ วิสฺสชฺชาเปตุํฯ

๙. สตฺถุสาสนสุตฺตวณฺณนา

๘๓. นวเม **เอโก**ติ อทุติโยฯ **วูปกโฏฺฐ**ติ กาเยน คณโต, จิเตฺตน กิเลเสหิ วูปกโฏฺฐ วิเวกโฏฺฐ ทูรีภูโตฯ **อปฺปมโตฺต**ติ สติอวิปฺปวาเส ฐิโตฯ **ปหิตโตฺต**ติ เปสิตโตฺตฯ **นิพฺพิทายา**ติ วเฏฺฏ อุกฺกณฺฐนตฺถายฯ **วิราคายา**ติ ราคาทีนํ วิรชฺชนตฺถายฯ **นิโรธายา**ติ อปฺปวตฺติกรณตฺถายฯ **วูปสมายา**ติ กิเลสวูปสมาย อปฺปวตฺติยาฯ **อภิญฺญายา**ติ ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา อภิชานนตฺถายฯ **สโมฺพธายา**ติ มคฺคสงฺขาตสฺส สโมฺพธสฺส อตฺถายฯ **นิพฺพานายา**ติ นิพฺพานสฺส สจฺฉิกรณตฺถายฯ

๑๐. อธิกรณสมถสุตฺตวณฺณนา

๘๔. ทสเม อธิกรณานิ สเมนฺติ วูปสเมนฺตีติ **อธิกรณสมถาฯ อุปฺปนฺนุปฺปนฺนานน**ฺติ อุปฺปนฺนานํ อุปฺปนฺนานํฯ **อธิกรณานน**ฺติ วิวาทาธิกรณํ อนุวาทาธิกรณํ อาปตฺตาธิกรณํ กิจฺจาธิกรณนฺติ อิเมสํ จตุนฺนํฯ **สมถาย วูปสมายา**ติ สมถตฺถเญฺจว วูปสมนตฺถญฺจฯ **สมฺมุขาวินโย ทาตโพฺพ...เป.... ติณวตฺถารโก**ติ อิเม สตฺต สมถา ทาตพฺพาฯ เตสํ วินิจฺฉโย วินยสํวณฺณนโต (จูฬว. อฏฺฐ. ๑๘๖-๑๘๗ อาทโย) คเหตโพฺพฯ อปิจ ทีฆนิกาเย สงฺคีติสุตฺตวณฺณนายมฺปิ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๓๑ อธิกรณสมถสตฺตกวณฺณนา) วิตฺถาริโตเยว, ตถา มชฺฌิมนิกาเย สามคามสุตฺตวณฺณนายาติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๔๖)ฯ

วินยวโคฺค อฏฺฐโมฯ

อิโต ปรานิ สตฺต สุตฺตานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ น เหตฺถ กิญฺจิ เหฏฺฐา อวุตฺตนยํ นาม อตฺถีติฯ

มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

สตฺตกนิปาตสฺส สํวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ